

Раимжан Эгембердиев

АПА, АПА – АА!

Бишкек – 2020

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
Э 18

Эгембердиев Р.
Э 18 **Апа, апа – аа!** . – Б.: Полиграфбумресурсы, 2020. –
328 б.

ISBN 978-9967-29-254-3

Бул жыйнакта Улуу Ата Мекендик согуштун учурунда балдарынан ажыраган энелердин жол караган үмүтүн чагылдыруу менен бирге, автор өзүнүн башынан өткөн жана өзү күбө болгон окуяларды чакан аңгемелер менен эсселер аркылуу турмуштагы чындыкты болгонун болгондой, жатык тил менен жөнөкөй баяндап берилген.

Автордун айтайын деген дагы бир максаты – жаш кезинде энесинен ажыраган наристенин эне мээримине болгон муктаждыгын көрсөтүү менен бирге, адам баласынын кыска (же узак) жашап өткөн өмүр жолу бир кылка боло бербестен, анын кыйынчылыгы да, ийгилиги да болоруна окурмандардын көңүлүн буруу.

Э 4702300200-20

ISBN 978-9967-29-254-3

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

© Эгембердиев Р., 2020

***Оо кудуреттүү жараткан!
Өзүң баарынан улуксуң,
ырайымдуусуң, адилетсиң.
Күнөкөр пендең катары мен, өзүңдөн
көптөн-көп өтүнүп суранарым:
Наристенин апасынын өмүрүн
кыйбачы, баланы жаштайынан
энесинен ажыратып, ар кимге
түрткүнчүк кылбачы!?***

АПА, АПА – АА!

Сырткы үйдө турган көп көлөчтөрдү көрүп, үйдө мейман кишилер бар экенин билип, ички бөлмөнүн эшигин ачтым да, адаттагыдай эле, үнүмдү бийик чыгарып:

– Ассалоом-алейкум – деп, отургандарга салам айттым. Аксакалдар үндөрүн акырын чыгарышып, жарыша күбүрөй алик алышты. Бир гана эки көзү тең азиз Каары үнүн шаңдуу чыгарып алик алды да, чоң атам жакка жүзүн буруп:

– Молдо Жусу аке, бул сиздин молдо балаңыз го – деп сурап калды. Ал:

– Ооба, Каарым – деди да, мага карап – тигиндей отур деп белги берди. Мен каалганын арт жагында иреттелип коюлган ээр-токумдун үстүнө отуруп калдым...

...Ой тообоо! Буларды мындан мурда да көрүп жүрчүмүн. Анан бир топ учурдан бери чоң атам менен ушул аксакалдардын биздин үйдө чогуу болгондорун көрбөй калган элем... Кайрадан мурдакылар эсиме түшө баштады... Ушундай да окшоштук болот экен ээ. Көрүп турган көзүмө ишенбесем да мына бул отурган кишилерди карап туруп, мен аларды мындан мурда да так ушундай курамда, так ушундай отургандарын көрүп, бул көрүнүштүн кайталанып турганына таң калып турдум. Тигине, чоң атам ортолуктагы терезе тарапта башкалардан бир аз бөлүнүп, эки-үч китебин жанына коюп, бирин колуна кармап алып, сүйлөп отурат. Төр жактагы жыйылган жүк тарапта молдо Абакир, ага катарлаш баягы эки көзү тең азиз – Көр Каары. Аны аксакалдардын баары «Каары же Каарым» деп аташып, ага сый көрсөтүп турушат.

Көр Каары биздин айылга мындан бир жылдай мурун башка жактан келип туруп калган. Анын эки көзү тең азиз, эч нерсени көрбөйт. Бирок туюму абдан сезгич, бир отуруп сүйлөшкөн кишисин эсине сактап калып, кийин кезиккенде үнүнөн эле таанып, аны атынан айтып сүйлөшчү. Ал кишинин көзү көрбөсө да бардык нерсени көздүүлөр сыяктуу сезип, билип турганы, билимдүүлүгү, дүйнөгө болгон көз карашы, заман тууралуу түшүнүгү баарынан жогору экендиги, анын ушунчалык урмат-сыйга ээ болгондугуна себеп болсо керек...

Анын куран окугандагы угумдуу кырааты, авазы, жөн эле аңгемелешип отургандагы жагымдуу үнү, өзбек, орус тилдерин так билгендиги, маданияттуу сүйлөгөндүгү элдин баарын таң калтырчу. Ага ким болбосун “Каарым” деп кайрылышчу. Ал эми, ал кишинин көзү жокто сөз кылышса, “Көр Каары” деп аташа турган. Антип аташканынын себеби, биринчиден, ал кишинин атын эч ким сурабаптыр, экинчиден, анын көзүнүн азиздиги, тагыраак айтканда, эки көзү тең көрбөй, сокур болуп калгандыгынан улам эл “Көр Каары” деп атап алышкан. Мен абамы (чоң атам) туурап ал кишини Каарым деп айтчумун. Каарынын көзү сокур болгону менен көкүрөгүнүн тазалыгы, көптү билгендиги, сезимталдыгы, кээде бирөөлөргө так мүнөздөмө бере койгондугуна ким болбосун таң калчу.

Менин балалык баёо сезимимде, ал кишини акылдуулардан да акылдуу санап, тиги дүйнө менен да байланышы бар киши катары сезер элем. Себеби, ал киши шарият жөнүндө кеп салганда, угуп отурган адамды өзүнө тартып, далилдер менен сезимге элестүү жеткире сүйлөгөн чечендиги кеп жебеген кежир адамдардын да көңүлүн өзүнө тартып алар эле. Ошондон улам болсо керек, Көр Каары келген үйгө тез эле кишилер топтолуп, адатта, үй тиричилигинен бошобогон аялдар да ишин таштап, ошол тарапка көңүл буруп калар эле. Ушундай касиеттүү киши

биздин үйгө келгенде мен дароо абамын жанына барып, анын колтугуна ыктап отура калчумун.

Мына эми ал ардактуу адам биздин үйдүн төрүндө отурат. Анын жанында Молдо Абдыкадыр, андан кийин молдо Темирбай менен Болбуке сопу уй мүйүз тартып имерилип, төрдөгүлөргө бет-маңдай орун алышкан. Булар биздин үйгө тез-тез келишип, диний жана турмуш-тиричилик маселелерди чечмелеп отурушкан күндөрү көп эле болчу. Мына, азыр да так ошол кишилер, так ошондой орундарын ээлешип, ар түрдүү ой толгоочу маселелерди талкуулашууда. Мен бала болсом да буларды көрөрүм менен, алардын так эле мурдагыдай отурушканына, айылдык молдолордун бардык суроолоруна дагы эле Көр Каарынын жооп берип жатканына, анан биздин үйдө ушундай билимдүү, акылдуу, сөзмөр адамдардын дайыма отургандарына ичи мен кубанып, чоң адамдарча сыймыктанып калар элем... Ушул көрүнүшкө гана эмес, чоң атамдын чакан үйүнө жогоруда аты аталган асыл адамдардын тез-тез келип турганына сыймыктанып жатканымдан улам, эмнегедир бүгүн чоң адамдарча ойлонуп, баладай эмес, өзүмдү чоң кишилерче акыл-эсиме кирип калгандай сезип, көтөрүлүп турдум...

Аксакалдардын дээрлик баары араб жазмасындагы китептерди окуй билген кишилер эле. Бирок алар китепти окуй билгени менен, андагы сөздөрдүн маанисине түшүнүшчү эмес. Жөн гана, соопчулук үчүн, ислам динине берилгендиги үчүн ал китептерди окуп, андагы аяттардын арасынан бир тобун жаттап алышчу. Бул ирет да алар китептерди бири биринен ала коюп, арабча жазылган китептерди окушуп, анда айтылгандардын маанисин Көр Каарыдан сурап жатышууда. Көр Каары тигилер окуганды өзү кайталап айтып, анан кыргызчалап түшүндүрүп жатты.

Бир убакта молдо Абакир мага карап:

– Балам, күн каерге келип калды? – деп сурап калды. Мен ордуман тура калып, Кароол – Дөбөнүн көлөкөсү кал-

мактардын будур ташына жетип калды – деп жооп бердим. Ошондо Молдо Абакир шашкалактап,

– О кокуй, кеч кирип калган тура, биз кайталы – деп, чоң атаман уруксат сурагандай болду эле, ошол замат калгандары да ордуларынан козголушуп, кетүүгө камына башташты. Чоң атам Көр Каарыга карап:

– Каарым, мен буларды узатып коёюн, сиз менин неберем менен эрмектеше туруңуз – деди да, анан мага карап, – Каарыма жакыныраак отур – деп коюп, тигилерге кошулуп, сыртка чыгып кетти. Алар аттарын байланган жеринен чечип, ооздугун салып, белин бекитип, ар бири аттангыча бир топ убакыт өтөрү белгилүү го.

Мен бул учурда Каары менен сүйлөшпөй эле аны карап турганымда, анын дайыма мени жолуктурганда: “Балам, адептүү болсоң, эки тараптуу билим алсаң, жакшы адам болуп жетилесиң. Ошондо апаңдын руху сага ыраазы болуп, келип-кетип турат” деген сөзү оюма түштү. Анын ушинтип айткан сөзү, мен ал кишини көргөн сайын эсиме келчү. Мына, азыр да, Каарынын ошол сөзү эсиме түшүп, кулагыма жаңыргандай сезим пайда болуп, мен үндөбөй аны карап турам.

Көр Каары мени кепке тарткысы келди бейм, ортодогу жым-жырттыкты бузуп,

– Уулум, эмнеге үнүң чыкпайт, бир нерседен улам капа болуп турасыңбы? – деп, үн-сөзсүз турган менин көңүлүмдү өзүнө бурду. Анын шаңдуу, жагымдуу үнү жаңырганда, мен ага дайыма өзгөчө көңүл буруп тыңшап калчумун. Бул жолу да анын шаңдуу чыккан добушун угарым менен, өзүмчө корунуп отурган маанайым ачыла түшүп, Каарыга жакындап келип, анын суроосуна суроо менен жооп узата баштадым:

– Сиз дайыма менин апам тууралуу сөз кылып, анын руху келип-кетип турары жөнүндө кеп кылуучу элеңиз. Айтыңызчы, деги мен апамын рухун же жүзүн качандыр

бир кезде көрө аламбы? Же андай болбойбу? – дегенимде, муунум бошошуп, көзүмүн чанагына жаш толо түштү. Көр Каары бир азга үндөбөй туруп:

– Чындап эле апаңын элесин көргүң келип турабы? – деп, соолуган көздөрүнүн чарасынын четтерин бүлкүлдөтүп, мен жакка бет буруп, жооп күтүп калды. Мен ошол замат,

– Ооба, ооба – деп, бир сөзүмдү эки кайталап жибердим.

– Анда көздөрүңдү жум – деди, Каары. Дароо ал кишинин айтканын жасап, көздөрүмдү жумдум.

– Бекем жумдуңбу? Жумганың анык болсо, тиги Амалбү чоң энеңдин эшигинде эки-үч аялдын отурганын элестет – деди. Мен ал жерде күн куру эмес эле аялдардын эки-үчтөн болуп чогулуп отурганын көрчүмүн, аны эстей коюп, алар дагы деле болсо керек деген оюмду Каарыга да айтып жибердим. Каары менин сөзүмдү угары менен:

– Ии – и, ошолор бүгүн да ошентип чогулуп отурушса керек. Сен көзүңдү бекем жуумуп, эч ачпай туруп ошолорду көз алдыңа элестет – деп, Каары бир аз тыныга түшүп, анан кайра мага,

– Элестетип жатасыңбы? – деди. Мен чын эле ошо мурда көргөндөрүмдү элестетип жаттым эле, Каарыга карап,

– Ооба, элестетүүдөмүн – дедим. Көр Каары шаңкылдаган доошу менен:

– Оп баракелде! Ошолордун арасында сага бейтааныш дагы бир ак жоолукчан аял жүрөт, анын жүзү анчалык ачык көрүнбөй жатат. Ана, улам бери карап, кайра бурулуп кетүүдө. Мына, дагы бери бир карап коюп, кайра эле ары жакты карап калды. Ошону мен элестетип жатам, сен да элестет. Бир азга унчукпай калып кайрадан, – элестетип жатасыңбы?! – деп, үнүн көтөрүп, дагы сурап койду. Чын эле, мен да ал жерде жүргөн аялдардын элестерин жумулуу көз алдыман чубуртуп өткөрүп жаттым...

Каарым айткандай ошол топ аялдардын ичинен ак жоолукчан бирөөнү мен да элестете баштадым... Мага ал ак жоолук аялдын жүзү даана көрүнбөй жатканын айттым. Ошондо Каарым:

– Ии, ошол сенин апаң окшойт, сен ошого жакшылап, дилиңди коюп, көңүл буруп кара – деди. Мен ал аялдын жүзүн ачык көрүүгө алектенип жатканымда, чын эле ал ары четке басып кетип, анын жүзү даана көрүнбөй, ары бурулуп туруп калды. Каарынын айтканы боюнча, ошол ак жоолук аял чын эле менин апам болсо керек деген ишенич менин сезимимди бийлеп калган бейм, мен анын өзүн болбосо да элесин бир көрүүгө зар болуп жүргөнүмдү билдирейин деп, үнүмдүн болушунча,

– Апаа, Апа-аа – деп, бакырып жибердим.

Апаа! Аа, ап-а-а! – деп бакырган үнүм чын эле катуу чыкса керек, ушул убакта үстүмдө жабылып турган жуурканды ача салып, байбичем:

– Ай, аай, сага эмне болду? Эмне болуп кеттиң! – деп, ал ордуна тура калып, жарыкты күйгүздү. Мен ошондо биллип жүрөм, баятадан бери көрүп жаткандарым өңүм эмес түшүм экендигин, болгондо да, бала кездеги күндөрүм түшүмө кирип жатыптыр. Байбичем жеңил кийимчен бойдон ашканадан чыныга суу алып келди да,

– Ме, мына муну жутуп жибер, түшүндө бир нерседен чочуп кеткен окшодуң, муздак суу жутканда, ойноп кеткен жүрөк ордуна келет– деп, суу куюлган чыныны мага сунду. Мен чыныдагы муздак суудан жутуп жибергенимде, чын эле, болкулдап согуп жаткан жүрөгүм басаңдай түштү. Өзүмө келе түшкөн соң, байбичеме карап:

– Апам түшүмө кирип жатыптыр. Мен аны алыстан көргөнүмдө, ал мени жакшы байкабай, ары бурулуп кетти эле, ошондо мен ага өзүмдү байкатуу үчүн “Апа-а” деп чакырып жатканымда сен ойготуп жибербедиңби. Катыгүн ай, менин үнүм апама жетип, түшүмдө болсо да анын эле-

син жакындан бир көрүп калбадым – деп, өкүнүчүмдү байбичеме айтып, арман кылдым...

Байбичемдин уйкусун түн ортосунда бузганымданбы же мен улгайган кезде деле өзүм көрүп-билбеген апам тууралуу көп ойлоп, сөз кылып жүргөндүгүмөнбү, айтор, байбичем мага ачууланып,

– Сен өзүң көрбөгөн апаң тууралуу качанга чейин сөз кыла бересиң! Койсоң боло ушунуңду. Мына, сексен жылдай мурда көз жумган апаңын ордунда мен турам! Сенин апаңын ордун толуктап үч кызың турат! Ошол кыздарың менен уулуңун апасы, – элүү жылдан ашык убакыттан бери сенин ысыгыңа күйүп, суугуңа тоңуп, бирге жашап келе жаткан мына мен турам! – деп, көкүрөгүн уруп койду да, – ал аздык кылса, мына сенин апаларың – тигил кыздарың! Баарыбыз сенин көзүңдүн кареги менен тең айланып, алпечтеп, сыйлап турабыз го! Апаң болгондо деле сени бизчелик эле барктамак. Сен, мындан ары “апамдын жоктугунан башка балдардан кемсинип, ар кайда жүрүп, кыйынчылыктарды көрүп өстүм” деп айтканыңды токтот. Азыр сен төрт уул-кыздын атасы, сегиз неберенин чоң атасы болуп, эл ортосу болуп турмуш кечирип жатканыңа шүгүр де!. Анан калса, жарым кылымдан ашык убак жаштарга билим берип, илимий эмгектердин, окуу китептердин автору болуп, коомдогу ордуң да жаман эмес. Сага дагы эмне керек? Кайталап айтайын, сенин балдарың, алардын катарында мына мен, сен үчүн, сенин апаңдан кем эмес кызмат кылып жүрөбүз! Эми, мындан ары, сенин апаң бирөө гана эмес, алар көп экендигин билип жүр! – деп, байбичемдин мага ачууланып айтып жаткан сөздөрүнөн мен накта турмуш чындыгы бар экенин туюп, анын айткандарын муюп угуп жаттым. Мен анын сөзүн үзбөстөн тыңшап угуп турганым байбичеме жакканын да, жакпаганын да билбедим, ал өзү да туруп барып, бир чай чыны муздак суу ичип келди да, мага карап,

– Жат эми, тынч уктайлы. Түн да жарымынан ооп калган окшойт – деп, жарыкты өчүрдү.

Мен өзүмдү байбичемдин алдында күнөөлүү санап, ага бир да сөз кайырбай, тынч жатып калдым. Көзүмдү бекем жуумп, уктап калууга жасаган аракетимден майнап чыкпай, уйкум качып кетти. Жуурканга башымды катып алып, уктабай жатканымды байбичеме билдирбестен ойлонуп жаттым... Көз алдыма бир эле апамын эмес, чоң атамдын элеси да кадимки анын тирүү кезиндегидей көз алдыман сызып өтүп жатты...

Чоң атам мен бала кезде мага апа да, ата да, бир тууган да болгон экен. Апамдан жашымда ажырап калган мени чоң атам эч нерседен кем кылбай, качан болсо да колтугуна далдоолоп, канаттууга кактырбай, тумшуктууга чокутпай, калкалап өстүрүптүр. Ал ошол мен бала чакта айылыбыздагы эле үйлөрдүн бирине кетсе, ал келгенче мен анын жолун акмалап, үйгө жакындап калганда алдынан жүгүрүп чыгып, белиндеги жоолук курун кармалай койчумун. Анткени, чоң атам кайда барса да, ошол үйдүн дасторконунан бир нерсе ала коюп, ошол жоолук курунун бир бүктөмүнө орой салып, мага ала келчү. Ошондой күндөрдүн элеси биринен кийин бири көз алдыман чубуруп өтүп жатты...

Башка жактарда той болуп калса, мени учкаштырып ала барчу. Чоң атам андай маракелерде жүргөндөрдүн арасынан кадыр-барктуу адамдарды, эл кызматына жарап келе жаткан жигиттерди көрсөтүп, алардын ысымынан бери айтып, маалымат берип калчу. Анткенинин дагы бир себеби бар экендигин чоң атам бирөөлөргө сөз кылып жатканда байкап калган элем. Мени үйгө калтырып кетпегендигинин себептеринин дагы бири – менин, өгөйлөр тарабынан ачуу сөз угуп калбасыма кам көрчү экен. Ошол балалык күндөрүм эсиме түшүп, чоң атам менен бирге болгон күндөрүмүн айрымдары көз алдыман өтө баштады...

...Бир жолу Төрөбек балбан менен Төлөгөн балбандын эңишине алып барганы алиге чейин эсимде. Ал кездеги маракенин эң кызык тамашасы улак тартуу жана балбандардын ат үстүндөгү кармашуусу – эңиш, оодарыш болчу.

Коңшу айылда Ободо деген киши чоң той кылып, ошол тойдогу улак тартыш – көк бөрү оюнунан кийин эр эңиш болот деп эл чогулуп калды. Бир колу ийинине артылган Мисирали аттуу жасоол элди иретке сала баштады. “Довра” деп коёт экен, андай учурда элди чоң тегерекке тизип, ортолукта кенен ачык жер калтырылды. Чоң атама учкашып жүргөн мен астыма төшөлгөн көрпөчөгө таманымды коюп, эки колум менен анын ийинине таянып туруп алып, тегеректегилердин баарын көрүп жүрдүм.

Бизден обочороок жактан Каманчыдан келген бир балбан киши атына удаа-удаа камчы салып, айлана (довра) ичинде тегерене бастыра баштады. Бизге жакыныраак тараптан боз атын чыйрыктыра камчылап, оозуна салган кылды кыжырдана чайнаган, чулу денелүү дагы бирөө чыгып, колун жайып, элдин батасын алып калды. Ал менин бригадир абам Амиранын табельчиси Төлөгөн аке экенин жазбай тааныдым.

Жанаша турган аксакалдар бул эки балбан тең эч бир жерде намысын алдырбаган, атактуу балбандардан экендигин сөз кылып турушту. Экөө тең удаа-удаа камчыланып, аттарын оолуктура чапкылап, ортолуктагы кармаша турган жерге бетме-бет келгенде, көпчүлүк арасындагы шоокум токтоп, айлана жым-жырт болуп, элдин көзү тигил экөөнө кадалды. Экөө бири-бирине кайчы туруп, бири биринин билектеринен кармаша калып, кайрадан эле кармашкан колдору ажырап кетип жатты. Бир убакта экөө тең камчысын тиштеген боюнча кармашкан колдору бири биринен ажырабай, үзөңгүнү чирене тепкен боюнча түп-түз болуп, бири экинчиси тарапка ообой, кармашкан бойдон катып калгандай сезилди. Карап турган эл үнүнүн

болушунча чуулдап бакырууда. Эки балбандын өздөрү кыймылсыз болуп тургандай көрүнсө да, алар болгон күчү менен бирин бири тартып жатышканынан улам, алардын аттарынын титирек басып турганы буттарынан байкалып турду. Элдин чуулдаган бакырыгы бир топко чейин созулду. А тигил экөө же ары кыйшайбай, же бери кыйшайбай, кармашкан боюнча көпкө тартышып туруп, анан ажырап кетишип, аттарына камчы басып, давраны (айлананы) тегерете бастырып калышты. Экөө тең кармаш аягына чыкпай калганына ордунан жылбай калган аттарын күнөөлөгөнсүп, аттарынын соорусуна катуу-катуу камчы уруп, бирок аттарынын оозун бекем тартып, “довранын” ичи менен айланта чапкылашты. Эмки кармаш катуу болорун күйөрмандар күтүп турган тейде элдин баарынын эки көзү тигил экөөндө.

Аңгыча эле биздин катарда турган Кожомкул аба:

– Молдо Жусу! Тиги жасоолду чакыр, бол тезирээк! – деп бакылдады. Чоң атам тизилип турган элдин катарынан бир аз алдыга чыга калганда эле аны көрө койгон баягы бир колу ийнине асылган жасоол киши (аны эч ким чолок дечү эмес, анын согуштан эрдик көрсөтүп жарадар болуп келгенин сыйлаган эл аны дайыма “Жасоол аке” деп аташчу) биз тарапка ылдам жетип келип, “Тизимден чыкпагыла!” деп ачууланып калды. Кожомкул аба аны өзүнө чакырып:

– Мисирали, тигил эки балбандын кармашын токтот. Ал экөөнүн кимиси алдырса да жакшы болбойт, бирок эңиш бирөөнүн жеңиши менен деле бүтчүдөй эмес. Ошентсе да, таймашты токтотуу керек – деди. Мисирали жасоол андан ары бастырып барып, бул сунушту Башкүр уулу менен Болто уулунун аксакалдарына айткандай болду. Алар да бул пикирге кошулушкан окшойт, жасоол ыкчамдап бастырып барып, аксакалдардын бул пикирин кыл чайнашып, бирин бири эки чайнап, бир бүркүп жиберчү-

дөй болуп эрегишип турган эки балбанга жакын бастырып барып, аксакалдардын сунушун айткандай болду. Сунушка алар да макул болушкан сыяктуу, Анда – мында билектеринен кармаша коюшуп, кайра колдорун бошотуп алышып турушту да, бир аздан соң өз топторуна карай бастырып кетишти. Аксакалдардын чечими боюнча “Баш байге” Каманчыдан келген мейман Төрөбек балбанга, экинчиси, өзүбүздүн Төлөгөнгө ыйгарылсын деген аксакалдардын чечимин Мисирали жасоол элге жарыя кылды.

Той бүтүп, эл таркап, ар кимдер өз айылына топ-топ болуп бара жатышканда Төрөбек тууралуу ар түрдүү сөз болуп жатты. Бирөөлөр аны: “Күрөш боюнча Ош менен Анжиян өрөөнүндө далай жолу мөөрөй алып, “Жыгач балбан” аталган” десе, дагы бирөө: “Ат үстүндөгү алыштан бир жолу ээрден көчүгү кыйшая элек” имиш деп айтып жатышты. Мен ушундай адамды ошондо жанынан көрбөй калганым өкүнүп, ичимен арман кылып бара жаттым...

Жогорку окуянын эсимден чыкпай жүргөнүнө дагы бир себеп кошумча болгон окшойт. Чоң атамдын улуу баласы (ал менин атам экенин кийин билгенмин) колхоз активи болуп жүрүп, бир жагдайдан улам эки жылга соттолуп кеткен. Ал жазасын өтөп жүргөн Куршап селосундагы колониядагы “арстандар” (“арестованные” дегенди ошол кездегилер жалпак тилге салып “арстан” деп коюшчу) жайында биздин айылдан 8-9 чакырымдай аралыктагы Жылышма деген жерге алып келип, чөп чаптырчу. Чөп орок мезгилинде биздин туугандар андагы “арстандар” менен учурашып келүүгө барышканы эсиме түштү.

Бир жолу Амира абам “арстан” агасына Куму, Матазим деген жакын санаалаштары менен бирге бара жатып, аларга Аманбай жана Калп-Бакир деген жигиттерди кошуп алды. “Арстандар” чалгы менен чөп чаап жаткан жерге жеткенде, абам алардын начальнигине жолугуп, агасы менен дагы бирөөнү сыйлап кетүүгө уруксат алыптыр,

арийне ал начальникти да ыраазы кылган көрүнөт. Баягы Аманбай менен Калп-Бакир акелерге мурдатан дайындап койгон экен, аларга белги болору менен, чалгы чаап бараткан эки “арстандын” колдорунан чалгыларын ала коюшуп, чөп чаап бара жаткандардын катарын бузбай, улап кетишти. Бизге тууганчылыгы жок эле бул экөөнү Амира абам эмнеге кошуп ала келгенине ошондо түшүндүм.

Бешенесинен тер тамчылап, күшүлдөп турган биздин тууганыбызга жанаша басып келе жаткан узун бойлуу, кол-буттары шадылуу, чап жаак, бүркүт кабак кишинин тердегени деле, кыйналганы деле байкалбай, жай келе жатканда, учурашууга баргандар астынан утурлай салам айтышып, “Ден соолугуңуз жакшыбы, Төрөбек аке” деп саламдашып жатышканда, баягы жылы Төлөгөн аке менен эңишке түшкөн балбандын ысымы эсиме түштү.

Тулаңдуу жерден орун даярдалып, дасторкон жайылды. Мен да аларга аралашып отуруп калдым. Аларга арналып алып барган сый тамактар тартылып, түштөнүп бүткөн соң, ар түрдүү сөздөр айтылып жатты. Бир кезде Амира абам ал кишиге мындай суроо узатты:

– Ээ аяшаке, угушубузга караганда сиз Ноокаттын Сахаба деген жерине чейин барып, күрөшкө түшүп жүргөн экенсиз, жыгылып, ыза тарткан учурлар болду беле? – деди. Төрөбек аке бул кепти жактырбагандай кабагын салып турду да,

– Ооба, Сахабада жана Кара – Суунун паркындагы атайын жасалган күрөш майданында болуп, өзбек туугандардын балбандары менен бир нече жолу күрөшкөнүм чын. Ырас, бир жолу да жыгылуу ызасын тартпадым – деди. Ушул жооптон кийин, негизги суроосуна жол ачылгандай болуп, Амира абам:

– Ат үстүндөгү кармашыңыз да көп болгонун угуп да, көрүп да жүрөбүз. Ошолордон бир-экөөнү айтып бербейсизби, айрыкча, биздин Төлөгөн тууралуу оюңузду билги-

биз келет – деди. Ал кишиге бул суроо абдан олуттуу суроо болду бейм, оңдонуп отура калып:

– Мен кармашка түшкөндөрдүн ичинен Төлөгөн менен беттешкеним өзгөчө эсимде. Анда нукура балбандын күчү да, мүнөзү да бар экен. Баягы жылы экөөбүз беттешкенде, андан мен анчалык деле тартынбай турганымда, ал мени билектен шап алып, ээрдин кашына жакындатып тартып кетти. Ошондо мен өзүмө келе калып, болгон күчүм менен билегимди сууруп алууга көпкө аракеттендим. Дагы жакшы, аттарыбыз ордуна жыла албай туруп калды. Эгерде анын аты алга жылып кетсе, мага кыйын болмок, кудай жалгап, аттар жылбай туруп калганда, болгон күчүмдү жумшап, акыркы кайратым менен колумду араң чыгарып алганмын.

Дем алып келгенден кийинки экинчи беттешүүдө мен өзүмө сак болуп калдым. Эки-үч жолу билектен кармашып, тартыша түштүк, бирок билектерибиз кайра эле колдон чыгып кетип жакшы тартыша албадык. Бирок Төлөгөн жөн эле эңишке чыга койчу балбандардан эмес, чыныгы ат үстүндө алышууга ылайык жаралган балбан экенине көзүм жетти. Ошондогу беттештен кийин мен аны “Менден ашкан балбан дебесем да, ал менден кем эмес балбан” деген пикирде экенин баса белгилеп айтты.

Ошондон бир нече күн кийин Амира абам Төлөгөн аке менен баарлашып отуруп, ага мындай суроо узатып калды:

– Төкө, ырасын айтчы, баягы жылы Төрөбек экөөң эңишкенде, анын балбандык деңгээли канчалык экендигин байкадың беле? – деди. Анда Төлөгөн аке:

– Ырасын айтсам, мен көп эле балбандарды көрдүм. Алар менен чоң маракелерде гана эмес, обулуста, республикада, союздун борбору болгон Москвада эңишке түшүп жүрдүм. Бирок ошолордун ичинен Төрөбек акедей балбанга жолукпадым. Ошондо эби келе түшүп, анын билегин кармаган бойдон ээрдин кашына жакындатып келип ту-

руп калдым эле, ошондо биз ченемсиз күч менен тартышкан окшойбуз, аттар ордунан жыла албай туруп калган. Акырында Төрөбек аке өжөрлүк менен эки үч жолу булкуп тартып, колун чыгарып кетти. Ана, күч деп ошону айт! Мен билгенден андай абалга кабылган балбан эч убакта колун тартып, чыгарып кете албайт болчу. Андай күч Төрөбек акеде бар экен, ошондо намысты алдырбай, ат үстүндөгү алп экенин далилдеп койду – деп Төлөгөн аке Төрөбек аке ни абдан жогору баалап калганын айтты. Бул сөздү уккан кишилер, бул эки балбандын бирин бири жогору баалаганына, сыйлаша билишкенине таң калып, алардагы бул асыл сапаттарды эсиме сактап калган экемин, булар азыр эсиме түшүп жатты...

Андан кийин оюма ушул түйшүктүү өмүр жолумда жүрөгүмө тепчилип калган айрым учурлар, кино тасмадай болуп элестеп өтө баштады...

Сексен жашка келсем да, бир гана нерсе жетишпей калганын эстеп, терең улутунуп, үшкүрүп жиберипмин. Байбичем ойгоо жатканбы же ойгонуп кеттиби, айтор, ал мага дагы ачууланып,

– Дагы эмне болуп кетти! Үшкүрбө! Үшкүрүк жакшылыктын белгиси эмес. Ушундай жашоого шүгүрчүлүк келтирип, жараткандан элге тынчтык, балдарыңа, небереле-риңе өмүр тиле! – деди.

Мен кайрадан башымды жуурканга ката коюп, тынчып жатып калдым.

... Дагы эле жаштык кезимде апамын жоктугунан улам ыза болуп, апамын жоктугунан азап чеккен күндөрүм эсиме түшүп, көз алдымдан сызып өтүп жатты...

...Алардын бири – өз апам тууралуу жагымсыз, суук маалыматты алгачкы уккан учур эсиме түштү...

МЕНИН АПАМ ЭМНЕ БОЛУП ӨЛГӨН?

Биздин айылдын үйлөрүнүн жайгашуусу бир кызык. Кавказдын тоолуу жерлериндеги кээ бир айылдар биздин айылга окшоп кетерин ошол жакта болуп келгендер сөз кылып калышат. Ал жакта тоо бетиндеги үйлөр биринин үстүнө бири жайгашкансып, улам бийиктикке көтөрүлүп кете берерин, бирок аердеги үйлөр бири-бирине жакын жайгашканына карабастан, ар бир үйдүн өзүнө тиешелүү номери жана араларында эни жана узундугу ар түрдүү таштак көчөлөрү болорун да сөз кылышат.

Биздин айылды тээтигил өйүздөгү айыл тараптан карасаң, ошол кавказдыктардын үйлөрүнө окшоп көрүнөт. Бирок бизде көчө деген жок. Үйлөр ар түрдүү аралыкта жайгашканына карабай, улам биринен бири өйдө кеткен аралыкка жайгаша берген. Үйлөрдүн арасын дагы сокмо жолдордун бири тике кетсе, экинчиси кыялай барып бурулуп, анан өйдөлөп кеткен сокмо жолдор туташтырып турат. Айылды ортолоп капталдай кеткен араба жолду эсептебегенде көчө деген жок. Жаз же күз мезгилинде боло калчу шамал учурунда жогорку үйдөн бирөө аялдабай туруп күл төксө, төмөнкү үйдүн жаңы эле жайып койгон кирин каптап кетип, үй ээлери айтышып калган учурлар да болчу.

Жаш балдар үчүн бул үйлөрдүн арасында өйдө-төмөн жүгүрүп, бир үйдөн экинчисине барып келген учурлары өзүнчө эле спорттун бир түрүндөй. Кыш күндөрү ошол үйлөрдү өз ара туташтырып чыйыр болуп калган жолдордо

жылгаяк тээп же короолордун алдындагы кургак жерлерге топтошуп, чүкө ойногон балдардын үнү чуркурап чыгып турчу. Ошол кезде айылда радио болбогону, электр энергиясынын жоктугу бирөөнүн оюна да келчү эмес. Тестиер жана өспүрүм балдардын убактысын бошко кетирбей, көңүлүн өзүнө буруп турган мектеп гана болгон...

Ошондой күндөрдүн биринде мен теңдүү балдар ушул жылы мектепке барабыз деген үмүт менен, кыштын теизрээк өтүшүн күтүп жүргөн чагыбыз...

Бир күнү Ирайим, Ырысбек үчөөбүз чоң балдарга кошула албай, биздин мал байланчу айбандын алдындагы кургак жерде ашык атып, чүкө оюнунун кызыгына батып жатканбыз. Ошол кезде бир аял так биз ойноп жаткан жер аркылуу өтүп калды. Биз ойноп жаткан чүкөлөрүбүздү тизген бойдон ал өтүп кеткенче тим туруп туралы деп, анын өтүп кетишин күтүп калганбыз. Анан эле, ал байкабай калдыбы, же чүкөлөрдү басып алганда алардын катуулугу анын маасы-көлөчүнүн таманынан өтө түштүбү, оңдонуп жерди бир карап алды да, ал жерде тизилип турган чүкөлөрүбүздү чачырата тээп-тээп жиберип, таноосу кыпчыла түшүп, бизди акырая карап калды. Ашыктардын бири үйүлүп турган кардын күрөндүсүнө, дагы бири андан да ары ашып түшүп, карга чумуп кеткендей болду. Анын бул жоругуна ызалана түшкөн мен, “Бул эмне кылганыңыз, тийбеңиз. Биз ойноп жаткан чүкөлөр сизге эмне кылды!” деп, аны түртүп жибердим. Ал менин колумду кагып жиберди да, ачуу үнү менен:

– Жашабагыр, жашабай жатып мени түрткөнүн кара! Сен ушундайыңдан энеңди жегенсиң! Мени түрткүлөгүдөй кандай акың бар?! Сенин апаңды мен өлтүргөн эмесмин! Аны кара басып өлгөн! Билип жүр! – деп, мага маталып карады да анан басып кетти. Ырысбек менен Ирайим анын айткандарына түшүнүштүбү же жокпу билбейм, экөө тең бир мени, бир тигини карап туруп калышты. Каар менен

кекетип айтылган сөздүн баары мага багытталып жаткандыктан, менин бүткүл денем дүркүрөп, тигил катындын ачуу сөздөрүнөн улам оозума сөз кирбей, эки көзүм Ырысбек менен Ирайимде. Эмелеки мага карата айтылган ачуу сөздөрдүн бирине түшүнүп, бирине түшүнбөсөм деле, «Сен ушундайыңдан энеңди жегенсиң», «Сенин энеңди кара басып өлгөн» деген сөздөр мага абдан ачуу сезилип, жүрөгүм сыздап, эмне кылар айламды билбей туруп калдым...

Үчөөбүз тең чачылып кеткен ашыктарыбызды карап да койгон жокпуз. Үчөөбүз тең оозубузга сөз кирбей, бири-бирибизге тиктешип турабыз. Үчөөбүз тең тигинден чочулап, оюнга көңүлүбүз чаппай, мелтиреп туруп калдык. Үчөөбүз тең тигинин айбатынан айбыгып турганыбыз менен, эмелеки айтылган ачуу сөздөр менин гана көкүрөгүмө тепчилип турду. Анан бир саамдан кийин Ирайим мага карап:

– Ал өзүнүн баласын деле болор-болбос иш үчүн тилдеп, ура берет. Ал ушундай... – деп, биртике үндөбөй турду да, – кой эми, тигил кайта артына кайтканча кетип калалы – деди. Анын үзүл-кесил айткан бул сөздөрүндө мени сооротуп, көңүлүмдү жайгаруу аракетин, ошол эле учурда, тигил аялдын жоругун жактырбаган сезими байкалып турду. Экөө күнөөлүү иш жасагансып, баштарын жерге салышып, үйлөрүнө карай сабыры суз бара жатканын көрдүм да, сумсайган бойдон мен да үйгө кадам таштадым. Кирсем эч ким жок. Бул үйдө бул кезге чейин чоң атам, мен, чоң атамдын экинчи уулу Амира акем жана анын зайыбы болуп чогуу жашачубуз. Айыл аксакалдары буга чейин бой жашап жүргөн чоң атамды бирөөгө баш коштурабыз деген сөздөрүнөн кийин, мындан он-онбеш күндөй мурун ушул үйдүн жанындагы кичинекей өжүрөгө Амира акемдерди бөлүп чыгарышкан. Ошентип, бул үйдө азыр чоң атам экөөбүз гана. Чоң атамды мен “аба” дечүмүн, аны бир эле мен эмес, алыс-жакын туугандардын баарынын балдары, келинде-

ри, атүгүл, өзүнөн беш-алты жаш эле кичүү иниси Жолдош абабыз да “аба” деп коюшчу. Мен да ошолорду туурап “аба” деп айтып калсам керек. Ошентип... үйгө кирсем дайыма терезенин түбүндө, айнектен түшкөн жарыкта китеп окуп отурчу абам жок. Бөлмө ичи жым-жырт, муп-муздак...

Жанагы айтылган сөздөр кулагыма жаңырып, анын кумсарган өңү, каардуу көздөрү, биздин чүкөлөрдү тээп жаткан буттары көз алдыман кетпей элестеп туруп алды. Анын айткан сөздөрүнүн бирине түшүнсөм, бирине түшүнбөй калганыма карабастан, анын сөздөрүнүн заары сөөгүмөн өтүп, чучугума жетип, жүрөгүм сыздап турду...

Күн отурууга дагы чылбыр бою бар экен. Абамын кайда кеткенин билбей, тынчым кетип, эшикке улам кирип чыгам. Мен буга чейин көп учурда чоң атамдын жанында болуп жүрүп, апам тууралуу атайын көңүл буруп, маани бергидей деле сөз болгону эсимде жок. Анан калса, менин апамдын ким экенин, кандай адам болгонун, кандайча болуп мен апамдан ажырап калганымды менин көзүмчө эч ким сөз кылган эмес. Бардык убакта эле чоң атамдын жанында болуп, түнү анын койнунда уктап жүрүп, апам тууралуу буга чейин бирөөлөрдөн бир нерсе уккан эмесмин. Анан эле, күн ачык турганда күтүлбөгөндөй чагылган түшкөнсүп, биз үч бала ашык атып ойноп жатканыбызда, ачуусу мурдунан куюлуп турган бир катын “Сен ушундайыңдан энеңди жеп алгансың, Сенин апаңды кара басып өлгөн” дегени жан дүйнөмө бүлүк салууда. Ошонун оозунан өмүрүмдө биринчи жолу менин апам болгонун жана ал өзүнчө бир башкача болуп өлгөнүн угуп отурам... Андай дегени – эмне дегени? Кара басканы эмнеси?.. Ырас, мен апам жок экенин сезчүмүн, бирок кишилерге окшоп өлбөй, “кара басып өлгөнү” кандайча?.. Чын эле менин апамды кандайдыр бир адам алы жетпеген кара күч келип басып өлтүрдү бекен? Ушу сыяктуу ойлорго чырмалып, андай кара күч кайда болду экен деп, боюмду коркунуч басып,

эки жагымды карап, элеңдей баштаганымда абам келип калды. Абамды көрөрүм менен анын кучагына боюмду уруп, жанагы аялдан уккандарымды бүт-бүт калтырбай айтып бергим келип турду...

Чоң атам тегирменге кеткен экен, ал жактан куржундун көздөрү толор-толбос ун артынып келди. Мен адаттагыдай абамын алдынан жүгүрүп чыкпай, сырткы үйдүн эшигине жөлөнгөн бойдон аны карап туруп калдым. Абам мени көрдү, бирок үндөбөдү. Ун салынган куржунун жерге койду да, унаасын жетелеп барып, айбанга байлап келди. Акырында мага бир нерсе болгонун сезе коюп,

– Сага бир нерсе болдубу балам, эмнеге жылдызың түшүп турат? – деди. Мен анын суроосуна жооп бере албай, бир аз мукактана түштүм да, анан барып эле аны кучактай калып, бакырып ыйлап жибердим. Мен эмнеге мынчалык бакырып ыйлап жибергениме ал чочуп кетип,

– Акырын, секин балам. Сени жигит болуп калды деп мен сүйүнүп жүрсөм, бул канткениң. Ыйлаба, ыйлабай сүйлөчү, деги эмне болуп кетти? – деп, удаа-удаа сурап жиберди. Мен үнүмдү бассам да өпкөмдүн көпкөнү басылбай, доошум да бир башкача каргылдана чыкты,

– Менин апам эмне болуп өлгөн? – деп сурадым да үнүмдү чыгарбай, аны кучактаган бойдон болкулдап ыйлап турдум. Чоң атам мындай суроону менден күтпөсө керек, турган жеринен бир кадам артына жыла калып,

– Балам, мындай суроону сен кайдан таптың, же бирөөдөн уктуңбу? Эмнеге минтип сурап жатасың, айтчы деги, мага мындай суроо берүүңө эмне себеп болду. Айтчы балам, айта койчу – деп, тынчы кете түштү. Мен көзүмдүн жашын колумун сырты менен аарчыдым да,

– “Сенин апанды кара басып өлгөн” деп бир катын айтты го – дедим. Анан дагы: – “Сен ушундайыңдан энеңди жеп алгансың” дегенин кошумчалап койдум. Анда чоң атам:

– О, үйүң күйгүр! О, үйүң күйүп кеткир ай!.. Балага ушул кепти айтууга кантип дити барды экен, бул наадандын! – деп, абам ары-бери кадам таштап, анан бир орунда тура калып, тегеренип алды. Абамын кейиштүү бул абалын көрүп, ошол айтылган сөздөр, менин дарегиме эмес эле, абам карата айтылгандай сезилип кетти мага. Абамын сөздөрүнө аралаш дагы бир топ нерселер айтылып жатканынан улам, анын жүзүнө карай койсом, көздөрү каканактап, сакал-муруту бириндеп, өңү кумсарып кетиптир. Аны көрүп, абамын бул абалына боорум ооруп кетти. Абамдын ушундай абалга туш болгонуна өзүмдү күнөөлүү сезип, аны жеңилдетүү үчүнбү, айтор, эмне кыларымды билбей туруп калдым да, анан абам алып келген ун салынган куржунду көтөрүп үйгө кирдим. “Кудай - аай, ушундан көрө мени алсаңчы, мени...” деген абамын кейиштүү үнү улам кайталанып жатканын угуп, абамын бул абалынан улам, ого бетер тынчым кетти.

Абам үйгө бир топ убакыттан кийин кирди. Ал кирери менен жакында бөлүп чыгарган келини бизге кечки тамак апкелип берип кетти. Абамын маанайы суз. Күндө кечки тамактан кийин мага мусулманча сабак берип, анан шайтан чыракты мага жакын коюп, бир жука китепти окутчу. Мен али мектепке бара элек болсом да, китепти шар окуй алчумун, анткени, чоң атам мага латынча жазууну жакшы үйрөтүп койгон. Жанагы мага күн сайын кечинде окутчу китеп так ошо латынча тамгалар менен эле. Бул күнү абам кечки шам намазын окуп бүткөн соң, көпкө чейин эле бир нерселерин издеген болуп кыбырап жүрдү. Мага сүйлөсө эле бук болуп турган мен, же анын өзү жарылып кете тургансып, ал өзү менен өзү алек. Мен абамдын сөзүн күтүп отурганымды сиздиби, акыры ал:

– Кел, отур – деп, отурар жеримди көрсөттү. Мен адаттагыдай эле эки тиземди бүгүп, чөк түшүп отуруп калдым.

Күндөгүдөй үйрөнгөндөрүмдүн баарын кайталаптай, абам мага:

– Аль- хамдүнү окуган соң, Кул-фу аллоху а-хадди үч кайталап окуп, тилабат кыл да, андан кийин менин айткандарымды кайтала – деди. Мен абам айткандай окуп, алакан жайганымда, абам да алаканын жайып:

– Ушул окулган курандын сообун абалы пайгамбарларга – деп, мага карады, мен абамын айткандарын бүт кайталап жаттым. Абам андан ары:

– Апам Топчубай кызы Апизага, чоң энем Баймырза кызы Мантыйга жана бул дүйнөдөн өткөн бүткүл момун мусулмандарга багыштадым, алла-таалам, ушуларга жаннаттан орун берсин, оо – мийн! – дегенде, мен абам менен барабар алаканымды жүзүмө сүртө тартып, бата кылдым.

Ушинтип куран окулгандан кийин, апамын бул дүйнөдөн өтүп, тигил дүйнөдө экендигине акылым жетип, апамдын жок экенин билдирбей, мени чоң атам өстүрүп келе жатканына көзүм жете түштү...

Арадан бир апта өткөндө кечке жуук Кожомкул аба, таз Маамат аба, Эсеке аба жана алар менен бирге Көр Каары биздин үйгө келишти. Аларга удаа эле Салима чоң эне менен Орозгүл сопу-эже Назира аттуу жесир аялды ээрчитип кирди. Кечки чай ичилер замат Кожомкул аба жөн-жайды түшүндүрүп келип, этек жакта отурган Назира эжеге карап:

– Бул баштан нелер өтүп, нелер кетпеди – деп улутунуп алды да, – мына менин да эки балам согуштан кайтпай калды. Кудайдын буйругуна айла жок тура. Сенин да күйөөң согушта дайынсыз болуп, канча жылдан бери эки уул бир кызыңды колтугуңа кысып, кысталыш турмушта өмүр кечирип келе жатасың. Түзүлгөн жагдайлардын баарын эске алып, байбичесинен бир топ жыл мурда ажырап калып, ошондон бери бой жүргөн биздин катарыбыздагы ардактуу карыябыз менен сени баш коштуруп коёлу деп

сүйлөшкөн элек, ал бүтүмүбүз тууралуу мына бул жаныңда отургандар сени менен акылдашыптыр. Ошол биздин кеңеш тууралуу сени менен мына бул жаныңда отургандар кабардар кылган экен. Эми айланайын, сөздү көп узартпайлы, сен буга каршы болбой, биздин тилибизди алып, макул бол – деди. Ортолукту жымжырттык каптады. Отургандар кепке кулак төшөп, калышканда, Тазмаамат аба:

– Жусудан алты ай улуу мен токол алайын деп издөө салып жүрсөм, сиз аны карыя дегениңиз кандай? – деп, суюк сакалын сылагылап, куудулдана койду эле, алардын дээрлик баары дуу этип бир күлүп алышты. Отургандар жазыла түшүп, кеп уланды. Негизги максат тууралуу сөз кайрадан уланып, баары бир бүтүмгө келишти. Көр Каары шарият сөздөрүн айтып бүткөн соң, нике кыйылды.

Ошол күндөн тартып, мен да абамдан бөлүнүп, жалгыз жата баштадым. Үйүбүзгө куттук айтып ар ким келип жатты. Абам мени санаа тарттырбайын дедиби, баягы күнкү мен берген суроонун тегерегинде сөз кылбай койду... Мен да тигил жаңы келген “чоң энемден” тартынып, абама ал суроомду кайра бербей калдым, бирок ичим уйгу-туйгу...

“Сенин апанды кара басып өлгөн” деген сөз көкүрөгүмө кадалып калган экен, анын маанисин кимден сурап билсем экен деген ой менин эсимден чыкпай койду. Айылда мен теңдүү балдар аз эмес эле, алардын баарынын – Ырысбектин, Ирайимдин, Абдирашиттин, Теминдин, Тагайбектин, Адилдин айтор, баарынын-баарынын апалары бар. Алардын баары мээримдүү, ак көңүл, балдарына күйүмдүү. Бир гана Ганынын өз апасы жок, бирок анын чоң энеси мээримдүүлүгү, ак көңүлдүүлүгү, колу ачыктыгы жагынан башка апалардан ашса ашат, бирок кем калбайт. Ушул Ганинин Нуркамил аттуу атасы согушка кетип, фронттон кайтпай калыптыр. Салима чоң эне ушу менин теңтушум Ганы менен дагы эки небересин ата-энелүү балдардан кем кылбай өстүрүп жүргөнүн бүт эл билет.

“Менин апам кандай болуп өлгөнүн бир билсе, ушул чоң эне билет” деген ойдо бир күнү анын үйүнө бардым. Ал мени көрөрү менен, айланып-үйрүлүп, кандай жүргөнүмдү, жаңы келген чоң эненин кандай экендигин кенен сураштырды. Анын мага болгон жылуу мамилесинен улам, бүркөлүп турган кабагым ачыла түштү. Казанында көжө кайнап жаткан экен, анысы бышканда айрандан көмө катыктады да, жыгач кеселерге куюп, аерде отургандардын баарына бирден берди. Көптөн бери мынчалык тоё тамак ичкенимди билбейм, айтор, көжөгө абдан тойдум. Башка балдар дароо эле оюнга кызыгышып, ары басып кетишкенде, мен ал чоң эненин жанында айланчыктап кала бердим. Баятан бери а кишиге бере турган суроомду узата албай, жалтактап турганымда, ал мени курсагы чала тоюп калган тура деп ойлоп, казандагы көжөдөн дагы бир кесе куюп алып келе койду да,

– Отур балам, жакшылап тоюп ал, ичсең казанда дагы бар – деп, ичи толо кесени алдыма койду. Мен ыңгайсызданып,

– Жоок, курсагым абдан тойду – деп, ыңгыранып турдум да, анан, – сизден бир нерсе сурайын деп келдим эле – дедим, анын жүзүнө карап. Бул чоң эненин ак көңүлдүүлүгү, берешен-марттыгы, кичи пейилдүүлүгү мени өзүнө тартып турду. Ал чын ыкыласы менен, мага көңүл буруп,

– Сура айланайын, сура. Бар болсо сенден аямак белем – деди. Мен:

– Менин сизден сурайын дегеним бир нерсе эмес. Сиз билсеңиз керек, менин апам кантип, эмне болуп өлгөн? – деп айтарым менен, колкомо шилекейим тура калып, какап кеттим. Мен берген суроо ал кишини убайымга салды бейм, чоң эненин көзү чанагынан чыгып кетчүдөй чакчая түшүп, чочуп кетти.

– Ээ ботом, антип сураганың эмнең? Же бирөө сенин апаң тууралуу бир жаман кеп айттыбы? Тагыраак айтчы

балам, сен эмнеге мындай суроо берип жатасың, айтчы айланайын – деп, менин оор абалга туш болгонума чын дилинен күйүп-бышып, мени аяп жатты. Мен бул суроонун түйүнүн биле албай, абамдан сураганымда, ал так жооп бербей, кейип-кепчип жөн болгонун эстедим да, ал туура-луу ушул чоң энеден билгим келген.

– Биз балдар болуп чүкө ойноп жаткан элек. Бир катын келип, биздин тизип койгон ашыктарыбызды тепкилеп чачканынан, мен аны “Тийбе, биздин чүкөлөргө” деп, түртүп жибердим эле, ошондо ал мага карап: *“Жашабагыр, жашабай жатып, мени түртөт! Ушундайыңдан сен энеңди жегенсиң! Сен мени түрткүлөгүдөй кандай акың бар?! Сенин апаңды мен өлтүргөн эмесмин! Аны кара басып өлгөн!* – деген сөздөрүнүн бирин калтырбай терип-тепчип айтып, көзүмө жаш тегерене түшүп, туруп калдым. Салима чоң эне:

– Иий, өлүгүңдү көрөйүн иий! Бок жептир, ал! Сенин апаң жакшы аял болчу. Ал кудайдын берген оорусунан эле каза болгон. Мына, сен деле жетилип калдың. Аны-муну көп ойлонбой жүр. Эртең эле адам болуп каласың – деп, башымдан сылап, далымдан таптап, маңдайымдан өөп койдү. Суроомо ишенимдүү жооп ала албасам да, бул чоң эненин мага жасаган мамилесине ыраазы болуп, ал жерде бир аз туруп калдым. Анан ойноп жаткан балдарды көрө коюп, ошолор тарапка басып кеттим.

Ал жактан келе жатып, менин жүрөгүмдү өйүп жүргөн суроомо, бир болсо, ушу киши толук жооп берет деген ойдо, Амалбү чоң эненин үйүнө бурулдум. Чынында ал кишинин билбегени жок. Барсам эшигинде тоокторуна жем чачып жатыптыр. Жанына жакын барганымда ал мени карап калды эле, мен аны күтпөй эле,

– Чоң эне, менин апам эмне болуп өлгөн? – деп сурап жибердим. Амалбү чоң энем селт эте түшүп, колундагы тоокторунун жемин бир шилтеп, чачып жиберди да,

– Бул эмне дегениң? – деп, мени ормоё тиктеп калды. Көптөн бери жүрөгүмдү өйүп жүргөн сөздөрдү ал чоң энеме да терип-тепчип айтып берип жаттым...

Амалбү чоң энем менин сөзүмдү угуп болгон соң, ойго бата түштү. Мен да ал эмне дээр экен деп, аны караган бойдон күтүп калдым. Анан ал айбанындагы супада салынып турган бостектин үстүнөн жай алып, мени жанына отургузуп койду да,

– Бала болсоң да апаң тууралуу билгиң келип калыптыр, айтса айтып берейин. Апаң жети айлык боюнда бар кезинде сен жүгүрүп жүргөн бала болчусуң. Ал байкуш колхоздун жумушунан калбай жүрүп эле, бир күнү эти оорутуп калды. Айына жетпегендиктен, толгоосу оор болуп, кыйналып жатып көз жарды. Көп кыйналганданбы же кансырап калдыбы, эсин жоготуп коюп, көпкө чейин өзүнө келбей жатып, көз жумган болчу байкушум – деп, чоң энем оор улутунуп алды да, сөзүн бир азга токтотуп туруп, кайра улады. – Жарыкка келген перзенти аман калган. Ошол кезде менин Кадича деген кызым эмчекте болчу, аны ошол кызыма эмчектеш кылып багып алып, атын Табылды койгонбуз. Бирок аны бизге кудай буюрган эмес экен, ал да кыркы чыгып-чыга электе учуп кетти...

Мен Амалбү чоң энемдин сөздөрүнүн айрымдарынын маанисине түшүнбөсөм да, негизинен, апамдын кандайча каза болгонуна түшүнгөндөй болдум. Мен бул чоң энеме кайра суроо узаттым:

– Тигил катын – дедим, сөөмөйүм менен ал жашаган үй тарапты көрсөтүп, – сенин апаңды кара басып өлгөн деп айтты го. Кара басып өлгөн дегени эмнеси? – дедим.

– Ээ балам, жогоруда айтып өтпөдүмбү, төрөт учурунда көп кан жоготуп, кансырап, көзү тунарып, эстен танып калса, андайды “Кара басып жатат” деп коёт элибизде. Сенин апаң ошондой абалга туш болуп көзү өткөн. Апаң Апи-за биздин айылдагы келиндердин мвктысы эле, эми аны

кудай ырахматы кылсын – деп, мага карады.

Амалбу чоң энемин кебинен соң, апамын кандайча болуп каза болгондугу жөнүндө маалыматты билип калсам деле, дайыма үстүмөн оор жүк баскансып, көңүлүм ачылбайт. “Апам... Менин апам кандай киши болду экен?” деп, күн сайын санаа басып ойлонуп, арманым арылбай койду...

Абам менин капаланып жүргөнүмдү байкап, бирок апам тууралуу сөз кылбай, күн сайын кечинде жанына отургузуп алып, мага намаздын сүрөлөрүн жана узак окулуучу аяттарды үйрөтөт. Мен жатка үйрөнгөн аяттардын ичинен “Хазрети ясин” деген куранды окуп бүткөнүмдө тилабат кылып, алаканыбызды жайып бет маңдайга тутунабыз да, анын сообун оболу пайгамбарларга, андан соң, Аписа апамдын жана Мантый чоң энемин арбагына арнап бата кылабыз...

P. S. *Убакыт учкан куштай зыпылдап өтө берет тура. Кийинки кезде мен окуган курандын сообун апам менен чоң энеме гана эмес, чоң атам Молдо Жусунун арбагына да багыштап калдым. Мени жанындай көрүп өстүргөн чоң атам жана мен билбей калган апамын элеси ушул кезде да ойгоомдо өңүмдөн, уктасам түшүмдөн кетпейт...*

КӨР КААРЫ

Күндөрдүн биринде сыртта балдар менен ойноп жүрүп, курсагым ачкан маалда ашкана бөлмөдө илинип турган супуранын ичинде жашырып коюлуучу нандан бир сындырып жеп алып, кайра чыгам деген ойдо үйгө жүгүрүп кире калсам, мен мурда көрбөгөн бир киши чоң атам экөө чөк түшүп отурушуптур. Улуу кишилерге алыстан эле салам берип үйрөнгөн жаным, үйдө киши бар экенин ойлобой эле шашып киргендигимден, ал кишини байкабай калган экемин, кайра артыма бир кадам таштап, чоң атам үйрөткөндөй эки колумду боорума ала коюп,

– Ассалоом алейкум, – дедим. Ал киши мага атайылап көңүл бургандай болуп. жүзүн бери бурду да:

– О алейкума ассалоом – деп, кыраат менен алик алды. Мен дароо эле чыгып кетемин деген ой менен жүгүрүп келдим эле, эмнегедир, ал кишинин көрүнүшүнө байлана түшүп, кайра чыгып кете албай, бир азга туруп калдым. Анын анча узун эмес тегерек коюлган көгүш сакалы, кыскартып тегизделген муруту бири-бирине көрк берип, жүзүнө жарашыктуу. Бирок жумулуп турган эки көзү анын нурдуу жүзүнө бир аз коошпой турат. Ага карабастан сакадай боюна жарашкан боз желеги, башындагы агыш такыясы, белине курчалган жоолук куру, ага кыдырата тизилип илинген маки жана чакан кайчылар салынган кындар мага укмуштуудай көрүндү. Пакта салынып жасалган шымына, аягындагы кайыш маасысына сыдыра көз жүгүртүп алдым да, өкчөп койгон чүкөдөй болуп, анын чөк түшүп отурушуна кадала карадым. Мен ал кишиге таңданып карап туруп калганымда, чоң атам а кишиге мен тууралу сөз салып калды.

– Каарым, бул менин балам, жети жашка келип калды, быйылкы күздө мектепке барат. Азыр үйдө эки жактан тең маалымат берип жатам – деди. Андан соң “Эки жактан тең” дегенин кошумча түшүндүрүп, “мусулманчылыкты да, азыркы мектеп берчү билимди да үйдөн өзүм үйрөтүп жатам – деп кошумчалап койду. “Каарым” деп аталып жаткан киши чоң атамдын бул сөзүнө ыраазы болуп,

– Молдо Жусу аке, мунуңуз дурус. Балдардын эске тууусу абдан жакшы болот эмеспи, азыр сиз үйрөткөндөрдүн баары булардын көкүрөгүндө сакталып калат – деди. Анан ал киши мен тууралуу кененирээк билгиси келдиби, чоң атама кайрылып:

– Молдо Жусу аке, бул сиздин балаңыздын апасы кайда? – деди. Чоң атам каарынын бул суроосуна дароо жооп бере койбой, бир азга үндөбөй туруп калды да, анан:

– Каарым, чынында бул неберем болот, апасы жаш кезинде өтүп кеткен. Баланы кемпирим экөөбүз чоңойттук. Кийин кемпирим да өтүп кетип, мен жана бул балам ал чоң энесинен да айрылып калганбыз. Азыр негизинен өзүм карайм – деген сөзүнөн соң үнү каргылданып, өзү бошошо түштү. Каары аттуу киши көзү көрбөсө да, абдан сезимтал киши экен, муну байкай коюп, чоң атама:

– Бул кудаанын кылганы, кыжалат болбоңуз, Балдар эми эле жетилет, Эртең эле сизге да, элге да кызмат кылганга жарап калат. Сиздин тарбияңызга кудай ыраазы болсун – деп, чоң атамдын көңүлүн жайгарды. Анан жүзүн мен тарапка буруп, соолуган көзүнүн чарасын бүлкүлдөтүп, жагымдуу үнү менен:

– Уулум, чыныгы адам болуш үчүн абал адептүү бол, ага улай билим ал, билимди чоң атаң айткандай эки тараптан тең ал, ошондо сен билимдүү да, акылдуу да болуп жетилесиң, ошондо сен чоң атаңдын да, өз апаңдын да тилегин орундаткан болосуң. Сен жакшы адам болсоң, апаңдын руху келип, сенин жакшы иштериңе ыраазы болуп, чоң

атаң менен биргеликте сага медегер, күч-кубат, тирек болуп турат – деди. Ал кишинин айткан “руху” деген сөзүнө мен жакшы түшүнбөй калдым, бирок ал сөздүн маанисин мен “апамдын жаны” дегендей мааниде кабылдадым.

Каарынын шаңшып чыккан жагымдуу үнүнө, айтып жаткан орундуу сөздөрүнө таң калып, ордумда каткан бойдон көпкө чейин андан көзүмдү албай туруп калыптырмын. Чоң атам тиги Каары менен болгон сөзүн улантканын деди окшойт, мага карап:

– Бар эми балам, ойной бер. Балдар менен урушпай, ынтымак болуп ойно – деп айткан соң, мен акырын сыртка чыгып кеттим.

Мен үйдөн чыктым, бирок балдар ойноп жаткан жакка барбай, үйдүн артында жыйылып турган отундун үстүнөн жай алып, ар нерселерди ойлонуп отура бердим. Апамын ар түрдүү элеси көз алдыман сызып өтүп жатты. Аны бирде Орозгүл эже же Напан эжеге окшоштурсам, бирде кыздар гана эмес, келиндер да “Кате апа” деп атап коюшчу. Амира ападай март, берешен, иштерман апа болсо керек деген ойлор биринин артынан бири сыза берди...

Тиги чоң атам менен сүйлөшүп отурган киши жөн киши эмес көрүнөт. Көзү менен эмес, көкүрөгү менен бардык нерсени туя билген касиеттүү киши окшойт деген ойдо калдым.

Мурда “Касиеттүү адамдар” тууралуу айтылган уламыштарды Амалбү же Жумаш чоң энелер айткан жомоктордон угуп жүрчү элем, андай кереметтүү кишини бүгүн мен өз көзүм менен көргөндөй сезимде болуп турдум. Эгер тигил киши андай касиеттүү керемет адам болбосо, анда эчак көзү өткөн менин апамын качандыр бир убакта келип, мага жолугарын кайдан билип жатат? Демек, мен качандыр бир күнү апама жолугуп, аны көрөт окшойм... Ушул сыяктуу ойлордун торунан чыкпай отура берип, күүгүм киргенин да сезбей калыптырмын...

Ошондон кийин арадан дагы бир топ күн өттү. Эл ичинде Молдо Жусу абанын үйүнө эки көзү тең көрбөгөн билимдүү адам келиптир. Ал кишинин көзү көрбөсө да көкүрөгү менен баарын туюп турат экен дегендей кеп-сөз айылда кызуу жүрүп жатты. А киши бир жумадай ар кимдикинде, көбүнчө, биздин үйдө чоң атам менен бирге болуп жүрдү. Анан айыл аксакалдары аны байбичеси менен кошо Жусупбек аванын тамына катарлаш бош турган бир бош турган үйгө жайгаштырышты. Ал үйдө мурда Эшимбек уулу Ысмайыл ава байбичеси, эки уул бир кызы болуп жашачу экен. Улуу Ата Мекендик согуш жылдарында фронтко кеткен уулу Урайимдин баатырларча курман болгондугу тууралуу кара кагаз келиптир. Андан бир жыл өтүп-өтпөй Ысмайыл ава байбичеси экөө тең удаа-удая каза болуптур. Ата-энесинен жаш калган Абдилла менен Орунбүну айылдык Кеңештин төрагасы Тургунбай аке колуна алып, алардын үйү бош, ээн калган экен.

Айылдыктардын сылык-сыпаалыгын карабайсызбы, көзү таптакыр көрбөгөн тигил азиз кишинин өз атын, чынында, эч ким сурабаптыр. Бирок элдин баары эле сыртынан “Көр Каары” деп аташса, көзүнчө “Каарым” деп сыйлап турушчу. “Каары” деген сөз арабчадан кабыл алынган сөз тура. Анын мааниси – исламдын негизги китеби болгон Куранда жазылгандарды кимде-ким бүт баарын өздөштүрүп, аны кагаз карабай, кыраатын келтирип, оозеки жатка айтып жүргөн болсо, ал киши “Каары” деген мартабага ээ болот экен. Тигил кишинин “Көр Каары” деген ысымынын биринчи “Көр” деген сөз – кадимки эле көзү көрбөгөн сокур кишиге карата айтылуучу сөз. Ал эми экинчи “Каары” деген сөз – ислам дининин куран китебинде жазылган аят-сүрөлөрдү бүт, ар бир сөзүнө чейин жатка билип, аны кырааты менен окуй алган аламдарга берилүүчү кадырбарктуу мартабанын аталышы. Андай мартабага ээ киши – “Каары” деген атка конот. Демек, КААРЫ – исламдын не-

гизги китеби куранда жазылгандардын баарын эсине сактап, аны кандай убакта болбосун жатка окуй алган киши. Ошондой наамга ээ тигил кишинин көзү көрбөгөндүктөн, эл ичинде ал “Көр Каары” аталып жүрөт.

Көр Каары тууралуу элден уккан сөздөргө караганда, анын атасынын эки зайыбы болот, улуусу кыркка келгенче согончогу канабайт. Ошол учурда анын токолу ушул уулду төрөптүр. Аны чоң байбиче көрө албастык кылып, бешикте жаткан жеринен анын эки көзүнө насыбай салып койгон имиш. Ошентип, бул наристе бешикте жаткан күнүнөн тартып көрүү сезиминен ажыраптыр.

Баланын көзүн дарылатуу үчүн атасы менен апасынын барбаган жери калбайт, бирок эч бир дабаасы табылбайт. Баласынын мындай абалына күйүп-бышкан апасы да жүрөк оорулуу болуп дүйнө салат. Бала алты жашка чыкканда атасы болгон каражатын жүктөнүп алып, Анжиян шаарынын жанындагы Булак – Башы деген жердеги бир чоң молдого алып барып, окууга тапшырат.

Ал молдо бул көзү азиз жети жашар баланы бир жыл бою жанына отургузуп коюп, курандын сүрөлөрүн, аяттарын окуй берчү экен. Арадан бир жыл өткөндө окулуп жаткандар баланын кулагына сиңди го деген ишеним менен, ага адегенде, араб алфавитиндеги ариптердин (тамгалардын) аталышын, анын жазылышын жана окулушун сөз менен түшүндүрө баштайт. Дагы бир жыл өткөн соң, балага курандын жетиден бир бөлүгү болгон “Аптиек” китебиндеги аяттарды үйрөтүүгө өтөт. Тогуз жашка толгондо азиз бала аптиекти толук өздөштүргөнүнө кубанган устаты аны улуу кишилердин алдында сынактан өткөрөт. (“Апитек” деген сөз – арабча апти (кыргызча – жети), жана йек – кыргызча– бир) деген маанидеги сөздөр экен, жергиликтүү эл аны “аптиек” деп айтып калышыптыр. Ошол “аптиек” деп аталган жыйнак курандын жетиден бир бөлүгү деген түшүнүктү билдирет тура. Көзү азиз болсо да жаш

баланын жөндөмүнө аны окутуп жаткан молдо кубанып, балага андан ары ар тараптуу терең билим берүүгө өтүп, “Куран” китебиндеги аяттарды жатка үйрөткөнгө өтөт.

Бала жыл сайын анын атасы кабар алып турчу экен, бирок ал он төрт жашка келгенден кийин эки жыл бою каттабай калат. Анын себеби устатка маалым эле, бирок айтылбайт...

Арадан дагы эки жыл өткөндө атасын сагынган бала анын келбей калышына кабатырланып:

– Дамулла, атам көптөн бери кабарлашбай калды, ооруп-сыркап калган бейм... Мунун себебин билип бере аласызбы? – деп сурайт. Анда устаты:

– Сенин билимиң бийиктик чекке жеткени калды. Эми сени кудай-таалам, “бул пендем турмуштун кыйынчылыктарына кандай чыдаар экен” деп сынап жатат. Сен ошол сыноолорго кандай туруштук берер экенсиң, аны биргеликте көрө жатабыз – деп, бир азга унчукпай турат да, – мына, сен мында келгениңе сегиз жыл болду Эми кудайым кааласа, дагы бир жылдан кийин өзүбүз алардан кабар алабыз – деп, сылык гана тынчтандырып коёт.

Ал арадан көп өтпөй көзү азиз бала устаты жашаган чөлкөмгө каары катары – Куран китебин толугу менен жатка билген киши катары таанылат. “Каары” аталган мартабалуу бала устатына кошулуп, эл аралай баштайт...

... Андан бери да арадан көп жыл өтүптүр. Улуу Ата Мекендик согуштун акыркы жылдарында жана согуштан кийинки жылдары да согуштан бүлүнгөн эл чарбасынын калыптандыруу убагындагы оор турмуштун айынан кээ бир адамдар күндөлүк оокаттын айынан кыдырып, тентип кеткен бойдон дайыны чыкпай калгандар да болуптур. Көр Каары да ошондой оор турмуштун айынан ушул тоо койнунда жайгашкан эл арасына келгендердин бири экен... Биердегилер кыйналганына карабай, бир жактардан келгендерди “Сен башкасың” дебей, бир наны болсо

тең бөлүшүп жеп, кыйынчылыкты ынтымак менен жеңип, тиричилик өткөрүп турушуптур...

Каары тагдырына туш келген оор сыноолордун ичинен “Өз ата-энемди көрбөй калганым аз келгенсип, алардын дүйнөдөн качан өткөнүн да билбей калганымды эстегенде көп кыжалат болом. Кантейин эми, ушунусуна да шүгүрчүлүк келтирип, сабырдуулук менен жашоо керек” деп айтканда, анын мындай токтоолугуна күбө болгондор таң калышчу. “Чындап ыйласа сокур көздөн жаш чыгат” деген элдин сөзү калетсиз экендигин, кээде көзү көрбөгөн Каары өз тагдыры тууралуу сөз кылып жатканда, анын көзүнүн чанагына да жаш толуп кетчү.

Биздин айылдагылар: “Бул Көр Каары жөнөкөй адам эмес, ал касиеттүү инсан болуу керек!” дешип, сөз кылышып, ага жолугуп, жарым саат болсо да аны менен бирге отуруп кетүүгө умтулуп турушар эле.

Ымандай сырым, мен да ал Көр Каарыны чоң атамдан кем эмес сыйлачумун. Баарынан да, ал кишинин “Сен жакшы адам болсоң, ыраматылык апаңдын руху сага ыраазычылыгын билдирип, келип-кетип турат” деген сөзүнөн улам “Качандыр бир кезде апам келип, мен ага жолугат экенмин” деген ишеним менин дилимен орун алып, ал кишиге учураганымда, мен элесин бир көрүүгө зар болуп жүргөн апам эсима түшө калчу...

Көр Каары биздин үйдө көп болчу. Кээде чоң атам андан сабак алып, мусулманча китептерди окучу. Айрым учурда ал киши бир нерселерди айтып, чоң атама жаздырып, кайра окутуп, мүчүлүш жерлерин оңдотчу. Кээде чоң атам жазып алганын туура эмес же жаңылып окуса, аны кайрадан жазган ариптерин бирден айттырып, оңдоп окутуп жаткан учурларына мен көп ирет күбө болгом. Көп учурда балдар менен ойногонго да чыкпай, бурчта чоң атамдын чапанына оронуп алып, аларды тыңшап отура берчүмүн. Кээде чоң атам үйрөнүп жаткан айрым аяттын кыраатын келтире ал-

бай кыйналып жатканда, аларды тыңшап отурган мен аны кайталай койсом, Каарым: “Мына, Молдо Жусу аке, жаштын өзгөчөлүгүн караңыз, баланы жашынан деген сөздүн негизи кайда жатканын байкадыңызбы?” десе, анда чоң атам да: “Жашыңда үйрөнсөң көнүгөөрсүң, карыганда үйрөнөм десең, үйрөнгөнчө көмүлөрсүң” деген элдин сөзү да бекеринен айтылбаган да деп, Каарынын сөзүн кубаттап калар эле.

Ал киши биздин үйдө болгондо аны көрүүгө, ага жолугууга, анын кыраат менен куран окуганын угууга куштар болуп келгендердин аягы суюлчу эмес. Атүгүл, биздин айылдын чар тарабында жайгашкан Түз –Бел, Үч–Капчал, Төлөк айылдарынан карапайым кишилер гана эмес, элге таанылып калган молдолор да келишчү. Кээде биздин үйдүн чакан бөлмөсү кишилерге толуп, кысылышып, араң батып отурушкан учурлар болгон.

Ошондой күндөрдүн биринде, бүтүндөй Жалпак – Ташка аты чыккан Абдыкадыр, Маматемин, Сражидин, Темирбай, Абакир деген эскиче билимдүү адамдардын тобу жыйналып калды. Алар адегенде, согуш биздин элдин жеңиши менен бүткөнүнө кудайга ыраазычылык билдиришип, андан кийин ошол чогулуп отургандардын биринин баласы же бир тууганы согушта курман болуп, элине кайтпай калганын эскеришип, алардын арбагына багыштап куран окушчу.

Молдолор антип чогулуп калганда бөлмөнүн төр тарабындагы текчелерде жыйылып турган чоң атамдын китептеринен мага улам бирин алдырып, окуп калышар эле. Бир жолу “Далайыл” деген китепти биринин колунан бири ала коюп окуп жатышып, кезек молдо Абакирге келди. Ал киши коңур үнүн созолонтуп, кыраат менен окуп жаткан кезде,

– “Токтоңуз! Токтоп туруңуз!” деген Көр Каарынын үнү катуу жаңырды. Окуп жаткан Абакир молдо гана эмес, угуп

отургандардын баары элейип, Каарыны карап калышканда, ал өзүнүн катуу сүйлөп жибергенине ыңгайсыздана түштү бейм, кайра акырын, сыпайы үнү менен: “Сиз акыркы мубийинден мурдагы калиманын сат арибинин катарына коюлган савкүн белгисине назар салбай окуп кеттиңиз, анын натыйжасында сөз да, сөздүн мааниси да бузулду, кырааты да айныды. Кайра карап, ошол жерди тактап окуңуз” деди. Молдо Абакир окуп токтогон жерине дыкатык менен көз жүгүрттү да,

– Ээ Каарым, кечирип коюңуз, чын эле мен бул жерден катачылык кетириптирмин – деп, оңдоп окуп калды. Ошол кезде отургандардын аягыраак жагында отурган бакене бойлуу, чокчо сакалын ак аралай баштаган, жашы элүүлөрдөн өткөн тегерек бет Болбуке сопу деген киши “О Каарым, сиз көр эмес эле, биз көр турбайбызбы!” деп эчкирип ыйлап жиберди. Отургандар анын айтканын ырасташтыбы же Каарынын жанында өздөрүн күнөкөр сезишип, анын билимине терең маани бериштиби, айтор, баары тең эле бүлкүлдөшүп ыйлап жиберишкенине таң калып карап туруп калдым. Чындыгында, мындай абал, Көр Каарынын билимине баа берип, өздөрүнүн көздөрү соо туруп, туура окубагандыгын моюнга алып, Каарынын алдында гана эмес, кудай алдында күнөөкөр болуп, тообо келтиргендиктин белгиси эле. Мындай көрүнүшкө күбө болуп отуруп, “Же Каары көрүү касиетине ээ, же Каарынын кудай тарабынан колдоочусу бар” деген ишеним менин дилиме орноп калды.

Үйдүн дагы бир текчесине коюлган мен араң көтөрүп алып беүүчү “Сыяр Шарип” деген китепти мен араң көтөрүп алып келип, отургандардын алдына койчумун. Алар кезек-кезек менен ар жеринен окушуп, аны Көр Каары кыргызчага таржымалап (которуп) берип отурушу, ал кишинин билимдүүлүгүн гана эмес, кудай тарабынан ушун-

дай көп кырдуу талантка ээ болуп жаралганына далил болуп жаткандай сезилчү мага.

Ошондо уккандарымдын айрымдары азыр деле эсимде. Каары айтчу:

– Китеп фарс тилинде жазылыптыр. Китептин аталышы силер айткандай “Сыйар Шарип” эмес – “Се яр Шариф”. Фарс жана араб тилинде “Се” деген сөз кыргызча – үч, “яр” дегени кыргызча жоро, жолдош деген маанини билдирет. Шариф – кишинин аты, демек, бул – “Шариптин үч жолдошу” же “Шарип жана анын үч жолдошу” деген аталыштагы китеп” деп, түшүндүрүп, бул китепте күнөөкөр пендеге жана кудайдын кудуретине, анын адилеттүүлүгүнө байланыштуу икаялар жазылыптыр. Каарым:

– Силер окугулачы, мен таржымалап берип турайын, – деген соң, отургандар китептин кызуусуна батышып, кээде бешим намазы каза болуп кеткен учурларды да байкабай калышчу.

Китеп окулуп, аны Каарынын кыргызчага которуп бергендерин угуп отуруп, алардын айрымдары алигиче менин эсимде, алардын ичинен бир-экөөнү эске сала кетейин.

Биринчи икая:

Шариптин бир досу жол жүрүп келе жатып жол боюндагы бир үйгө кирип калат. Кирсе үй ичинде эмгектеп калган бир наристеден башка эч ким жок. Караса, бала колуна бир уулуу жыланды чеңгелдеп алып, булгалап ойноп жатыптыр. Эсине кире элек наристе колуна эмне кирсе, аны дароо оозуна салат эмеспи. Бул бала да жыланды мыкчып кармаган боюнча оозуна алып бараткан учурда ал жерге Шариптин жолдошу Абдулла кирип калганын караңыз. Уулуу жыландын чагып алуу коркунучуна карабай, ал жыланды баланын колунан жулуп алып сыртка ыргытып жиберип, өзү баланы көтөрүп эшикке чыкса, эки чакага

суу көтөрүп келе жаткан аял аны көрүп калат да “Баланы чоочун бирөө алып кетип бараткан окшойт” деген кыялда, чакаларын таштап жиберип, аны карай жүгүрөт. Эне тиги жолоочу үйдө калган жаш баласынын колунан уулуу жыланды жулуп алып, аны ыргытып жибергенин укканда гана өзүнө келип, ага ыраазычылык билдирет.

Бирок Шариптин бул жолдошу наристе баланы кароосуз калтырган энеге капа болуп, энеге тил тийгизип жиберет. Чындыгында, эне наристесин баланын атасына калтырып коюп, өзү суу алчуу булакка кеткен экен. Ошол саатта баланын атасы аны отургуза коюп, тез эле келе коём деген ойдо бир шашылыш жумуш менен кошунасынын үйүнө жүгүрүп кирип кетиптир. Бала жалгыз ойноп отурганда анын жанынан уулуу жылан сойлоп өтүп калат. Бала ага кызыгып, чапчыганда колуна кармала түшүптүр. Бала да жыланды мыкчып кармаган боюнча оозуна алып бараткан учурда ал жерге Шариптин жолдошунун кирип калышы – наристенин периштесинин шарапаты менен болгон деген жыйынтык чыгарылат.

Ал убакта Шариптин жолдошу баягы ыргытылган жылан кошунасынан келе жаткан атанын жолунан чыгып, аны чагып алганына күбө болот. Ал жыландын уусуна чыдабай “кокуйлап” бакырып жатканын көрүп, анын оюна булар келиптир: Биринчиден, уулуу жыланды бала мыкчып кармаган боюнча булгалап ойноп, аны оозуна салууга алып баратканга чейин жылан аны чакпаганы – наристени кудай сактаганы. Экинчиден, баланын атасын жыландын чагып алышы – анын наристени кароосуз калтыргандыгы үчүн ага кудайдын берген жазасы болгонуна ишенишип, жакасын карманышат.

Жаш баланы (наристени) иттин каппаганы, бийик жерден куласа да эч нерсе болбогону, ага окшогон далай кырсыктардан аман калуусу, атүгүл, жыландын да чакпагандыгы – биринчиден, күнөөсү жок наристени кудайдын

сактаганы, экинчиден, мунун өзү – кудайдын кудурети, жаратылыштын, табияттын жазылбаган мыйзамы экендигине угуп отургандар ынанышты.

Экинчи икая:

Жаштарга билим берүү ишин кеңири жайылтуу үчүн Шариптин үч жолдошу өз ара сүйлөшүп, “Үчөөбүз бир жүргөндө ишибиз арбыбаганын көрүп турабыз. Андан көрө үчөөбүз үч жакка тарап, окууга ышкылуу жаштарды чогултуп, Мосул шаарындагы медресеге алып келүү аракетин көрөлү” деген чечимге келишет.

Шариптин достору бул максатка ылайык ар бири жетиден баланы тапкан соң, алардын билим алып келүүсүнө ата-энелеринин макулдугун алып, Мосул шаарын көздөй жол тартууга убадалашкан. Абубакир эки күндүн ичинде эле окууга бара турган беш баланы табат. Анан үчүнчү күн дегенде бир чыйрак балага кез келет. Ал бала “билим аласың” деген сөздү укканда дилгирленип, сүйүнүп турганын байкап, анын чоң шаардан билим алып келүүгө баруу үчүн ата-энесинин макулдугун алууга үйүнө келишет. Келсе, ал үйдө баланын оорукчан энесинен башка эч ким жок экен. Кантсе да, айтып көрөйүнчү деген ойдо, баланын билим алып келүүсүнө энесинен макулдук сурайт. Энеси дароо жооп айта койбой көпкө ойго чөгүп отуруп, “Эгер баламды азыркы мүмкүнчүлүктөн пайдаланбай, анын билим алуусуна жолтоо болсом, биринчиден, баламдын келечегине тузак салам. Экинчиден, минтип мен эки бутум ооруп, ордуман жакшы жыла албай отурганымда менин абалым не болот?” деген ойлор биринин артынан бири келип-кете баштайт. Акырында:

– Ээ Абубакир, менин ден-соолугум бул. Бирок менин мындан аркы абалым кандай болорун кудай өзү билет. Балам мени карап отурсун деп, ага кудайым бир берген билим алуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратсам, мен кудай ал-

дында чоң күнөөгө батсам, ошону менен бирге, аны билим алууга жибербей койсом, өмүр бою актанууга болбой турган айыптуу болом. Ошондуктан анын билим алып келүүсүнө тоскоол болбоюн. Мени кудайга аманат калтыргыла да жолуңарды улагыла – деп, аларга ак жол тилеп, баласын кошуп берген соң, баланы Абубакир ээрчитип кетет. Ошентип, тогуз – он жаштагы балдар менен жол жүрүп бара жатып, бир жерге токтошот. Аерде шамал болуп, кум учуруп туруптур. Ошол учурда балдар жеңилденип алуу үчүн ар кимиси ар кай жакка бет алышып саара кылып жатышканда, жанагы акыркы кошулган баланын сийдиги катуу шамалдын эпкинине менен көйнөк, дамбалына жабыла түшүп кийимдери булганып калат. Кийимдерине жабыла түшкөн саарасын жууп жиберейин десе, жакын аралыкта суу жок. Кийим которуп кийүүгө анда камдалган башка жок. Саарасы сиңип калган булганыч кийим менен андан ары жолун улантууга да, окууга барууга да туура келбестиги маалым болот. Ошондо алардын айылын көздөй келе жаткан кербенчилер жолугат. Абубакир алар ушул баланын энеси жашаган айыл менен өтөрүн билген соң, баланы аларга кошуп, артка жөнөтөт.

Күүгүм кирген маалда бала өз айылына жетет. Үйдүн кире беришинде дубалга жөлөнүп отурган энесинин караанын караңгыда араң тааныйт. Эне баласын окууга узаткан жеринде отурган боюнча жылбаптыр, сыягы жылып барып үйгө кирүүгө да дарманы жетпеген өңдөнөт. Эне баласын көрө коюп, анын мойнуна асылып өйдө көтөрүлөт да,

– Эми балам, үйгө кирейин. Сени Мосулга узаткан соң, ошол бойдон ордуман козголууга алым келбей отуруп калыптырмын. Мына, сен келип, кубаттана түштүм, буга да кудайга шүгүр – деп, баласын ээрчитип, үйүнө кирген экен.

– Икая ушундайча аяктаптыр, бирок мында кандай маани камтылганын байкадыңарбы? – деп Көр Каары

отургандардан жооп күттү. Темирбай молдо башкалардан озунуп,

– Каарым, бул жерде баласынын билим алуусуна тоскоол болбоюн деп, эненин эч нерседен аянбаганы баяндалууда – деди. Ал кишинин сөзүн улап, молдо Маматемин:

– Эненин абалын алла-таалам билип калып, кудурети күчтүү жаратканым баланы оорукчан энесин кароого кайтарган тура. Баланын кийиминин булганышына шамал себепкер болгон эмес. эненин улуулугу, баласынын билим алуусу үчүн эч нерседен аянбаганы жаратканыбыз тарабынан жогору бааланганы байкалууда – деди. Көр Каары ошол замат,

– Ап-баракелде, баракелде! Сиз туура байкапсыз – деп, Маматемин молдого

ыраазычылыгын билдирди да, – караңыздар эле, бул жерде эненин улуулугу алла таалам тарабынан кандай жогору бааланып жатканын. Албетте, баарыбыз үчүн абал кудай улук, андан кийин эле эне улук деп айтып, үнүн ба саңдатып, муңая түшүп, “Эне... Эне деген кандай улук, айрыкча, баласы үчүн”... деп күңүрт үн чыгарып, бир азга сүйлөбөй туруп калды. Отургандар да дымып калышты. Алар Шариптин жолдошу аркылуу таанылган эне жөнүндө ойлонуп калыштыбы же Көр Каарынын энеси тууралуу ойлоно түшүштүбү, ким билсин, акыр кайсынысы болсо да эне жөнүндө ойлонуп калышкандай, сезилди мага.

“Се яр Шариф” китебинен дагы бир нече икаялар окулуп, талкууга алып жатышты...

Бир күнү чоң атам менен Көр Каары сүйлөшүп отурганда күтүлбөгөн жерден эле бир чоң ак баштыкты көтөрүп Тургунбай акенин иниси Абдилла аке салам айтып кирип келди. Ал алып келген ак баштыгын эки аксакалдын алдына коюп, “Муну Мыскал жеңем сиздерге берип жиберди, эмне экендигин өздөрү билет деди” го деп айтып эле кай-

ра сыртка чыгып кетти. Чоң атам ак баштыкты кармалап көрүп:

– Ээ Каарым, бул баягыда болгон сөзгө байланыштуу тура. Эсиңизде болсо керек, бирде алардын үйүндө андан-мындан кеп салып, китеп окуп отурганыбызда, кайсы бир сүрөнү күн сайын беш мертебе окуп жана дагы бир аят жазылган кагазды же нанды кырк күн бою бирден жеп жүрсө, төрөттөн калган аялдын илдетине шыпаа болгону тууралуу айтылбады беле. Тиги Тургунбай Мыскалга баш кошкону беш-алты жыл өттү. Бирок Мыскалдын ушунча убактан бери жүктүү болбогону аларды ойго салып жүрсө керек. Жанагы касиеттүү курандын пендеге тийгизчү ша-рапатын уккан эстүү келиниңиз ошондон үмүт этип, жакшы тилек менен жараткан алдында ибадат кылайын деген максатта ушул ишке ыкласын буруп жаткан го. Мына Каарым, бул баштыктын ичинде тоочтор бар экен. Эми анын бетине баягы сөз болгон сүрөнү сиз айтып берсеңиз, мен аларды тоочтордун бетине жазайын. Кудайым шыпаа берип, келиндин тилеги ишке ашып калар, деп айтты чоң атам. Көр Каары бир азга үндөбөй туруп,

– Ээ молдо Жусу аке, албетте, мунун баары эң оболу кудайдан, бирок жакшы тилек – жарым ырыс деген сөз бар го элде. Биз колдон келгенин жасайлы, калганы кудайдан – деп, макулдугун билдирди. Мен тигил ак баштыктагы аппак тоочторду жейбиз го деген ойдо шилекейим куюлуп, андан көзүмдү албай суктанып карап турдум.

Чоң атам ак баштыктын оозун чечип, анын ичиндеги аппак тоочторду жайнамаз бетине төктү. Санаса кырк бир. Тоочтор ошол кезде сейрек табылчу сеңке (эң жогорку сорттогу) ак ундан, сүткө жуурулуп бышырылган экен, жайнамаз бетинде жайнаган ак тоочтордун жыты буркурап турду. Мен ал тоочтордон сурап алып жегим келип кетти, бирок аны чоң атам аябай аздектеп турганынан сурай албадым.

Чоң атам токочтордун бетине күн сайын Көр Каарынын айткандарын жазып жүрдү. Жазгандарын окутуп көрүп, кемчилиги болсо оңдотот. Арадан үч-төрт күн өткөндө бүтүштү бейм, кайрадан ак баштыкка салып, оозун бууп, терезеге жакын жайгашкан торсундагы мыкка илип, экөө тең бир жакка кетишти. Менин эс-дартым – баягы болпойгон ак токочтордон бирди алып жеп көрүү...

...Баштык илинген мыкка колум жетчүдөй эмес. Анан акырын текчеге чыгып, баштыктын түбүнөн өйдө көтөрсөм, мыкка илинген баштыктын боосу чыгып кетти. Аны жерге коюп, боосун чечтим да, бир токочту алып жей баштадым. Даамдуулугун айтпа! Токочтор үйдө баштыкка салынып, асылып тургандыгына бир нече күн өтсө да жумшак, борпоң боюнча экен. Кичине сындырып алып чайнаганымда эле оозум толуп кетти. Сонуркап жей берип, колумдагы токочтун жарымына эле тоюп калдым. Калган жарымын эч ким көрбөсүн деп, сырткы бөлмөдө илинип турчу супуранын бүктөмүнө кыстарып койдум да, баштыкты дал мурункусундай бууп, илмегин чыгарып туруп, мурда кандай илинип турса, ошондой кылып, ордуна илип койдум.

Эртеси түшкө жуук чоң атам Көр Каары менен ээрчишип келди. Алар токочторду ээсине жеткирип берүү керектигин сүйлөшүп, Көр Каары:

– Молдо Жусу аке, токочторду бир карап чыгыңыз да, кайрадан баштыгына салып, бирөөдөн берип жибериңиз – деди. Муну укканда менин жүрөгүм шуу дей түштү. Чын эле бул киши көзү көрбөсө да бардык нерсени көрүп - билип турат окшойт деген ой көкүрөгүмдөн сызып өтүп, өзүмдү ыңгайсыз сезе баштадым. Ал менин бейбаштыгымды эбак эле билип койгонсуп, эми ал менин уурулугумду ашкерелеп, чоң атамдын алдында жазамды берчүдөй туюлуп, эмне кылар айламды таппай карайлап калдым. Чоң атам

баштыкты алып, өзү намаз окучу жайнамазга тоочторду төгүп, санай баштады да,

– Таксыр, кыркка бирөө жетпей жатат, бу кандайча болуп кетти, же мен мурда жаңылыш санап койдум бекен? – деп, Каарыга карап калды. Ошол эле учурда мени карай коюп, менин кебетем өзгөрүп, бетим кызарып, денемди калтырак басып турганын көрдү да,

– Ээ бадирек, сен жеп койгон окшойсуң – дегенде, менин оозума сөз кирбей, ызаланып ыйлап жибердим. Мени аяп кетишсе керек, экөөлөп сооротушуп, көңүлүмдү көтөрүүгө аракеттеништи. Ошондон кийин мен да өзүмө келип, алардын берген суроолоруна жооп бере баштадым. Чоң атам мени тамашалагысы келди бейм, мага карап:

– Бул тоочтордун бетинде курандан алынып жазылган касиеттүү аяттар бар эле, алар Мыскал эжеңдин перзенттүү болушуна шыпаа болсун деген ниетте жазылган. Андай жазуусу бар тоочту жеп коюпсуң, эми сен тууп коёсуң – деди. Оюма кайдан пайда болгонун билбейм, мен:

– Мыскал эже төрөбөгөн, мен төрөйт белем – деп жиберипмин. Ошондо бизди угуп отурган Көр Каары:

– Ха-ха-хаа! Молдо Жусу аке! Балаңыз бизди куп жайлады! – деп, каткырып күлүп жатты. Анын каткырып күлгөндөгү үнү тим эле куштун коңгуроосудай жагымдуу угулду мага. Адамдын оозуна эч сөз кирбей, Көр Каарыга кошулуп ал да күлдү. Бирок анын күлкүсү чын көңүлдөн чыккан күлкүгө окшобой, жасалма күлкү болуп, өзүн осол сезип турганы байкалып турду.

Чоң атам бул тоочторго жазуу түшө элек таза кезинде ашыкча келген бирөөнү сактап койгон экен, ошону алып чыкты. Көр Каары тамагын кырып, үнүн оңдогон болду да, куран окугандай кыраат менен арабча аятты бир-эки кайталап алды да,

- Эми молдо Жусу аке, токоч бетине ушул айтылгандарды жазыңыз – деди. Ал кара сыя чыланган сыя челегин, куштун канатына бекемделген калем учун даярдап,

- Айтыңыз Каарым, жазганга мен даярмын – дегенде, Көр Каары добушун укмуштай уккулуктуу чыгарып, мааниси башкаларга түшүнүксүз бир аяттын ичинен эки-үч сөзүн улам кайталап айтып жатты. Чоң атам аны туура жазуу үчүн айрым жерлерин андан кийин да кайталап айттырган учурлары болду. Ошентип алар жазуу менен алек болуп жатканда, мен өз күнөөмдү кантип жеңилдетеримди билбей, акырын жылып, сыртка чыгып кеттим...

ТҮШ ЖОРУТУУ

*(Согуштан балдары кайтпай калган
энелердин түшү)*

Бул окуяга мен мындан жетимиш ашык жыл мурда, бала кезимде, күбө болгон элем. Арадан көп убакыт өтсө да, ошол күндөрдөгү ал окуя кечээ эле болуп өткөндөй көз алдыма тартылып турат. Ырас, ал күндү дайыма эле эстей бербейм. Анын эсима түшүүсүнө да бир себеп болот... Ооба, ал күндөр эсима түшкөндө, уулдары фронттон кайтпай калган Уулбү чоң эне менен Гүлсан эжемин муңдашып, армандарын айтышып, көз жаштары көкүрөгүнө тамчылап, анан кайрадан бири-бирине кайрат айтып, отургандары көз алдыман кино тасмадай тизмектешип өтө берет...

Биздин айыл Төөчү деп аталган бийик белдин аша беришиндеги Кароол–Дөбө деп аталган бийиктиктин күн чыгыш бети тараптан орун алган. Тестиер балдар кээде отун же кымыздык терип, ал чокунун башына чейин жетип, аңгеме куруп отуруп калар элек. Ошондо арабыздагы бизден эки-үч жаш улуу балдардын ичинен бирөө колун жаңсап: “Тээ төмөндө жарыша жалтырап турган Кара – Кулжа менен Тар суусу, ал эки дарыя кошулгандан кийинки жакта Өзгөн шаары, андан аркы күн батыш тарапта Кара – Суу ыстансасы. Согуш майданынан кайткандар ошол жерге чейин пойузга түшүп келишип, андан кийин Баштыкбай акенин арабасына отурушуп, биздин айылга жөнөшөт” деп түшүндүрүп калышчу.

Айылыбыз күңгөй тараптан орун алгандыктан, бизге Жалпак – Таштын башка айылдарына караганда жаз эрте

келчү. Ошондой жаз күндөрүнүн биринде багалекти түрүп коюп, балдар чогулуп топ ойноп, бирибиз качып, бирибиз кууп, оюндун кызуусуна батып жатканбыз. Бир жолу ошол биздин оюнду тамаша кылганы келдиби же ал жерден өтүп баратып эле бир азга тыныгып алайын дедиби, айтор, бели бекчейип, көздөрүнүн нуру өчүп бараткан Уулбү чоң эне бизге жакын келип, эки тизесине ээгин жөлөп, жол жээгиндеги ташка отуруп калды. Мен ага таңыркап карап калганымдан улам, ал мага колун булгап, өзүнө чакырды. Жакын келсем, адегенде, чылпактаган көзүн, колу менен сүртүп-сүртүп алды да, мага карап:

Кызга жолугайын деп келдим эле, аны таппадым, ал кайда? – деди.

Мен ал чоң энемин кайдагы кызды сурап жатканына түшүнбөй,

Кайсы кыз? – деп, суроосуна суроо менен жооп узаттым. Ал онтолоп:

Тиги, Кара – Багыштан көчүп келген эжеңди сурап жатам – деди.

Алтымыш ашып, кемпир болуп калган эжебизди “кыз” деп айтканына таңданып туруп калдым да, анан:

– Гүлсан эжеми сурап жатасызбы? Ал Аралдагы кичине абамдыкына кеткен – дедим. Менин жообуман кийин, ал:

– Ооба, ооба. Ошол эжеңдин жалгызы түндө түшүмө кирип жатыптыр.

Ошону айтып бергени басып келдим эле, жок турбайбы – деп, үшкүрүндү.

Уулбү чоң эне башка сөз айтпай, дагы бир ирет оор үшкүрүп, ордунан күч менен турду да, өзүнө окшоп ийрейип калган таягына салмагын салып, жогорку тектирдеги өздөрүнүн тамын көздөй бөкчөйгөн бойдон кыбырап, жылып кетип баратты...

Мен турган жеримде эле андан көзүмдү албай туруп калыптырмын. Анан, мага бир сезим таасир этип, ойногон

балдарга кайра кошулбай, Аралдагы тегирменчи кичине абамдын үйүн көздөй жүгүрдүм...

Аралдагы кичине абамын үйүнө дикилдеген бойдон жүгүрүп, тез эле жетип бардым. Эжем өзү жалгыз чай ичип отурган экен, мени элейе карап:

Тынччылыкпы? Эмне мынчалык демигип жүгүрүп келдиң? – деди.

Уулбү чоң энем сизди издеп келип, менден сурады – деп, башка сөз таппай токтоп калдым. Эжем:

Ии, эмне жумушу бар экен, айттыбы? – деп, такып сурады.

Кыздын жалгызы түшүмө кирип жатыптыр, ошону айтып берүүгө келдим эле – дегенин айтып, башка сөз таппай туруп калдым. Менден көзүн албай турган Гүлсан эжемдин колундагы чынысы чайпалып, чайы төгүлүп кетти. Көзү алая түшүп, анан тез эле бети көз жашка чайылды. “Кудай - аай, кудай! Айланайын кудай! Кудайга айтканым бар бекен?” деп, ыйлап жиберди. Анын бул абалына мен өзүмдү күнөөлүүдөй сезип, айламды таппай калдым. Бир саамдан кийин эжем ыйын токтотуп, колума бир сындырым нанды карматты да,

Азыр эч кайда кайрылбастан түз эле ошол чоң энеңе бар. Мен барып ага жолукканга чейин ал түшүн эч кимге айтпасын, уктуңбу? Менин өтүнүчүмдү эч кимге угузбай өзүнө айт – деп, мени кайра артыма жөнөттү. Мен Аралдан Ак – Терек айылына келүүчү өр тарткан жол менен бирде жортуп, бирде шашып жүрүп отуруп, Уулбү чоң энеге жеттим да, эжемдин өтүнүчүн айттым.

...Эки кемпирдин бири экинчисин “кыз” дегенин жана эжемдин “жалгызы” тууралуу кийин билдим. Көрсө, булар бир тууган ага-инидердин бири небере келини, экинчиси небере кызы тура. Уулбү чоң энебиз он сегиз жашында Ыбырдын небереси Асанга түшкөндө, Гүлсан эжебиз Ыбырдын иниси Кулубектин небереси Кыпчакбайдын

эрке кызы экен. Ал экөөнүн жашы тең болсо да, бири “жеңе” десе, экинчиси “кыз” деп айткандары экөөнүн кемпир болгон кезине чейин дагы эле уланып келе жаткан тура.

Гүлсан эжебиз биздин айылдан эки суу кечип жетчү аралыктагы, Жазы суусунун боюндагы Кара – Багыш деген жерге келин болуп түшүптүр. Ал жердин чын аты Калинин атындагы колхоз болгонуна карабастан, согуш учурунан тартып, кийинки мезгилдерге чейин ал жамаатты башкарган мыкты жетекчинин ысмы менен “Чидердин калкозу” деп аталып жүргөн экен.

Эжебиз ошол жерде эл катары өмүр кечирип турганда каргашалуу согуш чыгып, адегенде, балдарынын атасы Турдумаматтан, анын бир туугандарынан ажырайт. Оорудан кызы каза таап, жалгыз уулу Самат 1943-жылы фронтко кетип, андан 1944-жылдан кийин кат-кабар келбей, кайгылуу тагдырга туш болот. Эжебиздин “жалгызы” ошол Самат тура. Гүлсан эжебиздин мындай абалына, кайгы-муңда жашап жатканына кабыргасы кайышкан бир тууган агасы Молдо Жусу менен иниси Жолдош кеңешип, аны кайрадан эки суу кечеришип, өздөрүнүн жанына көчүрүп келишкен экен...

Гүлсан эжем биздин үйгө эртеси келди. Атынан түшүрүп, куржунун үйгө алып кирүүгө жардамдашып жатсам, ал мага карап:

Бар, тезирээк барып, биринчи кезекте тиги Орозгүл сопу эжеңди, андан кийин барып, тиги чоң энеңди өзүң жетелеп алып кел – деди. Мен жүгүрүп кеттим. Уулбү чоң энени үйүнөн жетелеп келсем Орозгүл эже экөө дасторкон жайып жатышыптыр. Көзүм андагы кургатылган өрүктөргө, мейизге, соку ак кантка, оромо момпосуйларга түштү. Алар чайга отурушканда эжем менин колума да бир топ таттууларды берди. Бирок мен сыртка чыгып кетпей алардан анчалык алыс эмес жайдан орун алып отурдум. Алар

чайга каныккан соң, Гүлсан эжем Уулбү чоң энеге кайрылып:

Айланайын жеңе, Сиз биздин туугандардын эң аксакалысыз. Сизди бир эле Ыбыр менен Кулубектен тарагандар эмес, бүт айылыбыз сыйлашат. Анткени сиз баарыбызга тең болуп, акыл-насаатыңызды, ак тилегиңизди айтып, бата берип жүрөсүз. Эл сыйлаган касиеттүү энесиз. Эми сизден өтүнөрүм, жакында менин жалгызым түшүңүзгө кирген экен, ошону жай, төкпөй-чачпай айтып бериңиз. Сиздин түшүңүздү бирге угалы, жоруталы деп мынабу такыба өмүр сүрүп, беш убак намазын үзбөй окуп жүргөн сопуну чакыртып келдим. Айланайын жеңе, айтыңыз эми ошол түшүңүздү?

Уулбү чоң эне экөөнү алмак-салмак карап алды да тамагын кырынып, сөз баштады:

Айтайын, айтайын, айланайын кыз. Көргөн түшүмү сага жетип айтканча эки көзүм төрт болуп кетпедиби – деди да, оңдолуп отуруп, сөзүн улады:

– Түшүмдө тээ айылдын үстүнөн оргуп чыкчу Сөгөттүн булагынын суусу көбөйүп, арыктын ар жеринен ашып, тигил айыл ортосундагы араба жолду каптап агып баратыптыр. Араба жол тайгак болуп кетпесин дешип, тиги шайтан аке, молдо бала, кылтылдак баш акең. дагы бир тобу арык тазалап жүрүшүптүр. Жаш болсо да элине баш болуп жүргөн тиги Гүлбурактын күйөөсү да алардын арсында. Аңгыча эле, Түз – Бел жактан жолду чаңытып келип, эки ат чегилген араба токтоду. Анда аскер кийимчен эки киши отурган экен, алардын бири ыргып түшүп эле мени карай басты. Карасам өңү тааныш, бирок так тааныш албай боолголоп туруп калсам, ал мага кайрылып: “Тиги төмөнкү эки үй менин тагаларымдын үйү болчу беле?” деп, менден сурап калды. Ушул сөзүн айткандан кийин Уулбү чоң эне бир демин алып токтоп калды эле, баятан бери демин чыгарбай тыңдап отурган Гүлсан эжем башын көтөрө ка-

лып, көзүнөн жашы мончоктоп, каргылданган үнү менен, айткандары так угулбай, ыйлап жиберди. Аны көрүп, угуп отурган менин көзүмө да жаш тегеренип, эжеме боорум ооруп кетти. Ошол учурда Орозгүл сопу эже:

– Кантесиз жарыктык. Жакшы түш айтылып жатканда ыйлабай тынч угуп туруңуз, жакшы түштү бузбай угуу керек – дели. Эжем өпкөсүн басып, мурдунун суусун, көзүнүн жашын жоолугунун учу менен аарчып, “Мени кечирип койгула, деп бир аз бышылдап туруп, анан кайра – айта бериңиз жеңе, андан аркысын айта бериңиз” деп үзүл-кесил сүйлөп, тынчып калды. Орозгүл сопу эже да,

– Айтыңыз, улантып айта бериңиз – деп, аны карап калганда, Уулбү чоң эне түшүн андан ары улантты.

– Ооба, ооба. Ушу сенин тагаларыңдын үйү деп, анын суроосуна жооп бердим да, өзүн дагы биротоло так билип алайын деген ой менен “Сен тигил карабагыштык кыздын баласы белең?” деп суроо салсам, ал күлүп-жайнап, “Ооба, мен ошол Карабагыштык жээниңер болом. Мен келсем апам үйдө жок экен. Анын төркүнүнө кеткенин коңшулардан угуп, быякка келдим. Апамы үйгө алып кетүүгө келдим” деди, мага жаркылдап – дегенде, бул сөздү угары менен Гүлсан эжем кайрадан өксөп,

Мен жерге кирейин, жерге кирейин! Өлсөм да ошол жалгызымдын ата журтунда отура бербей не болдуум! Мени издеп жүргөн тура! Менин бул жакка кеткенимди дилинде сезип жүргөн тура! Жалгызымдын ата журтунда түтүн булатып отура турбай, мени кудай урган тура! – деп, көкүрөгүн койгулап жиберди.

Эжемдин айтып жаткандарынан улам мен аны чындык катары кабыл алып, чын эле эжемди тезирээк эле Кара – Багышына кетип калса экен деп эңседим. Ал көпкө өпкөсү көөп ыйлады. Берки экөө аны соорото алышпай, бир топко убара чегишти. Бир саамдан кийин Орозгүл сопу эже:

– Жеңе улантып айта бериңиз. Мындай түштү үзгүлтүккө учуратпай угуу зарыл – дегенде, Гүлсан эжем да өпкөсүн басып, кулак төшөп калды. Уулбү чоң эне көргөн түшүн кайрадан улантып айта баштады:

– Ал аңгыча, аскер кийими өзгөрүп, капталы каптал жагы делдейип чыгып турган шым, көкүрөгүндө чөнтөгү бар күрмө кийип туруп калды.

– Башында эмне бар экен? – деп, Гүлсан эже жеңесине суроо узатты.

– Өскүлөң жүндүү козунун көрпөсүнөн жасалган тебетей кийип жүрөт.

Чоң эненин бул айткандарын укканымда менин эсиме булар түштү: Эжем сандыгындагы буюмдарын ар бир жазда күнгө жайып калганда, анда сакталып жүргөн быжыгыркөрпөдөн жасалган тегерек тебетей менен көкүрөгүнүн оң жана сол жактарында чөнтөгү бар көйнөк сыяктуу тигилген күрмөсү бар экенин менин көзүм чалчу. Аларды эжем мурдуна бекем басып, ичине демин терең тартып, наристесин жыттап жаткандай жыттап-жыттап калганын көрчүмүн. (Сыягы, ал буюмдарды бирде болбосо да бирде Уулбү чоң эне да көрсө керек. Антпесе, ал кийимдер кайдан жүрүп анын түшүнө кирмек эле)...

Чоң эне көргөн түшүн андан ары улантты.

Анан кайыш өтүкчөн экен, басканда бир жагына бир аз сылтый басып калыптыр. Мен анын артынан жете барып:

– Менин балдарым Абды менен Садыгымды көрдүңбү? Алар качан келишет? – деп сурадым. Ал артына кайрылып: “Тээтиги арабада отургандар эмеспи? Эгер алар сиздин балдар болбосо, жакында келип калышар. Согуш биздин жеңиш менен аяктагандан бери фронтто болгондордун баарын үйлөрүнө жөнөтүп жатат” деп, жаркылдап жооп берди. Ошол учурда Саматты таякелеринин балдары ороп калышты эле, Доңуз – Тоонун жаңагынан ала келген экен, алардын ар бирине эки-үчтөн жаңак берип жатты. Мен

“кыз кайда жүрөт болду экен?” деп, айланама сереп салсам, сиз тээ төмөндө ак жоолук салынып көрүнүп калдыңыз. Мен сизди көрө коюп эле үнүмдүн болушунча:

– “Оо - уу- уув кы-ыз, сүйүнчү-ү-үү! Тезирэ-ээк бери ба-сыңы-ы-ыз, Сиздин жалгызыңыз сизди издеп келип, мында күтүп тура-аат!” деп, үн салдым. Сиз мен тарапты бир карап алып, анан кармап турган таягыңызды ыргытып жибердиңиз да, эңкейбестен, денеңизди түз кармап, бизди карай ылдамдап жөнөдүңүз. Жалгызыңыз да сизге бет алып жөнөдү. Мен экөөңөр кантип жолугушар экен деп карап турганымда, тиги Асылкандын атасынын мечиттен азан айткан үнү чыгып, ойгонуп кеттим.

Гүлсан эже кайрадан бөйрөгүн бүлкүлдөтүп, үнүн чыгарбай ыйлап кирди... Анан Орозгүл сопу эже адатынча акырын майин сүйлөп:

Сабыр кылып туруңуз эже, айтылган түштү дароо жоруганыбыз оң – деп, Уулбү чоң эненин түшүн жоруганга кирди. Гүлсан эже да ыйын токтотуп, демин басып, кулак төшөп, тыңшап калды. Уулбү чоң эненин түшүн Орозгүл сопу өзүнүн токтоо мүнөзүнө салып, үнүн акырын чыгарып, айрым сүйлөмдөрүнө басым жасап, жоруй баштады.

Тигил айлыбыздын үстүнөн оргуп чыкчу таза булак Сөгөттүн суусу арыкка батпай ашып-ташып агып жатышы – айылыбызга келүүчү береке. Буюрса, согуштан каржалган элибиздин турмушу оңолуп, тамак-аш кеңири болуп, кийим-кече бүтөлүп, бардар жашоо башталат экен. Ал арыкты аксакалдар тарабынан тазаланып жатышы – кайгы-муңдан арыларыбыздын белгиси. Арыкты тазалоого катышкан “Шайтан аке” дегениңиз, ал Кожомкул абабыз, “кылтылдак баш” деп Эсеке абаны тергейт эмессизби. Ал экөөнүн тең экиден баласына кара кагаз келбеди беле. Алардын балдары да аман-эсен келеринен үмүт үзбөй, кудайдан тилөө зарыл. Ал эми тигил жаш болсо да, элге баш болуп жүргөн Гүлбурактын күйөөсү Тургунбайдын сиз

айткан кишилерге кошулуп арык тазалап жүргөнү – анын да согуштан кайтпай калган эки бир туугандарынан бир жакшылык кабардын болорунун ишараты. Ошолор катары Уулбү чоң эне, сиз да эки балаңыздан үмүт үзбөңүз. Кара кагаз келгендердин канчасы кийин аман-эсен келгенине өзүбүз күбө болуп жүрөбүз го, кудай буюрса, сиздин балдарыңыз да келип калат.

Орозгүл сопу эже бир дем тыныкты да, түш жорусун кайрадан улады:

Эми сиздин түшүңүзгө кирген бул эжемдин жалгызы Саматка келели.

Бул сөздү угары менен Гүлсан эжемдин жымшыйган көздөрү ачылып, тырыш каптаган жүзү жазыла түшүп, өзгөчө ынтаа менен сөзгө кулак төшөп калды.

Анын адегенде аскер кийимчен жүргөнү – жакында аскерден келээри.

Анын бир заматта аскер кийимин өзгөрткөнү – биздин турмушка аралашканы. Башындагы тегерек тебетейи – башынын амандыгы. Ал эми көкүрөгүндө чөнтөгү бар күрмө кийип жүргөнү – келээри менен кызматта жүргөн актиптерге аралашып, кызматка дайындала тургандыгынын белгиси. Көрүп жүрөбүз го, тиги райондон келген чоңдор ошондой кийинип жүрүшпөйбү. Анан Саматтын бул айылга келгени – тага журту менен жүз көрүшөрүнүн чындыгы. Балдарга жаңгак таратканы – үй-бүлө күтүп, очор-бачар бала-чакалуу болот дегендик. Ал эми сиздин ак жоолук салынып, тээ төмөнтөн ылдам басып келе жатканыңыз – кудай тилегиңизди кабыл кылганы. Сиздердин бири-бириңиздерге карай жүгүргөнүңүздөр – куда кааласа, сиздердин жүз көрүшүүңүздөрдүн жакындап калгандыгы.

Айтылган сөздөрдү угуп отурган Гүлсан эжемдин бөйрөгү бүлкүлдөп, бугу ичине толуп, эми жарылып бакырып жиберүүгө аз калганын байкаган Орозгүл эже, ушуларды айтып бүтүп эле, аны сүйлөөгө үлгүртпөй, берки экөөнө

карап, бата кылууга алаканын жайды. Адатта, бата үчүн алакан жайылганда, бата берип жаткан кишиден башкалары үндөбөстөн, андагы тилектерди угуп, айтылып жаткан тилекке чын дилинен берилип, кошулушат эмеспи, Уулбү чоң эне да, Гүлсан эже да түш жоруп жаткан кишинин сөзүнө көңүл бурушуп, ага кошулуп алакандарын жайышты. Сопу эже берки экөөнө карап,

– Кана эмесе, көтөргүлө билекти, кудайым берсин тилекти. Согуш деген соолсун, ал экинчи болбосун, тынчтыкты сүйгөн элибизге бейпил турмуш орносун. Алыста жүргөн шумкарларыбыз, айланып келип тууруна консун, аларды күткөн ата-эnelердин кучагы кубанычка толсун, Уулбү энебиздин түшү туш болуп, Гүлсан эжебиздин жалгыз уулу Самат аман-эсен элине кайтып келсин, оомийин аллоху акбар!

Үчөө тең жайылган алакандары менен жүздөрүн сылап, бата тартышты.

Гүлсан эже мурдагысынан чыйрала түшкөндөй болуп, түшүн айтканга да, түш жоруганга да кайра-кайра алкышын айтып, жалынып-жалбарып:

Айланайындар, батаңар кабыл болуп, айтканыңар келсин – деп, бир айтканын миң кайталап, дасторконду жыйнап жатты. Дасторкондогу таттууларды тең экиге бөлүп, сүткө жуурулуп, ак сеңкеден бышырылган шырман нандарды да экиден кылып, мурдатан даярдап койгон төрт чарчы кездемеге түйдү да, экөөнүн башына тең жапжаңы ак жоолук салды. Гүлсан эжебиз кечээ эч кимге айтбай бир жакка аттанып кеткенде базарга барып, ушуларды даярдаган көрүнөт. Андан соң менин колума Уулбү чоң энеге тиешелүү түйүндү карматты да:

Бар, жеңемди үйүнө чейин жеткирип кел – деди да, өзү Орозгүл сопу эже менен бир аз сүйлөшүп отуруп, анан аны узатып сыртка чыкты...

...Арадан эки күн өткөндөн кийин Гүлсан эжем иниси Жолдоштун чоң кара бээсин токутуп минип келди да, ага-сы Молдо Жусуга кайрылып:

Аке, мен жалгызымдын ата-журтунан бир кабар алып келейинчи – деп, уруксат алды да, бир саамдан кийин аттанып жөнөдү. Мен эжеми бир белес ашканча артынан ээрчип барып, анан жол боюндагы таштардын бирине жөлөнүп туруп калдым да, аны андан ары көзүм менен узатып карап турдум. Ал эмнегедир бир да артына кылчайбады. Сыягы анын эки көзү гана эмес, бүткүл дити тээ Жазы суусунун аркы өйүзүндөгү Кара – Багыш элиндеги Чидердин колхозу тараптагы жалгыз уулу Саматтын ата конушу көзүнөн учуп баратса керек... Мага ал минген унаанын ар бир арышы сайын Гүлсан эжемдин көкүрөгүндөгү муңу чайпалып, төгүлүп бараткансыды... Эжем бир бел ашкан соң мага анын карааны көрүнбөй калды. Мен энеси ээрчитпей кеткен баладай бозоруп, көзүмө жаш тегеренип, сары санаага туш болуп, ошол жерде эжем кеткен жолду караган бойдон туруп калдым...

Бала болсом да, менин согушка карата жек көрүүм күчөгөндөн күчөп, согуштун кесепетинен балдарынан ажырап, алардын бир дайынын билүүгө зар болушкан энелерге боорум ачып, эмне кылаар айламды таппай, ошол турган жеримде ойго чөмүлүп, канча турганымды өзүм да билбейм...

Р. S. Ошондогу түш жорутуу бир эле ушул экөөнүн эмес, балдары согуштан кайтпай калган дагы миңдеген энелердин армандуу өмүрлөрүнө тиешелүү экендиги талашсыз эмес беле!..

БОТОКАН АПА. УУЛУҢ КЕЛАТАТ!

(Балдардын оюну жана турмуштун чындыгы)

“Ботокан апа” дегенде миллиондогон адамдардын эсине Чыңгыз Айтматовдун “Саманчынын жолу” повестиндеги Толгонайдын элеси түшөрү талашсыз. Анткени улуу жазуучунун бул чыгармасында чагылдырылган Толгонай апанын бейнеси дүйнөлүк экинчи согуштун капшабына кабылган кыргыз элинде кайгылуу тагдырга туш болгон көптөгөн энелердин башынан өткөргөн турмуш чындыгы эмеспи.

Совет эли Улуу Ата Мекендик согушта жеңишке жетишүү үчүн ар бир айылдан канчалаган эр-азаматтар фронтко кетип, алардын айрымдары ар түрдүү жараат алып, майып болуп кайтышса, нечендери тууралуу “Согуш учурунда эрдик менен курман болду” деген кабарды билдирген кара кагаз келип, дагы бир нечесинен такыр кат-кабар жок дайынсыз боюнча калышады беле...

Жарадар болуп, майыптыкка кабылса да элине кайтканы, кээ бирлери жөнүндө кара кагаз келсе да, кийин өздөрү аман-эсен келгени, анын ата-энесин, туугандарын гана эмес, бүт айылды кубанычка бөлөгөнү ал кездеги балдардын, тагыраак айтканда, азыркы кезде улгайып калган адамдардын күнү бүгүнкүдөй эсинде...

Ооба, биз бала кездеги ошол жылдары, кайратынан тайып, кайгыга батып, “Согуш бүттү, эңсеп жүргөн жеңиш күнгө жеттик. Эми согушка кеткен балам келээр бекен” деп, эртеден кечке жол карап, эшигинде отурган далай ак чач аталар менен апалардын көз жашы дагы эле көз алдыбызда сакталууда.

“Сүйүнчү-үү, сүйүнчү-үү!” деп, минген атына удаа, удаа камчы басып, айыл аралай чаап келген кишинин үнүнөн соң, айыл ичи бир заматта топтолуп, келе жаткан жоокер ким экенине карабастан, кубанычтын шарданы менен райондун борбору жактан келчү араба жолго чыгышып, жоокердин карааны көрүнө элек болсо да, утурлап жүрүп отурушкандары кечээ эле болуп өткөндөй көз алдыма. Фронттон келген жоокерге учурашкандар арасынан: “Асылбекти көрдүңбү?”, “Зулпукарга жолуга алдыңбы?”, “Аттокурдан кабарың барбы?”, “Баягы сени менен бирге кеткен Акимбай аманбы? Ал кайда калды?”, “Садыгым менен Абдыракманды көрө алдыңбы?” деген сыяктуу суроолорду жаадырышып, алардан бир кабар билчүдөй болушуп, аскерден келген жоокерди үмүттүү карашкан апалар, аталар канча...

Ошол жеңиш жылында Куршап районундагы Жалпак – Таш Айылдык кеңешине караштуу Ак – Терек айылына келген жоокерлер менен учурашып жаткан биздин айылдыктардын дагы бир окуясы күнү бүгүнкүдөй эсимде. Көкүрөгү орден, медалдарга толгон, узун бойлуу, алп мүчөлүү, Сардал аттуу жоокер согуш бүткөн жылы келгенде, айыл тургундары жабыла чыгышып, айлыбыздын түштүк четиндеги Тагайбайдын дөңүнөн да өтүп барышып тосуп алышкан эле. Айылдын жогорку четинде жайгашкан үйүнө жеткенче, аны айылдын жаш-карысы ороп алып, үйүнө чейин коштоп бара жатышканы бүгүн деле ошол күндөгүдөй эсимде. Назбү чоң эненин эшиги кенен болчу. Улгайгандар, фронттон майып болуп кайткандар, апалар келген жоокердин эки жагынан имерилише орун алып отурушуп, алардын артына кыз-келиндер, жаш балдар тизилишип, суроо-жооптор кызуу жүрүп жатты. Ошол учурда, тамдын артынан озондоп бакырган бир аялдын үнү угулду. Карай салсак, Назбү чоң эненин күл дөбөсүндө бирде жыгылып, бирде туруп, үстү-башы чамбыл-ала күл болгон Ботокан апа. Ага эки келин жүгүрүп жетишти да, колтугунан сү-

йөп тургузганда, аскерден жаңы келген жоокер да аны бет алып барып кучак жайды. Ботокан апа аны мойнунан бекем кучактап, сөзү даана билинбей, бир нерселерди айтып, булдурттап ыйлап жатты. Ортодо отурушкан Кожомкул аба менен Жусу аба аны араң сооротушту. Бери жак четте турган аялдардын ичинен бирөө “Бечара, айнып калган тура” десе, дагы бири “Согушка кеткен баласы көптөн бери бейдарек, ошонун күйүтү го” деп үшкүрүнүшөт. Анан бирөө Ботокан апага кайрылып:

– Балаңыздан акыркы жолу качан кат алдыңыз эле, кай жерде согушта жүргөндүгүн жазган беле? – деп сурап калды. Ботокан апа:

– Айрыдыромду кайтарып турабыз деп жазган катына эки жылдай болду. Ошондон бери кат келе элек – деп, дагы эмшиндеп ыйлап жиберди. Отургандардын бири “ал айрыдыром дегени эмне болду экен?” деп, таңдана бири-биринен сурап калганда, аскерден келген Сардал аке аны:

Айрыдыром эмес, аэродром. Ал жерде самолёттор турат. Ошол самолёттор ал жерден душмандын үстүнө учуп барып, аларга бомба таштайт да, кайра кайрылып келип, конгон жерди аэродром деп коётт – деп, түшүндүрдү. Ушул учурда Алайкудан Ошко каттачу АН – 2 самолёту күркүрөп, күн чыгыш тараптагы бийик тоодон көтөрүлүп чыгып, биздин айылдын үстүнөн өтүп бараткан эле. Отургандардын ичинен өзүн тыңыраак сезген бирөө:

Ана, самолёт баратат. Сиздин балаңыз согуш учурунда ушундай учма пойыздардын конгон жерин душмандан кайтарган тура. Эми душман жеңилди, аны кайтаруунун зарылдыгы болбой калды. Сиздин уулуңуз да жакында келип калаар – деп, Ботокан апанын көңүлүн көтөргөн болду.

Арадан күндөр өтүп жатты. Согуштан майып болуп келгендер жеңиш келген күндөн баштап, бүлүнгөн чарбаны калыбына келтирүү үчүн эмгектенип жаткандардын негизги күчү болуп калган. Бир бутунан айрылган Жума-

бай – корукчу, капталындагы жарааты бүтө элек Ыдырыс – айылдык Кеңешке катчы, колдорунун жараты толук сакая элек Сагынбай – кампачы, Амира – бригадир, Куму – эсепчи, Мамадали – мугалим. Бирок бул кырк түтүндүү Ак – Терек айылында согуштан жеңиш менен кайтып келгендердин кубанычтары менен катар, айрым учурда фронтко кеткен балдарын зарыга күткөн ата-энелер дабар эле. Алардын бири – ушул Ботокан апа...

Ботокан апанын ошол кездеги бизди, ойноо балдарды, таң калтырчу жоругу алгачкы учурда күн алыс көрүнсө, кийинчерээк көп кайталанчу болду.

Күн чылбыр бою көтөрүлгөндө Алайку тараптан Ошко каттоочу самолёттун күркүрөгөн доошу чыга баштаганда Ботокан апа жетелеп жүргөн улактуу ак эчкисинин жибин таштап жиберет да, эки алаканын жайып, колун бийик көтөрүп, ошол күркүрөп добушу чыгып бараткан самолётту карап:

– Оо- о айланайын айры--пыла - - аан! Менин Бополуму качан алып келе-сии- и-иң! Эртерээ- ээк ала келип таштап кетчи - ии! – деп, самолёт айылдын тиги үстү жагындагы Иймектин белин ашып кеткенче, анын караанын ээрчип жүгүргөнүн биз ойноо балдар көрүп калчубуз.

Кийинчерээк бул көрүнүш көп кайталанчу болду. Кээде ошол самолёттун багыты менен бир нерселерди айтып, бакырып баратып жыгылып, көмкөрөсүнөн жаткан бойдон үнү каргылданып чыгып-чыкпай, ыйлап, жерди муштагылап жатып калганын көргөнбүз. Шаа мүйүздүү ак эчкиси моюнундагы жибин сүйрөп, улагын ээрчитип барып, анын дал-дал айрык желегин жыттагылап, ээсине көңүл айткансып, кайгысын бөлүшкөнсүп, мекиренип, жанынан кетпей туруп калчу. Тынбай секирип, оюн салып турчу улактары да алыс кетпей, энесине кошулуп суз тартып калганына биз таң калар элек. “Баккан мал, боор эт менен тең” деп айтылган эл сөзүнүн чындыгы бар экенин мал да

болсо, ушул өз ээсине боор толгоп турган көрүнүш ырас-тап турчу.

Оюнга тойбогон жаш балдар үчүн бул көрүнүш кызыктуу сезилип, аны көрүнөө жерден да, кээде ага жакын жердеги таштарга жашынып алып да таңыркап карап жүрдүк. Анан, бир нече күн өткөндөн кийин Ботокан апанын бул абалын, биз, оюнга айлантып, аны туурап ойночу болдук. Бирибиз эки колубузду канатка окшотуп жайып, “гуув – гуув, татыр – тытыр” деп үн салып, жогору карай чуркайбыз. Экинчибиз, Ботокан апача: “Бополуму таштап ке - ет!” деп бакырып барып, көмөлөнүп түшкөндө, калгандарыбыз анын эчкисине окшоп, жыгылганыбызды айланчыктап, жыттаган болуп, тегеренип калабыз. Бул оюнубуз кайталанган сайын бизге кызык көрүнөт.

Бир күнү Ботокан апанын абысын жеңеси Салима чоң эне бизди үйүнө чакырып алып, көжөгө абдан тойгузду да, бизге мындай деп кайрылды:

– Айланып, тегеренип кетейиндерим! Мындан ары Ботокан апачарды туурап ойногонучарды койгула. Ал оюнуңар балдары согуштан кайтпай калган бардык энелердин жүрөгүн оорутат. Мына, менин да Нуркамилим дайынсыз. Ал эми тиги катарыңарда отурган Тагайбектин, Адилдин, Урайимдин аталары жана менин балам Нуркамил да согуштан кайтып келише элек – дегенде, көзүнө жаш толуп, жаагынан төмөн карай кулап кетти.

Чоң энебиздин айтканы бизге катуу таасир эткендиктен, биз оюндун башкача түрүнө өтмөкчү болдук.

Дайыма чогуу ойноп жүргөндөр зүбүзчө талашып-тартышып отуруп, ойнолчу ордубузду алмаштырдык. Мурда айылдын түндүк капталындагы Анарбайдын дөңүндө ойносок, эми айылдын түштүк тарабындагы Тагайбайдын дөңү жакка, Куршап тараптан Түз – Бел аркылуу келүүчү, чаңы опурулган, араба жолдун өзүн жана анын эки тарабын белгиледик. Оюнубузга “Сүйүнчү” деген ат бердик да

балдар чогулуп барып, Ак – Терек булагынын жанындагы бутактуу талга чыгып, узун чырпыктарынан сындырып алып, аны ат кылып “булкунтуп” минип, бирибизден бирибиз өтүп, дөңгө чыгып келип, кеңеш курдук.

Биз ойной турган жаңы оюнубуздун негизи, мазмуну ойдон чыгарылбаган, ал чынында эле, ушул Жалпак – Таштын айылдарындагы жашоочулардын турмуш чындыгы эле...

Темиңден башкабыз биринчи, экинчи класстын окуучуларыбыз. Чырпыктан жасалган “аттарыбызды” мингенде өзүбүздү чоң кишилердей сезебиз. Бир күнү дем алыш күнү чырпык аттарыбызды “булкунтуп” минип келип, болжолгон жерибизде топтолуп, милдеттерибизди бөлүштүрдүк. Ошондо, Тагайбек: “Матраим келетат! – деп, бүткүл Майрык уулунун адамдарына угулчудай кылып сүйүнчүлөп бакыралай” деди. Анда Урайим: “Садык келе жатат дебейлиби, анткени биздин үйдөн да бирөө эле эмес, экөө келе элек дешет го” деп сунуш кийирди. Менин “Акымбай келатат” деген сунушумду балдар чоң кишилерче талдап, “анын атасы да, энеси да азыр, бул айылда жок, муну жөн эле коёлу деп чечишти. Бир убакта Ганы: “Тиги Ботокан апаны күндө көрүп жүрөбүз го, бүгүн ошонун күткөн баласы келатат” деп сүйүнчү оюнун уланта береличи” деп, көңүлүбүздү кайрадан Ботокан апага бурду. Бул сунушка баарыбыз макул болдук. Ал өзү да бизден бир жаш улуураак эле, жетекчилик милдетин аткарып, ар бирибиздин милдетибизди белгилөөгө өттү. Экөөбүздү берки кокту тараптагы эски кырмандын жанына, дагы экөөбүздү Тагайбайдын бузулган дубалына, бирибизди өйдө тараптагы Көчкөн – Жардын кырына койду. Эң кичүүбүз Темиңден алыс бөлүнүп барып, чоң атасы Медердин ташынан Жумабай чолок абабызга окшоп, алдына балдагын туура өңөргөнсүп куурай коюп алып, үнүнүн болгонунча бакырып, “сүйүнчүлөп” чаап чыкмакчы болду...

Асман чайыттай ачылып, күн нуру айланага тегиз ча-
чырап турган. Түш ооп калган кезде ар бирибиз өз орду-
бузду ээлеп, кызыктуу оюнубуздун башталышын күтүп,
минген “аттарыбыздын” тизгинин кекейте тарткан болуп,
алдын ала даярданып, оюндун башталышын күтүп турдук.
Ошол учурда айылдын аркы четиндеги белестен жолду
чаңытып, үнүнүн болушунча бакырып, бир караан ат чаап
келе жаткандай болуп, Темин чаап чыкты. Ал:

– Э-хе-ээй, сүйүнчү-үү-үү ! Сүйүнчүү-үү – үү ! Ботокан
апанын уулу келе жат-а-а-т, аскерден, келатаа-аат! – деп
кыйкырганда анын доошу баарыбызга угулду. Ушуну эле
күтүп турган биз, чырпык аттарыбыздын куйрук жагын
ары-бери булгалап, жолду чаңытып, туш тараптан тиги
сүйүнчүлөп келаткан “чабаганды” көздөй “Кайда-а, кайда
эле кайда-а-аа!” деп ат койдук. Жолдун чаңы көтөрүлүп,
биз Медердин ташына жете бербей, “аскерден келгенге”
жолугуп, бири-бирибиз менен кучакташып көрүшүп, ка-
димки эле аскерден келгендер менен биздин айылдыктар-
дын учурашуусун так өзүндөй келтирип, өз ролдорубузду
турмуштагыдай так аткарып, ойноп жаттык...

Ошол учурда бизге эки атчан кишинин бири чаап ке-
лип:

– Аай балдар! Ким келатыптыр, кайдан келе жатып-
тыр? Канаке? – деп, биздин жаныбызга келип, токтоп кал-
ды. Биз өзүбүзчө ойноп жатканыбызды дароо айта албай,
бир чети сүрдөп, бир жагынан уялып, апкаарыгандан,
оозубузга сөз кирбей буйдала түштүк. Анан эле Тагайбай-
дын дөңүнөн биз турган жакты көздөй убап-чубап, ызы-
чуу түшкөн элдин келе жатканын көзүбүз чалды. Көрсө,
биз “Сүйүнчү” оюнубузду ойноп жаткан учурда, “Сүйүнчү!”
деп бакырып, жол чаңытып, ары кеткенибизди айыл ичи-
нен бирөөлөр көрүп калып, колу-кошуналарына, эшикке
кирип-чыгып жүргөндөргө кабарлаган өңдөнөт. Андай
кабарды уккан айылдын жашоочулары адаттагыдай эле,

жаш-кары дебестен, бири бирине кабарлап, түп көтөрүлө жол тосуп чыгышкан экен. Биздин жаныбызга жетип келишкен атчан киши бул чын эле аскерден келе жатканды сүйүнчүлөгөн кабар эмес, ошондой кабарды чагылдырган балдардын оюну экендигин билген соң, “О, мурдуңду урайын күчүктөр!” деп, эркелете сөгүп коюп, жабылып келе жаткан элди утурлай атын бастырып кетти...

Бүтүндөй бир айылды дүрбөткөн бизге, эмнегедир бирөө да жаман айтып урушпай, тескерисинче, “Ай бучуктар, о күчүктөр” дешип, эркелете сүйлөшүп, кайтып жатышты. Биз алтообуз тең, баары бир, өзүбүздү күнөөлүү сезип, бозоргон бойдон ошол жерде кала бердик. Жолго чыккандар артка кайтышты. Биз да өз күнөөбүздү сезип, үйлөрүбүзгө тарадык.

Эртеси сабакка келсек, мектепте биз тууралуу уу-дуу кеп. Сабак башталайын деп калганда аскерден былтыр келген Камбаров Мамадали аттуу ачуулуу (аны согуштан контузия болуп келген деп коюшчу) агайдын таноолору кыпчылып, өңү кумсарып:

– Тизилгиле! – деп окуучуларга буйрук берди. Тизилип турган окуучулардын алдына сол колу жарадар бир агай менен мугалим эжекелер да чыгышты. Сөз биздин тентектигибиз жөнүндө болоорун боолголоп, бизди калтырак басты. Анан калса, согушта көп кан жоготуп, агайдын ачуулуу болуп калганын да укканбыз. Чын эле тартип маселесинде ал агайыбыз катаал болчу. Тизилип тургандарды бир сыдыра карап чыгып, анан үнүн көтөрө:

–Биздин элибиз жеңишке жетип, кубанычка бөлөнүп жатканы менен, азырынча, согуш жарасы бүтө элек. Айрыкча, эмдигиче майданга кеткен балдары кабарсыз болуп жаткан ата-энелердин жүрөктөрү жараланып, сыздап турган кез. Ушундай учурда алардын көңүлүн көтөрүп туруунун ордуна, тескерисинче, жалган кабар айтып, эл ичине дүрбөлөң салып, жүрөгү жаралуулардын жараатын

күчөткөндөр бар. Болгондо да, андайлар биздин окуучуларыбыздын арасында!– деди да, агай бир аз мукактана түшүп, кайрадан эч кимдин атын атабай туруп,

– Алар ортого чыгышсын! – деди. Сөз ким жөнүндө айтылып жатканын баятан бери туюп турган биз, башыбызды жерге салып, бирибизден кийин бирибиз ортого чыктык. Агай андан ары:

– Мына көрүп алгыла, жалган айтып, элди дүрбөтүп, убаралантып жүргөндөрдү! Убаракерчилик эч нерсе эмес, көптөн бери кабары жокторду “мына келатат, ана келатат” деп, жалган кабар таратуу, ансыз да зар какшап отурган эненин жүрөгүн жара тилип, туз сепкенге барабар! – деп, бир аз буулуга түштү да, кайрадан бизди матай карап, – айткылачы, Ботокан апанын баласы келатат дегенди кимиңер ойлоп таптыңар, кимиңер! – дегенде, ортобузда турган Ганы октоло чыгып, мектептен төмөн көздөй кеткен жол менен качып жөнөдү. Биздин классты окуткан Датка эжекебиз:

– Жетип кармап келгиле – деп, экөөбүзгө айтканда, классыбыздын бардык окуучулары анын артынан жүгүрдү. Алапайыбызды таппай турган бизге да ал шылтоо болуп, Ганыны кууп бараткан балдардын артынан чуркап баратабыз. Кууп бараткандар Камка деген жердин ары жагындагы Ай – Тийбес деген бийик беттин кашатынан аны кармашты. Бирок аны мектепке алып келе албадык. Кеч кирип баратканда үйлөрүбүзгө тарадык. Ганы эртеси сабакка келген жок. Арадан бир топ күн өткөндө да келбеди. Ал ошол боюнча сабакка келбей, кийинки жылы биз экинчи класста, окуп жатканда, ал биринчи класска келди.

Баягы Алайкудан Ошко, Оштон Алайкуга учуп өтүүчү самолёттор дагы эле каттап жатты... Аларга үмүтү бротоло байланып калган Ботокан апа дагы эле аларга алаканын жайып, көзүнүн жашын агызып, “Бополумду качан алып келесиң?” деп, зар какшаган үнүн баса элек. Анын үнүн

угуп, абалын көргөн адамдын жүрөгү сыздап, боору ооруп, кыжаалат болгондор да жок эмес ...

Ошол эле учурда айылыбыз, анын ичинде биз да кубанган учурлар болуп турду. Бир күнү танапис маалында Ак-Теректин айылынын тумарындай болгон мектеп жанындагы чоң теректен учуп түшүп жаткан сары жалбырактарды терип, сыртта ойноп жүргөнүбүздө Тагайбайдын дөңүнөн:

– Ээ-эй, Эл-жуу -урт! Сүйүн - чүү - үү! Ботокан апанын уулу келатат!

Ботокан апа-а-а! Уулуң келата-а-ат! – деп, бакырып чаап чыккан адам капталдай кеткен араба жол менен бирде кичинекей колотко кирип көрүнбөй калса, кайра анын белине чыга калганда көрүнүп, Анарбайдын дөңү тараптагы Ботокан апанын тамын көздөй бет алды. Ошол учурда: “Ботокан апа бул сүйүнчүнү укту бекен, укса кандай абалда болду экен?” деген ой мени ойлонтуп, ага байланыштуу былтыркы окуяны эстеп турдум. Ар бир тектирде иретсиз жайгашкан үйлөрдөн чоң-кичине дебестен жолго чыгышкан эл, кечигип калчудай болуп, биринен бири өтүп, Тагайбайдын дөңү тарапка агылып жатты. Биздин окуп жаткан сабагыбыз да калды. Бизди окутуп жаткан мугалимдер да ошол элге аралашып, жол тосуп чыгып кетишти. мектептеги окуу да калып, окуучулар да ошол жакка сүрүлүп бара жатты. Сельсоветтин кеңсесинин жанына барып токтой калганыбызда, тиги бурулуштан жоолугу шыпырылып, этектери жайылып, адатынча ар нерселерди булдурттап сүйлөп, үнүн бийик чыгарган бир кемпир баратканын көрдүк. Ал Ботокан апа экенин жазбай тааныдык. Ал Алайчы абанын үйүнүн тушунан өтө бергенде мүдүрүлүп кетип, чаңга аралаша жыгылды.. Ага удаалаш келе жатышкан Салима чоң эне менен Напен эже дароо барып аны тургузууга көмөктөшүп жатышып, анан эле, алар коркунучтуу үн чыгарышып, “Суу, суу алып келгиле!” деп кыйкырып калыш-

ты. Жакыныраак бараткандар биринен бири озо жүгүрүшүп, идиш таап, арыкта агып жаткан суудан сузуп келип, бетине чачып жатты. Ботокан апа өзүнө келген соң, ар ким айтып жаткан жакшы кабар, жакшы сөздөр ага дагы күч кошуп, аны колтуктаган аялдардын коштоосунда эки көзүн алды жактан албай, үмүтүнө жетеленип, Тагайбайдын дөңүн көздөй алга умтулуп бара жатты...

“Сүйүнчү” деген жакшы кабарды укканда ушунчалык чоң кубанычка оролгон кыз-келиндердин бир нечеси биринен бири озуп, сезилбеген ылдамдык менен Түз – Белди карай кеткен сокмо жолдо чубап бара жатышып, айылдан бир чакырымдай аралыктагы белдин тумшугундагы “Истанса” деп аталчу жерге жеткенде, төмөндөгү араба жол жактан Ак – Терек тарапка бараткан Баштыкбай акенин арабасын көрүшөт. Анда аскер кийимчен киши отурганын байкашып, он чактысы тумшук аркылуу аларды карай ызы-чуу болуп төмөн чуркашты. Аны байкаган арабакеч “Мынча кишини кантип арабама отургузам, ансыз да чаалыгып келе жаткан аттарым араң баратат” деп ойлоп, аттарына камчы үйрүп, жолду чаңытып, чаап жөнөдү. Чоң – Дөбөдөн бери чыгып, Медердин ташына келгенде, аларды бир топ адамдар ороп калышты. Аларга удаа эки аялдын ортосунда келаткан Толгонай апа бакырып келип, арабага бир аз жетпей жыгылды. Жанындагы келиндер бетине суу чачкан соң, Ботокан апа эсине келди. Акыры эне-бала бири-бирин таанып, жакшы учурашып бүткөн соң, Ботокан апа чыйрала түшүп, эки жагында тургандардын жардамы менен арабага көтөрүлдү да, элге карап,

– Айланайындар, мен силерге садага кетейин! Азыр баарыңар менин үйүмө жүргүлө! Берекем Өмар, сен тиги балдардан жаныңа ал да, биз барарыбыз менен улагымды мууздай салып, өпкөсүн Бополумун башынан айлант! Эчкини түлөөгө союп, этин казанга салгыла! Бул жерде тур-

гандар, ынтымагыңардан айланайындар, баарыңар барып түлөөдөн даам таткыла! – деди.

Көпчүлүк ичи ар түрдүү сөздөрдөн улам гүүлдөй түштү. Бири “Байкуш эне өзүнө келип калды” десе, дагы бирөө “Бала деген ата-энеге кубат экенин ушундан байкасаң болот, карачы тирилип калганын” дешип күбүрөшүүдө.

Айткандай эле, чогулгандардын баары Ботокан апаныкына карай чубап жөнөштү.

Бул көрүнүш бир жагынан эненин сөзүн сыйлагандык болсо, экинчиден, ушул айылдын ынтымактуулугунун күбөсү эле. Эт бышканда кошуналардан кеселерди чогултуп келишти. Апанын дасторконуна нан коюлбаса да, отургандар жалаң сорпону ичишип, артынан ак эчкинин этин жеп бүтүшкөн соң, жакшы тилектерин айтышып бата кылышты.

...Тоо койнундагы кырк түтүндөн турган бул чакан айылга жеңиш жылында аскерден келгендер улам сээлдей баштады...

Арадан убакыт өтүп жатса да Матраим, Зулпукар, Аамат, Акимбай, Садык, Абдыракман, Асылбек, Орозбай, Коргонбай, Аттокур, Матимар, Нуркамил, Сарыбай, Матай, Чилдей, Капар, Ибраим, Сабыр, Тагай, Машрап, Сайпидин дагы бир тобунун аты аталса да, өздөрү, жок... болуп, айылдын бөксөсү толбой турду...

Жакшылыктан үмүтүн үзбөй, чылпактаган көздөрү талыганча жол караган аталар менен апалардын да катары суюлуп баратты...

ЖҮРГҮЛӨ, ОРУС КӨРӨБҮЗ

Эсимде, 1950-жылга чейин Жалпак – Таш айылдык кеңеши боюнча сегиз айылдын ичинде биздин Ак – Терек айылында бир эле жети жылдык мектеп бар болчу. Анан ошол жылы Кеңеш айылына да жети жылдык мектеп ачылып, биз окуган «Үлгүлүү» жети жылдык мектеби Түз – Бел айылындагы Ак жайга которулган. Анын башкы себеби – согуш учурундагы бир мекеме акыркы жылдары жоюлуп кетип, ошондон калган дубалы бийик, терезелери жарык, алты бөлмөлүү, астына тактай төшөлгөн, сырты акиташ менен акталган «Ак жай» деп аталган имарат бар экен. Мектебибиз ошол жайга көчүп, кенен, таза жайда окуу окуучулар үчүн кубаныч болду. Мугалимдер да көбөйүп, мурда Пайзилда агайыбыз окуткан кыргыз тили, кыргыз адабияты, тарых, география сабактарын ар башка мугалимдер окута баштады. Мектеп биздин айылдан беш чакырымдай аралыкта болгонуна карабастан, жаз, күз мезгилдеринде гана эмес, кыштын бороон болуп, кар ширелип калган учурларында да сабактан калбай окуп жүрдүк.

Эки-үч күндө бир жолу эрте менен сабак башталар алдында «Линейка» деген жыйын болуп, биринчи сменада окуган окуучулар класс-классыбыз менен тизилебиз. Улуу Ата Мекендик согуштун каары жана анын баатырлары эсибизден чыкпай, атүгүл, алардын айрымдары жараатынан толук арыла элек агайлар да окуучулардын бет-маңдайында тизилип турушчу. Линейкага чыгып тизилген окуучуларга Дыйканбаев Отунчу деген агайыбыз үнүн бийик чыгарып, «Ырравнаайс!» деп команда бергенде, биз, окуучулар түздөнөбүз. Анан «Смирна!» дегенде кыймылдабай,

үн чыгарбай туруп калабыз. Отунчу агай бир аз тыныгып, окуучулардын катарын сыдыра карап чыгып:

– Азыр, биздин мектептин мугалимдеринин ичинен жападан жалгыз атистат зрелосу бар Караев Эркинге сөз берилет – дечү. Караев агай мектептин деректири экенин билчүбүз. Ал агай адегенде, өлкөдө болуп жаткан иштер тууралуу кыскача айткан соң, анан согуштун ардагерлери кыскача сөз сүйлөп, акырында Лениндин «Окуу, окуу жана окуу» деп, айткан сөзү менен аякташар эле. Биз, окуучулар агайлардын сөздөрүн кунт коюп укканыбыз менен, Отунчу агайдын «Атистат зрелосу» бар дегенин түшүнчү эмеспиз, бирок ал сөзгө түшүнбөсөк да, Москва сыяктуу алыскы шаардан билим алып келгендей түшүнчүбүз. Кийин, көп убакыт өткөндөн кийин гана ал «Аттестат зрелост» деген орто мектептин онунчу классын аяктаган билими үчүн берилүүчү «Жетилүү аттестат» деген документ экендигин билгенбиз. Карагылачы, ошол кезде биз окуган «Үлгүлүү» жети жылдык мектебиндеги мугалимдердин биринин гана орто мектепти бүткөн билими болгон экен. Чындыгында, ал кездеги жети жылдык да билими жок мугалимдер азыр жогорку окуу жайларды бүтүрүп, белгилүү бир предмет боюнча адистикке ээ болгон мугалимдерден кем эмес, атүгүл, булардан сапаттуураак окутушчу эле деп ойлоп калам. Ырас, анда кээбир сабактарды ыр жаттагандай эске түйүп алчубуз, бирок орус тилинен жарытылуу сабак окуган эмеспиз. Ал боюнча ар ким кирип, «Русский язык» деген китептин баланчанчы бетин окугула» деп коюп, өзү башка классты окуткан сабагына чыгып кетчү.

Бир күнү биздин класстын эң улуусу (ал кезде бир эле класста ар кыл курактагылар окучу), Момуш Матмусаев,

– Тээтиги жайыктагы жерди айдоого келген жалгыз трактор бузулуп калган экен, ошону бир орус келип оңдоп жатыптыр – деп калды. Биздин класста орусту жанынан көрө элек балдар көп экен, аны көрүп келүүгө камынып

калдык. Орусту көрүүгө биздин класстын гана эмес, башка класстан да бир тобу кошулуп, биринчи сабактан кийин үч класстан чогулган окуучулар жөнөп кеттик. Ошондо, биз үчүн, сабактан да орусту көрүү кызык болуп кеткен көрүнөт, класстарда китеп, дептерден башка эч ким калбай трактор турган жакка кетип калыптырбыз. Адегенде, бир тоголок темирди ары оонатып, бери оонатып, чукулай калып жаткан ал оруска жакын бара албай, анан акырындап жылып-жылып отуруп, эшик-төрдөй аралыктан карап жаттык. Жаш балдар ыйлаганда «Жаагыңды бас, орус келатат» деп коркуткандай деле эмес, болгону мурду кырдач, өңү сары экен. Биз өз ара кобурашып «мен бетин даана көрүп турамын, мен кашынан бери көрүп жатам» деп бир-бирибизге мактана да баштадык. Бир оокумда эле орус ордунан тура калып, тапырата жер тепкилеп, «Ох, силердиби, силерди азыр кармап кетем!» деп бакырды. Анын кыйкырыгын угуп, жер тепкилеген кебетесин көргөндө, биз ар тарапты көздөй безип качтык, кай бирибиз курбу таштардын коңулуна чейин кирип кетиптирбиз. Ар кайсы таштын түбүнөн башыбызды чыгарып карасак, баягы орус кайра эле ордунда темир кармалап отургансыйт. Бирок биз ал кетмейинче жашынган жактарыбыздан чыккан жокпуз. Экинчи сменадагы окуу башталайын деп калганда мектепке келсек, китеп, дептерлерибиз турат. Мугалимдер кооптоно башташкан экен. Болгон окуяны уккан соң, биздин сүйүктүү агайыбыз, «Ал деген кыргыздардын арасында жүрүп, кыргызча кишинин түшүн жоруган Карпов деген орус. Ошончолук эле көргүңөр келсе, эртең аны быякка чакырып келейин» деп күлүп жатты...

...Убакыт суудай агып, көйнөк которуп кийгенче ардан эки жыл өтүп кетти. Биздин Куршап районунда бир детдом, бир мекеп-интернат он жылдык мектеп бар болчу. 1952- жылдан тарта алардын саны да арбып, Кара – Тарык деген айылда № 3 болуп «Коммунизм» деп аталган орто

мектеп ачылды. Ал айыл биздин айылдан чоң жол менен жүргөндө он чакырымдай келчү. Эгерде сокмо жолдорго салып, бел ашып барса 8-9 гана чакырымдай болт эле. Аралыктын алыстыгына карабай, биз да Отунчу агай айткан «Аттестат зрелость» алсак деген ниетте, биздин айылдпн Ысак экөөбүз ошол мектепке барып 8- класка окуп калдык.

Жаңы ачылган бул орто мектепке Фрунзедеги Кыргыз мамлекеттик университетинин алгачкы бүтүрүүчүлөрүнөн Самак Рахматуллин деректирлик орунга, Бейше Тагаев деген агай завучтук орунга келишип, биринчиси тарых, экинчиси кыргыз тили жана адабияты сабагынан берип иштеп башташыптыр. Алардан башка Ош педагогикалык институтун бүтүргөн дагы бирөө математикадан окутуп жүргөнүн билдик. Мына, өткөн жылда окуган мектебизде бир гана орто мектепти бүткөн мугалим болсо, эми төрт бирдей жогорку билимдүүлөр сабак берген мектептен билим ала баштадык.

Өкүнөрлүк бир жагдай, дагы эле бизге орус тилинен окута турган мугалимди көрбөдүк. 9-класка келгенибизде гана куршаптагы детдомдон 10- классты бүтүргөн бир орус кыз келип, орус тилинен сабак берип калды. Биз класс боюнча 14 бала эки кыз элек, балдардын баары эле тигил жаш мугалимдин окуткан сабагына эмес, анын аппак жүзүнө, сап-сары болуп эшилип турган чачына, көк-мөк көзүнө таңданып, орто бойлуу, кымча бел, келишимдүү кебетесине суктанабыз. Бирок ал кыргызча билбейт, биз анын орусча айткандарына түшүнбөйбүз. Анан калса биздин класста он тогуз, жыйырмага чыгып калган балдар бар эле, алар ошо кыздын ай-чырай жүзүнө, кериле баскан келбетине, сулуулугуна суктанышып сөз кылышат. Бирок биз анын окуткан сабагына түшүнбөйбүз, ал биз эмнени айтып жатканыбызга түшүнбөйт. Кээде бизге карата үнүн бийик чыгарып сөз айтса, айрым балдарыбыз түшүнбөй

жатканын кыргызча айтып күлүп жиберишет. Ошондо ал кыз бир нерселерди айтып-айтып, ыйлаган боюнча чыгып кетет. Анан ал кызды завуч же деректир ээрчитип келип, бизди жемелеп, тартипке чакырат. Биз эч бир жаман сөз сүйлөбөй тек гана анын сабагына түшүнбөй жатканыбызды айтабыз. Андай болсо да, деректирибиз же завуч агай бизди тартипке чакырып, тынч отуруп окуп, орус тилин үйрөнгүлө деп кетишет.

Андай көрүнүш бир жыл ичинде нечен ирет кайталанды. Орус кыз өжөрлөнүп сабагын өтө берди. Биз да убакыт өткөн сайын ага көнүп, ал «Русский язык» деген китептен көрсөткөн беттерди окуп, тынч отурчу болдук. Бирок, баары бир, классыбыздагы бой жетип калган балдар түшүнсөтүшүнбөсө да, ага карата ар кандай сөздөрдү сүйлөп жиберишчү...

Биз 10-класска келип жаңы окуу жылы башталганда баягы орус кыз дагы келди. Биринчи эле сабакта тентектигибиз кармап, ага карата тамаша сөз айта койдук эле, ал орус кыз ошол замат үнүн бийик чыгарып:

– Тынч олтур, өлүк-тиргинди да-аана коруп калайын – дегенде, баарыбыздын оозубуз ачылып, ага таң калдык. Ошол учурдан баштап, биз «Кокуй, бул кыргызча үйрөнүп келген тура, эми этият болуп сүйлөйлү» деп тартипке түштүк. Андан кийинки сабактарда көбүнчө китептеги «словарь» деген жерлерин жаттап, жыл аягына чейин биз да орусча бир топ сөздөрдүн маанисин түшүнүп, тилибиздин келишинче айрым сөздөрдү сүйлөп калдык.

...Онунчу классты аяктап, биз да «Аттестат зрелость – Жетилүү аттестат» алганыбызда, анын бетиндеги үчүнчү сапта «Орус тили» деген жазуунун тушунда «Орто» деген баа бакыйып жазылып турганын көрдүм.

СЕН КАНТИП ТИРИЛИП КЕЛДИҢ!?

Биздин айылдын ортосунда бутактары туурасына жайылып өскөн, бийиктиги 60 метрдей келген чоң бай түп терек өсүп турат. Аны башка жактан келип көргөндөр “Чоң терек” экен деп айтышса, жергиликтүүлөр “Ак терек” деп аташат. Бул теректи мындан бир жарым кылымдай мурда Бообек деген киши эккен имиш, эми ал анын чөбүрөлөрүнүн кенжеси Акматтын балдарына тиешелүү деп сөз кылып калышат улуулар. Бирок азыр ал терек бир кишинин энчиси деген маанисин жоготуп, жалпы айылга тиешелүү болуп калган. Ошондон улам болсо керек, анын тегерегине жайгашкан айылдын аты да Ак – Терек деп аталат. Анын бутактарына ар түрдүү канаттуулар уялап, алардын сайраган жагымдуу үндөрү уккандын көңүлүн өзүнө буруп, көңүлдү көтөрүп турганы эч кимдин эсинен чыкпастыр. Кыш күндөрү андан чыккан шамалдын шоокум үнүнө карап, аксакалдар аба ырайы бүгүн-эртең кандай болорун да болжоп айтып калышар эле. Шамалдын ар кандай жүрүшүнөн улам ал теректен чыккан добуш да ар башкача угулуп, ошого карай аксакалдар күн ачылып кетерин же жаан-чачын болорун божомолдоп айтып калышчу.

...Январь айындагы күндөрдүн биринде улгайган кишилерден эки-үчөө баш кошуп, сүйлөшүп отурганда ошол бай түп чоң ак теректен өзгөчө бир гүүлдөгөн добуш угула баштады. Сакалын жайкалткан улгайган кишилер кыш чилдеси жөнүндө гана эмес, жалпы эле кыш мезгили ортолоп калганын сөз кылышып, “Мына, чоң терегибиз башкача добуш чыгарып калды. Бүгүн-эртең катуу жаан болушу

мүмкүн, “Каңтар ооду” мезгили да болуп калды дешип, үй-үйлөрүнө тарады.

Ошол күнү Түз – Бел айылындагы “Ак жай” деп аталган имаратта колхоздун отчёттук жыйыны болуп, ал кеч бешимге чейин уланат. Жарытылуу жылуулугу жок залда баш-аягы төрт-беш саатка созулган жыйынга райондук уюмдардан да кишилер келишкен. Кыш чилденин аязы ошолорго өзгөчө сезилгени алардын түктүйгөн жүзүнөн көрүнүп турду. Анан калса, эрте менен тынч турган аба ырайы түш оой бузулуп, деңиз деңгээлинен эки миң ден ашык бийиктикте жайгашкан Түз – Белдин шамалдуу боорону кар-тозонун учуруп, бир заматта суук мурдагысынан да күчөп кетти. Колхоздун башкармасы райондон келген коноктордун үшүгөнүн байкап, аларды дүкөнгө баштап киргенде, ал жердеги карапайым кишилер башкарманы көрөрү менен сыртка чыгып кетишет. Башкарма белги берери менен дүкөнчү керектүүлөрдүн баарын ортолуктагы текчеге жая салат. Бир аздан соң, “тунук” сууга кызый түшкөндөр арасында колхоздун отчёттук чогулушу жөнүндө айтылбай эле, бул бийиктиктеги сууктун күчү жана ушул тоо койнунда иштеп жаткан кишилер тууралуу кызуу сөз болуп кетти. Аларга аралаша түшкөн дүкөнчү Мамыт куудулдугуна салып, “Дүкөнчүнүн чайы көк муштум болуп калгандардын мурдун кызартып, көңүлүн көтөрүп, ичин жылытып жиберет экен” деп күлдүрүп, тиги конокторду тамаша сөзгө тартат. Муну угуп турган башкарма райондон келген сыйлуу конокторго карата орунсуз сүйлөп койгон Мамытка карап: “Ай акмак, бул кишилер сени менен шакаба салчу Ысмайыл же Акун эмес! Булар райондон келген сыйлуу кишилер, былжырабай оозуңду жап!” деп, кагып жиберет. Мамыт сыйлуу коноктор менен мурдатан эле жакшы тааныш экендигин туюндуруп, “Мен булар менен бирге балык уулап, коон уурдап, бирөөлөрдүн кыздарынын колун сурап жүргөнмүн. Эски тааныштарыма ай-

туучу тамашам токтоп калмак беле, биерде тамашалаша берейин, аларды сыйлай турган жериңизге мен кошулуп бармак белем” дейт, Мамыт тартынбай. Бир аз кызый түшкөн башкарма Мамыттын унчукпай калбастан, каяша сүйлөп жатканына ачуусу келип, “Болду, бас оозуңду, нокотек! Сенин жүрбөгөн жериң, кылбаган ишиң жок. Мен кимди кантип, кайда сыйлап аларымды сенсиз эле билем, нокотек!” деп кагып-силкет. Анын “Нокотек” деп эки кайталап айткан сөзү Мамытка катуу тийип, ал да ачуулана түшөт, бирок аны башкарма катары гана эмес жакын тууганы жана өзүнөн улуу киши экенин эске алып, ызат кылып, ызаланганын билдирбей туруп калат.

Башкарма жанында турган колхоздун бухгалтерине баш ийкеп, конокторду алып кетүүгө белги берип, өзү алар менен коштошуп бери бурулганда, бирөө анын алдына тору жоргосун тарта коюп, колтуктап мингизген соң, ал Ак – Терек айылындагы үйүн көздөй жол тартты...

Мамыт тигил өзү менен мурдатан тааныш, бир кезде үзөңгү кагышып, аз убакыт болсо да бирге иштеп калган кишилердин көзүнчө, жакын тууганым деп эсептеп жүргөн башкармадан “Нокотек” деген сөздү уккан соң, өзүн коёрго жер таппай ызаланып турду. “Эмне үчүн ал мени минтип атады? Нокотек деген сөздүн мааниси – бизде никесиз төрөлгөн, ата-теги белгисиз бала дегенди билдирет эмеспи. Ошондой эле, өз элинен безип, тентип жүргөндөр да “нокотек” деп аталат. Мен эмне ошондой нокотек бекем?.. Мен анын атасынын бир тууганы Бүүкан аттуу эжеси менен ак никелүү Абдыкадыр жездесинин баласымын го... Же мен эли-жерин билбей тентип келген адам бекенмин... деген ой анын башынан чууруп өтө баштайт... Анан калса, мындай сөз, бир кезде чогуу иштеп жүргөн тааныштарынын көзүнчө айтылганы анын ызасын эки эселентип көтөрүп кетти. Кордоо, басынтуу маанисинде айтылган мындай сөздүн аныгына жетүү ар нерсени ойлоно башта-

ды. Акырында коноктор бошоткон бөтөлкөлөрдүн биринде жарымдай калган аракты 200 граммдык кырдуу стаканга мелт-калт куйду да, бир тамчысын калтырбай тартып жиберип, дүкөндү жапты. Бастырмада байланып турган атына минип, башкарманын артынан барып, анын айткан сөзүнүн чындыгына жетүү үчүн ал да Ак – Терек айылына жөнөйт. Түз – Белден чыгып, Чоң – Дөбөгө жеткенде, ач карын туруп ичкен бир стакан арак аны тез эле көтөрүп кетти өңдөнөт. Өз ичинен: “Эгерде айткан сөзүн далилдей албаса, башкарманын кашка тишин ыргыта койбосом эле, Мамыт атым өчсүн” деп күбүрөнөт. Ак – Терекке келгенде “Негизсиз жерден мени нокотек деп кемсинтип, кордогондугу үчүн мен анын кашка тишин эле ыргыта койбостон, өлтүрөм” деп, өзүнчө сүйлөнө баштайт. “Мастын да бир акылы соо болот” дегендей, ал колунда камчысынан башка эч нерсе жоктугун байкап, “Азыр бир үйгө түшүп, аерден балта алып алайын” деген ойдо башкарманын талаа иштери боюнча жардамчысы (полевод) Эгендин үйүнө бурулат. Атынан түшүп, чылбырдын учун бастырманын ичиндеги бир жыгачка орой салып, оюна келген буюмду издеп, ары-бери чайпалып басып жүргөндө ичкериден үй ээси чыга калып.

– Бул ким! – деп үн салып, ары-бери чалыштап басып жүргөн кишиге жакын келсе, Мамыт. Ал сөзгө келбей,

– Балта барбы, балта! Балтаңызды берип туруңуз, мени “нокотек” деген тигил башкарма тууганымдын башын жара чаап келейин – деген сөздү укканда, Эгендин жүрөгү оозуна каптала түшүп, уккан сөзгө ишенбей ордунда туруп калды. Анан Мамыттын түрүн көрүп, анын кызуу экендигин, ошол кызуулугунан улам ага башкарманын “нокотек” деп айтып койгон сөзү оор тийгенин түшүнгөн соң, ызалуу Мамыттын ачуусун басууга аракет кылып, Эген ага сыр бербей,

– Айтканыңдын жөнү бар экен, муну, адегенде, кеңешип алалычы, анан ал жакка барарсың, Ал эч кайда кетпейт – деп, ичкери киргизет. Мамыт кирери кирет, бирок бүгүн бир топ кишилердин алдында бир эмес, эки жолу кайталап, аны “нокотек” деп айткан сөзү үчүн башкарма тууганынын “эсебин” берип келерин айтып, сырт кийимин, өтүгүн чечпей, тике туруп алат. Үй ээси Эген андан улуулугуна таянып, Мамытка үнүн бийик чыгарып, буюра сүйлөйт,

– Мен айттым го, кеңешели деп. Чеч тонунду, өтүгүндү. Отуруп бирге сүйлөшөлү эмне кыларыңды, азыр түн узун, таң атканча ар кандай ишти бүтүрүүгө болот! – дегенде эле, ал эшикке жөлөнүп турган Эгенди түртө салып, сыртка умтулду. Эген жыгылып баратып оңдоло түштү да анын тонунун этегин орой кармаганда, аялы да жете келип, Мамыттын бутун кучактай жыгылат. Ал үйгө ир иш менен келип калган Мира апа (аны Кате апа деп коюшчу) да ордунан ыргып туруп, тигил экөөнө бой бербей суурулуп чыгып бараткан Мамытты белден алып, төр жакка чейин түртүп келет да, “Жеңеңе тонунду кучактатпай, жеңенди сен кучактасаң боло!” деп тамаша чалат. Жеңелерин көргөндө дайыма тамаша айтып, кээде аларга тиешелүү сөздөрдү кошуп ырдап да жиберчү шайыр Мамыттын бул жолу тамаша сөзгө көңүлү бурулбады. Эси-дарты эл көзүнчө басмырлап айтылган башкарманын сөзүндө. Эми эле тынч турган үй ичи үч көтөрүлүп сапырыла түштү. Ошол күнү бир иш менен ал үйдө Мира апа кызмат кылып турганы үй ээлери үчүн жараткан тарабынан берилген жардамдай эле болду. Мира апа олбурлуу денеси, карылуу күчү, ар кандай ишке эптүүлүгү жана анча-мынча эркектерге караганда карылуулугу менен белгилүү аял эле. Баятадан берки Мамыт менен болгон кармашууда Мира апа чоң күч болгонуна Эген аба бир жагынан кудайга, экинчиден, ошол жеңесине ыраазы. Абалдын кооптуулугунан чочуган Эген

эшикти сыртындагы илгичинен иле коюп, сыртка чыга калып, уйгу-туйгу согуп жаткан бороонго аптыгып, кокту жакта жашаган инисинин үйү тарапка:

– А-ми-ир, А-мии-ра! Тезирээк мында кел! – деп кый-кырды.

Эл жатаар маал болуп калган учурда мен сыртка чыга калган элем, өйдө жактагы тектирдеги үй тараптан “А-ми-ир, А-ми-ира! Тезирээк мында кел!” деген үндү угарым менен үйгө шашылып кирип, абама “Сизди жогорку үй жактан бирөө чакырып жатат” дедим. Агам: “Бу беймаалда эмнеге чакырып жатат болду экен. Жүрчү экөөбүз барып келели” деп, мени ээрчитип алды. Бороон кар тозоңун учуруп, суук болуп турганына карабай шашып жетип барсак, алардын сырткы эшиги ачык. Төркү үйүнөн эркек, аял дебей кишилердин бакылдаган үндөрүн уга коюп, абам шашылып кирип барды. Мен босогодон ары жылбай аларды карап туруп калганымда, ал үйдүн ээси, аялы жана аларга кошуна туруучу Мира апа менин сүйүктүү таякем Мамытты этек-жеңинен кармашып, ага жалынып-жалбарышып, тынчыта албай тирешип турушканын көрдүм.. Үйдүн ээси мени көрө коюп, “Бар, Кумуну тез чакырып кел!” деп, мага буюра сүйлөдү. Караңгыда мен жол менен жүрбөй, түз эле Ашир абамдын короосунан кар малтап түз эле өтүп барып, Куму абамдын эшигин түртүп ачып, кирип бардым. Улук жеңем экөө сүйлөшүп отурушкан экен, мени көрүп, көздөрү бакырая түшүп, чочуп кетишти да, “Тынччылыкпы айланайын, караңгыда эмнеге шашып келдиң?” дешип, экөө тең менин оозумду карап калды. Мен көргөнүмдү шашып-бушуп айтып, Эген абам сизди “тез келсин деп чакырып жатат” дегенимде, Куму абам бир заматта жылуу кийимин, өтүгүн кийе салып чыкты да, үч-төрт кишиге бой бербей кармашып жаткан Мамыт таякемин чатагынын үстүнөн чыкты. Бул чогулган үч абам тең жаш жагынан менин сүйүктүү таякемден бери дегенде төрт-беш жаштай улуу

болушчу. Үчөө тең Улуу Ата Мекендик согушка катышып, жараат алып келгендер. Үч эркек, эки аял көптөп жатып, анын сырт кийимдерин чечтиришип, төрдө салынып турган төшөккө жайгаштырышты. Эс ала түшкөн үй ээси:

– Эми-и Мамыт иним, жаман оюңдан, терс пейилиңден кайт. Бизди сыйласаң, биздин жана өзүңдүн туугандарыңды сыйласаң, элди сыйласаң, кепке кел. Улуулук кылып, эркетип, бир сөз айтып койгон экен сага, анүчүн эмне мынчалык теригесиң” дешип, анын бул кылыгын айыптап да, акыл айтып да отурушту. Айтылып жаткан сөздөрдү макул тапкансып, сөздү угуп отурду эле, анан төшөктөн ыргып тура калып:

– Мен аны жакын тууганым деп сыйлап жүргөнмүн, менин апам менен анын атасы бир тууган экендигин силер деле билесиңер. Анан эмне үчүн мени көпчүлүктүн көзүнчө “нокотек” деп атайт?! Ал ушинтип айтканын далилдеп бербсин! Далилдей албаса, мен аны өлтүрөм! – деп, тегерегинде отургандарды камындырбай көйнөк – дамбалчан бойдон тышка атырылып чыкты. Дагы жакшы, сырткы бөлмөдө Куму аба турган экен, ал аны кучактап кармап калганда, беркилер да чыга калышып, үчөөлөп жатып, ичкериге кайра киргизишет. Эшикти жабышып, кайрадан аны кепке келүүгө аракет жасашып, өтүнүч жана насаат сөздөрүн айтып жатышты. Ал башкаларга сөз бербей, “Аны мен бир тууганым деп жүрсөм, ал мени дос-душмандын көзүнчө “нокотек” деп тилдеди. бул айтканын далилдеп бербесе, мен аны өлтүрөм” деген сөздөрү кайра-кайра кайталанып жатты.

Аны тынчыта албай баары убара. Түн жарымынан өткөндө, сөздөр азайып, тиги чатак салып жаткан кишинин мастыгы бир аз тарап, ызырынган ачуусу да басаңдай түштү. Анын жанында отургандардын баарынын көздөрү ошондо. Акыры анын көзү илинип кеткенде Амир жана

Куму абамдар сыртка чыкканда мен да аларды ээрчий чыктым.

Кар борошолоп уруп жатат. “Башкармага кабарлап коюу керек, Мынчалык өчөшүп калган неме бир балээнин үстүнөн чыкпасын” деген алардын сөзүн укканымда жүрөгүм болк эте түштү. Ошентип Амир абам бастырмада бели бошотулбай, ээр-токумчан туруп калган Мамыттын атын жетелеп чыгып,

– Куму сен кетпей тур. Мен тигилерге кабар берип коёюн – деп, көзгө сайса көрүнгүс караңгыдагы бороонго карабай, Амира абам башкарманын үйүн көздөй бастырып кетти...

Эртеси түш ченде жаан басылып, айылга кыймыл кирди. Тигил үйдөгүлөр тарап да тынч. Ошол түнкү дүрбөлөң, борошолоп жаап жаткан кар, үч-төрт кишиге бой бербей, улам колдон чыгып кетип, кайрадан араң кармалып жаткан менин сүйүктүү таякемдин жоругу тууралуу үч үйдүн аялдары “бирөө укпасын” деп коюшуп, ал окуя тууралуу сөздөрү бүтпөй жатты.

Ал чатактын чыгышына Мамыттын мастыгы эле эмес, ага карата маани берилбей айтылган бир ооз сөз олуттуу себеп болгондугу үч күндөн кийин билинди. “Ойноп сүйлөсөң да ойлоп сүйлө” деген эл сөзүнүн калетсиздигин кара...

...Ушул жылдагы кыштын оордугун айтпа. Ошого карабастан жаз мезгили да кирип келди. Кар тигил бийик белдерде гана ала-чокул болуп калганы болбосо, күнөс жерден орун алган Ак – Терек айылында жерден кадимкидей тап келип, чөп майсалап чыга баштаган. Жаз келгенде элдин маанайы көтөрүлүп, ар ким өзүнүн тирилиги менен алектенип, эгин эгүүгө камынып турган учур эле. Бирок аны менен кошо мал арыктап, эгин-тегини азайып, бышыкчылыкка жетүүнүн аргасын кылып турган учурда жалпы элдин тынчын алган иштер да кезигип жатты...

Согуштан бүлүнгөн эл чарбасын калыбына келтирүү боюнча өкмөт менен партия тарабынан көптөгөн иш-чаралар дагы эле ургалдуу жүрүп жаткан. Андай иш-чаралардын бири – элге баалуу кагаз катары заём таркатылып, анын баасына ылайык акча накталай жыйналып, аны белгиленген убакыттан кечиктирилбей райондун каржы бөлүмүнө тапшыруу зарыл болчу.

Ошол учурдагы адамдар биринчиден, согуштан бүлүнгөн эл чарбасын калыбына келтирүү боюнча өкмөттүн саясатын туура түшүнсө, экинчиден, согуш алдындагы репрессиядан жүрөгү түшүп калгандыктан, мамлекет таркатып жаткан заёмдун акчасын көрсөтүлгөн убакыттан кечиктирбей төгүп турушкан. Бирок бул иш-чараны аткаруу фронт үчүн эч нерсе аябай берип жатып, жакырланып калган эл үчүн абдан оор болгондугу да чындык эле. Ал кезде дени сак ар бир адам колхоз ишине тартылып, бирок бир сом да акча албастан, бекер иштешчү. Акчаны базарга барып, бирин-серин малын же анча-мынча эгинин сатканда гана кармашчу.

Быйыл да ошондой ошондой жылдардын бири болгон биздин айылдын жашоочулары заёмдон кутулуу үчүн камынып жаткан. Он бештен ашык кожолук буудайларын тегирменге тарттырып, ундарын бир машинага жүктөшүп, аны базарга алып барып сатып келип, андан түшкөн акча менен заёмдон кутулмакчы болушат. Машинага көп киши отурууга болбогондуктан, алар өз ара кеңешип, аны бир-эки кишиге эле дайындап жөнөтүү керек деген чечимге келишкен. Мындай ишке өз боюна тыкан, эсеп-кысапты жакшы билген, бухгалтериялык ишке аралашып жүргөн Кубаттын уулу Сагынбайды ылайыктуу деп табышат. Ошентип, эл ичинде кадыр-баркы жогору, табыпчылыгы менен бүт Жалпак – Таш аймагына таанымал Кубат аксакалдын уулу Сагынбай он бештен ашык адамдын уну жүктөлгөн машина менен Өзгөн базарына жөнөп кетет...

...Арадан үч-төрт күн өтөт, эл күткөн Сагынбай келбейт. Дагы төрт-беш күн өтөт, андан кабар жок. Арадан он күн өткөндө да, анын дайыны чыкпайт. Ошондон кийин аны бүткүл айылдын кишилери сураштырып издей башташат. Өзгөндөгү ун базарда базарчылардын бирөө айтыптыр: “Ал мындан он күндөй мурда эле алып келген унун тез эле соодалаган. Ундун сапаты жакшы экенин билген өзбектер ар бири эки-үч каптан алышып, ун саткан киши тез эле базардан чыгып кеткен” деген бир гана маалыматты угушат. Ошондон башка эч кандай кабар жок. “Эл оозу – элек” демекчи, ал тууралуу ар түрдүү сөздөр жүрө баштайт. Бирөө: “Анын көп акчасын көргөндөр тоноп, өзүн өлтүрүп кетиши мүмкүн” десе, дагы бирөөлөрү түз эле, мүмкүн деген сөзү жок эле: “Аны бирөө өлтүрүп кетиптир” деп айта баштайт. Айтор, Сагынбай тууралуу сөз бир айылда эле эмес, бир нече айылда, атүгүл, район боюнча сөз жүрө баштайт... Унубузду сатып келсе, мамлекет салган заёмдон кутулабыз деп турган эл тынчы кетип жакаларын кармап, “Кудай сактаса Сагынбай бир күнү жарк этип келип калар” деген үмүттө турушту.

Ал учурда райондук партия комитетинде маселе каралып, Сталин атындагы колхоздун мүчөлөрү мамлекеттик заёмдон кутулууну кечиктирилип жаткандыгы тууралуу сөз болуп, ал колхоздун жетекчиси башкармага да сын айтылып, абалды тез арада оңдоо үчүн катуу эскертүү берилиптир.

Акырында Ак – Теректиктер чогулуп, согуш учурунда мындан оор кыйынчылыктарды жеңип келгендиктерин айтышып, убагынан кечиксе да түзүлгөн абалдан ынтымак менен чыгышат.

Арадан көп өтпөй “Кубаттын уулу Сагынбайды Мамыт өлтүрүп, кеткен имиш” деген кабар, айылдагы чоң кишилердин гана эмес, аны уккан жаш балдардын да төбө чачын тик тургузду. Ал сөзгө ишенгендер да, ишенбегендер

да көп болуп, эки кишинин башы бириккен жерде эле “Сагынбайды Мамыт өлтүргөн имиш” деген кеп жүрүп жатты. Бирөөлөрү “Кантип эле Мамыт ошондой ишке барсын. Ал айлыбыздагы адамдардын арасынан өзүнүн адамгерчилиги, акылдуулугу, шайырдыгы, сөзмөрдүгү жана таланттуулугу менен белгилүү болуп, калк арасында кадыр-баркка ээ эле го? ошондой киши кантип эле киши өлтүрүүгө барсын” деп ишенгиси келбесе, экинчи бирөө “Көзүнөн от жанып, жалбырттап, өткүрлүгү менен эл оозуна алынып жүргөн кишинин колунан ошондой иш келсе келет да, андай болушу мүмкүн” деп, башкаларды ишендирүүгө аракеттенет. Айтор, радиосу жок, телефону жок, кино келбеген тоо боорундагы айылдын кишилери үчүн бул сөз эрмек болду да калды...

Чындыгында, чукугандай сөз тапкан сөзмөрдүгү, комузга. ырга шыктуу таланты, кандай иштин болбосун майын чыгара иштеген ишмердиги, адамгерчилиги, улуу-кичүүгө жагымдуу мамилеси үчүн Мамытты эл жакшы көрчү. Мен аны жакын таякем болгондугу үчүн сыйлап, көрөрүм менен сүйүнүп, жанына жүгүрүп жетип барчумун...

Анан эле акыркы күндөрү эл ичинде “Кубаттын Сагынбайын бирөө өлтүрүп кетиптир. Аны Мамыт өлтүрүп кеткен имиш” деген сөздү угуп, ал сүйүктүү таякем тууралуу оюм уйгу-туйгу... Эл оозунда жүрүп жаткан ушундай сөздөрдөн улам, анын быйылкы кышта өзүнүн жакын тууганы болгон башкарманы “өлтүрөм” деп чатак салганы эсиме түштү. Ошону эстеп, менин да сүйүктүү таякеме жек көрүүм пайда боло калып, анын киши өлтүрүүгө барганына ишенип калган учурларым да болду. Кайрадан ал ишенимимди четке кагып, ушундай жакшы киши кантип эле бирөөнү өлтүрүүгө колу барсын деп, терс ойлорумдан оолактоого аракеттенип, ойго чөмүлөм. Анын киши өлтүрүүгө барарына такыр ишенбей кетем...

Кайрадан, өткөн кышта өзүнүн жакын тууганынын “нокотек” деген бир сөзү үчүн аны өлтүрөм деп төрт-беш

адамга моюн бербей булкунганы эсиме түшкөндө, чын эле анын адам өлтүрүүгө шек саналып жатканында бир мандем бар экенине ишенип калам. Менин ишенип, ишенбегеним кимге таң. Элдин баарында эле “Кубаттын уулу Сагымбайды Мамыт өлтүрүп кетиптир” деген түшүнүк өкүм сүрүп калды. Ошол тууралуу сөз болуп калган жерде, мен да ал күнөөлүү кишинин сүйүктүү жакын адамы катары өзүмдү күнөөлүү сезип, кээде ал тууралуу сөз болуп калса, кирерге жер таппай калып жүрдүм. Анан калса, жакындан бери Мамыттын эл арасындагы изи сууп, эч кайдан көрүнбөй калганы, анын киши өлтүрүүгө катышы бар экенин ырастап тургансыды.

...Күндөр өтүп, андан бир жылдан ашык убакыт өтүп калганда кокту тараптагы үйүбүздөн өйдө чыгып, Ашир абабыздын үйүнүн жанындагы чаңы опурулган араба жолдун бурулушуна чыга бергенимде, арт жагымдан менин атымды чакырган үн угулду. Артымды карасам эч ким көрүнбөйт. Элеңдеп эки жакты карап жатсам, Эген абамдын малканасынан арт жагынан чыгып турган туура жыгачтын астындагы алакандай тешиктен бирөөнүн жалтыраган маңдайы көрүндү. Таңданып карап калсам, менин сүйүктүү тагам Мамыттын бешенеси. Анын:

– Бери бас, берирээк кел – деген үнү акырын угулду. Жакын барарым менен эле ал мага, – тигил тиркич абаңдын кара машкесин таш менен уруп, кубалап жибер да, анан короонун оозу тарапка кел – деди.

Адегенде не кыларымды билбей, тынчым кетип, денем дүркүрөй түштү. Анын киши өлтүрүп, ошол себептен качып жүргөнү эсиме түшкөндө, ага жек көрүүм пайда болуп, жактырбай карадым да, кайрадан ага боор тартып, анын тилин алып, тиги тагам көрүнгөн тешикти карап, куйругун шыйпаңдатып турган машке итти жерден таш ала коюп, уруп, алыс куудум да, короонун оозу тарапка өттүм. “Чаркар” деп аталган малкананын дарбазасына кулпу салынып

турат. Мамыт тагам дарбазанын кулпу салынган тарабын бир аз ичине тартып, анда пайда болгон жылчыктан,

– Тегеректе эч ким жокпу? – деп шыбырап сүйлөдү.

– Жок, дедим мен, эки жакка элеңдей карап. Сыртынан кулпу салынган малкананын ичинде камалып жатса да, адатынча, мага шакаба чеге баштады:

– Камалып жатсам да соопчулук иш кылып жатам. Тигил тиркич абаңдын машкеси бир топ күндөн бери ачка болсо керек, мен анын курсагын тойгузуп койдум. Тойсо деле “дагы, дагы” дегенсип, тиги тешикти акыйып карап, куйругун шыйпаңдатып кетпей туруп алды эле, кууп жибергениң ырас болбодубу – деп күлүп койдү.

Көрсө ал мындайча болуптур. Адам өлтүрүүгө шектелип, милициянын колуна түшүп калуудан коркуп, качкын болуп жүргөндө бир зарыл жумушу менен Ак – Терек айылына келиптир. Ага ишенимдүү жана жашынып жүрүүгө ыңгайлуу Эгендин үйү экен. Бир капсалаң болуп качып кетүү зарыл болсо, алардын үйүнүн жанындагы Ашир абабыздын бир гектар ашык жерге эккен кара куурайы бийиктеп өсүп турган, эгер бир коркунуч болсо ага кире качса анын артынан эч бир киши таба албастыгын эсепке алган көрүнөт.

Ошондой күндөрдүн биринде үй ээлеринин зарыл жумушу чыгып калып, коңшу айылга кетерде ага малкананын ичине орун кылып беришип, сыртынан кулпулап кетишиптир. Алар айылдагы иши бүтпөй кечигишет. Ичинде бекинип жаткан качкын кишинин улуу саарасы кыстайт. Акыры айласы кеткенде кичинекей бир жаман чүпүрөктү табат да, ошонун үстүнө отуруп, аны тиги дубалдын үстүңкү четиндеги тешиктен сыртка ыргытат. Ошол кезде ал жерде жойлоп жүргөн тиги машке ал чүпүрөктү баса калып “тазалайт”. Ит иттигин кылып, дагы ошондой нерсе “ичкериден ыргытылат” деген үмүттө тиги тешиктен үмүт этип, куйругун шыйпаңдатып, карап туруп алат. “Шектүү

шекшинет” дегендей, ал машкенин акыйып тешикти карап турушунан бирөө шек санап, “ биерде бекинип жаткан бирөө барбы?” деген ой менен мени көрүп калбасын деп кооптонуп жаткан экен, кайран киши.

Үй ээлери ала көлөкө түшкөндө келишти. Алар мени чакырып, келп, “Эки жакты жакшылап карап келчи, бөтөн адам жокпу, бул тегеректе” деп мага тапшырма беришти. Мен жол жакка чыгып, эки жакты карап келип, эч кандай чоочун киши жоктугун айттым. Алар кулпу салынган малканасын ачышып, көлөкөгө орун даярдап, менин сүйүктүү таякем Мамытты чыгарышып, ага чай беришти. Ал учурда мени улам-улам сыртгы карап келүүгө жибегишип, чоочун көздөн сактанып турушту. Алар сүйлөшө калышканда Эген абамдын Мамыт таякеме берген айрым суроолору менин көкүрөгүмө кадала түшүп жатты:

– Чыныңды айтчы, Сагымбайды өлтүргөнүң ыраспы? Берилген суроого жооп берилбей, отургандар үн-сөзү жок бир азга тунжурай түштү. Акырында, таякем Эген абамын жүзүнө тик карап,

– Жок жезде, мени Сагымбайды өлтүрүп коюп, качып жүрөт деген сөз такыр туура эмес. Ал тирүү. Мен бирөөнүн тукуруусу менен киши өлтүргөн күнөкөр катары качып жүрсөм, ал бир машина ундун акчасын жоготуп коюп, элден качып жүрөт. Тагдырдын тамашасын караңыз, биз эки качкын Анжыян обулусунун чөлдүү жерлерин жаңыдан өздөштүрүп жаткан Боз деген районунда жолугуп калдык. Мен ал жакка качкын катары из жашырып барып калсам, Сагынбай жүрөт. Аны биринчи көргөнүмдө ачуум келип, кекиртегинен алып муунтуп койгум келди. Бирок кайрадан сабыр кылып, аны мен өлтүрүп койгон киши катары карандай дооматка кабылып, анан анын калп экенин ырастоого далил табылып турганына, тагыраак айтканда, анын тирүү экенин көрүп турганыма күнөөм арылгансып, жеңилдей түштүм – дегенде, Эген аба Мамыттын айтайын деген сөзүн бөлүп,

– Ээ кудай, ушунуң чын болсо, мен эртең эртелеп аралга түшүп барып Кубат абага “Уулуңуз аман-эсен экен, аны көргөн киши келди” деп сүйүнчүлөйүн! Ал кишинин чоң уулу Көчөр согуштан кабарсыз болуп кайтпай калганын сен деле билесиң, эми медегер туткан уулу Сагымбай тынчтык мезгилде кабарсыз болуп жатканына кайгырып, ал тууралуу сөз болгондо узун сакалынан ылдый кулаган көз жашын көргөндө күйүп кетчүмүн. Эртең эртелеп барып сүйүнчүлөп, сүйүнчүсүн алайын! – деп, баятан акырын шыбырап сүйлөп отурган Эген аба толкунданганынан бапылдап, үнү көтөрүлүп кетти. Анда Мамыт таякем:

– Шашпаңыз жезде, ашыкпаңыз. Иштин баарын бүлдүрүп албайлы. Азыр чындыкты далилдөөгө эртелик кылат. Сиз мунун баарын жарыялап жиберсеңиз, эртең эле мен колго түшөм. Анан Сагымбай табылганча мени киши өлтүргүч катары күнөөлөп, соттоп, жок кылып жибериши мүмкүн, мени көрө албай, айла издеп жүргөндөр. Анте турган күч бар. Ошол күч – менин өзүмдүн эле жакын тууганым. Эсиңизден чыга электир, өткөн кышта мен мас болуп алып, жакын тууганым мени басынтып, “нокотек” деп кордогондугу үчүн мен аны өлтүрөм деп тополоң салганым. Ошондо силердин күчүңөр менен мени кармап калып, кудай бир сактаган экен. Накта ошондо киши өлтүргүч болуп атым чыкмак. Чындыгында, менин ошол күнкү чектен ашкан жоругум, эл ичинде чоң кадыр-баркы бар тууганымдын көкүрөгүндө кетпес кек, өчпөс өч болуп сакталып калган көрүнөт. Кийин Ыдырыс акенин үйүнө туугандар чогулуп, жыйын өткөрүшүп, мен ага тон жаап, камчымды мойнума салып, көпчүлүктүн көзүнчө кечирим сураганым эсиңиздедир. Элдин көзүнчө “Кечирдим” деп айтканы менен, анын ичинде ит өлүп кала берген экен...

Эми дагы угуп туруңуз. Ошол жылы кыш өтүп жаз жаркырап келгенде айлыбыздын тургундары мамлекеттик заёмго акча төгүү үчүн бир машинага жүктөлгөн унду са-

тып келүү үчүн жиберген киши кабарсыз болуп кетпеди беле. Ошол киши жоголгондон он беш күндөй өткөндө райондук деңгээлде иштеген жолдошторуна жолугуп калып, алар: “Кубат уулу Сагымбайдын жоголушуна менден шек саналып жаткандыгы тууралуу айтышкан. Бул ишке менин таптакыр тиешем жоктугун ишендирип айттым. Ошондой болсо да, алар: “Сагымбайды Мамыт өлтүрүптүр” деген кабар биздин колхоз жетекчисинен прокурорго түшкөнү, аны кечиктирбей кармап, сот жообуна тартуу талабы коюлгандыктан, сени кармап келип соттошкону жатышат” деп айтышты. Эгерде ошол күндөрү мен кармалсам, тездик менен киши өлтүргүч катары соттолуп кетерим беш колдой белгилүү экен.

Кырдаалга байланыштуу дүкөндү тездик менен тапшырып, көз жазгырып турууга туура келди. Ошентип, адегенде, Өзбекстанда мал багып иштеп жүргөн тууганым Молоров Жалилге барып, абалды түшүндүргөм. Ал: “Биерде куршаптык кыргыздар бар, алар айылга каттаганда сен тууралуу сөз кылып коюшу мүмкүн. Ошондуктан сенин биз менен жүргөндүгүң туура эмес” деп, Шахрихан шаарынан ары отуз чакырымдай аралыкта жайгашкан Боз районуна жаңы көчүп келген кыргыздарга кошуп келген. Арадан эки ай өтүп-өтпөй, “Мамыт өлтүрүптүр” деген доомат айтылган Сагымбайга ошол жактан жолугуп калып жатпаймынбы...

Эген аба чыдамы кетип, Мамыттын сөзүн бөлүп,

– Андан бери бир жылдан ашык убакыт өтүптүр. Сагымбайдын тирүү жүргөндүгү тууралуу эмне үчүн элге кабар бербедиң! Эмне үчүн сен киши өлтүрбөсөң деле жашырынып качып жүрөсүң! Ырасын айт, мына алдында дасторкон, нан турат, ага-буга чаргытпай чындыкты айт! – деп ачууланды.

Менин сүйүктүү таякем мурда капилеттен сөз тапкан, караңгыда көз тапкан, тартынбаган сөзмөр киши эле, жез-

десинин катуу айткан сөздөрүнө жооп бере албай мокой түштү. Бир азга унчукпай калып, анан сөзүн улады:

– Жезде сабыр кылып угуп туруңуз. Андан бери бир жылдан ашык убакыт өтсө да сиздер менен кабар алышпаган менин күнөөм чоң. Анын себеби түздөн-түз биздин керт башыбызга тиешелүү. Анын биринчи себеби – Сагымбайдын күнөөсү. Ал баягы бир машина унду сатуудан түшкөн акчаны жоготконуна байланыштуу. Эген аба анын сөзүн уланышын күтпөй,

– Ии-и, ал акчаны эмне кылып жоготуптур, ошону жашырбай айтчы – деп, жездеси ага карап, оозун ачкан боюнча жооп күтүп калды. Ал:

– Анын айтканы боюнча ал акчанын кандайча жоголгону тууралуу сөздүн чын экендигине да, калп экендигине да мен эмдигиче ишене албай жүрөм. Бирок “Ушул жакта эки-үч жыл иштеп, элдин ошондогу акчасына жакын каржы тапмайынча мен кайсы бетим менен айылга барам” деп айтып, кара жанын карч уруп, эки кишинин ишин жалгыз өзү аткарып жүргөнүнө мен боор тартып жүрөм. Кудай буюрса эмдиги жылы экөөбүз ээрчишип келип каларбыз – деп, таякем жездесинин алдында бир милдетинен кутулгандай башын өйдө көтөрүп, анын жүзүнө карады. Баятадан опурулуп жаткан Эген аба анын сөздөрүн туура кабыл алдыбы же илгертеден ынак мамиледе болуп жүргөн Мамыттын эл ичинде “киши өлтүргүч” аталып, карандай дооматка кабылып, качкын болуп жүргөндүгүнө боору ачыдыбы, айтор, ал дагы эмне сөз айтар экен дегенсип, ага кайрадан кулагын салып, үндөбөй тынч отуруп калды.

Таякем ал үйдө дагы эки күн жүрдү. Күндүзү Ашир абабыздын огородуна эгилген кара куурайдын ичине кирип кетет. Мен айраны көмө катыкталган жарманы күн сайын эки-үч жолу алып барып берип жүрдүм. “Ысыктын күнүндө жармадан өткөн суусундук болбойт экен” деп тамшанып иччү. Анан эле, анын кайда кеткенин билбей калдым, Эген абаман сурасам, “билбейм” деп койду...

...Арадан дагы бир жылдай убакыт өттү. Май айынын ортолук күндөрү болчу. Эки күндөн бери “Айылыбызга артис келет экен” деген кабар эл ичинде сөз болуп жаткан. Айтылгандай эле, белгиленген күнү Жалпак – Таш айылдык Кеңешине караштуу алты айылдын жашоочулары Ак – Терек айылындагы колхоздун кеңсенин алдына түш болбой эле агылып келе баштады. Асманда токумдай да булут жок. Күндүн табы жондон өтүп, балдар сырт кийимдерин чечинип жеңилдене баштаса, улгайгандар чапандары менен баш кийимдерин баса кийген боюнча кеңсенин бет маңдайындагы ачык жерде текши өсүп чыккан “чытыр” деген чөптөрдүн үстүнө, тим эле, шырдакка отургансышып жайланышууда. Агылып келип жаткан эл улам көбөйүп, алар бири менен бири сүйлөшкөндөгү үндөрү, уюктуу уясынын тегерегиндеги аарылардын добушундай дүңгүрөп турду.

Бүгүн келүүчү артисттердин оюнун бир күн мурда бостон айылынан көргөн Төрөкул аттуу киши артисттердин оюну тууралуу тим эле өзүн мекеге барып келгендей мактанып айтып жатты. Ал: Шекербек дегендин комузда кол ойнотконун, Эгинчиев менен Мыскалдын обон созгонун, Борончуев менен Таранчиевдин бири Маркс колхозу, экинчиси Киров колхозу тарап болуп айтышып ырдашканы тууралуу айтып бүтө албай жатты. Концерт түшкө жакын башталды эле, акыры кечке жакын күн кечтеп калганда, Осмонкул деген төкмө акын:

Орозо туткан адамдар
Арада арбын турбайбы,
Эми ошону ырдайлы.
Отура берип ыр угуп,

Ооз ачарды каза кылбайлы – деп, төгүп ырдап жатканда, эл дуулдап кол чаап жиберди. Айтор, мындай кызыктуу, сонун концертти биринчи көрүшүм – деп, көргөн оюнун өзү койгондой мактанып жатты.

Төрөкул акенин мактанычы бүтпөй уланып жатканда, кеңсенин жогору жагындагы Алайчы абанын үйү тараптан тилкелери сары, кырмызы боёкторго боёлгон “бейкасам” деп аталчу өзбек чапан кийип, белине ар кыл кеште сайылган кооз жоолуктан кур курчанып, калың өскөн кара мурутун чыйрата бураган узун бойлуу, олбурлуу киши келип элге кошулду. Отургандардын бакылдаша жарышаып айтылган сөздөрү так угулбай, түрдүү үндөр коштогон добуштар мурдагыдан бетер күчөп кетти. Аңгыча, кеңсенин ичинен бирөө чыгып эки-үч отургучту түздөп коюштура баштады. “Ии азыр концерт башталат окшоп калды” дегенсишип, элдин көңүлү ошол жакка бурулуп, гүүлдөгөн үн басаңдай түштү. Ошол учурда тору жоргосун минген колхоздун башкармасы кеңсе артынан көрүндү эле аны карай бирөө жүгүрүп барып, атын ала коюп, аны арык боюндагы талдын бутагына байлап, камчысын ээрдин кашына илип коюп, өзү бери келип элге кошулуп отуруп калды. Башкарма ичкери кирип, артисттер менен бир азга маек куруп, кайра чыкты.

Эл жым-жырт болуп аны карап калышты. Ал ортолото коюлган отургучту айланып өтүп алдыга чыкты да, тамагын кырып, бир жөтөлүп, үнүн оңдоп, отурган элди сыдыра карап калды. Ошол учурда баягы элдин көңүлүн өзүнө бурган, калың кара муруттуу, бейкасам чапанчан, эл арасында киши өлтүргүч катары таанылган олбурлуу жигит ордунан ыргып тура калып, көпчүлүк ичинде байкалбай отурган бирөөгө карап:

– Ээй Сагымбай, турчу ордундан! Сени мен өлтүрүп койбодум беле, кантип тирилип келдиң! – деди. Байкалбай отурган киши баягы дайынсыз жоголгон Сагынбай экен, аны Мамыт тур дегенде тура калды. Аны көрүп турган эл көргөн көздөрүнө бирде ишенсе, бирде ишенбей дуулдай түштү. Мамыт алаканын жайкап, эки жагындагыларга карап,

– Оой эл, журт! Силер буга ишенбейсиңерби? Ишенбе-сеңер мына тигил башкармадан сурагыла. “Сагымбайды Мамыт өлтүрүп, андагы элдин акчасын тоноп алып качып кетиптир” деп прокурорго кабарлаганын ушу киши билсе керек. Андай болуп, сени мен өлтүрүп коюп качып кетсем, сен кантип тирилип келдиң!? Айтчы, чындыкты мынабу элге, кантип тирилип келдиң!?– деп, Сагынбайдан жооп күткөнү менен, эки көзү башкарма тарапта болуп турду.

Чымын учса угулчудай болуп калган эл ичи кайрадан күбүр-шыбырга толуп, аарынын уюгундай дүңгүрөп кетти. “Тирилип” келген Сагымбай өзүнүн мындан үч жыл мурда жасаган күнөөсүн эми гана сезип жаткансып, элдин бетин карай албай, эл ортосунда жер карап, шылкыйып турду.

“Мамыт өлтүрүп кеткен” Сагымбай көз алдыда тирүү турганына таң калып, жакасын кармагандар андан көп...

Ушул учурда башкарма акырын жыла басып, арык боюнда талга аса байланып турган тору жоргосун өзү чечип алып аттанды да, кеңсенин арт жагы менен артына кылчайбастан бастырып кетти. Бул жолу, эмнегедир, анын алдына атын туура тарта коюп, аны колтугунан жөлөп, мингизип койчу киши да болгон жок...

Ушул жым-жырттыкты артистердин бири чыга калып, колдорунун манжаларын шатырата карсылдатып, элди карады да,

– Кымбаттуу тугандар” концертибизди баштайлы. алгачкы номерибизде Учурашуу, Сиздер менен кыргыз элинин төкмө акыны Осмонкул Бөлөбалаев! – деди. Артистер койгон оюн абдан кызуу жүрүп жатты. Бирок Мамыт “өлтүргөн” Сагынбайдын кантип “тирилип” келгендиги андан кем калбаган кызык болуп турду...

ИШЕНБЕЙМ, ТҮК ИШЕНГИМ КЕЛБЕЙТ!

Тогузунчу классты жакшы баалар менен аяктап, бүтүрүүчү – онунчу класска көчкөнүмө сүйүнүп жүргөн кезим. Чоң атам менин окуумдун жыйынтыгын угуп, мен ага бир жакшы иш жасап бергенсип, ал да кубанычта. Экзаменибиз бүткөндөн бир жума өткөндөн кийин ал мечиттен шам намазын окууру менен үйгө келди. Адатта, куптан намазын да окуп, кечирээк келчү. Ал күнү күндөгүсүнөн эртерээк келип, үйгө кирери менен,

– Кел балам, быйылкы окуунду бүтүпсүң, жыйынтыгы жакшы болгонуна кудайга шүгүр. Эми берки мен окутуп жүргөн билимиң кантип жатты экен, көптөн бери аларды кайталабай да калдык, эми ошого да көңүл буралы – деди. Мен сөз эмне жөнүндө болуп жатканын дароо түшүндүм. Чоң атам мага көптөн бери диний сабактарды берип, беш убак намазда окулуучу сүрөлөрдү гана эмес, курандагы кыска жана узак окулуучу аяттардан бир канчасын үйрөтүп койгон болчу. Акыркы эки жылдан бери мектеп алыста болгондуктан, кышы бою ал жакта жашап, жазда жана күздө гана он чакырымдан кем эмес аралыкка жөө каттап окуп жүргөндүктөн, ал үйрөнгөндөрүмдү анда-мында гана кайталатып, текшерип коёр эле. Айылда кандайдыр себептерден улам аксакалдар чогулуп калган жерде, чоң атам, «бул кара баламды молдо кылып койдум» деп мактанып жиберген учурлары да болгон.

Мен чоң атамдын жанына чөк түшүп отуруп, бисмилла дегенде эле «Алхамдүдөн» баштадым. Ал сүрөнү бүткөнүмдө,

– Сүрөлөрдөн жаңылбасаң керек, эми берки аяттарды окуп көрчү – деди. Мен Көр Каарынын кыраатына салып, адегенде «Хазрети ясинди» андан соң «Тобарик» деген аяттарды окуп бүткөнүмдө, – эми «Кулфу аллоху ахадди» үч кайталап оку да «тилабат кыл» деди. Ошенттим, бул окулган курандардын сообун авал пайгамбардын, анан жалпы момун мусулмандардын, ошолордун катарында менин апам Апизанын арбагына арнап дуба кылдык.

Менин окуумдун эки тарабы тең дурус экендигине чоң атам ыраазы болгону анын жүзүнөн байкалып турду. Анан мен жайкы каникулда таякемдер тарапка барып келсемби деген ниетимди абама (башка туугандарымды туурап, мен да чоң атамы «аба» дечүмүн) билдирдим. Ал бир аз ойлоно түштү да,

– Мейлиң, барсаң барып кел, бирок ал жакка жалгыз бара албайсың, ошол тарапка баруучу бирөө болсо кошуп жиберем, өзүң жалгыз адашып кетесиң – деди. Абамын макулдугун укканда эле, мен ал жакка жетип калгансып, баарынан да, мага теңтуш балдар сөз кылчу Өзгөн шаарын көрөрүмө ишенип, сүйүнө баштадым.

Бир тууган таякем мурда биздин айылдан 5-6 чакырым аралыктагы «Эмгекчил» деген айылда турушчу. Бирок алар эми биздин айылдан отуз чакырымдай аралыктагы Өзгөн шаарына жакын жайгашкан Кароол деген айылга көчүп кетишкенине эки жылга аяк басып калган эле. Ал убакта айылдардан ал жакка карай эч кандай транспорт каттачу эмес.

Биздин айылдан Өзгөн шаарындагы базарга барчулар ишенби күнү малын айдап жолго чыгышып, шаарга беш чакырымдай аралыктагы Кароол жана Шералы айылдарынын четиндеги кокту-колотторго же айрымдары ал айылдагы тааныштарыныкына конуп калышчу. Эртеси жекшенби күнү эртелеп мал базарга кирип барышып, айдап барган малдарын пулдап, анан кийим-кече, кездеме

дагы ушул сыяктуу турмуш тиричиликке керектүү нерселерин сатып алышып, кайрадан айылга жол тартышар эле.

Убакты-сааты келип, жайкы күндөрдүн биринде ошондой базарчыларга кошулуп, мен да жолго чыктым. Чоң атам мени узатып жатып, кыса кучактап, чекемден жыттап-жыттап алды да, өзүнүн курдашы Маамет абага карап:

– Ээй кашка, менин балама көз салып, Кароол айлына жеткениңде Маматурайымдын үйүн билген бирөөгө дайындап кой – деп, буюра да, өтүнүп да сүйлөдү. Ал киши жаш кезинде таз болуп сакайганынан улам, андан бери көп убакыт өткөнүнө карабай, теңтуштары аны «кашка» деп тамашалап коюшат экен.

Биз айылдан чыга бергенде артыма кылчайып карасам, абам баягы ордунда таягына жөлөнүп, биз жакты карап туруптур. Аны көрүп, таякелериме баратам деп толкунданып жаткан жаным, денем бир «дүр» этип кетип, сумсая түштүм. Сыягы, биринчиден, абамын жанынан бир топ күнгө алыстап чыгып баратканым болсо, экинчиден, абамын жанында дайыма мен жүрүүчү элем, эми ал жалгыз калгандай сезилип, кыйыла түштүм, анан калса, мени алыска-алыска узатып тургансып карап турганычы... Айылдан узап кеткенче улам-улам артыма кылчактап карап коюп бара жаттым.

Айылыбыздан өр тартып кеткен жолду басып Төөчүнүн белине көтөрүлүп чыкканыбызда, баятан бери абанын үп тартып турган ысыгы салкын тартып, айдарым жел жүрүп, сергий түштүк. Жылкычы – Ойдон өтө бергенибизде жол жээгинен парпырап кекиликтердин тобу учту. Атчан бараткандардын биринин аты үркүп кетип, аз эле жерден жыгылбай калды. Маамет аба: «Булар суу ичкени келген кекиликтер. Тиги ээн жердеги булакка дайыма кекиликтер келип суу ичишет. Ошондон улам ал булак «Кекилик – Булак» деп аталып калганын айтып берди.

Күн чайыттай ачык. Таза абада ушул бийиктиктен айлана түрдүү түстөгү боёк менен тартылган көркөм сүрөттөй кооз көрүнүп турат. Базарчылар айдап бараткан малы менен алек. Мен аларга бирде аралаша калып, койлорун тосуп айдашып калсам, бирде алардын артына түшүп эки жагыма көз чаптырып, өзүмдү эркин сезип, теребелге көз чаптырам.

Ушул бийиктиктен күн жүрүш тараптагы Алдияр, күн чыгыш тараптагы Торгой бийиктигинин артынан көрүнгөн Токбай – Ата тоолору, Кара – Кулжа өрөөнү, Кырк – Күңгөй, анын төмөн жагындагы Тоготой, Чымбай, деген калктуу кыштактар алаканга салгандай көрүнүп турганына кайра-кайра суктана карап бараттым...

Кээде балдар менен кымыздык терүүгө келгенибизде, топудай болгон тиги дөбөлөрдүн бирине чогулуп отуруп калар элек. Менден башка балдар атасы менен кошо ушул жол менен жүрүп, тээтигил эки дарыя кошулган жерден төмөн жакта төрт-беш аркан бою узундуктагы көпүрөдөн өткөндөрүн, Өзгөн шаарындагы базарга барышканын, жолго батпай топурап жүргөн калың элди араң аралап чыгып, бийик мунараны көргөндөрүн айтып, аңгеме курушканда, мен ишенип-ишенбей, аларга кайра-кайра суроо узатып, отуруп калчумун. Кантип эле, ошончо узундуктагы көпүрө болсун, дарыянын суусу көп эле болгондо тамдын эниндей же бир аркан бою болор. Булар апыртып жатышат го деп ойлоп, анан «ошол шаарды, узун чоң көпүрөнү, бийик мунараны көрсөм, өмүрүмдө эч арманым болбос эле...» деп, ичимден тилек кылар элем...

Мына эми, Төөчүнүн кыры менен Такылдак, Бала – Мазар деп аталган жерлерден өтүп, улам эңкейиштеп өрөөндү көздөй бара жатабыз. Базарчылар сатканы айдап бараткан кой-эчкилерин, торпокторун оттотуп, курсактарын кампайтып алалы дешип, чөбү белден келген бир оттуу жерге өргүп калышты. Алар айдап бараткан малы менен алек.

Мен болсо, ушул бийиктиктен көрүнүп турган теребелден көзүмдү албайм. Күн чайыттай ачык. Тоонун таза абасында тээ алыстагылар даана көрүнүп турат. Чыгыш тарапта Алайкунун тоолору, Токбай – Атанын курбусу, Ажыке жайлоосу, Кара – Кулжанын капчыгайы, ал тараптан жарыша чыгып агып бара жаткан Тар жана Кара – Кулжа дарыялары тасмадай сызылып келип, так ушул туштан кошулууда. Бизге географиядан сабак берген мугалим: «Өзгөн шаары деңиз деңгээлинен 90 метр, ал эми ушул Төөчүнүн бели – 2035 метр бийиктикте жайгашкан» деп айтканы ушул жерден дана сезилип турду. Мен айланага көз чаптыруу менен бирге «Өзгөн шаарын көрсөм, бул өмүрдөн арманым болбос эле» деген тилегим жакында ишке ашарына үмүттөнүп, толкунданып, ушул бийиктиктен көрүнүп турган айлана-чөйрөгө суктануу менен көз чаптырып жаттым. Биз жашаган аймак укмуштай кооз экендигине мурда менин көңүлүм бурулбаптыр. Карачы, арасында түрдүү гүлдөр өскөн чөптөр бир жеринде белден келсе, дагы бир жеринде атчан киши араң аралап бастырат. Ак – Башат, Сөгөт, Таш – Булак сыяктуу башаттардан оргуп чыккан мөлтүрөгөн таза суулар, Сары – Ала – Чукур жайыттарындагы долоно, четин, алма, ыргай, табылгы өскөн тектирлер, адам баласынын колу менен атайлап тизип чыккандай курбу таштар, Кызыл, Кароол – Дөбө, Иймек, Кара – Колтук, Кара – Көлчүк, Султан – Супа, Дарбаза – Бел сыяктуу жайлоолор өзүнчө эле бир керемет жерлер экендигин алгач ирет сезип жаттым. Анан дагы... менин чоң атам, ошол чоң атамдай жакшы кишилер Жалпак – Таш жеринде көп экендигине сыймыктанып коём.

Күн түш ооп, бешим убактысы болду. Маамет «кашка» аба дагы экөө токтой калышып, намаз окушту. Алардын намаз окуганы эмнегедир мен үчүн узакка созулуп кеткендей сезилди. Күн жарыкта ушул биз бараткан жол тоо этектеп барып, өрөөндүн башталышындагы Кароол айлы-

на тезирээк жетсек экен деп менин эки көзүм төрт. Намаздан кийинки жол жүрүшүбүздү тездетүү максатында мен койлордун артына түшүп, ылдамдатып айдай баштадым. Төөчүнүн белинен төмөн түшүп, Маданият айылынан өтө бергенде абанын табы көтөрүлүп жөө бараткан мен эле эмес, атчан бара жаткандардын чекесинен да тер чыга баштады. Тоолуу жерден өрөөнгө түшө бергенде, ал жакты «чөл» деп атап коюшат экен. Майда дөңсөөлөрдөн турган адырдан түшүп, кара жолго жете бергенибизде, ал жол менен бир чай кайнам убакта эле эки-үч машина өткөнүн көрүп таң калдым. Биз өз айылыбыздан он-он беш күндө бир машина көрсөк көрчүбүз, көрбөсөк жок эле. Бул жакта бир аз убакытта эле үч-төрт машина өткөнү мени кызыктырды. Алардын ар бирин карааны үзүлгөнчө көзүм менен узатып калып турдум. Ошол машиналар өтүп жаткан кара жолду биердегилер «аспалт» деп коюшат экен. Ал жолду жарыша бойлоп кеткен чаңдуу жол менен баратып, бир чакан айылга кире бериште сүйлөшүп турган эки-үч кишини Мамет аба көрө коюп,

– Аай балдар, ушул жердин раиси Чалабайүптү билеснерби, аны кайдан таба алабыз? – деп, сурап калды. Анда тургандардын бири:

– Раис Чалабайов Бахап акени сурап жатасызбы? Бизде аны эч ким Бахап деп атынан айтышпайт, көбүнчө Чалабайов деп коюшат. Чалабайов дегенди биздин колхоздо эле эмес, район боюнча билишет – деп жооп берди. Анын жообун уккан соң, Мамет аба:

– Ошонун үйүн көрсөтүп койгулачы, зарыл ишим бар эле – деди. Аерде тургандардын бири жол боюндагы сандыктай ташка чыга калып, оң колунун сөөмөйү менен айыл жакты көрсөтүп,

– Тээтигил страпил үй ошонуку, ал күндүзү үйүндө болбойт, кечке колхоздун иши деп, талаалап жүрөт – деди. Аңгыча эле, анын жанындагысы шашып сүйлөп,

– Караңыз, караңыз! Тигине, ал тээтиги пахта талаасынын четинен бери карай бастырып келе жатат. Азыр ушул жолдон өтөт – деп, бери көздөй келе жаткан атчан кишини көрсөттү. Мамет аба жоготконун тапкандай сүйүнүп, жанындагыларга «Силер жүрө бергиле, мен артыңардан жетем» деп, ошо жерден тиги бери карай келе жаткан атчан кишини күтүп калды. Атчан киши алардын жанынан салам берип өтө берди эле, Мамет аба үнүн бийик чыгарып,

– Э-ээ Бахап үка, токтой туруңуз, сизде менин ишим бар – деди. Чалабаев Бахап Мамет абаны көптүн бири деп эсептеп өтө берген экен, анан тааный коюп, кайрылып келди да, экөө жакшылап учурашышты. Мамет аба:

– Мына бул бала биздин элдин кадырлуу аксакалы Молдо Жусунун баласы. Баланын таякеси ушул жакка көчүп келген экен. Анын аты Маматураим, бул бала каникул учурунда ошол жакта он-он беш күн жүрүп кетүүгө бара жатат. Эгер сизге оорчулук келбесе, ушу баланы ошонун колуна тапшырып коюңуз – деди. Мамет абаны көп сүйлөтпөй эле сөздү Чалабаев өзү ала качып:

– Оо мунун эмне оорчулугу болсун, Мен деле Молдо Жусу абаны жакшы билем, Бир кезде анын баласы Эгем берди раис болуп иштеп жүргөндө аны менен көп жолу бирге болгонбуз – дегенде, Мамет аба анын сөзүн үзүп,

– Ушул ошонун уулу, муну чоң атасы кичинесинен өз тарбиясына алган, бир кезде раис болгон атасы бир ишке кириптер болуп, азыр мергенчилик кесипке өтүп кеткен – деди. Бахап аке шашылыш бейм, тиглерге карап:

– Баланы мага учкаштырып койгула, мен аны Маматураимдикине азыр эле таштап өтөм. Анан Мамет абага карап, сиз баладан кам санабай кете бериңиз – деп, мени учкаштырып алып жөнөдү. Айтылгандай эле ал мени таякемдин үйүнө алып келип, анын өз колуна тапшырды.

Таякемдердикине келгени чөлдүктөрдүн биздин тоолуктарга окшобогон турмушун көрүп жаттым. Анын

фронттон кайтпай калган аталаш бир тууганы Жоошбайдын Төрө деген баласы ушулардын колунда чоңоюп жатыптыр. Ал экөөбүз бирде ошол жердик балдарды ээрчип эки күндүн биринде дарыянын жээгине барып, балык кармап, ошол эле сайда аларга кошулуп «ухо» жасайбыз. Жергиликтүү балдар сууда сүзгөндү жакшы билишет экен, чоң агын сууга түшүп, чабак уруп, дарыянын берки жагынан аркы жээгине, аркы тараптан берки жээкке сүзүп өтүп ойношот. Биз Төрө экөөбүз чоң суудан бөлүнүп чыгып, тунуп калган жерлериндеги көлчүктөргө чөмүлүп киринебиз.

Жибек курт өстүргөндү биринчи жолу ошол жерден көрүп таң калдым. Биз эртелеп барып тыт жыгачынын жаш бутактарын чакан балтадай болгон курч кескич менен кыя чаап, боо-боо кылып көтөрүп келебиз. Аны аялдар курт багылып турган бөлмөгө алып кирип, жая салып коюшат. Алгачкы күндөрү тыттардын бутагы менен келген бариктерди жеп чоңоюп жатканын байкаган деле эмеспиз. Анан эле арадан он-он эки күн өткөндө курттар бармактай болуп чоңоюп, алар жалбырактарды жеп жатканда кадимкидей шабыр-шубур эткен дабыш угула баштады. Бир эле күндө Төрө экөөбүз кыйып келген тыттын бутактарынын жалбырагы желип бүтүп сөңгөк болгон бутактары эле калат. Куртту багып жаткандар: «Бүгүн курттар тойбой калды, эми мындан көбүрөөк тыт бутагын алып келгиле» деп өтүнүшөт. Канткен менен, андай соргок курттардын өмүрү 25 күндүк эле экен. жалбыракка коюлган күндөн 22-23 күндөн кийин аларга тыт жалбырактарды берүү токтоп, алар коюлган бөлмө жабылат. Курттар өзүн өзү сактоо режимине өтүп, тамактанбай, жеген жалбырагын жибекке айлантып, аны менен өзүн-өзү кайра-кайра ороп жатып, чоң кишинин баш бармагындай көлөмдө, аппак болгон кутучага айланып, өзү анын ичинде калып, уйкуга киришкенде бөлмөнү тынчтык каптайт. Ошону эле күтүп турган курт багуучулар аларды кургак бутактардын ичинен бир-

ден терип чогултуп алып, каптарга салып, абайлап көтөрүп барып мамлекеттик даярдоо конторуна өткөрүшүп, ал жерден ошол эле замат, берген түшүмүнө жараша эмгек акыларына накталай акча алышат экен.

Жибекке айланган курттар тиешелүү жерге өткөрүлгөн соң, таякемдер жашаган үйдүн бир бөлмөсү тазаланып, колдоруна эмгек акысы тийгенде алар базарга жөнөдү, биз да алар менен бирге бардык. Мен көптөн бери көрсөм деп эңсеп жүргөн кыялым ошол күнү орундап, Өзгөн базарынан майда картошка манты жеп, Төрө экөөбүз ээрчишип барып, мунараны көрдүк. Кеч бешимде үйгө келсек, опур-топур болуп, баягы курт багылган чоң бөлмөнү шашылып тазалап жатышыптыр. Анын себеби, ошол жылы СССР менен Кытай Эл Республикасынын келишими менен кытайдан көчүрүлүп келген казак улутундагы адамдардын жыйырма үй-бүлөлөрүн пахта эккен колхоздорго жайгаштыруу чечим чыккан экен. Анын бешөө ушул колхоздун башкармасы Чалабаевге бөпүнүп берилет. Алар үчүн даяр жай жоктугунан аларды кээ бир үйлөргө күч менен орноштуруу болуп жатыптыр. Ошол себептен таякем жашаган үйдүн баягы жибек курту багылган чоң бөлмөсү ал келгин казактардын бир үй-бүлөсүнө бошотулуп берилиптир. Алар кайсы бир учурда кытайга өтүп кетип, көп мезгилден бери кайра Ата Журтуна кайтып келе алышпай, азап чегип жүргөндөрүн айтып отурса, уккан адамдын боору ооруйт. Ал бүлөнүн апасы жашы жетимишке жетип калганына карабай, элдик оозеки чыгармаларды кара сөз менен да, ыр түрүндө да айтып отурса, уккуч эле келет. Анын керемет доошуна, маанилүү өлөңдөрүнө муюп, ал кемпирдин жанынан алыс кеткиң келбейт. Мен эмнегедир чырмалышып, ал кемпирдин жанынан алыстабай көп жүрдүм. Ошентип жүргөндө бир күнү таякем «Биздин огороддогу эгиндер суусап кетиптир, Төрө экөөң жогорудан суу жыгып келип, ошону жакшылап суугарып койгула деп,

тажеңем экөө куршапка кетишти. Биз Төрө экөөбүз айтылган жумушту бүтүп келсек, баягы жомокчу казак кемпир:

– Ийе карагым, сендер жок кезде бир киси келип, кагаз тастап кетти, биз ону окый алмаймыз, биздин жазуу мусулманча гой – деп, жарым барактан да кичине кагазды мага сунду. Эмне кагаз болду экен деп, шашып окуй баштадым. Барактын жогору жагындагы ортолукта «Чакыруу кагаз» деп жазылыптыр. Андан төмөнкү саптарда: «Урматтуу Маматураим, сиздер эртең жума күнгө Молдо Жусунун тажиясына келиңиздер. Амира» деп турат. Мындай жазууну окуп бүтөр замат кулагым дүңгүрөп, башым айланып, өзүм эмне болгонумду билбей, көзүм карайлай түштү. Кайра көзүмдү ачсам, баягы кагаз берген кемпир мени колтугумдан кармап жөлөп турат. Колумдагы кагаз чын эле Молдо Жусунун, менин чоң атамдын тажиясына чакыруу экендигине ишене бербей кайра окудум. Андан кийин эмне болгонун билбейм. Жүзүмө муздак суу себилгенде көзүмдү ачсам, ырчы кемпирдин баласы менен келини менин колумду укалап, жанымда отурушуптур.

– Шырагым, сабыр эт, ана нагашаң кайда кетип эди. Солар келгенде бу кагаз не экенин так билейик. Карагым, сабыр эт – деп, ал энелик мээримин төгүп, жанымда эзип турганын көрүп, бир аз өзүмө келе түштүм. Эне деген балага, бала башка бирөөнүкү болсо да, атүгүл башка улуттун баласына да мээримин төгүп турат тура... Өлөңчү казак кемпирдин мага жасап турган мамилеси медер болуп, сабыр кыла баштадым. Бирок жанагы кагаздагы жазууга ишенбейм, эч ишенбейм, ишенгим да келбейт. Таптакыр ишенгим келбейт. Ал «Чакыруу кагазды» кайра ачып окугум келбеди, анткени андагы жазуулар мен үчүн коркунучтуу эле. Кантип эле ошондой болсун! жакында эле абам – чоң атам соп-соо болчу... Ал мени ушул жакка узатып калбады беле... Кантип эле алдагы кагаздагы жазуу менин чоң атамдын тажиясына чакыруу болсун. Ишенгим келбейт...

Ооба, ишенгим келбей турду. Аны кайра карагым келип, алаканымды карасам, колумда кагаз жок, кайда калганын, эмне болгонун билбейм. Чын эле жок болуп кетсе экен, чын эле, ал кагаз мага көрүнгөн бир балакет болуп, жалган болуп калса экен деген үмүткө да жетелене түштүм. Ошондой абалда турганымда сырткы эшик тарактап ачылып, таякем менен тажеңем экөө кирип калды. Баягы өлөңчү казак кемпир өзү бир күнөөлү иш кылгандай тигилерге жалынып-жалбарып, эмне болгонун түшүндүрө албай калдаңдап барып, алардын колуна баягы кагазды берди. Ал чакыруу кагазды мен катуу мычкып жиберип, анан колумдан түшүп калганда, мээримдүү, боорукер эне алып койгон экен. Ал кагаз мыкчылганда эки үч бөлүнүп айрылып кетип, бырышып да калыптыр, аны таякем улам тегиздеп, бири бирине туташтырып жатып араң окуду. Тажеңем мени кучактап ыйлап жиберди. Мен болсом ушул кагаздагы жазуунун чын-төгүнүнө дагы эле ишене албай, ишенгим да келбей элейип турам... Дилимде, ылайым чын болбой калса экен деп, кудайдан суранып жаттым. Ошол эле учурда өзүмдү такыр токтото албай, сөзгө да келбей, сооротуп жаткан сөздөр да кулагыма кирбей, өксөп ыйлап жаттым...

– Эми күн да кеч кирип күүгүм түшүп калды – деп сөзүн баштады таякем – бүгүн жолго чыгууга болбойт карңгыда экөөңдүн ээн жолдо жол жүрүшүң кооптуу. Мен да барсам болот эле, бирок унаабыз бирөө гана. Сен муну учкаштырып таң супа салганда жөнө. Чамдап жүрүп отурсаңар улуу шашке болуп-болбой Ак – Терек айылына жетип барарсыңар. Сөөк чыкканча жетип баруу керек, жүр, эми камыналы, – деп, экөө аркы бөлмөгө кирип кетишти.

...Мен жатам, оюм-дитим эле абамын тажыясы жалган болуп калса экен деп кудайдан тилейм, бирок анын чындык экени да улам убакыт өткөн сайын аныкталып жаткандай тынч алалбай чабалактайм. Ушул учурда, ушул

сааттарда, менин оюма эч качан келбеген нерселер чындык болуп көз алдыма тартыла баштады. Мен наристе кезимде апамдан ажырап калганымдын чын экенине дал бүгүн, так азыр ишене баштадым... Мен үчүн апа да, ата да, таяныч да, тарбиячы да болгон чоң атам каза болсо, анда мага мындан аркы жашоо кандай болот?.. Абам кээде айтып калгандай «Менин көзүм өтүп кетсе, ушул сага эне болуучу үчөө биригип, өзүңдүн энеңдин чыпалагына арзыр бекен?» деген сөздөрү не себептен айтылганы эсиме түшүп, эртеңки күн мен үчүн таптакыр түшүнүксүз боло баштады. Чоң атам мен үчүн баары, бардыгы, апа да, ата да, медресе да, жашоо да эмес беле...

...Түн ушунчалык узарып кетти. Анын узактыгын бүгүнкү түнү билдим. Убакыт жылбай, таң супа салбай, түндүн узарып туруп алганын кара! Мени уктай берсин дешип, мен жаткан бөлмөгө таякем менен тажеңем кирбестен, аркы жакта шырп алдырбай басып жүрүштү. Алар да таңды күтүп жаткандай күйпөлөктөшүп, бир нерсе менен алек болушууда. Мен улам туруп барып, ачык терезеден көктү карайм. Асман толо жылдыз. алар күндөгүдөй эле эртерээк суюлуп, таң сүрүүгө жол бермек турсун, кайра жаш баланын жүзүндөй жадырап-жайнап, жылдыздар биринен бири жарык көрүнүп, мурдагысынан кемибестен толук жаркырап турушат. Ушул түндүн узактыгы буга чейин мен жашаган мезгилден да узак болгондой сезилди мага. Акыры жылдыздар суюлуп, таң каракчысы да жылып келди. Мени уктап жатат дештиби, тажеңем эшикти ачып туруп,

– Ай жээн бала, тур, бир нерсе шам-шум этип ал, азыр жолго чыгабыз – деди. Мен чай коюлган жайга келип нан ооз тийдим, бирок эч нерсеге көңүлүм чаппай, нан да тамагымдан өтпөдү. Бизге деп даярдалган унаага токулган ээрдин артына көпчүктүн бир четин жая тартып, бөктөрүнчөк кылып койгон экен, мен ошого отуруп учкаштым.

Атыбызды мүмкүн болушунча ылдам бастырып жүрүп отурдук. Өрөөндөн Төөчүнүн белине чыкканча ылдам жүргөндүктөн минген атыбыздын омууроосунан ак көбүк чыгып, көл-шал болуп тердеп кетти. Андан ары тоону капталдай кеткен сокмо жол менен Сарала – Чукур, Кызыл деген жерлерди басып өткөнүбүздө Ак – Терек айылынын чети көрүндү. Башымды оңго, солго бура коюп айылга көз чаптырсам, алыстан эч нерсе байкалбайт. Дагы бир аз жүргөнүбүздө айылыбыздын ортолугу, болгондо да, биздин үйдүн тегереги көзүмө чалдыкты. Элдин көп жүргөнү көзүмө көрүнгөндө, ал караандар чоң атамдын дүйнө салгандыгына далил боло баштады. Бакырып ыйлап жибердим эле, ат тизгинин кармап бараткан тажеңем:

– Ыйлаба, жакындап баралы, эл кимдин тажыясына чогулганын так билели, анан экөөбүз тең ыйлайбыз – деди. Менин оюма «Чын эле башка бирөө болуп калса экен» деген ой кылт эте түшүп, жоошуп калдым. Айылга да кирип бардык. Биздин үйдүн тегерегине кишилер ушунчалык көп топтолгон. Анан аерге жакындаганда тажеңем үн салып ыйлаганда, алдыбыздан балдар жана дагы бир эки аял жүгүрүп чыгып бизди аттан алышты. Мен түз эле бакырган боюмча боз үйгө киргенимде бирөө жүзү жабылуу жаткан сөөктүн бетин ача салып: «Чоң атасынын жүзүн көрүп алсы-ын, атасы менен коштошуп алсы-ын!» деген үнү кулагыма жаңырды. Ошондо мен чын эле абамын көз жумганын көрүп, эмне кылар айламды таппай калдым, Чоң атамдын кулагына жакын барып, доошумдун болушунча «Абаа, аба-аа-аа» деп, бакырып ыйладым, менин катуу бакырыгымдан улам ойгонуп кетиши да мүмкүн деген ой келди мага... бирок, бирок... абам былк этпей көзү жабылуу бойдон мемиреп жатат...

...Бетиме муздак суу себилгенде өзүмө келе түшкөн экенмин, эмне кыларымды билбей, дагы эле көргөнүмө ишенбей, тагдырга таң калып, жүзү жабылып, кыймылсыз

жаткан абамын денесинен көзүмдү албай, аны жалдырап тиктейм...

Андан кийин жаназа намаздын окулушу, абамдын жайга коюлушу, жайдан келген кишилердин куран окуп жаткан учурлары мага чыныгы турмуш эмес, түш көрүп жаткандай сезилип өтүп жатты... Адегенде боз үйдүн босогосуна жакын коюлган тактайда катарлашып отурган айылдын имамы Карамолдо, андан кийин абам менен ар дайыма бирге жүрүүчү, эки көзү азиз Көр Каары куран окуп бата кылары менен, отургандар кыргыйдан корккон таранчылардай дүр этип үркүп, биздин тамды көздөй дүрбөп баратышканын көрүп, аларды таңданып карап калдым. Жалпак – Таш чөлкөмүнө таанылып жүргөн молдолор, аксакалдар өздөрүнүн карылыгына карашпастан, биздин тамдын эскилиги жетип, кыйчылдап турган эшигине кыпчылышып, бирин бири түртүп, жөөлөшүп, ичкери жүткүнүп кирип жатышты. Буларды көрүп турган адамдар алардын бул жоругуна түшүнбөй, элейип эле карап туруп калышты. Анан бир аздан кийин үйдүн ичинен бирден, экиден китеп кармап сыртка чыгып жаткан кишилерди көргөн соң, бул бейтартип кыймылга түшүнгөн кээ бирөөлөр ал көрүнүшкө нааразы болуп турганын билдиргендей, аларга капалуу карап турушту.

Кишилер кайрадан боз үйдүн жан-жака белинен орун ала алышты. Арал, Түз – Бел, Үч – Капчал, Кеңеш айылдарынын мага тааныш белгилүү молдолордун колдорундагы китептерди көрүп, алар абамын көзү барда келишип, текчелерде турган китептерди тандатып алып окушчу китептер экенине көзүм жетти. Ичим канчалык ачышса да, оозуман бир сөз чыкпай, алар кармап жүргөн китептерден көзүм өтүп турду. Кээ бирөөлөрү бирден китеп кармап жүрсө, айрымдарынын желегинин каптал жагы дөмпөйүп турганы анын койнуна салган дагы китептер бар экенинен белги берип турду.

Ошол учурда боз үйдүн босогосуна жакын коюлган сокунун үстүндө отурган Кожомкул абанын көзүнөн жашы агып, үн чыгарбай бүлкүлдөп ыйлап отурганына көңүлүм бурулду. Анан ал абабыз таягын таянып тура калды да, каргылданган үнүн бийик чыгарып,

– Оо калайык! Кудайдын буйругу экен, бүгүн Молдо Жусуну жараткандын колуна тапшырдык. Мен ага дайыма: «Менин көзүм өткөндө, менин тажыя-маракемди өзүң башкарып, аны андай, муну мындай жасаткын» деп, милдет такчу элем. Мына эми, кудайдын буйругу экен, мен Молдо Жусудан кийин калып отурам – деп, эмшиңдеп үн чыгара ыйлап жиберди. Анын сөзүн тыңшап тургандардын баары бир саамга дымып, ошончо көпчүлүктүн ичинен бирөө да үн катпай бир-эки мүнөткө эл ичин тынчтык каптады. Анан кайра каргылданган үнү менен сөзүн улады:

– Молдо Жусу мындан эки күн мурда ооруп жатканда «Эгер көзүм өтүп кетсе, тигил текчелерде турган китептер окулбай кор болуп калбасын. Аны Төлөк уулулук Абдыкадыр, Маматемин, Пор айылынан Тургун, Илийаз, Үч – Капчалдык Сражидин, Темирбай, Түз – Белдик Абакир молдолор алышсын. Анан дагы бир өтүнүчүм, «Далайылды» Ыдырыска бергиле. Ыдырыс «Далайылдагы» ар бир күнгө белгиленген аяттарды үзбөй окуп, анын сообун момун муслмандарга арнап луба кылып турушуна ишенем. Андагы ар бир күнү окулуучу аяттар өз убагында окулуп турса, алла-таала элибизге тынчтык берип, адамдар арасындагы ынтымак бекемделет. Ал эми «Каламулланы» Эгембердиге бергиле, аны менден калган белек катары таза кармап, жакшы сактасын» деген эле. Молдо Жусунун казынасы болгон китеп дүйнөсүн аны билген молдолор талап кеттиңер окшойт. Ал китептер Молдо Жусу тынчсызданып айткандай, ачылбай жатпастан, окулуп турсун. Бирок жанагы эки китепти калтыргыла – деди, Кожомкул аба. Эл арасы

бир азга дымый түштү. Анан алардын ичинен биринчи болуп Молдо Темирбай «Далайыл» деген китепти ошол жерде турган Ыдырыс акеге сунду. Молдо Маматемин «Каламулла» деген китепти Эгемберди келгенде өз колуңуз менен тапшырып коюңуз деп, Кожомкул абага сунуп жаткан учурда Кожабамын көзүнөн аккан жашы сол таноосуна жакын жайгашкан жүзүндөгү калына бир токтой калып, андан төмөн карай сакалы аркылуу тамчылап, бышактап ыйлап жатканын көзүм чалганда, менин денем дүркүрөп, мага дем алууга аба жетпегенсип, буулугуп, өпкөм көөп, үн чыгарбастан, солуктап, оозума келип куюлган туз даамдуу көз жашымды улам жутуп коюп, ичим уйгу-туйгу болуп, ал аксакалдан көзүмдү албай карап турдум...

Дагы эле, көз алдымда өтүп жаткан турмуштун бул чындыгы мен үчүн накта болуп өтүп жаткан чындык эмей эле, булардын баары – түшүмдө болуп жаткан окуядай сезилип туруп алды мага...

Канча убакыт өткөнүн билбей да калыпмын, бир убакта Таздар элине белгилүү жасоол Мисиралы аба:

– Башкүр уулунун тобу Матазимдикине, Болто уулунан келгендер Аширдикине, Төлөк уулудан келгендер Жусупбектикине, куда-сөөктөр Султандыкына – деп, үн салганда, бул көрүнүш чындык экенине моюн сунууга аргасыз боло түштүм. Тажыяга келгендерди белгиленген үйлөргө алып барууга бөлүнгөн жигиттер, отурган кишилерди топ-тобу менен баштап кетип жатышты. Боз үйдүн ичинде жана анын жанында жакын туугандар гана калды. Мен алардан бөлүнүп там үйүбүздү көздөй басып барып, ичкери кирдим. Үйдүн ичинин эки капталындагы текчелерде иреттүү жыйылып турчу китептердин алдына коюлчу ак кездемелер жерде жатат. Текчелер бош, үй аңгырап бош калган сарайдай сезиле түштү мага. Бир гана «Се-Яр-Шариф» деген мен текчеден араң көтөрүп алып берүүчү чоң китеп калыптыр. Аны мен абамын айтуусу боюнча төркү

текчеден араң көтөрүп келип ортого койчумун. Ошол китеп турган текченин жанына бардым да, анын мукабасын колум менен сыйпалап, эки жагыма көз жүгүрттүм. Баягы текчелерде жыйылып турчу көп китептер жок... Аларды окууга, окутууга кызыгып, башка айылдардан келишип, чогулушуп отурушчу адамдар, бүгүн минтип, ал китептерди эч кимден сурабай-нетпей, талап кеткендерине акылым жетпей турду. Үйүбүздүн бул бөлмөсүнүн текчелери китепке толуп, бир сонун көрүнүп турчу эмес беле. Мына эми, текчелер бошоп, бөлмөбүздүн көркү кетип, аңгырап, ээн калыптыр...

Ооба, үйүбүздүн ичиндеги башка нерселер көзүмө көрүнбөй, үй ичинде эч нерсе калбагандай, ээн, бош, аңгырап тургансыйт. Бөлмөдө бир гана мен, жалгыз, эрбейип турам.

Адатта, бул үйгө башка айылдардан келип кызыктуу аңгеме куруп отурушчу аксакалдар, арабча жазылган китептерди биринен кийин бири окуп, түшүнбөгөн жерлерин ортого салып талкуулашчу молдолор, баары, баары, эч болбосо ар дайыма абамын жанында сабак берип отурчу эки көзү азиз Көр Каары да жок... Эми мындан ары мага акыл-насаат айтып, турмушума багыт, өзүмө медегер болуп, күч-кубат берчү абам да жок. Үй ичинде жалгыз турам, жалгыз турам да бул дүйнөгө батпай, мындан ары эмне кыларымды, кантип жашарымды билбей, дайыма дүнүйөм түгөл жашап турчу үйүмдө жалгыздык башыма түшүп, ээнсиреп турам. Ар дайыма китептер жыйылып турган текчелердин бош калганын карап, эми ал китептер гана жоголбостон, чоң атам да жоготконума, андан чын эле айрылып калганыма ишенип-ишенбей, нес абалда, жалгыз турам. Бирок дагы бир туруп, көзүм менен көрүп турган чындыкка эмнегедир ишенгим келбей кетип жатты. Апамдан бир жарым жашымдан калганда мага ата да, эне да, устат да, тарбиячы да болуп, канатына калкалап келген

адамымдан кантип эле ушинтип түбөлүккө ажырап каларыма ишенгим келбейт...

Оюма ар нерселер келип, көзүм менен көрүп турган бул көрүнүшкө көңүлүм жол бербей, ага түк ишенгим келбей, көпкө чейин бир ордумдан жылбай кыймылсыз, селейип катып туруп калыпмын...

Кудайдын кудурети менен, бул көрүнүштүн баары жоголуп, кайрадан мурдагы турмуш жаралып калса деген үмүтүм да дилимди бийлеп жатты, бирок, бирок андай болбой, турмуш чындыгы өкүм сүрүп туруп алды...

Э-ЭЙ БАЛДАР! РАИСТИН БАЛАСЫНЫН БУТ КИЙИМИН КАРАГЫЛАЧЫ!

Мектеп окуучулары кышкы каникулду ар түрдүүчө өткөрөрү белгилүү эмеспи. Биздин айылдын балдары күндүзү эки - үч жерге топтолушуп, көбүнчө чүкө оюну менен алек. Айрымдары чоң кишилер ордо атып жаткан жерлерге барышып, ошолордун оюнун тамаша кылат. Кечинде балдар, кыздар топтолуп, Ашир абанын үйүнүн жанынан төмөн кеткен жолдо жана доктуркананын жанындагы беттен ылдый кеткен эңкейиштен жылгаяк тебебиз. Айрымдар гана кечки тамагын ичип алышып Амалбү чоң эненин же Жумаш чоң эненин үйүнө барышып жомок угушчу. Жомок угуу кээде түн ортосунан ооп кеткенде, аерге келген балдар ошол эле үйгө конуп калган учурлар болгон. Айрыкча, Амалбү чоң эне күн сайын ар башка кызыктуу жомокторду айтып бергендиктен, анын үйүнө барчулар арбын эле. Үй ээси болгон көрпө-төшөгүн жая салып, баарына катар орун салып берчү. А кезде "Үйүм тар, төшөгүм жетпейт, балдар булгап коёт" деген сөз болбогонун азыркыларга айтсам ишенишпейт. Мен ошол жылдын январь айынын биринен баштап, каникулда жүргөн төрт-беш бала менен ар бир түнү Амалбү чоң эненин жомогун угуп, күндүзү ошол эле үйдүн короосунда ойнолуучу ордону көрүп жүрдүм. "Каникулда жүргөн балдар менен" дегеним, мен ал жылы мектепке барбай калган элем. Анын себеби – чоң атам жайында каза болуп, мен жарытылуу кийимкечемдин жоктугунан окубай калганмын. Анан да, биздин

айылда орто мектептин жоктугунан, мындан он-он бир чакырым аралыктагы Кара – Тарых айылындагы мектептен окучубуз. Кар түшө электе ал жакка жөө барып-келип жүрсөк, кыш түшкөндө бирөөнүн үйүндө убактылуу жашап турчу элек. Ошондой шартка ылайыкташа албагандыгымдан, мен бу жылы мектепке барбай калганмын. Өзүм теңдүү курдаштарым окууга кеткенде мен жалгыз калып, зериккенде ар түрдүү санаага батып жүргөнүмдө окуучуларга кышкы каникул болуп, аз убакыт болсо да аларга аралашып ойноп жүргөм.

Бир күнү Мамет абанын малканасынын алдындагы кургак жерде балдар чогулуп, чүкө ойноп жатсак, балдардан бирөө “Аай балдар, тигинде мугалимдер келе жатат” деп айтар замат, балдар туш тарапка карай таркап кетишти. Мен, 7-классты бүткөн боюнча окубай калган Ганы экөөбүз гана качпастан, агайларды карап туруп калдык. Биз эмнеге качмак элек, экөөбүз тең окубасак. Ошентип турган учурда мен окубай калган мектептин завучу Тагаев деген агай бизге жакын басып келип:

– Эгембердиев! Бери келчи – деп, мени жанына чакырып алды да, – сен эмнеге окууга барбай жүрөсүң? – деп, сураштыра баштады. Мен ал агайдын алдында күнөөлүү иш кылгансып, башымды шылкыйтып төмөн салып бир топко үндөбөй турдум да анан:

– Чоң атам өтүп кетип... дегенден башка сөз оозума кирбей, ыйлап жибердим. Агай да бир азга тунжурай түшүп кайрадан сөзүн улады:

– Кой ыйлаба, ый чоп-чоң жигитке жарашпайт. Сен өзүң чоң адам болуп калганыңды сезбей, дагы эле бала бойдон жүрөм деп ойлойт окшойсуң – деди. Чындыгында, бул сөз мени селт эттире коюп, ойго салды. Чоң атамдын көзү өткөн соң, ал эгип кеткен буудайды сентябрь ичи комбайнчынын артынан түшүп жүрүп, анын түшүмүн араң жыйнап алганым, топурак менен жабылган жалпак тамдын башын

бирөөгө кошулуп шыбашканым жана он беш боо куурай оруп, аны ташып келип сарайга жыйганым эсиме келди да, агай айтып жаткан сөздүн чындыгы бар экенине көңүлүм бурула түштү... Ыйлабай токтой калдым, бирок башымды көтөрө албай, жер тиктеген бойдон агайдын айткан сөздөрүнүн баары туура экендигин угуп, бирок сүйлөй албай турдум... Акырында мага тил бүтүп,

– Агай, окуу сентябрда башталган. Андан кийин октябрь, ноябрь, декабрь айлары өттү. Мен бул убакта бир күн да окубадым, мына бүгүн январдын тогузу, эми кантип окумак элем, окуй албаймын го, анан калса... – деп, кайрадан бутумун учу менен жер чиймелеп калдым. Агай кайтадан мага,

– Окуп кете аласың, мен сени дайыма байкап жүрчүмүн, ошондуктан жакшы билем. Дагы бир жолу айтайын, мектепке кел, окуудан кыйналсаң мен жардам берем – деди да, – айтмакчы, сени ираистин (колхоздун башкармасынын) баласы деген сөздү уккан элем, атаң андай киши болсо, сенин мынчалык оор абалда калганыңа мен түшүнбөй турам – деп, мени карап, суроосуна жооп күтүп калды. Мен да шыр жооп узата албай, жер карап турдум да, анан:

– Мен ал ираис атамдан башка өсүптүрмүн, аны менен бирге жашабаптырмын. Алардын мени менен, менин алар менен байланышыбыз жок – дедим.

– И-ии түшүнүктүү... ошондой болсо да – деп, бир аз унчукпай калып, кайра мага карады да, – былтыр кимдикинде жүрүп окудуң эле? Ал кишинин силерге туугандык катышы барбы? – деп сурап калды.

– Жакып акеникинде – дедим мен.

– Ал кишинин силерге туугандык катышы бар беле?

– Аны чоң атам “Бизге бөлө болот” деп айтчу, чынында ал аябай жакшы киши – дедим. Айтканымды көңүл буруп угуп турган агай:

– Ал кишиге мен бүгүн эле барып, сен тууралуу сүйлөшөм, сен сөзсүз ал жакка келип, окууңду улант. Мен сени күтөм, макулбу? – деп, далымдан эки-үч жолу таптап коюп, ар жакта күтүп турган мугалимдер тарапка басып кетти. Мени менен агайдын ортобузда болгон сөздүн баарын 7-класстан кийин окубай калган Ганы деген теңтушум жаныбызда угуп турган эле, ал тууралуу ар кай жерде сөз кыла бериптир. Анда болгон сөз жашы жетимишке чукулдап калган Гүлсан аттуу эжебизге да жеткен экен, ал мени чакыртып жибериптир. Гүлсан эжем чоң атамдан үч жаш кичүү болчу. Ал согуш жылдары күйөөсүнөн жана анын бир туугандарынан ажырап, уулу согуш майданында эки жыл жүргөндөн кийин кабарсыз болуп үйүндө жалгыз калган экен. Аны эки жыл мурда эле чоң атам жана алардын иниси Жолдош абам макулдашып, ал жактан көчүрүп келишкен. Ошол эжем чакыраары менен эле жетип бардым. Барарым менен ал мени мектепке даярдай баштады.

Ал сандыгынын үстүнө жыйылган төшөктөрүн жерге алып коюп, жогору көтөрүлүп ачылчу сандыгын ачып, андан бир топ кагаздарды алып чыкты. Аларды кайра-кайра окутуп жүрүп, эжем алардын ичиндеги жазууларды жатка билип калган көрүнөт, улам бирин ачкан соң, күбүрөнүп бир нерселерди сүйлөп коюп, экинчисин көрсөтүп жатты. Акырында үч бурч болуп бүктөлүп, сыртына “Кир ССР, Ош обл...” деген адрес жазылган катты мага сунуп,

– Ачып оку – деди. Мен алардын бүктөмдөрүн ачып, угуза окуй баштадым. “Алыскы Ала – Тоонун атыр жыттуу абасынан дем алып жашап турган ардактуу апама, мында душманды жеңүү үчүн тайманбай кармашып жүргөн уулуңуз Саматтан жалындуу ысык салам! деген сүйлөмдөрдү окуганымда эле, эжем “Айланып кетейин медегерим а-ай” деп ыйлай баштады. Аны көрүп менин да ыйлагым келип кетти. Бирок токтобостон катта жазылгандарды улап, окуй бердим. Анан эжем ыйын бир аз токтотуп, “Эми мына

муну оку – деди. Мен аны да үнүмдү бийик чыгарып окуп бердим. Бул каттарды окуп жатып, аларды мындан мурда да эки ирет окуп бергеним эсиме түштү. Көзүмдүн кыйыгы менен аны улам карап коюп окуй бердим, окуй бердим. Эжем өзү үн чыгарбай ыйлап, көзүнүн жашы мурдунун эки жагынан агып келип ээгинен ылдый тамчылап жатканын көрүп, менин көзүмө да жаш толуп кетти.

Үчүнчү кат да дээрлик мурдагысындай башталыптыр, бирок майдан очогу Украинадан эмес, Польшанын аймагында жүрүп жатканы айтылган. Каттын акыркы сабы: “Кудай буюрса, жакында душманды толук жеңип, элибизге аман-эсен барып калабыз. Апа, көп сарсанаага батпай, жеңиштин күнүн элибиз менен бирге тосуп алууга даярданып туруңуз” деп аяктаптыр.

Эжем каттардын ачылганын жана үч бурчтук менен бүктөлгөндөрүн өзүнүн ыгы менен кайрадан иреттеп коюштурду. Дагы бир үч бурчтуу катты колуна алып, “Мына бул кат уулум Саматтан келгенине он бир жыл, алты жарым ай өттү. Ошондон бери кат-кабар жок” деп айтты да, ыйлап жиберди. Канча убакыт өтсө да, кабарсыз болуп жүргөн уулу бир күнү жарк этип, кирип келеринен үмүтү үзүлбөй жүргөнү байкалды. Каттарды салыштыргандан кийин, ак жоолукка оролгон бир түйүнчөгүн чечти да андан эски эки шым алып чыкты. Анын боз түстүүсүн мага кийгизип көрдү да, “Бир аз чоңураак экен, ошондой болсо да кашатын өйдө көтөрүп, белиңди бекем курчап кийип алсаң болот” деди. Анын мага чоң келип турганы мен үчүн билинген деле жок. Эки жагына чулчууп чыгып турган чөнтөгүн көрүп аябай сүйүндүм. Дегеле чөнтөктүү кийим кийген эмес элем, колумду улам чөнтөгүнө сала коюп, кайра чыгарам. Анан эжем дагы бир түйүнчөгүн чечип жаза бергенде, андан капкара чийбаркыт көрүндү. Эжем аны кармап туруп, “Калча жеңемдин сен теңдүү кызы каза болгондо, аны сууга алганга кирдим эле, ошондо анын ки-

йимдеринин бирин мага берген болчу” деп, капкара түстөгү чийбаркыт менен тышталган, ичи да бир жакшынакай кездеме менен капталган чапанды алдыбызга жая салды. Эжем ордуна тура калып, аны бир эки силкти да, “Кийип көрчү” деп, менин үстүмө жапты. Эми эмнесин айтайын, тим эле чап-чак, куюп койгондой келди мага. Көп эле балдардын чапан кийип жүргөнүн көрүп жүрчүмүн. Бул чапан кыз балага ылайык тигилсе да мага анын бычымы эмес, бүтүндүгү, жаңылыгы, материалы баркыттан экендиги абдан жакты. Гүлсан эжем берген кийимдер мага тим эле артисттердин кийиминдей жарашып калды. Жарашпаганда анан, кийгеним – чөнтөктүү галифе шым жана чийбаркыт тыштуу чапан.

Аларды кийип ары-бери басып, эжемдин сыноосунан өтүп жатканда, тегирменчи Жолдош абам кирип калды. Аны мен, мен эле эмес, биздин туугандардын баары “кичине аба” дешчү. Ал абабыз Гүлсан эжебизден эки жаш кичүү бир тууган иниси. Эжем ага жакында менин агайым Кара – Тарыхтан атайын келип, окууга кел деп айтып кеткенин сөз кылды. “Ылайыктуу кийими болбосо, кайдан мектепке бармак эле, мен колумда болгонун бердим. Эми мунун бут кийими жок экен, сен мунун бутуна кийгидей бир нерсе таап бер. Акем болгондо бул байкуш мындай абалда калмак эмес”, деп жашып кетти. Кичине абам мага карап алды да,

– Мен тегирмен астындагы суунун күчү менен айлануучу пара бузулуп калганда, аны жөндөө үчүн кийип түшчү ырызыңке (резина дегени го) өтүгүм бар, ошону бери-ин, азырынча буга ылайык келчү башка бут кийимим жок – деди. Эжем анын суукта ичи муздак болорун эскерип, баягы таңылчагын кайра чечип, андан жүндөн токулган чулгоо алып чыгып берди. Бул чулгоону бутума ороп, резина өтүктү кийгенимде, алар мага гана атайын ылайыкталып жасалган кийимдей туп-туура келип калды. Ошентип мен

14-январь күнү Кара – Тарыхтагы Жакып бөлөбүздүкүнө келдим да, эртеси мектеп босогосун кайрадан аттадым.

Бейше Тагаев аттуу агай мага күн сайын болбосо да, күн алыс жолугуп, алымды сурап турду. Окуум жакшы уланып кетти...

Жаз да келди. Окуучулар сабакка жеңил кийинип келе башташты. Мен эски болсо да бир пушту түстөгү көйнөк менен баягы чөнтөктөрү эки жакка чулчуп чыгып турган голифе шымымды өөдө тартып кийип, белимди бекем тартып курчанып, күндүн ысык табына ыңгайлаша баштадым. Бирок апрель айынын деми аягыма резина өтүктү кийип жүрүүгө такыр эле ылайыксыз боло баштады. Ысыкта резина ичи бууланып, бутум өтүктүн ичинде жылмыша баштады. Акыры бир күнү чоң атамдан калып, үйдө жаткан эски галошту кийип көрсөм, анын чоңдугунан кадам сайын эле бутуман ыргып чыгып кетет. Анын айласын таппай ойлонуп отуруп, аны бел ортосунан, баш жагын согончок жагынан бөлүп кестим да, кайра анын баш жагын согончок жагына кептеп кийиштирип, көк менен көктөп тигип алып, кийип алдым...

Бир күнү 9- жана 10-класска бир мезгилде физкультура сабагы болуп калды. Физкультурадан берген агай аларды спорт аянтчасына алып келип, эки классты волейбол боюнча беттештирип ойното баштады. Командага кирбеген окуучулар өз классыбыздын командасына күйөрмандык кылыпказ катар тизилип, карап турдук.

Оюн 10-класстын жеңиши менен аяктаганда, ойнобой турган балдар ышкырып, бакырып, кол чаап уткандарды куттуктап жатканбыз. Ошол убакта оюндан жеңилген класстын окуучусу Кадыров Кармышак деген куудул бала:

– Э-хе - ээй балдар, мени карагыла! – деп бакырып калды. Ал ар качандан бир качан ар кимди туурап сүйлөп, оозу-мурдун кыйшаңдатып, куудулданып, балдардын көңүлүн өзүнө бургандыгы менен белгилүү эле. Спорт аянт-

часындагы окуучулардын баары аны тиктеп калдык. Мен да анын жанында элем, ал дагы кандай күлкү жаратар экен деп, анын оозун карап тургам. Ал мага карай бир кадам шилтеди да, бир буту менен менин оң бутумду басып туруп түртүп жибергенде, жыгылып кеттим. Ал ошол замат менин бутуман ыргып кеткен кептелип жамалган кепичти ала коюп,

– *Ээ-эй карагыла - аа, карагыла - аа!* – деп, кепичти кармаган колун бийик көтөрүп, ордунда эки ирет тегеренип алды да, дагы үнүн мурдагысынан бийигирээк чыгарып, – *карагыла - аа, таздардын ираисинин баласынын бут кийимин көрүп алгыла - аа, мындай бут кийимди ким көргө-өөн, көрүп ал-гы-лаа!* – деп, колундагы мен кийип жүргөн курама галошту ортолукка ыргытты. Карап турган окуучулар дуулдап күлүшүп, алардын төрт- бешөө кепич жаткан жерге келип тегеректей калышып, күбүр-шыбыр болуп, томолонуп жаткан курама кепичти колдоруна бир ала коюшуп, кайра таштап жиберешти. Чынында, эле ал кепичти таң калуу менен кароонун жөнү бар эле. Чоң атамдан калган чоң кепичти мен жогоруда айтып кеткендей, бел ортосунан тууралай кесип, баш жагын согончок жагына кептеп киргизип, өзүмүн бутума ылайыктап туруп, көк менен көктөп тигип алып, кийип жүргөн элем. Жаз күнүнө ылайыкталган мындай “*жаңы курама*” кепичке балдар таң калбай коёбу...

Аңгыча сабакка кирүүгө коңгуроо кагылып, окуучулар класска агылды. Карымшак эң артта кирип бара жаткан экен, селейип турган мени карап, оозун кыйшайтып, көзүн алаңдатып, тилин чыгарып мени дагы бир ирет шылдыңдап койду эле, жанындагылар аны кубаттагандай каткырып күлүп калышты. Волейбол тору тартылган жыгач түркүктүн түбүндө сенейип катып турган менден – “Ираистин баласынан” башка окуучулар сүрүлүп класстарга кирип кетишти...

Сыртта окуучулар калган жок. Спорттук аянтчанын тигил жагында жана өзүмүн жанымда тоголонуп жаткан чоң атамын мен кийип жүргөн кепичтеримди чогултуп алдым да, бирок аны кийбестен боорума кыскан бойдон эмне кыларымды билбей бир азга туруп калдым. Класска киреримди да, ушул эле жерден мектептен кетип калууну да билбей, өзүмдү жоготуп, элейип, бир азга турдум. Сабакка кирейин дейм, окуучулардан уялам, кетип калайын дейм, китеп, дептерлерим класста. Ушинтип турганымда мектеп жактан Сөгөт булагына кеткен сокмо жол көзүмө түштү. Ошол жол менен булак жакка басып бардым да кепичтерди көкүрөгүмө жаздана коюп, көмкөрөмөн жата калып, кайнап жаткан сыяктуу оргуп чыгып жаткан булактын көзүндөгү суудан жутуп-жутуп алдым. Жанагы Кармышактын шылдыңдаганынан улам, ичим – өрт менен жалын. Булактын муздак суусу да аны баса албады. Анан булактын өйдө жагындагы таштарды аралай бастым. Чоң таштардын биринин коңулунда бир музоо жаткан экен, аны тургузуп айдап жибердим да, өзүм ошол жерден орун алдым. Жер кургак экен кепичтерди башыма жазданып, таштын түбүнө жонумду такап, эч ким көрбөгөндөй болуп, жамбаштап жаттым. Алакандай да булуту жок көгөргөн асман, атүгүл, таштар да мени далдалап, мени аягансып, айлана жымжырт. Оюма ар нерселер келип, менин ушундай шылдыңга туш болушума бир эле чоң атамын өтүп кеткендиги гана себеп болгондой туюлуп жатты. Ал тирүү болгондо, мен бүгүнкүдөй болуп көпчүлүк окуучулардын ичинде шылдың болбос элем деп ойлоном. Ырас, бөлөк өскөн менин өз атам чын эле бир убакта “Үлгүлүү” колхозунун ираиси болгондугун эл айтып калчу. Аны ушул Кара – Тарыктын эли да билет окшойт. Булар биздин Жалпак – Таш айылы жакты “Таздарлар” деп коюшчу. Таздар бир уруудан таркаган эл. Ошон үчүн тиги оңбогур Кармышак куудул: “Таздардын ираисинин баласынын бут кийимин карагыла!” деп,

жар салып, мени шылдыңдап бакырып жатпайбы. Мен ал ираис атамдын колунда өспөгөнүмдү, ал ираис колхозду башкарып тургандан соң, кетирген кемчилиги үчүн эки жылга соттолуп кеткенден кийин абактан келип, жөнөкөй эле карапайым колхозчулардын бири болуп калганын бул мектептин окуучулары кайдан билсин... Булардын баары бүгүнкү мен тарткан ызалыктан улам эсиме келип жатат... Ошондой болсо да, “Карагыла эле карагыла, таздардын ираисинин баласынын бут кийимин карагыла!” деп, Карымшактын бакырып, куудулданып жатканы жаныма батты....

Анан кайрадан эле “Чоң атам өлбөгөндө..., чоң атам бар болгондо, өз апам болгондо” деп, ойго чөмүлүп, санаам уйгу-туйгу...

Мени эч ким көрбөдү. Мен да эч кимди көрбөдүм. Туруп барып, дагы көмкөрөмөн жата калып, оргуп чыгып жаткан булактын көзүнөн сууну дагы жутуп-жутуп алдым. Кайра жанагы ордуна келип жайгашам...

Окуучулардын танаписке чыккандагы чуру-чуусу угулуп турду, бирок мен аларга көрүнүүдөн тартынып, бөгүп жата бердим. Таштын түбүндө жатканымда үч ирет коңгуроо кагылганы угулду. Баятан бери эки саат сабак болгонсуду. Түркүн ойлор башыма келип, убакыттын канча өткөнүн деле сезбепмин, бир убакта мага жакын жерден сабактан чыккан балдар чурулдап өтө башташты, алар өтүп кеткенче жашынып жата бердим. Бир убакта балдардын шоокуму тынчып калганда акырын мектеп тарапка көз салсам, эч ким калбаптыр. Мени эч ким көрбөсө да күнөөлүү адамдай, ал жак, бул жакты жалтактап карап, класска кирдим. Китептеримди чоң атаман калган кепичке кошо кучактап алып, “Таздарлар” жашаган Жалпак – Таш аймагына караштуу Ак – Терек айылына карай жол тарттым...

Күндүн табы өтүп, сокмо жол жылуу болуп калган экен, баскан сайын жылаңаяк бутума жагып, басыгым ыл-

дамдап, жеңил бара жаттым. Күүгүм кире баштаганда Кара – Тарых айылы менен Ак – Терек айылын бөлүп турган Төөчүнүн белине чыгып, тез эле анын аркы жагындагы кашатка жеттим. Белди аша берердеги “Сөгөт” деп аталган булактын үстүндөгү дөңгө чыкканымда, тээ-тигил күн чыгыш тараптагы Алайкунун тоо кыркаларынан табактай болгон толгон ай көтөрүлдү. Бирде алтын, бирде күмүш түс берген толгон Ай атайын эле мени тосуп чыккандай туюлду мага. Ушул бийиктикте отуруп алып, Ай нуру тийип турган чар-тарапка көз жүгүртүп, эки жакка көз салып отуруп калдым. Толукшуган Айдын шооласына бөлөнгөн айлананын мынчалык кооз экенин мындан мурда көргөн эмес элем, көрсөм да мурда Жалпак – Таш өрөөнүнүн мынчалык кооздугун сезип, баркына жеткен эмес окшойм. Жаратылыштын, болгондо да, ушул бийиктиктен көрүнүп турган төмөндөгү өрөөндүн ажайып кооз боёгу мени санаадан арылтып, оюм жакшылыкка оронуп, обого көкөлөп учуп бараткандай сездим өзүмдү...

Жүздөгөн гектар аянтты ээлеп жаткан “Карынбайдын кийизи” аталган жалпак таштардын беттери Ай нуруна чыгышып, өзүнчө эле укмуштай боёктор менен шөкөттөлүп тартылган сүрөт сыяктуу көрүнөт...

Ошентип, ал аймактарга суктана карап жатканымда, ушул бийиктиктен тик ылдый кеткен эки-үч чакырымдай төмөн жакта, ушул булактын суусун ичип жашаган айылга, өз айылыма көзүм түштү. Түн караңгылыгы өкүм сүрө баштагандан улам айылым даана көрүнбөйт. Бирок ал айылдын аталышы да, көркү да болуп турган мектеп жанындагы чоң терек көзгө көрүнбөй турса да, анын элеси, Кароол – Дөбөнүн боорунан жай алган айылымдын элеси күндүз көрүнүп тургандай көз алдыма даана тартылып турду. Аларды элестетип карап турганымда, эмне себеп болгонун билбейм, капыстан эле жүрөгүм бир булкуп алды да, бирөө үстүмө муздак суу чачып жибергендей денем

дүрр этип, бүгүнкү ызалуу сезимим кайрадан пайда болуп, демим кысылып, мындан сегиз ай мурда каза болгон чоң атам, анан... анан дагы... мен көзүн көрбөгөн өз апам оюма түшүп, бүткүл ички дүйнөм аңтар-теңтер болуп, денем дүркүрөп, кооптуу сезимдин кучагына тартылып, кайрадан баш-аягы жок түпсүз ой-санаага капталдым...

Толгон Ай канчалык нурун чачыратса да, күүгүм кирип, түн өкүм сүрө баштады. Адатта, мен курдуу жана бизден кичүү балдарга ата-энелер: “Бул булактын ээси бар, андыктан булактын чет жакасын булгабагыла, айрыкча, кечинде жанынан жалгыз – жарым өтпөгүлө. Эгерде өтүп калсаңар келме келтирип өткүлө” деп айтышар эле. А мен болсо, азыр бул булактын үстү жагындагы дөңдө жалгыз отурам. Ырас, чоң атам үйрөткөн алты келмени бүт келтирдим. Андан кийин мага чоң атам менен Көр Каары үйрөткөн Аяттардын ичинен эң узак окулчу “Хазирети Ясиндин” жети бөлүмүн бүт окуп, анын сообун абал пайгамбарларга, анан жалпы эле момун мусулмандарга, алардын катарында чоң атам Молдо Жусуга, чоң энем Мантыйга жана өз апам Аписага багыштап бата кылдым. Ушуларды окуган соң өзүмдү коопсуз сезип, эч нерседен коркпой өзүмдү эркин сезип, дагы отура бергим келди...

Оюма айылдагы жакшы адамдар түшүп, аларды көз алдымдан өткөрө баштадым. Адегенде, бүт Жалпак – Таш элине кадырлуу болгон Кожомкул аба, Тургунбай, Закир, Ыдырыс, Сардал, Мамыт акелер, Пайзилда, Жалал агайлар сыяктуу жакшы кишилер эсиме түшүп, мен да келечекте ошолордун бириндей жакшы адамдардан болсом деп кыялдана баштадым. Ошол учурда Бейше Тагаев агай: “Сен жана сендей жаштар келечекте жакшы адам болуп, эл кызматына жарап, элдин кадыр-баркына ээ болуш үчүн билимдүү болушуңар керек. Билимдүү болуш үчүн эң оболу онунчу классты бүтүрүп, анан жогорку окуу жайларга тапшыруу керек” деп айткандары эсиме түштү. Атүгүл, Бейше

агай ошол айткандарын дагы кайталап айтып жаткансып, анын бажырайган сүйкүмдүү элеси көз алдыма тартылды.

Мындан үч-төрт саат мурда эле “Мен эми мектепке кайтып келбейм” деген ой менен бул жакка чыкканымды эстеп, анткеним туура эмес экендигин сездим. Жылаңаяк болсо да мектепке эртең кайра барам деген чечимге келдим. Бейше агай айткандай, адегенде, орто мектепти аяктап, анан жогорку окуу жайына тапшырышым керек. Ушул ойлогорго канат байлап, ордуман жеңил турдум да, андан ары жол тарттым...

* * *

Мектепке бирде жылаңаяк, бирде Чал аке “бирөөнүн” жашыруун өтүнүчү менен (ачык эле айтса эмне болмок) сатып берген, 42-размерлүү керзовой өтүктү кийип алып, мектептеги окуумду уланта бердим...

БИРИНЧИ ЖОЛУ ОКУУГА БАРГАНЫМДА

Чоң атам мага: “Куда кааласа сен мектебиңди бүткөндөн кийин, баягы Көр Каарыга тапшырам. Ал сени да куранды бүт жатка билген каары кылып чыгарат” деп көп айтчу. Мына, эми мен мектепти бүттүм, бирок менин таянычым, тарбиячым, ишеничим болгон чоң атамдын көзү өткөнүнө он бир айдын жүзү болуп баратат. Менин билимимди тереңдетүү үчүн кам көрүп, келечекте курандагы сүрөлөрдүн баарын жатка билген каары болушумду каалап жүргөн чоң атам, бүгүн бул жарык дүйнөдө жок. Ал эле эмес, жаш өзгөчөлүгүнө карабай анын жан жолдошу, сырдашы, сыйлаган адамы болуп калган Көр Каары да биздин айылдан кетип калыптыр. Анын кайда кеткенин эч ким билбейт. Чоң атам мени ошого тапшырам деп алгачкы даярдыктарды көрүп жүрбөдү беле... Кээде биздин алгачкы даярдыктарды ага сынаатуу үчүн, мага намазда окулчу бир топ сүрөлөрдү, анан курандын көлөмдүү сүрөлөрүнөн болгон “Азирети ясин” менен “Азирети табарикти” үйрөтүп койгон болчу. Чоң атам мага аларды каарынын алдында окутуп көрүп, “Каарым бул баланы мектептеги окуусу бүтөрү менен сизге тапшырам” деген сөздөрүн, Көр Каары да макул тапкандай: “Кудай кааласа сиздин өтүнүчтү мен жан-дилим менен аткарууга аракеттенем” деп калчу. Мына, эми ал экөөнүн бирөө да жок... Бирөө бул убактылуу дүйнөнү таштап, чын дүйнөгө кетсе, экинчиси, “Туулуп-өскөн өз жериме, туугандарымын арасына барайын” деп, тиги Анжыян тараптагы өзбек, кыргыз, тажиктер аралаш

жашаган Коргон – Төбө кыштагына кеткенин айылдагылар сөз кылышат.

Чоң атамдын көзү өтүп, Көр Каары айылдан кеткенден бери биздин үйгө баягы бапырап, адеп-ахлак, шарият маселелерин талкуулап отурушчу аксакалдардын изи сууган.

Биздин айылдан орто мектепти бүтүргөн балдар “окууга барабыз” дешип, ар кайда жөнөп жатышты. Алардын айрымдарын окууга жөнөтүү үчүн апалары атайылап нан жаап, курут, майын абайлап ороп, чемодандарына салып берип жаткандарын көзүм менен көрүп, менин да апам болгондо, ушуларга окшотуп, окууга камынтат эле... деп, ичим жалынсыз күйүп, от менен чок болуп жүрдүм. Балдардын бири Фрунзе, бири Ош шаарына жөнөп жатканда, айрымдарын алардын жакындарына кошулуп Ош тарапка автобус өтүүчү Куршап кыштагына чейин аткаа учкашып барып, аларды узатып келген учурларым да болду. Ошондо алар кетип, мен калган соң, санаам санга бөлүнүп, мени апамдан эрте ажыраткан, анан калса мени тарбиялап өстүрүп жүргөн чоң атамды да алып кеткен кудайга нааразы болуп, эмне кылар айламды таппай, көзүмө жаш тегеренип, бук болуп жүрдүм.

Ошол күндөрдө чоң атамдын колунда тарбияланып, өз атаман бөлөк өсүп калсам да, ошол өз атам бүгүнкү күндө бар экени эсиме келе баштады... Ошондой эле, мени менен чоң атамдын колунда бирге өсүп, кийин бөлүнүп чыккан Амир абам эсиме түшө калса, эмнегедир аны бел байлап, шердене түшөм. Ар түрдүү ойлорго чөмүлүп отуруп, “Мен деле алардын жардамы менен жогорку окуу жайлардын бирине барсам болот го” деген ойго келдим. Чынын айтсам, тиги өз атама баргым келбеди, себеби бир жолу мага байланыштуу сөздөн улам алардын үйүндө чыр болгонун укканмын. Ошол чырдын себеби мага байланыштуу чыкканын укканымдан кийин, алар тарапка түк баргым келчү эмес. Бирок, ошого карабай, мени алдымдагы максат

түрткүлөп, жакшы үмүтүм ээрчитип жөнөдүбү, билбейм... айтор, бир ишенич пайда болуп, ошол атама жөнөдүм. Эшигине жакындаганымда эле тамдын түбүндө көлөкөдө жаткан куу дөбөт менин алдыман “авалап” үрүп чыгып, алдымы тосуп, мага карай тап бергенде, ал иттен корунуп, алардын коңшусу Ашир абанын короосуна кире качтым. Иттин үнүн угуп, Ашир абамын баласы – менин теңтушум Мамасали чыга калды. Ал менден бир жаш улуу болсо да менден бир класс төмөн окучу, Экөөбүз абдан ынак курбулардан элек. Эмне максат менен мында келип калганымды ага түтшндүрдүм. Ал: “Атаң мындан үч күн мурда мылтыгын алып, Адайга барып суур атып, анын терисин өкмөткө тапшырганча дагы башка мергенчилик кылам деп алыска кеткен” деди. Экөөбүз аны-муну айтып, бир топко чейин сүйлөшүп отурдук.

Курдашым менин абалыма түшүндүбү же боору оорудубу, айтор, чөнтөгүнөн сыя болуп калган үч сомдук жана таптаза бир сомдукту алып чыгып, мага сунуп,

– Ме, эгер окууга барып калсаң, ушуга чай ичип кой – деп, чоң кишилердей олуттуу сүйлөдү. Мен да бул төрт сом акча мага чоң өбөлгө болчудай, анын бул колдоосуна чексиз ыраазы болуп, ыраакмат айтып, акчаны алдым. Ал акчаны бекем мыкчып кармаган бойдон Амира абама көздөй жөнөдүм. Абам кийинки күндөрү сырकोлоп жүргөндүктөн үйүндө жалгыз экен. Анын ден соолугу менен ишим болбой туруп, түз эле ага минтип кайрылдым:

– Быйыл онду бүткөн балдардын баары эле окууга кетишти. Мага жол кире таап бериңиз, мен да окууга барайын – деп айтарым менен эле ага эреркеп кеткенимденби, өзүм да билбейм, ыйлап жибердим. Абам сырт кийимдерин кийинип, төшөгүнөн туруп келип, жаныма отурду да:

– Окууга барсам деген тилегиң жакшы, аныңа мен да кошулам. Мындай оюңду мага мурдараак айтсаң бир айласын кылат элек. Эми окууга барып, ага өтүү үчүн сынак

тапшырчу учурга төрт-беш эле күн калды, эми кеч болуп калды го. Анан калса, сага каржы таап берүүгө азыр менде эч бир мүмкүнчүлүк жок. Тилимди алсаң, быйылча коё тур. Ага чейин ошол окууга кирүүчү сынактарга даярданып, китептеринди окуп жүрө тур. Кудай буйруп, мен да жакшы болуп калармын. Ойлонуп көр, балам – деп, бир азга сүйлөбөй туруп калды да, бир аздан кийин менин жүзүмө карап туруп, – дагы ойлонуп көр – деди.

Амира абамын жанынан чыккандан кийин чын эле, ойлоно баштадым. Өзүм жөнүндө эле эмес, башкалар жөнүндө, алардын ичинде, өзүмүн атам жана ушул абамын турмушу тууралуу ой жүгүртө баштадым...

Мындан эки жылдай мурун чоң атам ушул өз атамын үйүнө ээрчитип келип, “Мен эми карыдым. Быйыл өзгөчө көп сыркоолой баштадым. Кокус көзүм өтүп кетсе, мына бул бала арабөк турмушта калбасын. Бул бала – сенин балаң. Ал экиге чыга электе апасы Апиза өтүп кетпеди беле. Сен андан бир жыл өткөндө башкага баш коштуң. Арадан көп өтпөй согуш деген апаат чыгып, сен фронтко аттанып кетип, андан аман-эсен келдиң. Муну – (мени колу менен көрсөтүп), апаң экөөбүз колубузга алып, тарбиялап жүргөндө апаң да өтүп кетпедиби. Мына, убакыт деген учкул келет экен, кудай буйруса бул бала да жетилет. Ошондой болсо да, кокус менин көзүм өтүп кетсе, бул бала түрткүнчүк болуп калбасын” деп, чоң атам ал үйдөн чыга бергенде, мен кайра чоң атамдын этегин бекем кармап, анда калбай чыгып кеткеним эсиме түштү...

Ушул атам 1945-жылдын сентябрь айында аскерден келген экен. Ошол убакта согуштун азабынан бүлүнгөн эл чарбасын оңдоо үчүн айылдын жашоочулары жаш-кары дебей, күрдөөлдүү эмгектенип жаткан кез болчу. Колхоз чарбасын башкарууга жетекчи кадрлар жетишпей жатканда ушул атам колхоздун активдеринин катарына тартылыптыр. Адегенде, ферма башчылыгына, анан колхоз-

дун башкармасынын палаваты (“палават” деген “полевод” деген орусча сөздүн өзгөрүп айтылган түрү) болуп, колхоз иштеринин эгин даярдоо иштери боюнча башчылык кызматын аркалайт. Колхоз мамлекетке эгин төгүү боюнча акыркы эки жылдын жыйынтыгында райондо алдыңкы орунга чыккан ийгиликтер эске алынып, колхоздун башкармалыгынын төрагасы – раиси болуп дайындалган деп эл арасында сөз болгонун мен да угуп калчумун. Чоң атам дайыма: “Кудайым ушулардын ишине ийгилик бергөр, капилет кырсыктан, карандай дооматтан сакта” деп, бата кылып отурчу. Анан эле, андан эки жыл өткөндө райондон текшерүү келип, “колхоздун үч чоң жылкысы кичине башка айланган” деген күнөө коюлуп, Маматали деген жылкы ферма экөө эки жылдан кесилип кетишет. Жазасын өтөп, колониядан келген соң, эшигинде бир эле куу итинен башка адалдуудан түгү жок жашап калган экен.

Ал эми анын бир тууган иниси, мен азыр эле сүйлөшүп чыккан абамчы? Аны мен кичинемде “селсевит-аке” дечүмүн. Анткени, ал согуштан жарадар болуп келгенде эки жылга жакын селсоветтин төрагасына катчы болуп иштептир. Ошондо анын жеңелери “селсевит бала”, келиндер “селсевит аке” деп, тергеп калышканы кулагыма сиңип калса керек, мен да “селсевит аке” деп калыптырмын. Андан кийин ал авам колхоздун бригадирлигине дайындалып, ушул күнгө чейин ошол кызматын аркалап жүргөн. Бригадирлик иш согуш жылдары фронтко керектүү бардык нерселерди даярдоо кандай жооптуу иш болсо, согуш аяктагандан кийин да согуштан бүлүнгөн эл чарбасын өнүктүрүү жана мамлекеттик пландарды аткаруу абдан чоң жоопкерчиликти талап кылган. Ошондон улам болсо керек, мен эс тарткан күндөн тартып жылдын бардык мезгилинде бул абам колхоз ишинде, тагыраак айтканда, эл кызматында жүрчү. Өзү эле талаалап жүрбөстөн, келинчегин да “сен ишке чыкпасаң эл эмне лейт” деп бир күн үйдө

отургузчу эмес. Мына быйыл гана ден соолугунан улам өзү үйдө отуруп калган, ал эми келинчеги дагы эле колхоз талаасында.

Абам айткандай, мен ойлонуп калдым... Ушулардын баары эсима түшүп, алар ушунчалык кара жанын карчуруп, колхоздо иштеп жүрүшүп, бүгүнкү күнү ушундай абалда, эшигинде үрүп чыгар итинен башка эч бир малы жок, каруусун казык кылып көп жылдар бою жасаган эмгегине бир сом акча албай, атүгүл, согуштан алган жараатына да эч нерсе төлөнбөй, али алтымышка жашы жете элек деген жүйөө менен пенсияга да жетпей, минтип үйүндө үңкүйүп отурганына менин акылым жетпептир. Буларга караганда чоң атам бай болгон тура. Бирок ал көз жумганда анын минип жүргөн бээси кара ашына союлуп кеткени аз келгенсип, акыркы күндөрү каралбай талаада жүргөн көк уюнун жоголуп кеткени да, “бир мүдүрүлгөн үч мүдүрүлөт” болду бейм...

Ооба, абам айткандай ойлоно баштадым. Бассам-турсам йлонуп калдым.... Менин жакын чөйрөмдө эмне болуп жатканына чын эле буга чейин акыл калчап, көңүл бурган эмес экенмин... Абам айткандан кийин бир топ нерселер тууралуу ойлоно баштадым. Анан ушундай ойго чөмүлгөн бойдон өзүмдүн үйүмө - мени чоң атам өстүргөн үйгө – “жаңы чоң энемдин” ээлигине өткөн үйгө илкип басып келдим...

Ал үйдө чоң атамын көзү өтөрү менен жаңы чоң энебиз мурдагы күйөөсү фронттон кайтпай калганда андан калган үч баласын киргизип, алгандан кийин, алардын чоңу Өзбекстандагы бир кыйыр тууганына барып иштеп, каражат таап калса, калган экөө ушул үйдө жашачу.

Аларды көргөнүмдө эле баягы текчеден “Менин көкүрөгүмө кулап түшкөн кымыран-максым, анан төгүлгөн суусундук үчүн таяк жегеним, анан мен андан качып ба-

рып, көрүстөндө жер кучактап “апалап” ыйлап жаткан күнүм” эсиме түшчү...

Жатууга кам көрүлүп, “энем” мурдагы күйөөсүнөн калган кызы экөө калыңдап орун салып жайгашты. Ал кыз менден бир эле жаш кичүү эле. Мен күндөгү өзүмө тиешелүү болгон чакан төшөктүн бир жагын астыма төшөп, экинчи жагын жамынууга ылайыктап, бурчтан орун алдым. Менде кайдагы уйку. Амир абамдын “ойлонуп көрчү” деген сөзүнөн бери эле ойлоно баштагам, ойлонуп калгам, ойлонуп жүргөм... Азыр да уйкум келбей ар нерсени ойлоп жатам. Тигил экөө бир аз божурашып жатып, уктап кетишти.

Эки көзүм шып тарапта болгону менен, оюм жердин огу менен тең жарышып ааламды кезип жүрдү...

Түн жарымынан ооп калган кезде “энемин” уйкудагы кызы бир бакырып алып, түшүнүксүз сөздөрдү айтып, балдырап сүйлөп жиберди. Апасы да чочуп ойгонуп кетип, “Эмне болду, айланайын, эмне болду?” деп жаткан ордуна ыргып тура калды. Терезеден түшкөн айдын нурунун жарыгынан мен ал экөөнү даана көрүп турдум. Түшүнөн чочуп ойгонгон кыз бир аз демигип, энтигип турду да, анан апасына түшүн минтип айтып берди:

– Мен тиги Аралдагы суунун боюнда кыздар менен ойноп жүрдүм эле, анан бир кезде эле тиштери арсайган, чачтары таралбай саксайган бир кемпир мага карай жүгүрдү. Мен андан качып камыштын арасына кире качсам, ал мага жете келип, өскөн тырмактуу колдору менен мени муунта баштады. Ошондон коркконуман бакырып ойгонуп кетпедимби – деди. Апасы да кызынын бул түшүнөн кооптоно түштү бейм,

– Кудай сактасын, келме келтир – деп коюп, сырткы үйгө чыгып, кружкага суу алып келип жуткуруп, – түшкө ар нерселер кире берет, түшүң түлкүнүн богу. Эми аны эстебей жат – деди да, бирок уйкуга кирбей кобурап сүйлөшүп

жатышты. Мага алардын сүйлөшкөн сөздөрү даана угулса да алардын сөздөрүнө маани деле бербей жатканмын. Бир убакта апасы:

– Эми сен бир аз чочуп калыпсың, эртең бирөөгө кудайы берип коёлу. Тиги өзбекстанда жүргөн агаңдын пулунан алып, бирөөгө жети сом кудайы берели – деген сөзү менин кулагыма шак эле эте түштү.

Айтылгандай эле ал “садага, кудайы” деп айтылган жети сом эртеси менин колума тийди. Мен өзүмдү бай сезип калдым.

Эртеси эртелеп куршап аркылуу өтчү Мырзаке – Ош каттамындагы автобуска отуруп, түш ченде Ошко келдим. Эсимде, ал күн 31-июль күнү эле. Пединститут кайда экендигин сураштырып жүрүп аны таптым да документимди тапшырдым. Ал жерде жүргөндөрдүн баары эле мага тигилип карап калышат. Жөн эле оро-пара өткөндөр деле мени карап калышканына “бул эмнеси?” деп, таң калам. Байкасам, алар менин капкара болгон кебетеме, салбыраган кийимиме таңданып жатышкан тура. Ал шаарда жүргөн жаштардын дээрлик баары таза, бүтүн кийимчен жүрүшөт экен. Айрыкча өзбек балдар кайыш кур менен курчалган кара шымдарына ап-аппак көйнөктөрүн шымданып, ала такыяларын чекесине кыйшайта кийишип, чапчаң жүрүшөт. Ошондой жаштардын ичинде мен көзгө өзгөчө учурап жаткан экенмин. Менин үстүмдөгү ак көйнөктүн эскилиги жетип бозоруп, саргыч түскө айлана баштаган, анан калса, так далымын ортосунан желкеме чейин кошумча тигиши бар. Шымымын эки тизесинде тең жамачы, анын бири көгүш түстө, экинчиси бозгуч эски материалдан. Шымга тартчу кур болбогондуктан аны жоон кара жип менен тартып, белиме байлап койгонмун. Баарынан да көргөндөрдү таң калтырып жаткан менин бут кийимим болсо керек. Ал 42-размердеги өтүгүмдү карасам эле Чал аке эсиме түшчү. Анткени, ал эмне себептен экени мага белгисиз, быйыл ап-

рель айынын аягында мага “Ме, жылаңаяк жүрбөй, муну кийип жүр” деп, бир өтүк алып келип берген. Анысы чоң размердеги эски өтүк экен. Анын кончунун кызыл ашык туштагы кабатташкан жерлери жыртылган. Чулгоо ороп кийип жүрсөм, кончу кармалбай эле төмөн түшүп кетет. Анан мен анын кончтун жогорку четин эшилген бир жип шымымдын тизе тушуна дагы бир жип көктөп, алардын эки учун бириктирип байлап койчу элем Ал өтүктү кийгенимде өтүктүн өйдө жагына тагылган жипти шымыма жамалган жип менен байлаштырып койсом, ошондо эски өтүктүн кончу ылдый түшүп кетпейт эле, бирок кадам шилтеген сайын өтүктүн кең кончу балтырымды чапкылап, шалпылдаган үн чыгып турчу. Көрсө, шаарда жүргөндөр менин ушундай өзгөчө кийингениме таңданып жатышкан тура. Көргөндөр таң калса таң кала берсин. Мага эмне шам? Эң негизгиси, шаардын асфальт төшөлгөн көчөлөрдүн ысыгына бутум күйбөй, өтүкчөн жүрөм. Карагандар карай беришсин деп коём ичимден.

Документ алып жаткан кыз мага карап: “Бүгүн 31-июль, бир гана сен келдиң. Эртең саат тогузда филфакка кирүүчүлөр кыргыз тили жана адабияты боюнча сочинение жазышат, кечикпей кел” деди. Мен экзамен кайсы имаратта болорун билип алган соң, кайда барарымды билбей, ошол институттун короосунан эми эле чыгып басып жүрсөм, мага тааныш эки жигит өтүп калды. Анын бири Ош шаарындагы бухгалтердик курста окуп жүргөн, мага таякелиги жакын Маматемин дегендин уулу Абдилазиз экен. Жүгүрүп барып салам айттым, учурашып сурашкан соң, мен аларды ээрчип жүрө бердим. Алар бир өзбектин тоокканадай жайында квартирант экен, ошолор жашаган короого мен да кирдим. Аларга кошулуп чай ичип, эшиктеги чарпаяда түнөп калдым.

Эртеси саат сегизде отуздан ашык балдар бир класска кирип, сочинение жаза баштадык. Арабызда үч гана

кыз бар экен, алар бир партада катар отурушат. Бир агай кирип, үч теманы доскага жазып койду да, ушул үчөөнүн ичинен каалаган темаңарды жазгыла деди. Мен “Калык Акиевдин өмүрү жана чыгармачылыгы” деген теманы тандадым. Анын “Күлүсүн” деген поэмасынын көп жерин жатка билчү элем, аларды келтирип отуруп, менин турмушум да ошол каармандын турмушуна окшошуп кетет деп, үч барак сочинениемдин бир барагын өзүм тууралуу жамактап жиберген тогуз куплет ыр менен толтурдум. Жыйынтыгы саат үчтө чыгат деди. Мен баягы он бир сом акчамын он сомун кечээ автобуска отурганда жол кире үчүн төлөгөн элем, эми жанымда бир сомум гана калган болчу. Курсагым ачып башым тегерене баштаганда, ал бир сомго бир навай нан сатып алып, Ак – Бура суусунун жээгине түшүп суулап жеп, колум менен суудан сузуп ичип алдым да сочинениенин жыйынтыгын билүүгө түш оой келдим. Жыйынтык чыгыптыр. Биздин сочинениелерге коюлган баалар эки барак кагазга кырмызы сыя менен жазылып илинип туруптур. Карай баштадым, башкы саптарда “жакшы” дегени үчөө-төртөө экен, “орто” дегени абдан көп. “Жаман” дегендери жети-сегиз. Менин фамилиям жок. Кайрадан карасам, барактын этек жагында “Ал эми айрым сочинениелер жакшы жазылганы менен, темадан четтеп кеткен” деген эскертүүдөн кийин А. Камбаров менен менин фамилиям жазылган, бирок коюлган баа көрсөтүлбөптүр. Менин классташым Абибилла Камбаров мага катарлаша отурган. Анын темадан четтеп жазганына мен түшүнбөдүм, бирок мен Калык Акыевдин “Күлүсүн” деген поэмасы тууралуу бүтпөй туруп, өзүмдүн турмушум тууралуу жамактап жазып койгонум – сочинениемдин “Темадан четтеп кеткен” деген жыйынтык менен бааланбай калган экен деп түшүндүм...

Баа алгандардын тизмесинин акыр жагында бизге берилген эскертүүдөн улам мен “Абибилла экөөбүздүн жаз-

ганыбызга “жамандан” да төмөн баа коюлган тура деген түшүнүк менен, өз дартым, өз ичимде болуп, айылга кайтууга туура келди. Калганда деле кайда барам... Же жатар жайым жок, же тамактанууга каржым жок. (Кызыгы, кийин ошол эле мага катар жазылып турган А. Камбаров окууга өткөнүн уктум).

Автобетке келсем эл кайнайт. Аердегилердин көпчүлүгү Ош – Мырзаке каттамындагы автобустун келерин күтүп турушуптур. Күн кеч бешим убактысы болгонуна карабай абанын табы абдан ысык. Тал, теректердин көлөкөсүндө отургандар да бешенесинен аккан терин бет аарчылары менен сүртүп коюшуп, калпактары менен желпинип бири түйүнчөгүн, дагы башкасы базардан алган буюмдары салынган куржундарын астына коюп отурушат. Мен бирди-жарым тааныш учурап калабы деп, аларды сыдыра карап жатканымда, отургандар дүргүгөн бойдон бир тарапка карай жүгүрдү. Алардын жанына маңдайында “Ош – Мырзаке” деген жазуусу бар автобус келип токтоду эле, бул автобустан калып калчудай болушуп, бирин бири жөөлөп, ичи бош турса да, эшиктерде бири бирин кысып, ызычуу болуп автобуска кирип жатышты. Чын эле жолоочулар көп экен, бир тобу кысылышкан боюнча ортолукта аягы менен тик туруп калды. Эшигине эч ким тийбесе деле өзү жабылып калганына таң калып, ошол жабылган эшиктин жанында мен тике туруп бара жаттым. Автобус ордуна жылары менен курсак тарабына сумка асылган бир жоон аял үн салды:

– Жол кирени төлөгүлө, билет алгыла – деп бакылдап, жолоочулардан акча жыйнай баштады. Мен кысылып, бир кишинин артына корголоп, ал аялга көрүнбөөгө аракет кылып, корголоп кетип бараттым. Жарым сааттан ашык жүргөн автобус Кара – Суу бекетине барып токтоду. Аерден бир тобу түшүп калганы менен, кайрадан эле ал жердеги жолоочулардан бир тобу жөөлөшүп ичкери киришип,

эл бири-бирине шыкалып калганда, автобустун өзүнчө жабылчу эшиктери кайрадан жабылып, жолун улады.

Оштон жөнөгөн автобус Кара – Сууга чейинки аралыкта бир да токтобой келди эле, эми улам ар жерге токтоп, жолоочулар Курбан – Кара, Сабай, Таш – Арык, Сары – Колот деген жерлерден түшүп калып жатышты Анан Отуз – Адыр бүтө берердеги Авиз деген айылга келгенде беш-алты адам түшүп калып, автобустун ичиндегилер азайып, ар бири орундуктарга жайгашып отура баштады. Ошол учурда жол кире жыйнап жаткан баягы толук аял мага көзү түшүп,

– Аай бала, сен жол кире төлөгөн жоксуң! Келе акчаңды бер! – деп, отургандардын баары уккудай үн менен мага кайрылды. Мен уурулугу кармалган күнөкөр адамдай, башымды жерге салып,

– Эже, менин пулум жок эле – деп, үнүмдү араң чыгардым. Ал мурдагысынан бетер бакылдап,

– Пулуң болбосо эмнеге автобуска түшөсүң. Муну кара, пулу жок имиш. Аай шоопур токтот, мына бул жол кире төлөбөгөн неме мындан ары жөө кетсин, токтотуп эшикти ачып кой – дегенде, автобус токтоп, анын мен турган жактагы арткы эшиги ачылды. Мен ал эжеге сөз кайтарууга даай албай, жай кыбырап, сүйрөлүп сыртка чыгып бара жатканымда алды жактан бирөө:

– Ээ эже, анын жол киресин мен төлөп берейин, түшүрбөңүзчү – деген үн чыкты. Тигил кондуктор аял автобустун жабыла элек эшигинен эми эле сыртка чыккан мени карап,

– Аай бала кир, сен үчүн тетиги бала төлөй турган болду, кире бер – деп, мага буюра сүйлөдү. Мен башымды жерге салган бойдон, элди карай албай, кайра автобуска кирдим. Ошол убакта кондукторго акча сунуп жаткан Эмин Сатаров деген класташым көзүмө урунду. Ага ыракмат айтууга жарабай, арткы бурчтагы бош орундуктун четине кыпчы-

ла отурдум. Автобус ордунан козголгондо, мен өзүмдү жер астына түшүп, кайра чыккандай сезимде болуп турдум да көзүмдү жуумп алып, жер караган бойдон телмирип, ойго батып бара жаттым...

Куршапка келгенде автобустан дагы бир топ кишилер түшүп калышты. Алардын арасында баягы мага жол кире төлөгөн классташым Эмин бар. Мен өзүмдү анын жанында бир байкуш сезип, негедир корунуп, анын жанына бара албай четтеп бастым. Ал да сыягы жанагы мен үчүн жол кире төлөгөнүн колко кылгысы келбедиби, берки кишилер менен кошо ары көздөй басып кетти. (Ошондо мен классташыма эч болбосо ыракмат айта албай, корунуп басып кеткенимди эстесем, азыр өзүмдү өзүм жек көрүп, ыңгайсызданып кетем).

Күндү карасам, отурууга аз эле калыптыр, мен ага карабастан мындан отуз чакырымга жакын аралыкта тоо койнунда жайгашкан айылыма чыгып кетүү чечимине келдим. Андан башка аргам да жок эле...

Аягымдагы баскан сайын шалпылдап, шыйрагыма чабылып тийчү чоң өтүгүмдү чечтим да, экөөнү бири бирине байлаштырып, ийниме илип алып, жылаңаяк болуп жолго чыктым. Жолдо оро-пара учурагандар мага “бул кандай неме” дегенсишип, мен арылап өтүп кеткенге чейин карап калышат. Сыягы алар менин кебетеме келишкен кийимиме, анан жакында эле “Господин – 420” деген кинодогу балага окшоп, бут кийимин ийинине илип алып жөө бараткан балага окшотуп жатышты бейм...

Куршаптан чыккандан кийин андан 4-5 чакырымдай аралыктагы Оргу айылынын четиндеги булакка келип, суусунум канганча ичтим да, андан ары төтө жолго түшүп, бел ашып, Кысык – Алма деп аталган капчалга жете бергенимде алым кетип, чарчай баштадым. Бир азга дем алайынчы деп, жол четиндеги сандыктай ташка көчүк бастым. Эки жакка көз салып отуруп, төмөн жантагы эки түп да-

ракка көзүм түштү. Ал тарапка жакындап бассам кароосуз калган эки түп өрүк бар экен, анын биринде бирин-серин бышып калган мөмөлөрү турат. Колума таш алып, ошол мөмөлөр турган бутакты уруп, алардан төрт-бешөөнү түшүрдүм. Жууп жейин десем суу жок, чаңдарын көйнөгүмүн этеги менен аарчып-аарчып коюп жедим. Чыйрала түшкөн экенмин, күүгүм кире баштаганда андан ары жолуму улап, Кара – Тарыктын белин ашып, караңгыга карабай жолумду улай берип, бир маалда өзүбүздүн айылга суусу агып түшүп турчу Сөгөт деген булакка жеттим. Булактын оргуп чыгып жаткан суусун жер таянып жата калып, кайра-кайра жутуп алган соң, кадимкидей өзүмө келип, сергип калдым. Бул булактын четинде быйыл, күндүз эмес кечинде, экинчи ирет отурганым эсиме түштү. Булактын үстү жагы кызыл жар, анын төмөнкү тарабында ошол жардан эшилп түшкөн кызыл кум. Ошол кумга чөк түшүп отура калдым да, куран окуп, анын сообун чоң атам менен апама багыштап бата кылдым.

Эбак эле кеч кирип, түн өкүм сүрүп баратса да менин бул жерге дагы бир азга отура тургум келди. Аңгыча, тээтигил Алайку тараптагы Токбай Атанын тоолорунан чет жагы бир аз бөксөрө түшкөн Ай чыкты. Мындан үч-төрт күн мурда эле толукшуп толгон Ай менин уйкум келбей жаткан үйгө нурун төгүп, жарык берип турган болчу. Мына, ошол Ай ал күндөгүсүнөн бир аз кичирейе түшкөнүнө карабастан, азыр тээ Кара – Кулжа, Тар суулары агып өткөн өрөөндөргө, Ажыке, Дарбаза – Бел, деп аталган аймактарга нурун төгүп, шооласын чачып, жарык берип турат. Ушул мен кайра-кайра суусун ичип, кубат алып турган булак Төөчү деп аталган бийик белдин күн чыгыш четинде ги кашатта жайгашкан. Бул жерден жогоруда саналып өткөн аймактар күндүзү алаканга салгандай даана көрүнөт. Ал эми кечинде, түн ичинде, айдын жарыгында азыр санап өткөн аймактар так. дана көрүнбөгөнү менен, ай

жарыгындагы биздин Жалпак – Таш деген жерибиз, анын ичинде, менин балалыгым өткөн Ак – Терек айылы түркүн түстөр менен көркөмдөлүп тартылган картинадай өзгөчө бир кооз, керемет сезилип, ажайып жаратылыштын куचाгынан орун алганын көрүп турдум. Кудай буйруп, эмки жылдары жогорку окуу жайларынан окуп калсам, окууну бүткөндөн кийин өзүм алгач босогосун аттаган «Үлгүлүү» мектебине келип, мугалим болуп иштесем деген тилегимдин ишке ашарына жылдыздары чачыраган ушул түн, жарык шооласын чачып турган ушул Ай, мага дем берип, алга сүрөп, буюрса тилегиңе жетесиң деп тургандай сезилди.

Ордуман туруп, Айдын ак шооласына бөлөнүп турган айланага дагы көз чаптырдым да, ушул бийик белден тик ылдый эки чакырымдай төмөн жакта жайгашкан айылым Ак – Терекке карай кадам шилтедим. Канткенде да, бул аракетим менин жогорку билим алсам деген тилегимди ишке ашырууга жасаган алгачкы кадамым болуп калды...

ЖҮРӨК СЫЗДАТКАН ОБОН

Тестиер курактан жаңы гана өтүп калган кезим. Тагдырдын буйругу экен, Өзбекстандын бир районуна Сансыз аттуу кишинин колунда жалданып, койчу болуп жүргөн учурумдагы бир окуя эсимден эч чыкпай, кайра-кайра көз алдыма тартыла берет...

Андан бери арадан алтымыш жылдан ашык убакыт өтсө да, ошондогу көргөнүмдү, укканымды, жүрөк сыздаткан таасирди, аны азыр башкаларга дал өзүндөй сыпаттап, сүрөттөп, баяндап айтып бергим келе берет, келе берет. Бирок ошондо көргөнүмдү, ошондо укканымды, так ошондогудай сүрөттөп айтып берүүгө чама-чаркым жетпей жатканына өкүнүп, айлам кетип, ичим ачышып, бармагымды тиштеп отуруп калам...

Ал окуя эсиме түшкөн сайын аба жаңыртып боздоп, муңканып обон созгон ак сакалдуу карыянын үнү кулагыма кайрадан жаңырып, ага жол баштап бараткан секелек кыз экөө азыр жанымдан өтүп бара жатышкандай элестете берем.

Ал тууралуу башкаларга айтып берүүгө далай ирет камдандым, бирок ал эки инсан аркылуу чагылып турган дүйнө бейнесин өзүндөй кылып, көркөмдөп баяндап берүүгө менин сөз байлыгым жетпей, кайрадан демимди ичине алып, айтуудан айбыккан учурум көп эле болду.

...Күнгө жума болсо керек эле. Андай деп айтканым, ошол күнү Сыйда – Кум деген айылдагы мечитте азан айтылып, жума намазын окууга ар кайсы айылдан аксакалдар чогулушар эле. Мен айылдын четинен ат чабымдай аралыкта тыт дарактардын арасында кой кайтарып жүр-

гөм. “Жаздын күнү жаш баладай” деген сөз бекер жеринен айтылбаса керек, эртең менен эле жаркырап тийип турган күн, түш ченде бузулуп, жамгыр жаай баштады. Ошол учурда тээ Сыйда – Кум кыштагы тараптан сызылып чыккан бир мукам аваз бирде созулуп, бирде үзүлүп угулуп, анан ал тараптан чыккан эки караан улам бери жакындаган сайын, алар тараптан чыккан обон мурдагысынан бийигирээк угулуп. ал караандын бири чоң киши, экинчиси кичинекей бала экени даана байкала баштады.

Аңгыча, жаз жамгыры мурдагысынан бетер төгүп кирди. Береги катардагы тыт багынын биринин түбүнө тура калышып, жаандан корголоп алышар бекен десем, мурдагы басыгынан жазбастан, жамгыр эзген ылайлуу жолдогу балчыктардан жазганбастан кечип өтүшүп, жолун улап бара жатышканына таң калып, менин эки көзүм ал экөөндө болуп турду.

Созолонгон обонго кулак төшөп, ошол эле кезде, мен жамгырдан жазганып, бир чоң тыт дарактын түбүндө корголоп турам. Жагымдуу үнү менен обон созуп келе жаткандын бири ак такыялуу, суйдаң өскөн сакалы көкүрөгүнө түшкөн, бойлуу, бирок эти качып, карылык катарына тартылып калган улгайган киши экен. Кийгени узун ак желек, белин эки кабат жолук менен орой тартып, курчанып алган. Көйнөгүнө түспөлдөш, бирок көөнөрүп калган ак дамбалынын багалек жактары жамгыр суусуна чыланып, шыйрактарына улам жабыша калууда. Колунда кармаганы түп-түз келген күрөң түстөгү таяк. Эки көзү ачылбай, жумулуу турганын көрүп, анын көзү азиз экендигин байкадым. Анын колун кармап, бир аз алдыда ага жол баштап бараткан жети-сегиз жаштардагы секелек кыз да нөшөрлөгөн жамгырдан корунуп койбостон, басыгынан жазбай бара жаткандарын ким көрсө да түркүн ойго кабылып, бир заматта сарсанаага бата түшмөк... Мен алардан көзүмдү албай, кадалып, карап турдум. Ал кыздын бир карыштай

чачы төрт-бешке бөлүнүп майдаланып өрүлүп, учуна ак кебезден боо тагылган. Жылаңаяк шыпылдап бара жаткан кыздын башындагы кызыл-ала кештелүү такыясы, жука кездемеден тигилген гүлдүү ак көйнөгү жана ага түспөлдөш илазими көөнөрүп калганына карабастан, көчөт кызды чырайына чыгарып, сүйкүмдүү көрсөтөт. Анын такыясы гана эч нерсе болбогонсуп турганы менен, калган кийими жамгыр суусуна чыланып, этине чапталып калыптыр. Анысына карабастан, карыянын кубулжуган мукам үнү бул экөөнө дем берип жаткандай болуп, басыгынан жазбай кетип бара жатышты.

Карыянын көөдөнүнөн сызылып чыгып жаткан мукам аваз ушул жолдун эки капталындагы талаага гана эмес, тиги кара булуттарды аралап өтүп, бүтүндөй ааламга тарап жаткансыды. Анын жүрөк сыздаткан үнүнө берилип, кыймылсыз тыңшап бир топко чейин катып туруп калган экенмин, анан эле белгисиз бир күч мени аларды көздөй тартып, мен да төгүп жаткан жамгырга карабастан, узап бараткан ал экөөнү ээрчип жетип барып,, аларга катарлаша бастым. Карыянын карыса да боюн түз кармап жүргөн келбетине, көкүрөгүн жапкан сакалына, кубулжуган авазына суктанып, бир топ жерге чейин аларды ээрчип жүрүп отурдум. Баарыдан да, көзү жумулуу болгонуна карабастан, жамгыр эзген тайгак жолдо мүдүрүлбөстөн кетип бара жатканына, ыргактуу созулган добушу басаңдабай, улам күчөп, көкүрөгүнөн оргуп чыгып жаткан обондуу кайрыктарына таңданам. Муздак шамал коштогон жамгырда тигилер үшүп калды го деп ойлогон мен да ысып кеттим.

Чындыгында, аксакалдын авазы менен коштолуп чыккан сөздөрдүн маанисине мен түшүнгөнүм жок. Бирок ал кишинин мукам үнү менен коштолуп кубулжуган обондукандын жүрөгүн сыздаткан, кусалык, арман, кайгы, муң, күйүт, үмүт тууралуу маанилерди камтыган баян экендигин ким укса да жүрөгү менен сезер эле. Ушул ырды

сыйкырдуу кубулжуган обон аркылуу укмуштай бийик деңгээлдеги көркөм чыгармага айланткан тиги көзү азиз карыянын талантына аргасыздан тан бересиң. Ошол эле учурда, карыянын авазы менен көркөмдөлүп, уккан адамды өзүнө тартып жаткан бул обондо анын өз өмүрүндө кечирген кайгы-кубанычтары, жеке үй-бүлөнүн тапканы жана жоготкону, коомдук турмушта учураган жамандык-жакшылыктар, баарынан да, согуш алып келген апаат тууралуу мазмун камтылганын ким болбосун туяры шексиз эле.

Эгерде музыкалык сабаты бар адам ушул учурга күбө болуп турган болсо, бул карыянын кайрат менен кадам шилтеп, нөшөрлөгөн жамгыр төккөн сайын күчөп чыгып жаткан муңканган үнүн “Бул жөн эле үн эмес, опералык тенор үндүү солисттин аткаруусундагы – ария, болгондо да, жөнөкөй эле ария эмес – ода, жөн эле ода эмес, оптимисттик трагедия мүнөзүндөгү ода катары эсептеп, аны дүйнөгө белгилүү таланттуу солист аткарып жаткандай сезип, бул чыгарма гармониялык жана диапазондук деңгээли боюнча улуу композиторлор жараткан симфониялык чыгармалардан ашса ашат, бирок кем калбайт” деп баалаар эле деп ойлодум...

Композиторлордун симфониялык чыгармалары көптөгөн музыкалык аспаптардын биргелешип ойноосу менен коштолуп, театрдын сахнасында залды жаңыртып турат эмеспи. Ал эми көргөндүн аёо сезимин пайда кылып, обон созгон карыя менен ага жол баштап бара жаткан секелек кыз үчүн мына бул кең талаанын ортосундагы баткагы эзилип турган жол – аларга табият тартуулаган өнөр секиси болуп тургансыды. Карыянын этек-жеңин булкуллап жаткан шамал, бирде күчөп, бирде басаңдай түшкөн нөшөр, күн күркүрөп, чагылгандын чартылдашы, көчөт кыздын тетик кыймылы, так эле чоң театрлардын сахна-

сындагы симфониялык оркестр аткарып жаткан музыкалык чыгарма сыяктуу сезилип турду.

Карыянын кусалыкка чыланып, муңканган күйүттүү добушу өзгөчө бир кубулжуган аваз менен чыгып, ушул жарыкчылык дүйнөдөгү адам жашоосу, алардын тагдыры, арманы, үмүтү, замандын деми тууралуу жаралган симфониялык поэмага тең келет деп айтсам жаңылыштык болбос эле... Анан да, нөшөрлөп төгүп жаткан жамгыр, күндүн кез-кези менен күркүрөп, чагылгандын чартылдашы, жаанда баткакты чалпылдата кечип, басыгынан жазбай чоң атасына жол баштап бараткан секелек кыздын жеңил кыймылы да симфониялык оркестрдин ар кыл аспаптарынан миң түркүн болуп кубулжуп чыгып жаткан музыкалык үндөргө окшош болуп жаңырып чыгып жаткансыды. Абышканын созолонгон обону жана күн күркүрөп, чагылган чартылдап, жамгыр көнөктөп төгүп жатканда тайманбай жолун улап бара жатышкан бул экөө аркылуу бүгүнкү күндөгү дүйнө бейнесинин сүрөтү ушул экөө аркылуу турмуштагы бардык нерселер жогорку чеберчиликте тартылган көркөм полотной көзгө чагылып турду.

Аларга болгон аёо сезимим күчөп кеттиби, же. карыянын жылаажындай үнүн жай туруп уккум келдиби, айтор, өзүм да билбейм, анан мен аларга катарлаша баса коюп:

– Ата! Тигил шаа тыттын түбүнө бир аз аялдай турсаңыздар, жаан басылганда жол улайсыздар, – деп өтүндүм. Жалаңкат көйнөгү этине жабышкан секелек кыз “болбойт” дегенсип, мага карап башын чайкап койду. Карыя болсо, менин өтүнүчүмдү уктубу-укпадыбы билбейм, кубулжуган дошун мурдагы ыргагынан өзгөртпөй, нөшөрлөгөн жамгырга өчөшкөндөй, авазын мурдагысынан бетер сызылтып созгон бойдон кетип бара жатты...

Менин түшүнүгүмдө, жо-жоок, чындыгында, булар, объективдүү дүйнөдө түбөлүк жашап кала турган ошол учурдагы замандын каармандары эле... Карыянын кооз

авазы менен коштолгон обонунда согуштун кесепетинен келип чыккан элдин кайгысы, өздөрү туш болгон оор турмуш, карыларды ардактоочу жаш жигиттердин айылда калбагандыгы, болсо да, алардын дээрлик баары жарадар, жарым жандуу экендиги, дагы-дагы ушул сыяктуу турмуш чындыгы жаңырып турганын анын үнүн угуп турган адам ким болбосун даана туяар эле. Баарынан да, улгайган кезде эр жеткен бир эмес эки-үч уулдарынан ажырап калган чал-кемпирлердин, ал аз келгенсип, фронтко кеткен балдары өлүү-тирүү экендигинен кабар болбой, алардан жакшылык кабар болуп каларынан үмүт үзбөй жол караган ата-энелердин абалы карыянын авазы аркылуу жүрөктү сыздатып, ободо жаңырып, шамал менен кошулуп чартапка таркап жаткансыды.

Нөшөрлөгөн жаандын суусуна жуурулуп чыккан жолдогу ылай буларга тоскоолдук кыла алган жок. Басыгы мурунку калыбынан жаңылбастан кетип бара жатышты. Нөшөрлөгөн жаанга карабай, созуп жаткан обонунун ыргагы да бузулбай, авазы бирде муңканып чыкса, бирде үмүт жандыргандай, жашоонун, тагдырдын жолунун татаалдыгын, анда кайгы да, кубаныч да, өкүнүү да, арман да болорун жүрөк күүсүнө салып, сөз менен айтып жеткирүүгө мүмкүн болбой турган сезимдерди обон аркылуу башкаларга жеткирүүгө боло турганын ушул аксакалдын кубулжуган добушу ырастап тургансыды. Анын уккулуктуу созолонгон обонунан адамдардын ушул күндөрдөгү тагдыры, турмушу, кайгысы, кубанычы, арманы, күйүтү, үмүтү, санаасы, деги койчу, сөз менен айтып жеткирүүгө мүмкүн болбогон сезимдер кереметтүү аваз аркылуу жогорку көркөмдүктө чагылып да, жаңырып да жатты. Чакалап төгүп турган нөшөр жалаң кат кийимдүү бул эки инсанга кыйынчылык түзбөстөн, тескерисинче, карыянын аппак сакалынан агып турган жамгыр суусу анын мукам үнүнө ого бетер көркөм боёк сүртүп, анын оозунан чыккан

сөздөр уккандын кулагынан кирип, жүрөгүнөн орун таап жаткансыды...

Бир аздан соң мен алардан бөлүнүп калып, кайтарып жүргөн койлорумдун жанына келдим. Ал эми көчөт кыздын жетегинде таяк кармап бара жаткан карыя көөдөнүн тээп чыккан обондуу ырларын жагымдуу аваз менен авага бүркүп, айланага чачып, добушун мурдагысындай эле со-золонтуп, тээ теректери дүмпүйүп турган айылды көздөй жол улап кете берди. Алар алыстаган сайын карыянын үнү пастап, жол баштаган секелек кыздын карааны да бирде көрүнсө, бирде көрүнбөй калып жатты.

Кызык! Жаныбарларым, мал да болсо жаандан корго-лошуп, анан тиги эки караан, эки караан эмес, эки инсан кеткен жакка карай тумшуктарын көтөрүп, кулактарын ошол жакка тозуп турушканына көзүм түштү. Алар айбан болсо да, карыянын авазы аркылуу адам жашоосунда-гы кайгы-муңду, кусалыкты, арманды билдирип жаткан доошуна көңүл буруп, тыңшап туруп калышкан өңдөнөт... Ушул учурда: “Музыкалык чыгарманын тили ар түрдүү тилдеги элдердин баарына түшүнүктүү, ага котормонун кереги жок. Атүгүл, жагымдуу музыка жаңырып турган жердеги гүлдөр да ага таасирленет” деп бир жерден оку-ганым эсиме түшүп, көкүрөгүмдөн сызып өттү. Бул айтыл-ган сөз калетсиз бейм, адатта, бир азга кароосуз калган койлор жамырап жайылып кетчү эле, азыр алар антпестен, тиги экөө кеткен тарапты элейип карашып тургандарына мен таң калдым. Сыягы, музыка малга деле түшүнүктүү окшойт...

Карыя менен секелек кыздын карааны көрүнбөй кал-ганда жаан да сээлдеди. Мен койлорду жайытка айдап чыктым. Бирок бассам-турсам ал экөөнүн элеси, укмуштай кубулжуган обону менин оюмдан да, дилимден да, көз ал-дыман да кетпей туруп алды. Талаада жалгыз жүрсөм да, алар менин жанымдан өтүп бара жаткансып, эсимден эч

бир чыкпай, биротоло көкүрөгүмдөн орун алып калды...

Чындыгында, бул эки инсан, экинчи дүйнөлүк согуштун бүткөнүнө бир нече жыл болуп калса да, ал апааттын бейнесин асманга барабар келүүчү көлөмдөгү сүрөткө айландырып, жогорку көркөмдүктө чагылдырып берип жаткан өз заманынын теңдешсиз сүрөткерлери экендиги талашсыз эле...

Жаздын нөшөрлөгөн кара жамгырында жука кийимдери менен суу болгонуна карашпай, бир азга болсо да дарактардын түбүнө тура калып, корголонуп албастан, өздөрүн театрдын чоң секисинде роль аткарып жаткандай бара жаткан бул эки инсан оюмдан кетпей, элестери көзүмдөн өчпөй сакталып калды. Канткен менен, ошондогу көргөнүм, андагы менде калган элестер, анын мага тийгизген таасири кез-кез эсиме түшүп, жүрөгүмдү сыздата берет...

Анда көргөнүмдү башкаларга айтып берүүгө азыр деле далалат кылып жүрөм, бирок аны толук чагылдырып, өзүндөй кылып айтып берүүгө дараметим жетпей койдуду...

Ал экөө аркылуу тартылган ошондогу дүйнө бейнеси дагы эле эсиме түшө калат, бирок аны ошондогудай айтып бере албаганыма өкүнөм...

Р. С. Кубулжуган өзгөчө жагымдуу мукам добушу бар, карыянын эки уулу Ата Мекендик согуш учурунда фронтко кетип, алар ошол бойдон дайынсыз экендигин, ошолордун күйүтүн тартып жүрүп, байбичесинин да каза болуп, улуу уулунан калган небере кызы, тигил секелек кыз экөө гана бир үйдө калганын айылдагылардан уктум...

Кудай ай, эч болбосо ошол секелек кыздын апасы тирүү болсочу...

Э-ЭЙ, КАШКА КОЗУ КАНА!?

Кыш. Быйылкы кыш жылдагыга караганда эрте түшүп, Жалпак Таш аймагы аппак карга жамынган. Бир гана Кароол – Дөбөнү айлана кеткен курбу таштардын алдылары карала.

Элде «Кыларга иши жок, саларга кушу жок» деп бекер, бош жүргөн адамга карата айтылган сөз бар эмеспи. Мен да онунчуну бүткөндөн бери же жарытылуу кийимге жетпей, ошол себептен бир жакка окууга кетпей, иштөөгө ишим жок, курсагым бирде ач болсо, бирде ток болуп, бирде өзүм жашап турган үйгө батпай, батсам да «жаңы» чоң энемдин көңүлүнө жакпай, дартымды эч кимге айтпай, ичим тап болуп, башым ооган жакты карай басып, убакыт өткөрүп жүргөм. Бир күнү 7-класстан кийин окубай калган Ырысбек экөөбүз кар малтап, тээ жогору жактагы курбу таштардын астындагы кар тийбеген жерлерге барып, кекиликтерге тузак коюп кайттык. Кылтагыбызга кекилик же чил түшүп калса, үйдөгүлөрдү кубантып, өзүбүз да жыржайбыз деген кыялда төмөн түшүп келе жатсак, тээ Түз – Белге каттачу жолдун астындагы Ак – Ой деген түздүктө «көк бөрү» оюну жүрүп жатканын көзүбүз чалды. Биз аерге келгенде ойдуңдун берки кашат жагында тай минген, эшекчен жана бир нече жөө балдар аралашып турушкан экен, биз да аларга кошулуп, улак тарткандарды тамаша кылып, карап туруп калдык. Бул жерликтер ушул оюнду анда-мында гана «көк бөрү» деп аташпаса, көбүнчө «улак тартуу» деп айтышат. Улак тартуунун да эки түрү бар. Биринчиси, бир же эки айылдан гана топтолгондор эчки же анча чоң эмес серкени союп, ич эттерин алып салып, кайта жарылган

жерин беш-алты кыл менен жамай салынып, аны «улак» деп тартышат. Ал эми эл көп чакырылган той болгондо, сөзсүз, музоо союлуп, «Көк бөрү» оюну үчүн берилсе. аны «торпок улак» деп аташат. Ошентип, мунун кайсы түрү болбосун, баары бир, аны «улак чабуу» же жөн эле «улак» деп айтылат. Азыр тартылып жаткан «Улак» эчки же жеңил-желпи эле серке улак болсо керек. Кээде гана «улак» жерде жатканда улакчылар топтоло түшүп, аны башка бирөөнүн алып чыгып кетишине жол бербей, бирин-бири сүрүп, жерде жаткан улакка жеткирбей ат салышып жатканда, топ бир саамга бузулбай, аттардын деминен топтун ортолугунан буу көтөрүлүп туруп калып жатты. Ошентсе да, аты мыкты, өзү кыйын чабендестердин бири топту жарып чыгып, «улакты» ат жалына коюп, ага эки бутун арта салып, «А-ха-ха!» деп үн салып, башкага тарттырып жибербей, түздүктүн ал четинен бул четине чаап өтүп жатты. Улакты ат жалына коюп алып чаап бараткандын артынан кууп, андан улакты тартып алууга аракеттенгендер да жабалактап чаап жүрүштү. « Улак » оюну ошондой кызуу жүрүп жатканда Түз – Белдеги мектеп жактан келген эки атчан окуучу бала, улак чаппай эле анын кызыгына батып, ары-бери сүрүлүп бастырып жүргөн атчандардын арасына кршулду. Алардын бири сабактан чыгып келе жаткан Тургунбаев Муркуш экенин көзүм чалды. Муркуш мындан төрт-беш жыл мурун биз менен бир класста окуган. Анан ал сабакты начар билгендиктен, бир нече жолу класстан класска көчпөй ордунда калып жүрүп, быйыл азыркыга чейин окуп жүргөн болчу. Ошол кезде сабакты толук өздөштүрбөгөн окуучулар алардын ким экендигине карабастан, классынан көчүрбөй койчу.

Аңгыча эле, улак тартып жүргөндөрдүн арасынан бирөө «Ээ-хэй, Муркушка ашыр! Муркушка ашы-ыр» деген кыйкырык чыкты. Улакты үзөнгү боосуна бастырып, катуу чаап бараткан улакчы аны кууп бараткандарга тартты-

рып жибербейин дегендей өзү менен өзү алек болуп бара жатып, кыйкырып жаткандардын үнүн укпады. Аны кууп жетип, улакты тартып алууга аракеттенгендерге бой бербестен эки жолу топту аралай чаап өттү. Ал акыры улакты башка бирөөгө ашырды. Ошол учурда жанагы «Муркушка ашыр! Муркушка ашыр!» деген кыйкырык бири бири улап дагы чыкты. Улакты адып бара жаткан чабендес бакыргандардын өтүнүчүн канаатандырайын дедиби же Муркуштун раис атасына кошомат кылдыбы, айтор, чапкан боюнча келип, улакты Муркуштун атынын жалына коюп берди. Улак адегенде бир аз кыйшайып кетти эле, тиги кишим аны түздөп-түздөп коюп, өзү атынын тизгинин тартып, артта кала берди. Муркуш да улакчылардын салты менен аркы четтен берки четти карай аралай чаап жүргөндө, анын шаштысын алып, куугандар болбоду. Ал эркин гана ары-бери чапкылап келип, ортолук туштагы жерге улакты жерге оодара салды. Ошондо гана улакчылар ал жакка карай жабыла ат коюшуп, адаттагыдай эле ар ким жерде жаткан улакты эңип алууга аракеттенип, бирине бири ат салышып, сүрмө топ пайда болду. Ат салышкандардын тобу көпкө чейин бузулбай, ортолуктагы аттардын жана адамдардын деми буу болуп көтөрүлүп чыгып жатты. Эми улакты кимиси жерден алып, топтон суурулуп чыгар экен деп тегеректеги эл жарданып карап турушту. Чындыгында, топту карап тургандардын баары эле, анын ичинде бери жакта жарданып карап турган биздин деле оюбуз ошондой болчу.

А менин көзүм тиги «кайнаган» топто болгону менен, оюм такыр башка жакта болуп жатты...

Улак чабылып жаткан элдин ичинде менин атам да, Муркуштун атасы да жүрөт... Экөөбүздүн атабыздын тең бирден уулу бар. Алар – Муркуш жана мен...

Муркуштун атасы да, менин атам да кийинки аялдары менен ынтымак жашап жатышат... Ушулар оюма келип-ке-

тип жатканда ал экөөбүздүн ортобуздагы айырмачылыктарга да көңүлүм бурула баштады...

Муркуштун атасы – азыр колхоздун башкармасы. Менин атам – мурда башкарма болгон, азыр жөнөкөй эле бир колхозчу.

Муркушту азыркы апасы өз баласындай эле көрөт. Чогуу жашайт. А мен мурда чоң атам менен жашачу элем, азыр... деп, азыркы күнүмдү көз алдыма тарта баштаганымда, жаныбызга бейтааныш бирөө бастырып келди. Ага учкашкан биздин айылдык бала, сөөмөйүн мен тарапка багыттап,

– Тигине, тигине! Алдагы таштын үстүнө чыгып турган ошол, ошол! – деп, мени көрсөттү. Мен чочуп кеттим, дагы бир балээ болуп, ага ушунун тиешеси бар деген шек менен, мени издеп келген окшойт деген ой кетти мага. Карасам ал киши чоочун деле эместей, мурда анда-санда көрүп жүргөн киши. Бир аз бүшүркөп туруп, анан ал киши Бөкү апемин иниси экендигин тааныдым. Атын бастырып бизге жакын келгенде ага учкашкан бала түшө калды. Ал киши менин жаныма келип, атын туура тартып, үзөнгүдөн бутун чыгарып,

– Кел учкаша гой, биз эжемкинде сени көпкө күтүп отурдук. Акырында сенин келбегендигиңден, ушул жакта болсо керек деп, тиги бала менен мында келдим. Ырас болбодубу, сен табылып, кел учкаш, – деп, мага карады.

Мен бир жагынан үшүп, бир жактан эмнегедир өз оюма келгендерден ыза тартып турдум эле, тартынбай келип эле учкаштым. Анын эжесинин күйөөсү менин атамдын бир тууган инисинин аялы болгонуна карабай, мен аны апеже дечүмүн. Анткени, ал мен кичине кезимде эле чоң атама келин болуп келгенде бир үйдө чогуу жашап, алар өздөрүнчө бөлүнүп чыкканга чейин бир туугандай болуп калган экенмин, ошондуктан мен аны апеже деп калганмын. Учкашып баратканда жөн эле аны-муну сурап, берген

жоопторума «И –ии» деп коюп эле жүрүп отуруп апежем-дерге келдик. Ал кишинин мени издеп жүргөнүнүн сыры үйгө келген соң ачылды. Анан бизге бир чыныдан чай берген соң,

– Бу менин үкөм, сага тага болот. Эки-үч жылдан бери Өзбекстанда иштеп жүрөт. Анан жакында бирге иштеген баласы кетип калып, жалгыз калыптыр. Өзүнө шерик издеп таппай жүрүп бизге келген экен, ошого сени ылайык көрүп отурабыз. Биздин тилди алып, ушу таякең менен барып иштеп кел. Ал жакта малчыларга эмгек акыга акча, андан тышкары кийим-кече да берет дейт, ал эми тамак-ашың ушунун мойнунда болот. Биякта голоктоп бекер жүргөнчө ошент – деп, апежем мен үчүн жакшы кабар айтты. Мага апежемдин айткандары майдай жакты. Ал жакка барып иштеп келсем, акчалуу да болуп, кийим-кечем да оңолору көзүмө элестеп, ичимден кубандым.

Убакыт кеч бешим болуп калганына карабай, ал таякеме учкашып, алардын айылын көздөй жөнөп калдык. Амалбү чоң энебиздин үйүнүн жанынан өтө бергенибизде, аердеги таштан жасалган кичинекей шаркыратмадан Мактым деген мугалим эжебиз суу алып жаткан экен, эле-йип эле бизди карап калды. Чакасына суу толуп аша баштаганына көңүл бурбай,

– Сен кайда бара жатасың? – деди мага. Сыягы менин айылдан кетип баратканымы сезген окшойт, же бул кишинин өзбекстанда иштеп жүргөнүн билеби, балким, же тиги кишинин эмнеге келгенин уккандыр, айтор, аябай тынчы кеткендей болуп, мага көз жүгүртүп туруп калды. Анын көз карашынан улам «Ушул эжебиз мени мектепке пионер вожатый кылууга аракеттенип жүрдү эле, ошонусу бышып калган окшойт» деген ой кетти мага. Эгер андай болсо, азыр эле аттан шыпырылып түшүп калууга даяр болуп турдум. Мугалим эжебиз бир азга томсоро түштү да,

– Азыр, бир азга токтой тургула, – деди да, суу ашыпташып жаткан чакаларвна карабай үйүнө чуркап кирип кетти. Тигил таякем «Бул эмнеси, эми тезирээк чыккай эле, күн да кечтеп баратат» деп тынсыздана түштү. Мактым тез эле чыкты да, колун мага сунуп:

– Ме, алдыңа кетейин арсарым – деп, мага бүктөлбөгөн 25 сомдук акчаны сунду да, – жараткан жолунду ачсын – деген сөзүн эки кайталап айтып, мени караган бойдон ордунда туруп калды. Анын айткандарынын ичинен «арсарым» деп айтылган сөз менин көкүрөгүмө тепчиле түшкөндөй боло түштү... Анткени, кийинки учурда эл оозундагы «Энелүү жетим – эрке жетим, аталуу жетим – арсар жетим» деген сөз мага карата көп айтылчу... Таякем атын ылдамдата бастырганда артымды кылчайып карасам, мугалим–эжем дагы эле биз жакты карап туруптур...

Арадан эки күн өткөндө Анжиян шаарынан 50 чакырымдай түндүк батыш тарапта жайгашкан Шахрихан районунун бир колхозундагы мал сарайынын жанындагы кичинекей тамга келдик.

Биз келгенде кабагы бүркөө бир аял бизди тосуп чыгып,

– Кечээ перме башчысы келип, сизди койчулуктан бошотконун айтып, койлорду бөлөк жакка айдап кетишти – деди. Тажидин тайке сестейе түшүп,

– Бул эмнеси, мындай кылгандарына кантип түшүнүүгө болот, мен жооптуу болгон койду менсиз айдап кеткени эмнеси – деп, кейип калды. Ал күнү кеч кирип бара жаткандыктан эч кайда барбады да, кийинки күнү колхоздун жетекчилерине барып, болуп өткөн жагдайды сүрүштүрүп жүрүптүр. Бирок иштин мындай болушуна өзүнүн да күнөөсү бар окшойт, бир күнү келип, зайыбына карап,

– Эми болор иш болуптур. Алардын башка иш беребиз деген кургак убадасын күтүп жата бербей, өзүм да иш

караштыра берейин – деди. Эртеси мени ээрчитип алып, жолго чыкты...

Өзбекстанда малчы болуп иштөөгө орун тез эле табылат экен. Тажидин таяке Асанов Сатар деген бажасы экөө колхоздун субай малын багып калышты. Аерде «мал» деп уйларды айтат экен. Биз ошо колхоздогу саан эмес субай уйларды багып калдык. Ал малдар кыш өткөнчө сарайда багылды. Жаз келгенде мен ошол субай уйларды үч тарабы терең казылган талаага алып чыгып кайтарам. Тиги эни эшик-төрдөй келип, тереңдиги эки метрден кем эмес казылган канал сыяктуу казылган узун арыктар шор баскан жердеги кыртыштын тузун кетирүү үчүн казылган каналдар экен. Андай казылган каналдардын ортосунда субай малдарды – уйларды багуу малчы үчүн ыңгайлуу экендиги айтпаса да түшүнүктүү, бирок жайдын күндөрүндөгү ысыкта уйга тийчү сайгактар чыкканда, уйлар эч тосуу бербей, сайгактаган боюнча ачык жактан чыга качып, пахта талаасына кирип кеткени азаптын азабы болчу. Анткени ошондой учурда колхозчулардын кимиси болбосун чыга калып, малчыны ашата тилдеп урушуп турганы сөөккө жетчү...

Күндөр өтүп жатты. Курсагым ток болгондуктан, турмушта жолуккан кыйынчылыкка моюн бербей, күнүм өтүп жатты...

Кыштын күндөрүнүн биринде Халданбек деген жердеги Аданбек акенин үйүнө келип калдым. Ал согуш аяктаган жылдарда башка жактан биздин айылга келген Каримакун деген өтүкчүнүн баласы болчу. Анын бир гана бут кийими бүтүн болгону менен, ар түрдүү түстөгү жамактар салынган үстүндөгү күрмөсү менен шымы көргөн адамдын көңүлүн буруп турчу. Анын ошол кебетеси эсиме келип, анан ошондон бетер «түлөп» жүргөн өз кебетемди да эстедим.

Мына, эми аны карасам, башында жап-жаңы тус топу, үстүндө да жаңы бейкасам чапан, белине да аземдүү кооздолгон кездемеден жасалган жоолук курчанган. Анысына тегерете илинип тагылган ар кыл нерселер. Баарынан да, бир жагы күмүш менен капталган кынга салынган чоң бычакка таң калып карап калдым. Мындан 4-5 жыл мурда эле айылдагы балдар аны «Кашгарлык» деп бөлөксүнтүп, анча тоготушчу эмес. Мына эми, Аданбек кандай келишимдүү киши болуп турат. Аны көрүп туруп: «Өзбекстанга келип иштегендер тез эле ушинтип байып кетет окшойт» деген ой менин башыман сызып өттү. Бир аздан соң, сыртка чыксам, Аданбек аке менен бирөө кучакташып көрүшүп, эсенчиликти, мал-жандын аманчылыгын сурашып жатышат. Карасам ал мага тааныш. Тааныш эле эмес, чоң атамдын кийинки баш кошкон байбичесинин мурдагы күйөөсүнөн калган Сансыз аттуу жигит. Ал турмуштун оордугунан мындан эки жыл мурда ушул жакка келип, бир алысыраак тууганы менен иштеп жүргөн экен. Эми өзүнчө бир короо койду багууга баш чабандыкка бекилиптир. Ал мени тааный коюп эле,

– Сен биерде эмне кылып жүрөсүң? Качан келип калдың? – деп сураштыра баштады. Мен дароо жооп бере албай, тилим буулуп, бир азга туруп калганымда, Аданбек аке мен тууралуу бардык жагдайды түшүндүрүп айтып жиберди. Сансыз аке анын сөзүн бүтүрбөй эле,

– Болду, болду, баары түшүнүктүү. Мына менде азыр иш даяр. Азыр мага сага окшогон бир бала керек болуп жатты эле. Кудай берет деген ушу. Экөөбүзгө тең кудай берип турат – деп бакылдап, Аданбек акеге карады да – Муну мен алып кетейин – деди. Аданбек аке, менин силердин араңарга киришүүгө эч кандай акым жок, өзүңөр билгиле – деди.

Өзбекстандын бул өрөөнүндө жанаша жайгашкан райондордун колхоздорунда иштеп, жашап жүргөн кыр-

гызстандык кыргыздар бири-бири менен катташып, байланышып турарына көзүм жетти. Сансыз шашып-бушуп, мени атына учкаштырып алып жөнөдү.

Бара турган жерибиз бир топ узак экен, түш ооп бара жатканда жол үстүнө чамгарактата илинген «Асаке району, Коммунизм колхозу» деген көрнөктүн астынан өттүк. Андан аркы жактагы бир айылдын арасынан өтүп баратсак, жол четинде ойноп жүргөн балдар бүт эле башка тилде сүйлөшүп жатканын байкадым. Көрсө, бул айыл тажик маалеси экен.

Ал айылдан чыгып, түндүк тарапты карай кеткен талаа ичиндеги жолдун эки жагына катар тизилген тыт дарактар. Андан арыраактагы талаа ортосундагы бир акталган тамдын жанында ар тарабы зым тор менен тосулган короого келип түштүк. Талаага көз чаптырсам ары жакта бир короо кой жайылып жүрөт, четинде бир караан турганын көрүп, ичимден «ии, ошол экөөбүз Сансыз акеге койчу болот окшойбуз» деп ойлоп койдум...

Ошол ошол болду, ошол күндөн баштап, менин чыныгы койчулук турмушум башталды...

Ар күнү эрте менен кургак беде скирд кылып жыйылган коргондун жанына барып, кой санына карата тараза менен ченеп бөлүнүп берилген чөптү сыртка ташып чыгып, аны койлорго ар жерге чачып берем. Андан эки-үч сааттай убакыт өткөн соң, койлорду катар-катар эгилген тыт дарактардын түптөрүнө жаям. Ушул күндөрдөгү койчулук турмушум жыргал болуп өтүп жаткансыды мага. Андай болбогондо эмне? Ар кайда жайылып кеткен койлор жок. Эрте менен жумшак нан менен чай ичип, күн төбөгө келгенде ысык тамак менен түштөнөм. Кечинде койлорду короого киргизээрим менен, чогуу отуруп чай ичебиз. Мындай тамактанганым качан болгону эсимде жок. Колхоз тарабынан койчуларга кийим-кече деп анжиян фабрикасынан чыккан жаңы пакталуу купайке – шым, керзо-

ый өтүк берилди. буларды кийип дагы жыргай түштүм. Ич кийимдерим гана баягы өзүмүн эскилерим. Ырас, кыш мезгилинде түн ичинде сыртта короо кайтарып жатуу кыйыныраак болду. Куптан учурдан баштап, таң атканча, короонун четинде гозо паядан атайын бийиктеп жасалган орунда Сансыздын Качы деген жылкы баккан иниси экөөбүз түнөйбүз. Алгач үшүп жүрүп, анын жолун да таптым. Салынган төшөккө купайке, шымымды чечпестен кирип кетсем үшүбөйм. Ошентип жүрүп, кыш мезгили да өттү.

Жаз келди. Баягы таразалап тартып берүүчү кургак беде аз калгандыктан, койлорду жол бойлото эгилген дарактардын арасына, жолдорду бойлото эгилген тыт картарларга жайчу болдум. Койлор тыттардын түбүндө сакталып калган кургак чөптөргө алымсынбай, көк кууп, ар кай жакка жамырап кеткенде, аларды улам кайрып тосуу менен алек болуп, убаракерчилик көбөйдү.

Кудай жалгап, март айынын башында койлорду айдап, Асаке шаарынын четиндеги адырга чыктык. Адырга көчөбүз деген сөздү укканымда көзүмө Отуз – Адырдын жериндегидей жазында көйкөлүп өсүп чыккан чөптөр элестеди эле, жок, бул жакта андай эмес экен. Дөңсөөлөрдүн көрүнүшү катуу оорудан сакайган кишинин жүзүндөй купкуу. Жаңыдан чыга баштаган чөптөр жер бетин жапмак турсун, жерде жаткан бармактай майда таштар деле көрүнүп турат. Кайтарган койлорум суйдаң чыккан чөпкө алымсынбай, оттуу жер издеп жайылып да, бөлүнүп да кеткенде, койлорду тосууга ары-бери жүгүрүп мен убара. Баарынан да ушундай учурда койлордун төлдөө мезгили башталып калат эмеспи. кой жайып жүргөнүмдө күн сайын талаада он чакты кой төлдөйт. Түшкө чейин төлдөгөндөрүн эптеп башка койлорго кошуп айдап келем, ал эми кайтаарга жакын туулган козулар жүрө албагандыктан, аларды шыйрактарынан кармап эки колум менен көтөрүп алам. Кээде кетээрге жакын туулган козулар көбөйүп кетсе, аларды

да шыйрактарынан бириктирип курум менен байлап, эки ийинме арта салып короо тарапка жол тартам. Менин колумда, ийинимде асылган козуларын көрүп, анын энелери менин артыман калбай мекиренип жүрүп отурушат. Карачы, жаныбарлар, айбан болсо да «балам кантип баратат» дегенсип, улам мага жете келип, козусун жыттап алып, маарап, козуларына мен «жаныңда баратам» дегенсип, мекиренип коюшат. Ушундай учурларда, ошол мен көтөрүп келе жаткан козуларынын абалын билүү үчүн, бирин-бири жөөлөп келип, балдарын жыттап-жыттап алып, менин согончогумду баса келип, оролошо калган койлорго суктана карап, кээде бир нерселер – балага болгон эненин мээрим эсиме түшө калат... Мал да болсо, энелик мээрим кандай жакшы, кандай күчтүү. Карачы! Мал да болсо, анын энелик мээримин, баласына болгон сезимин...

Мен ушунчалык да, ушул койлор козуларына көрсөтүп жатканчалык да ЭНЕ мээримин көрбөй калганымды эстеп, ичим от менен жалын боло түшөт...

Короого келген соң, төлдөгөн койлорду козусу менен, башка койлордон ажыратып, төлдөгөн койлор үчүн атайын жайга бөлүп киргизем. Төлдөй элек соолуктар дагы эле көп. Мен ар күнү аларды адырга жайып кетем. Төлдөгөн койлор үчүн 20 чакырымдай чөл тарапта калган колхоздун кампасынан күнжара деп аталган жем жана былтыркыдан калган кургак бедеден «Белорус» тракторуна чиркелген тележкага жүктөп, күн алыс алып келип турушат.

Бир күнү намаздигер болорго жакын туулган козулардын экөөнү колума кармап көтөрүп, үчөөнү курум менен бутунан орой байлап ийниме артып, койлорду жайыттан айдап, короого келип калдым. Сансыз аке тележка менен алып келинген кургак бедени жалпак жабылган сарайдын үстүнө жыйып жаткан экен, мени көрө коюп, бир колу ме-

нен бөйрөгүн таянып, бир колун алдыга созгончо айрысын тик кармап тура калды да:

– Ээй, кашка козу кана- аа! – деп мага кыйкырды. Мен анын суроосуна түшүнө бербей, аны карап, элейип тура калдым да, шыйрагынан кармап көтөрүп келе жаткан козуларды жерге коюп, ийниме артылгандарын жерге алып, алардын бутуна быйланган курумду чечүү менен алек боло түштүм. Мен дароо жооп бербей калганыман улам шектенгени арта түшкөнбү же күнөөлүү экендигинен жооп бере албай буйдала түштү деп ойлогонбу, ал мурдагысынан да катуураак үнү менен, – Мен сага айтып жатам, кашка козу кана - а! – деп кыжырдана үн салды. Анын каарданып айтып жаткан сөзүнүн төркүнү мага түшүнүктүү боло түштү. Анткени, койлордун ичинен бирөө февралдын башында эле төлдөп, анын козусу чум кара түстө, бирок төбөсүндө тегерек агы бар, тегерек куйруктуу эркек козу эле. Андан берки бир жарым айдын ичинде бул козу чоңоюп, көргөн көзгө бир жакшынакай көрүнүп, баарыбызга сүймөнчүктүү болуп турчу. Сөз ошол козу тууралу болуп жатканын мен байкай койдум да,

– Аны эмне менден сурап жатасыз, козулуу койлордун баары мында калып жатпайбы, буерде калган койлор менен козулардын бар же жок экенин мен кайдан билейин, аларды өзүңүз жана жылкычы инициз экөөңүздөр карап жатасыздар го – деп жооп кайтардым. Менин сылыктык менен берген жообума көңүл бурбай Сансыз аке мурдагысынан бетер опурулуп, колун ары-бери жаңсап,

– Сен антип билмексенге салба, ал козуну эрте менен койлорго кошуп кетип, эми аны сатып келе жатасың! Көтүңдү кысып, саткан кишиңе азыр барып же эрте мененкиге чейин алып келип кой! Алып келбесең чыккан жериңе киргизип жиберемин, анайни с... – деп, сөзүнүн аягын өзбекчелеп аяктады. Адегенде, мени ак жерден ууру кылып жатканына ызаланып кеттим эле, эми өзбекчелеп «энеңи»

деп сөккөндө күйбөгөн жерим күл болуп, эмне кыларымды билбей кеттим. Кайсалап эки жагымды карасам, жакын жерде муштумдай болгон таштар жаткан экен, анын бирин ала коюп, аны ага карай кезеп,

– Түш бери! Ууру ким экенин тактайлы – деп, мен ага сенсиреп сүйлөп, – ууру мен болсом, ушул таш менин чекеме тийсин, мен болбосом сенин чекеңе тийет, түш быякка, тү-үш! – деп, мен да ага үнүмдү көтөрдүм. Ал өз оюнда чындап эле мени ууру көргөндөй болуп,

– Ой-еей, муну кара! Кылгылыкты кылып, кыл жип менен бууп коюп, мунун актанып турганын кара! Бул кашка козунун оюн салып так секиргенин, секирген сайын куйругу чайкалып белине жарашканын, ак төбөл башы менен көзгө сүйкүмдүү көрүнүп турганын көрүп туруп, мени да «Караңызчы, караңызчы!» деп суктанып жүргөнүң жалган беле! Ошентип ал кашка козуга дайыма сен суктанып жүрбөдүң беле, демек, мунун түбүнө сен гана жеттиң! Кыйшаңдабай алып келип кой! ал кашка козу бул короонун төл башы, анын жоголушу жамандыктын жышааны болот. Ошондуктан, эрте мененге чейин алып келип койбосоң, Анаңни Үч – Коргондон көрасан! Яна бир марта айтаман, онаңны Үч – Курганнан көрсатаман – деп сөзүнүн аягын өзбекчелеп мага сөөмөйүн силкилдете кезеп – Айттим ку, кашка козуну сен гана уурдап сатып жибердиң, муну сенден башка эч ким жасабайт. Көп былжырабай козуну жайга алып келип кой! – деп, дагы өзбекче аралаштырып сөгүндү. Мен эмне кылар айламды таппай, Сансыздын дагы эмне деп айтып жатканы кулагыма жакшы кирбей, ордумда тегеренип алдым да, нан алып чыгып, муну менен нан кармашайын деген ой менен, чабандар жашаган үйгө карай жүгүрдүм. Койлор көнгөн адаты боюнча короого чубап кирип жаткан экен, алардын кээ бирин аттап өтсөм, айрымдарын тебелеп өтүп, шашкан бойдон Сансыздын аялы турган үйгө кирдим. Текченин биринде турган дас-

торконду көрө коюп, аны ача салдым да, бир бүтүн нанды ала коюп, аны кармаган бойдон, короонун үстүнө чыгуучу шатыга карай шашып баратсам, ал түшүп келе жатыптыр. Ал жерге түшөрү менен анын алдына жетип, Нанды эки колдоп кармадым да, ага карай сунуп,

– Мына нан, эгер мен кашка козуну уурдасам, мени нан уруп кетсин, жоок, мен уурдабасам сени нан урсун! Кел нан жешели! – деп, мен нандын четинен сындырып, оозума салдым да калганын ага сунуп, – дагы айтам, кудайга коюп айтам, эгер мен кашка козуну уурдабасам сени нан урсун. Же! Нандан сындырып же! – деп, аны бастыра койбой алдын тородум. Айткандарымы бир нече ирет кайталап жибердим. Сансыз менин айткандарыман тайсалдап, артына бурула басты эле, мен кайрадан алдын тороп, жанагы «Нан урсун» деген сөздөрүмдү үнүмү бийиктетип кайталап жаттым. Ошол учурда нары жакта биздин чырды угуп турган Мамасали деген улуту түрк киши биздин жаныбызга басып келип,

– Ай-хаай, нанды ортого салбагыла, нан деген улук. Нан урган адамдын тукуму өспөйт, жакшылык көрбөйт. Мынчалык нанды ортого салганга силерге эмне болду? – деп, бизге алмак-салмак карады. Сансыздан озунуп, чырдын себебин мен айта салдым. Мамасали аке мага жан тарткандай,

– Бу бала талаада кой кайтарып жүргөндө, короодо киши калбаган учур болуп, ал козуну ушу жерден бирөө алып кетип жүрбөсүн. Абайлап чатакташкыла, нанды ортого салганыңар жакшы эмес, мусулман кишиге – деди. Сансыз бир аз жалтактай түштү да, кайра эле,

– Бизге алыстан ууру келмек беле, ушулардын бири...– деди да, бир нерселерди күбүрөп ары басты. Бирок баягыдай мага атырылбай калды. Мамасали аке Сансызга нааразы болгондой. ага башка сөз айтпады да, мени жоошутуп,

– Кой үка, көп капаланба, сен ак болсоң, аны кудай өзү билет, ууру ким болсо, бир күнү кудайдан жазасын алат, капаланба – деп, мага бир топ насаат сөздөрүн айтып, өз үйүн карай басып кетти.

Түн... Мен короо ичинде субай койлор менен төлдөгөн койлорду бөлүп койгон ортолукта атайын бийиктетип жасалган тактай орундукта жатам. Ушул түнү асман чайыттай ачылып турганына көңүлүм бурулду. Башка күндөрү аба ырайы кандай экенине көп деле көңүл бурчу эмес экенмин. Көктө ар түрдүү жылдыздар жымыңдайт. Асмандын ортосунан ааламды аралай кеткен Саманчынын жолу, түштүк тарапта чоң жетиген, анан аларды өзүнө үйүр кылып тургансыган Алтын Казык. Менин жылдызым кайда болду экен деп ой жүгүртүп, бир четинен экинчи четине карай көз жүгүртүп коём. Асмандын ачыктыгынан уйкум келбей жатса керек... Жоок, бүгүн Сансыз мени ак жеринен «кашка козуну уурдадың» деп доо койгондон кийин, дагы эле ыза болгонум таркабай, өзүмө келе албай жаткандыктан улам уйкум качып кеткен окшойт... Ушул кашка козунун жоголушу, бир болсо, Сансыздын жылкычы инисинин колунан келди бекен... Же, эч ким жокто бирөө келип калып, короодогу козулардын эң чоңу, чоңу эле эмес, эмитен эле куйругу жайкалган, көзгө сүйкүмдүү көрүнгөн ушу кашка козуну кармап кетти бекен... Андай болушу мүмкүн эмес, биерде жашаган адамдардын баары динге берилген, кудай деп арам ишке барбаган, бөлөк бирөөнүн мүлкүнө суук колун салбаган кишилер экендигинде шегим жок эле... Болду - болбоду, бул иш Сансыздын жылкычы инисинин колунан келсе керек... деген ойго келем да, кайрадан «Ал болбой калса, күнөөгө батпайын...» деген ой келип, кайрадан «ойлогон оюм туура болбосо, кудай, өзүң кечир» деп, жакамды кармап, жараткандан кечирим сурайм. Бүгүнкү түндөгү асмандын ачыктыгы, бажырайган жылдыздар, анан бир убакта көтөрүлүп чыккан жарымы калган Ай

да мени түпсүз санаадан алаксыта албады. Башымды көтөрүп, козулуу койлор тарапка «койлордун ичинде кашка козу жүргөнүн Сансыз байкабай калып жүрбөсүн» деген ой менен көз жүгүртүп да коюп жатым. Жок, жоголгон козу кайдан болсун. Бирок анын доосу мага түшүп жатпайбы...

Таң атаар алдында көзүм илинип кетиптир, кобураган кишилердин добушунан улам ойгонуп кеттим.

Жайлоого айдай турган кез тезирээк келсе экен деп самап жүргөн күндөрдүн биринде, колхоздун мал доктуруу келип калып, «эртенден баштап жайлоого жол тарткыла» деп көрсөтмө берди. «Жайлоо» деген ушул Асаке районунун малчылары үчүн – Алайга барып, жай ичи жайлоодо мал багып, күздө кайтып келесиңер деген сөз эле. Мындай кабарды укканымда кубанып кеттим. Кубанганымдын себеби, биринчиден, Алай деген кең жайлоого барып, аердеги малчылардын жыргал турмушуна шериктеш болот экенмин деген ойго келем, экинчиден, ал жайллоо бараткан жолдо ушул анжиян оболусунун, Асаке, Мархабат, Коргон –Төбө, Ала – Мышык, Айым райондорун аралап өтүп, Кемпир – Абат аркылуу Кыргызстандын аймагына чыгып, көп жерлерди көрөт экенмин деп, өзүмчө эле толкунданам. Ал күнү жол камын көрүп, эртеси эрте менен Сансыздын зайыбы жапкан бир тандыр нанды, атайын түйүп койгон кантты, чай кайнатуучу чөгүндү, эки кружканы куржунга салып, анын баарын эшекке артып, койлорду короодон чыгара баштадым. Койлордун жарымына жакыны короодон чыгып калганда, бир өзбек кемпир менин жаныма басып келип, «О айнаниб кетай оглум, меңга бир козучак сатиб кетиң» деп кайрылып калды. Мен да билгенимче ага өбекчелеп,

– О хала, бу колхозниң койи, мамлакатниң моли, со-тишга бомайди – деп жооп берип, козуларына оролошуп туруп калган койлорду көздөй шашып бастым. Кемпир менин жообума ыраазы болбой, кекээр үн менен,

– Ха, шунака дия берар экансилар. Унабу Мамазулум акега тепаси ак, думбаси манандака булган кози сотибсилар ку – деп, колунун учтарын чыканактарына жабындата койуп, ошо козунун тепаси ак (ак төбөл же кашка) жана да ал козунун думбаси (куйругу) чоң экендигин колу менен көрсөткөн соң, тынчып калбай сөзүн андан ары улады, – менга унчолик катте дүмбаси бомаса ям, чаканираак козидан биттани сат, оглым – деди, дагы мага кайрылып. Мен дароо баягы жоголгон кашка козуну эстеп, ал кемпирден,

– Айналай хала, у кишиниң эшиги каетте эканини биласизми? – дедим.

– Ха, билган үчин гапирияпман, унови чайхананың оркасида, бизниң эшигдан икки үй норгиси – деди. Мен муну угарым менен ошол тарапка жүгүрдүм. Чайканага барганымда анын артындагы көчөгө жол жок экен, шашканымдан ары- бери жүгүрүп, кайра чайканага келип, отургандардан,

– Мамазулим акенин үйига кантип өтсам болади? – деп, өзбекчелеп сурадым. Алардын ичинен бирөө мага ал тарапка кай жак менен өтүп барууну түшүндүрдү. Ошол айтылган жол менен бара жатсам, ал жактан мага оро-пара басып, Сансыздын жылкычы иниси келе жатат. Аны көргөндө бүткөн боюм дүркүрөй түштү да, ага карай,

– Ээй, сен биякта эмнеге жүрөсүң? – деп ачуулана сүйлөдүм. Ал секин гана,

– Жана бир кемпир ушу ченде бир ак төбөл козу багылып жатат дегенинен улам, баягы биз жоготкон кашка козу ошол болуп калбасын, барып таап алайын деген ой менен жүгүрүп келип, эч нерсе байкай албадым – деп, жер карап үндөбөй туруп калды. Мен ага:

– Сен бул жакты кантип таап келдиң! – деп, үнүмү көтөрө сурадым. Ал:

– Жанагы кемпир айткан, жалган окшойт – деп, чылымын түтөтө баштады.

...Мага баары түшүнүктүү болуп калды. Демек, ал ушул жакты мурда көргөн, кандай жол менен келүүнү жакшы билет. Мен быякты сураштырып жүргөндө ал менден озунуп келип, козуну бекиттирип коюп, анан беймарал басып келе жатканы байкалып турду. Ага катуураак каршы турууга алым да, амалым да жок болгондуктан, ичимден буулугуп, оозума сөз кирбей, бир аз ал орунда туруп калдым да, кайрадан короону көздөй ылдамдап кадам таштадым. Койлор өзүнчө эле күндөгү жолу менен адырга карай чубалып бараткан экен, Сансыз камчысы менен өтүгүнүн кончун чапкылап артта калган койлорду ылдамдатып сүрөп бара жатканын алыстан көрүп, жайыраак басып калдым. Короонун оозунда берки түрк чабан Мамасали аке турган экен, ага кайда, эмнеге барганымды айтып, биртке жүрөгүмүн дүкүлдөгөнүн басып алдым. Ал киши: – Ыхы-ы кысталак, буерде гап (кеп) бар экен – деди да, – сен көп кыжалат болбой жүрө бер, бир күнү чындык билинет – деп, башын чайкап коюп, тизилип жол тартып бараткан мен кайтарган койлорго көз жиберип карап калды.

Мен ылдамдап басып койлорго жеттим да, Сансызга бир сөз айпастан кой артынан жолумду улай бердим. Оюмда «Эмелеки кемпирдин айткан сөздөрү, мен анын үйүн таппай издеп жүрсөм, Сансыздын иниси Мамазулум акенин үйүнүн жанына кантип барып калгандыгы, кашка козунунун жоголушу, ал ким тарабынан уурдалганы, тактап айтканда, ким ак, ким ууру экендиги бир күнү ачыкка чыгары жакында аныкталганы калды деген ой менен, мен өзүмчө эле ал убакытты күтүп, жеңилденип, кой артынан жол арбытып бара жаттым...

АЛАЙГА САПАР

Койлорду жаңыдан гана короодон козгоп, жолго чыга баштаганымда, бир өзбек кемпир келип, «Ээ оглым, менга бир козу сатып кетиң» деп кайрылып калгандыгы тууралуу окуяны мен өткөн жолу баяндап берген элем...

Ошол окуя эсиме түшүп, ойго чөмүлүп бара жатканымда баш чабан Сансыз атын булкунта бастырып, мага жакындап келди да: «Эмне койлорду чогуу айдабай, чачыратып жибергенсиң» дегенде, анын сөздөрү менин көңүлүмө тикендей сайылып, ага болгон жек көрүүм козголуп кетти. Көзүмдө огум болсо, ошол жерде аны атып жиберер элем, бирок айлам жок, ага сөз да кайырбай, таягымды булгалап, койлорго айбат кылып, кыймылымды ылдамдатып калдым. Менин ага болгон жек көрүүмдүн себеби, жана эле кемпир айткан кашка козунун дареги болчу...

Асаке шаарынын четиндеги короодон эки-үч чакырымдай чыкканда Ныяз – Палбан деп аталган адырдын колоттору менен дөбөлөрүндө тегереги боз үйдөй, бийиктиги андан да жогору келген ондогон чоң темир бочкалар зыңылдап үн чыгарып турат. Жердин астынан күчтүү басым менен чыгып жаткан жаратылыш газы, адегенде, ошол бочкаларга келип жыйналып, андан ары ар түрдүү өлчөмдөгү темир куурлар аркылуу Асаке шаарынын «Газпром» деген шаарчасына карай кетитир. Аларды аралай жолубуз уланып жатты.

Үч сааттай жол жүрүп, чубалган адырлардын эңкейиш жериндеги Багы – Шамал деген эс алуучу жайга жакындап келгенибизде, Мамасали акенин короосу тыныгып турган экен, биз да алардын жанындагы дөңсөөнүн бир капталы-

на барып токтодук. Адырдын тескей жак беттеринде кадимкидей мал тоюна турган чөптөргө койлорду жайып, өзүбүз да бир азга өргүдүк.

Багы – Шамал деп аталган жайдын атына жараша заты да бар экени бир көргөн адамга дароо эле байкалат. Адырлардын бөксөрө түшкөн жериндеги төрт-беш гектардай бул тегиздик калың бакка курчалган. а жерде – чайкана, ашкана жана эс алуу үчүн ыңгайлуу жайлар. Жайдын ысык күндөрү андагы бактар көгөрүп, гүлдөр ачылып, бөдөнөлөр сайрап, музыка жаңырып, анан мээлүн жел жүрүп турган учурда шаардыктар ушул жайга келип эс алышарын көргөн-билгендер сөз кылышты. Мен ал жакты карап отуруп, биздин Сөгөттүн жанындагы Көпүрө – Таш деген жерибизге окшоттум. Аерде бак-шак болбосо да түрдүү табигый чөптөр, гүлдөр өсүп, дайыма сыдырым салкын жел жүрүп турчу.

Бул жерде бир азга дем алып, койлорду жайып алган соң, жолубуз андан ары уланды.

Адырлар менен жол жүрүп отуруп, эки түнөгөндөн кийин, үчүнчү күнү кеч бешимде Кемпир – Абат суу тосмосунун күн жүрүш тарабындагы кыргыз жеринин чегине карай өр тартып чыга бергенде,

– Жол кагазың кана-аа, жол кагазың болбосо мындан ары барба –а! – деп, бир киши калпагын колуна ала коюп койлорго айбат кылып, чубалып бараткан койлорду артка карай айдап, мага ороңдоп калды. Мен көптөн бери өзүбүздүн улук чабандардан башка кыргыз көрө элек элем, ошондон уламбы, ага салам айтып жибердим. Ал киши:

– Сенин саламыңа жутап турган киши жок бул жерде, Уруксат кагазыңды көрсөт. Андай кагазың болбосо, бул жерден бир кадам жогору өтпөйсүң – деп опурулду. Менде андай кагаздын жоктугун, андай кагаз боюнча түшүнүгүм да жок экенин айтсам, ал:

– Андай болсо артыңа кайт, бул жак Кыргызстан, силер өзбектин малчылары экенсиңер, кайт деп жатам, кайт! – деди. Мен элейип, эмне кыларымды билбей туруп калдым эле, кудай жалгап, арттан баш чабаным Сансыз келип калды, атын ылдам бастырып алдыга өтүп барды да, тиги киши менен бир аз сүйлөшүп, чөнтөгүнөн бир нерсе алып берди. Уруксатберчү кагазын көрсөттүбү же башка кагаз бердиби, мен биле албадым. Тигил киши кайратынан кайтып, маанайы жазылып, койлордун алдын тоспой капталдап баса бергенде, мен койлорду кайыра айдап, жолумду уладым. (Ал жол тоскон киши өзүн өзү шайлап алган «корукчулардын» бири экенин кийин уктум). Алар «Ай дээр ажосу, кой дээр кожосу жок» ээн жайда, өзүн өзү билип, өтүгүн төргө илип, тер төгүп эмгектенбестен пул табуу жолуна түшкөн жандимдердин бири тура. Алайга кетип бараткан өзбекстандык малчылардан бир нерсе өндүрүп алуу максатында жол тосуп, жок жерден чыр салып, убара кылып, түйшүк тарттырышат тура. Булардын сырын билгендер чырлашпастан, мамилени жең ичинен бүтүрүп, кичине тыйын-тыпыр берип, кутулашат экен.

«Жол азабы – көр азабы» деген сөз эл оозунда бекеринен айтылбаптыр. Ээн жерлерде адырлардын аралап же кээде чоң жолдорду бойлоп, кой артында жүрүп чарчап-чаалыгып жүрүүнүн түйшүгү өзүнчө бир түйшүк. Кээде машиналар катгачуу жолдо жүргөнүнчү андан да өткөн азап. Андайда арттагыларын алдыга сүрөп, бирде ышкырсаң, бирде бакырып, таягың менен да, калпагың менен да айбат кылып, өтүп бараткан транспортко жол бошотуу түйшүгү бөтөнчө болуп кетет. Ушундай жагдайда баш чабан деген кожоюн да анча-мынча жол түйшүгүнө аралашат. Камчысы менен өтүгүнүнчү кончун чапкылап, андан чыккан дабышка анда-мында үнүн кошуп айбат кылат, ат үстүндө баратып. Баарынан да машина көп каттаган кара жолдо бараткан учуруң азап. Кой деген кой да. Канчалык аларды

жол четине салып айдаганыңа карабай, кайра эле жол ортосуна чыга калат. Айрыкча, эки тараптан тең машина келип калып, бипилдетип жатканда, койлор андан бетер бир жактан экинчи жакка үркүп, жол ортосунда шыкала түшүп, бири алдыга басса, экинчиси артка качат. Кээ бир шашып бараткан айдоочулар терезеден башын чыгара коюп, кой айдап бараткан койчунун көңүлүн оорута сөз айткан учурлар да аз эмес. Анын баарына өзүн күнөөлүү сезген байкуш койчу, жол бетине чачырай түшкөн койлордун бир ары жагына, бир бери жагына шашкалактап жүгүрүп, жол бошотуу менен алектенет. Мындай түмөн-түйшүктүү жол Отуз – Адырдын Савай айылынан баштап, Сары – Колот менен жүрүп отуруп, Хавиз деген жайга жеткенче уланды. Убакыттын канчалык өткөнүн билбейм, ушул кара (асфальт) жолдогу сапарым мен үчүн кыяматтын тозогундай эле сезилди. Бир ирет менин бир классташым машинанын кабинасында отуруп бараткан экен, Ал кабинанын эшигин чапкылап коёт да, мени карап «ээй, айда тезирээк, тиги жагын карабайсыңбы» деп бакырып коёт. Аны көргөнүмдө кирерге жер таппай калдым. Бирок ал жайдын ысык күнүндө бети-башым чаңга буланып, көзүм араң эле жылтырап көрүнгөн мени тааныбай калган болуу керек, ошондой болсо да, ак көйнөгүн делбиретип, жаңы коюп өстүрө баштаган чачын сылагылап, машинада отурган классташыман уялганымдан, өлбөгөн төрт эле шыйрагым калды бейм...

Асфальт жолдон чыгып, Отуз – Адыр каналынын көпүрөсүнөн өтүп, адыр аралай баштаганда бети-башымдагы чаң терге жуурулуп, кетпеген жеримден тер агып турса да, жогортон соккон мээлүн жел жүзүмдү сылап, көңүлүм сергий түштү. Андан ары адырларды аралай, белестен белестерди ашып жүрүп отуруп, Кочкор – Ата деп аталган жайлоо сыяктуу кой жайганга ыңгайлуу жерге кечке маал жетип, өргүп калдык.

Эртеси сапарыбыз уланып, Така, Чайчи, Кызыл – Суу деген деген жердерди басып өтүп, Кабылан – Көл өрөөнү менен жолубуз уланды. Жол боюнда ыргалган түрдүү гүлдөр аралаш жайнаган өсүмдүктөргө, табылгы, ыргай, долоно аралаш өскөн бадалдарга, арчаларга көзүм түшүп, кыргыз жеринде ушундай кооз жаратылыш бар экенине машырланып, өзүм кой артында түйшүктөнүп жүргөнүмө карабай, өзүмчө эле көтөрүлүп, ыракаттанып бара жаттым.

Андан ары ары Ош – Алай кара (асфалт) жолу өтчү Чыйырчыктын белине чыккан учурда Алай жайлоосуна жетип, анын кереметтүү жер экенин эртерээк көрсөм экен деген кызыгуум күтүүсүз тоскоолдукка учурады. Анткени биякта май айынын онуна чейин Өзбекстандык малчылар Сары – Ой, деген жерде тыныгып, андан соң, Алайга жол тартарыбыз белгилүү болду.

Асакеден келген малчыларга бөлүнгөн жайыт Сары – Ой жайыты Гүлчөнүн түштүк-батыш тарабындагы Кыз – Коргон капчыгайы менен Ак – Төрдүн ортосундагы баш аягына көз жетпеген кең жайыкта экен. Бизден бир күн мурда бул жайга Топчубай аке менен Мамасали-түрк акенин короолору келип жайгашыптыр. Биз ошолордун төмөн жагындагы бир тектирден орун алдык. Баш чабан Сансыз тигил короонун койчулары Калмурза менен Муктарга мени дайындап койгонун айтып, кечинде кой короолой турган жерди көрсөттү, «Былтыр да ушул журтта отурганбыз, ошол жерге койлорду имерип келсең, алар өзүнөн өзү тез эле тынч алып короолоп калат» деди. Анан ал куржунунан темир чайнекти, бир пачке чайды, жоолукка оролгон нан менен бир ууч ак кантты жана бир коробка ширеңкени мага алып берди. Ушуларды Качы келгенче (инисин айтып жатат) пайдаланып тур, ал эртең жылкыларды айдап келгенче чатыр да ала келет деп айтып, өзү кайра Чыйырчыкка кетти.

Тигил койчулардын чакан чатыры тигилүү, анын ичинде аз болсо да көрпө-төшөгү, чөмүч-кашыгы, казан табагы, дагы ушулар сыяктуу тиешелүү оокаттары бар экенинайтышты. Мен өз ичимден «менин да мындай камчомум, эртең Качы келгенде болот го»... деп ойлоп койдум. Алар менен болгон аңгемеден соң, анчалык деле жалгызсырабай калдым. Бирок күн отуруп, койлорду короолоткондон кийин мени жалгыздык гана эмес, коркунуч сезимдери каптап, көпкө чейин өзүмө жатар орун тандай албай аркы-терки басып жүрдүм. Куураган арчанын бутактарынан бир тобун күндүзү жыйнап койгон элем, аларды жагып чай коюп өзөк жалгадым. Койлор да жаңы конуш болгондуктан жарым сааттай тынч албай туруп, анан барып жуушап жатып калышты. Койлордун бир четине барып көпкө отурдум да, анан мен да, кынтайдым. Астыма төшөй турган эч нерсем болбогондуктан, купайке-шым кийген боюнча эле жантайдым. Койлордун чүчкүрүп-бышкырганы эле болбосо, айлана жымжырт. Тынчып калганым менен бир туруп колтугум, бир туруп ычкыр кашатым, бир туруп жонум кыбырайт. Гмм... «баягылар» экен го деп кашынып, тырманып коюп жата бердим...

Чалкаман түшүп жаттым. Асман толо жылдыз. Бир карасам кадимки эле биздин Жалпак – Таш айылынын асмагына окшош. Тигине Алтын Казык, тигине Чоң Жетиген. Бирок бул жерде асман жакын келип, тегеректеги тоолордун үстүнө асмандын четтери тийип, көмкөрүлүп тургансыйт. Жылдыздардын баары-баары тааныш, мурдагыларындай эле ар кыл көлөмдөгү, ар башка деңгээлдеги жарык чачкан жылдыздар жымыңдашат. Асман да чайыттай ачык, менин көзүм да чайыттай ачылып, уйкум да качып кетти. Жылдыздарды караган көздөрүм да мурдагысынан чоңоюп ачылып, айылымдан көрүнчү жылдыздарды жоктой баштадым. Анакей Тараза жылдыз, тигине кош жылдыз, тээтигинде, асмандын чети тоолорго бир аз тийбей

турган жеринде тегерегин боз чалган топ жылдыз... Айтор, баары мурда айылымда көрүп жүргөн тааныш жылдыздар. Бири «мен да бирөөнүн жылдызымын» дегенсип жылтылдаса, айрымдары «мен ааламга аты чыккан адамдын жылдызы болом» дегенсип жаркырайт. Аларды улам биринен бирине өтүп тиктейм. Баары менин балалыгым өткөн Ак – Терек айылымдагыдай. Ооба ошондой, баары ошондогудай. Асман да чайыттай ачык, менин көзүм да чайыттай ачылып турган, анан качан уктап кеткенимди билбей калыпмын.

Эртеси түш оой улук чабанымдын иниси Качы келди. Унаасына артылган жүктөрүн экөөлөп түшүрүп, алып келген чатырын ары-бери тиге салдык. Койлор жайылган ордунан бир аз эле капталдай жылыптыр, аларга көз салып коюп, тигилген чатырыбызга болгон чарбабызды жайгаштырдык. Кашык, чөмүч, эки кеседен тышкары беш литрдей суу батчу кастрюлю да бар. Аны мен колума ала коюп Качыга:

– Ай, муну эмне кыласың, чай кайнатканга темир чайнек бар го – десем, Ал:

– Эмне, этти да чайнекке бышырасыңбы? – деп мени мыскылдай карап, – эт бышырабыз, буга, эт! – деп, кекете сүйлөдү. Мен ага:

– Бул жерде кайдагы эт. Мында чай, нан менен эле беш-он күн турасыңар – деген баш чабандын сөзүн айтсам, Качы жайылып жүргөн койлор тарапка колун шилтеп,

– Мына эт, бир короо кой айдап жүрүп талаада эти жок тамактанат деген эмне! – деди да, – ана эт! – деп өз оюн бышыктап жайылып жүргөн койлорду колу менен көрсөтүп койду. Айтканындай эле жайылып жүргөн койлорго барып, бир токтуну кармап, чатырдын жанына келди. Мен анын оюна түшүнө коюп,

– Ээй Качы, бул сопсоо койду соём деп турасыңбы, болбойт, мени Сансыз аке урушат – деп безилдеп жибердим. Ал болсо:

– Ошол Сансыз мага «Кокусунан ылаңдаган кой болсо союп алып, шорпо-шилең ичип тургула» деп айтты – деди. Мен:

– А бул кой ылаңдабай эле соп-соо го – дедим. Ал:

– Сен койлорго бара бер, аны сен келгенде көрөбүз – деп, мени койлор тарапка жиберди.

Күн кечтеп бараткандыктан мен жайылып жүргөн койлорду бери тарапка багыттап кайырып койдум. Күн ала-көлөкө болгондо койлор жакшы тойгондуктан, короо тарапты көздөй жай жылып келе жатты. Мен Качыдан кабар алайын деп келсем, ал эбак эле баягы токтуну союп, этин жулунган чөптөрдүн үстүнө жайып, өзүбүз үчүн бүгүн жей турганыбызды кастрюлга салып, терини тоголоктоп коюптур. Мен анын кызматына кызыгып терини жая койсом, теринин ичинде баш өпкө менен кекиртект туташ бойдон чыкты. Анан ошол баш кекиртект кесилбей, өпкө менен туташ турганын көрүп,

– Ээй Качы, бул эмне кылганың?, Ушинтип да мууздабай кой соёбу – десем, ал оң колунун сөөмөйү менен ортонун өзүнүн оозуна туштап, көрсөтүп койду да, муну бирөө билбесин дегендей белги берип:

– Муну бирөө билбесин, ушинтип кекиртегин кеспей жаны чыкканча тамагынан кан агызып туруп сойгондун сыры бар. Мындй ыкма – сен экөөбүздү жоопкерчиликтен жана чыгымдан куткаруучу жол. Тигил өпкөдөн баш ажыратылбай, аны туташ чыгарылган боюнча мал доктурга көрсөтсөң, “Арам өлүптүр” деп, акти жазып берет, Ошентип ал кой илдетинен арам өлүптүр деп, анын эти да койчунун мойнуна түшпөйт. Кожоюнуң Сансыздын да сага эч кандай дооматы болбойт. Бул терини мен Чыйырчыкка ала кетип, доктурдан акит алып коём, сен ага чочулабай эле кой – деп, менин санааркаган оюмду тынчтытты.

Чын-чынында Качынын келиши мен үчүн жакшы болду. Кечке маал койлорду короолотуп коюп, тигил Ак – Төр-

дүн мөңгүлөрүнөн түшкөн кашка суудан кастрюлга куюп келип, жанагы кекиртеги кесилбей союлган токтунун этинен бүлкүлдөтүп кайнатып жаткан кезде, жапыз өскөн арчалардын бирине от коюп, анын буркураган жытына магдырап отуруу өзүнчө эле бир ырахат экен. Таштан тизилип жасалган очокто куураган арчанын бутактары чарт-чарт этип күйүп, майда учкундар учуп чыгып жатканы да бир укмуш көрүнүш. Баарынан да, кайнап жаткан эт менен күйүп жаткан арчанын жыты адамга өзгөчө бир жагымдуу ырахат тартуулап турганы өзүнчө бир керемет. Айтор, койчулук турмуштун кууралынан тышкары жыргалы да болору ушундай учурларда билинет тура.

Ар бир короодо бирден-экиден койчу болгонунубузга карабастан, кийинки күндөрү ээнсирөө, жалгызсыроо деген болбой, ал жердин шартына көнүп кеттик. Кээде койлорубузду ар башка багыттарга беттетип жайып коюп, өзүбүз чогула калып, аңгемелеше калган учурларыбыз да болот. Атүгүл, айрым күндөрү кечинде эт асып, бири-бирибизди чакырыша коёбуз. Андай күндөрү Качы дагы өзгөчөлөнүп, тээ өйдө жакка барат да таш үстүнө жайыла өсүп турган арчалардын биринин түбүнө от коюп келет. Кечке маал жогор жактан бизди карай соккон мээлүн жел күйүп жаткан арчанын буркураган жагымдуу жытын бүт өрөөнгө жайылтып, айланабыз жагымдуу жытка бөлөнүп эле жатып калат.

Мен, көбүнчө, койлор жуушай баштаганда аларды бир жайлуу орунга имере коюп, бийик дөңгө, ал аз келгенсип, андагы бийик-бийик таштарга чыга калып, айланага көз жүгүртө берем. “Эмне үчүн бул чөлкөмдү Сары – Ой деп аташат” деген ой кетет. Карап турсам, айлана жап-жашыл. Арчалар да, белестер менен анын коктуларындагы чыргайлар да жашыл. Шаркырап агып жаткан суулардын көбүгү эле ап-аппак болгону болбосо, бүт айлана жап-жашыл. Тээ этек жактагы эки тоонун кошулушундагы Кыз –

Коргон деп аталган капчыгай тарап да жап-жашыл.

Сары – Ойдогу койчулар үчүн болгон биздин жыргал турмуш он бир күнгө толгондо баш чабандарыбыз келип, кайрадан Алай жайлоосуна карай сапарыбыз уланды. Кыштан арык чыккан койлорубуз ирденип, өзүбүз да чыйралып калган экенбиз, жол түйшүгү мурдагыдан алда канча жеңил өтүп жатты. Ак – Төр ашуусуна келгенибизде койлор алдыга жүрбөй, улам үркүп, артка карай качат. Баш чабаным атынан түшүп, аны жетелегенче “Куррээй, куррээй!” деп безилдеп үн салып, жол баштайт. Койлор аны бир аз эле ээрчип барат да, кайрадан эле тобу менен үркүп, артка сүрүлөт. Акырында ачууланган Сансыз да койлордун артына түшүп, камчысы менен койлорду сабап, мен да таягым менен бирде чаап жиберсем, бирде айбат кылып жатып, ашуунун жолун акырындык менен арбытып жүрө баштадык. Койлордун үркүп, артка карай сүрүлүп кетип жатканынча эле бар экен. Анткени эки зоонун ортосуна кире бериштеги муздуу жолдун астынан катуу агып өтүп жаткан чоң суунун күрүлдөгөн дабышы, биздин үндөрүбүздүн аскалар ортосундагы жаңырыктары, бет маңдайдан уруп турган шамал бири-бирине кошул-ташыл болуп, адамды гана эмес малды да сүрдөнтүп турат экен. Жолдун башталышынан тартып, эки асканын аралыгындагы муз каптаган кууш жол анчалык деле узак эмес болгону менен ал жол убакытты көп алды. Ал ашууну дайыма ак кар менен мөңгү каптап жаткандыктан Ак – Төр деп аталса керек. Кой жаныбарлар мал да болсо, жайкалган чөптү аралап келе жатып эле, муздуу ак мөңгү үстүнөн өтө койбой өгөйлөп жатышкан тура. Кой эмес мен да кооптонуп турбадымбы. Мөңгүнүн астындагы агымы катуу суудан күүлдөп чыккан добуштан өткөнчө киши гана эмес мал да сүрдөйт тура. Качан гана мөңгү каптаган жолдо койлор тынчып жүрүп калганда, чубап бараткан койлордун артында эмнегедир менин демим кысылып, энтигип араң бара жаттым...

Ак – Төрдү ашарыбыз менен анын күнгөй жагы чылк ылдый тик бет экен. Аны олдоксон киши орой сөз менен “Чычаар” деп айтканы таң калыштуу. Бул ылдыйышта сен койлорду айдабай эле койлор бирин бири айдап, абдан ылдамдыкта түшүп кетип, аркы бет-мандайдагы Боз – Бээ жайлоосунун четине тез эле жеттик. Жердин оту Сары – Ойдогудан ашса ашат, андан кем калбайт Айрыкча, ак сокто, жоодар деген чөптөрдүн түптөрүндөгү туландар, узун сабактуу ак, көк, кызыл, кырмызы түстүү гүлдөр, ар жерде топ-топ болгон көбүргөндөр малдын эле эмес адамдын да жегисин келтирет. Койлор тез эле тоюп, жуушап жатып калды. Кудай жалгап, кожоюндарыбыз да аттарын аркандай коюшуп, куурап, жыгылып калган арчалардын бутактарынан отун терип келип, чай кайнатып, биз менен аралаша баштады. Мен мурда көрбөгөн чооң-чоң, жоондугу кучак келген арчалардын ап-аппак болуп жатышы, жалпайып жер бойлоп өскөндөрүнө караганда, көк тиреп бийик-бийик болуп өскөн арчалардын көптүгүнө таң калып жаттым. Мындан мурда жаратылыштын мынчалык кооздугун көрө электигименби, айтор, айланамдан көзүмдү албай, улам биринен кийин бирин карайм. Ушунчалык табияты кооз кыргыз жеринен бөлүнүп, өзбектердин чөлдүү жеринде бирөөгө жалданып, курсагым үчүн гана жашап жүргөнүмдү эстеп жүрөгүм уйгу-туйгу...

Ушундай ойлорго төнүп отурганымда баш чабаным Сансыз буюра сүйлөдү:

– Бүгүн бул жерге калбайбыз, тиги Кара – Колдун этегине барып жайгашуубуз керек. Койлорду берки тектирге айдап кел, анан тигил арчалардын ичи менен өтөбүз, ошолорду аралай кеткен жол бар – деди. Чын эле берки короонун ээлери да койлорун сүрүп айдап келишип, тиги арча токойдун ичине кирип кетишип көрүнбөй калган. Алардын анда-мыдна “куррээй, куррээй” деген үндөрү угулат. Мен мындайды мурда көрбөгөндүктөн, жолдун жагда-

йын билбей эле койлорду тиги калың арчанын бир четин көздөй сүрүп айдап бара жатсам, Сансыз аке:

– Бери көздөй айда, бери! – деп, үнүн бийик чыгарып, колун жаңсады. Көрсө, ал тушта арчаларды аралай кеткен эни төрт-беш кадамдай болгон жол бар экен. Арчалардын калыңдыгынан үстү жагындагы чартактап кеткен бутактары туташып, асты жагынан асман көрүнбөйт. Тоону тешип салган туннель сыяктуу болгон ошол жол менен Сансыз аке койлордун алдына түшүп, атын жетелеген боюнча “куррейлеп” үн салып алдыга түштү. Мен койлорду артынан айдап баратканда нык тойгон жаныбарлар жанжактагы арчалардын арасына чыга качпастан, тынч гана чубап баратты.

Ошол табигый туннельдин ичине киргенимде, адегенде, эмнегедир өзүмдөн-өзүм кооптонуп, бир туңгуюкка капталгандай коркуу сезими пайда боло түштү. Арадан көп убакыт өтпөй кооптонуу сезими жоголуп, жаратылыштын көрүнүшүнө таңыркап бараттым.. “Ой тообо, көп эле жол жүрсөк да ободон күн көрүнбөгөн арча токойдун ичинде баратканыбызды карачы” деп, өзүмчө ичимден сүйлөнүп коём. Ушинтип бирөөгө жалданып кой артында жүрсөм да, кыргыз жеринин табиятынын сулуулугуна суктанып, кооздугуна бөлөнүп, кийинки күндөрдөгү кыйынчылыктар, баш чабандын мени басмырлаган кычы сөздөрү да эсимден чыгып кеткендей болду...

Ал күнү Боз – Бээ ашуусунун күн жүрүш тарабындагы жууркандай жабылган арча токойдун койнунан кеч бешимде чыгып, Кара – Кол ашуусунун этек жагынан өрүш алдык. Кеч кирип, койлорду жуушаткан соң, баш чабандар да куурап жаткан арчаларды сүйрөп келип чогултушуп, отту улуу жагышып, короологон жайыбыздан оолакташпай бир короодон экинчисине кыдырышып, биз менен бирге. “Бүгүнкү түндө эч кимде уйку деген болбосун! Бул жерде ит-куш арбын, от өчсө эле алар короолорго кирип

келиши мүмкүн” дешип, өздөрү анда мында мылтык атып, тарсылдаган үн чыгарышып короо четин айланып басып жүрүштү.

Биз, койчулар да, ошол учурдан пайдаланып, бири-бирибизге жолугушуп, аңгемелеше коюп жаттык. Мамасали түрктүн дайыма эки койчусу болчу, Топчубай аксакалдын койчусу Муктар менен Калмурза экөө мени четке чакырып, аңгемелешип отуруп калганыбызда, Мамасали түрктүн койчусу Калмырза: “Эртең баш чабандарыбыз жолго эртелеп чыгышыбызды талап кылат. Бирок, биз ар кандай абалды түзүп, ашууга кечирээк чыккандын амалын кыла-лы” деди. Мен эч нерсеге түшүнбөй,

– Эмнеге антебиз, ашууну эртерээк ашып кеткенибиз жакшы эмеспи – дедим. Калмырза бизге акырын сүйлөгүлө дегенсип сөөмөйүн оозуна такап, доошун акырын чыгарып,

– Сенин кыйынсынган баш чабаныңдын кызыгын ошондо көрөсүң. Канткенде да биздин короо биринчи кетет, анан калса, Мамасали акебиз да кытмыр, ал койлорубуздан да мурда ашууга чыгып кетет, себеби ал өзүнүн эки койчусуна ишенет, а силер болсо жалгыздансыңар, ошондуктан улугуңар да кой айдашып, артта калат. Кызыкты ошондо көрөсүңөр – деди...

Чын эле, мен кызыкты эртеси көрдүм. Берки эки кооронун койлору бизден мурда кетишип, ашуудан тынч эле ашып кеткенсиди. Асманда бир да булут жок. Айланадагы аппак кар көз уялтат. Сансыз аке экөөбүз өр тартып, ашууга жакындап баратканда, койлорубуз алдыда кеткен койлордун чыйыры менен жай чубап баратты. Ашууга бир чакырымдай аралык калганда Сансыз акенин жетелеп алган аты эки-үч жолу карга тыгылып, мүргүп барып кайра оңолду. Дагы бир аздан кийин карасам, аттын алдыңкы эки буту карга терең батып, тумшугу карга сайылып, козголо албай калыптыр. Сансыз аке аттын жүгөнүнөн кан-

чалык булкуп тартып, соорусуна камчы уруп жатса да, жаныбар аттын буттары чыкмак түгүл, кыймылдай албай калыптыр. Анан биз экөөлөп ар кыл айлага салып, алдын-дагы карды колубуз менен ары-бери шилеп жатып, атты тыгылган жеринен араң чыгардык. Койлорго карасам, алар бизден узай түшкөн экен, мен алардын аркасынан жүгүрүп жеттим. Баш чабаным артта калып, чыйыр менен атын жетелеп келе жаткан. Анан бир карасам эле, кайрадан бакырып, колун булгалап, мени бери кел дегенсип үн салып калды.

– Ке - ел, тезирээк бас! – деген үнүн уга коюп, алдыга бир карасам ашууга жакындап бараткан жолдо бизден башка эч ким, эч нерсе көрүнбөйт. Эндикти көрүп, койлор тууралуу тынчсызданбастан, артыма жүгүрүп келдим. Ат баягыдан бетер төрт аягы карга батып, курсагынан илинип тургандай абалда тумшугу карга сайылып турат. Сансыз аке айласы кетип, ат үстүндөгү куржун, баштыктарын алып коюп, аттын башын ары-бери булкуп, үн салды эле, эч натыйжа болболду. Анан аттын курсак алдындагы карды колу менен чукулай баштаса бул жердеги кар катуу экен, ага колунун күчү жетпеди. Айласы кеткенде куржундагы темир тарелканы ала коюп чукуп кирди. Кардын үстүңкү бети катуу катмар экен, андан да майнап чыкпады. Акырында үзөңгүсүн чыгарып алып, аны менен ургулай баштаганда кардын үстүңкү катып калган катмары сынып кетти. Асты, жерге жакын тарабы бир аз жумшагыраак экен, баягы темир кесе менен сузуп алып, кардын жумшарып калган катмарын аз-аздан шилеп чыгара баштадык. Ат жаныбар чарчап калганбы же коркуп калганбы, биздин түйшүктүү аракетинибизге көңүл бурбастан, кыймылсыз жатат. Арадан бир топ убакыт өткөндө аттын төрт аягынын ортолугун катуу кардан тазаладык. Эми аты чыгып кетерине ишенип калдыбы, баш чабаным, мага карап, маңдайынын терин жеңи менен шилеп аарчып алды да,

– Сен жүгүр, койлор ашууга чыгып калыптыр, тезирээк жет, ары жагындагы башка короонун койлоруна кошулуп кетпесин, жүгүр – деди. Мен шашып, он-онбеш кадамдай эле жүгүрө койсом, демим кыстыгып, башым айлана түшкөндө, бийик жерде түтөк болот, этият болуу керек деген сөз эсиме түшүп, жай баса баштадым. Бара жатып, “Кызыкты эртең көрөсүң” деп түндө Калмурза айткан “кызык” ушул экенине ынандым. Көрсө, ашуудагы карлар күн көтөрүлгөндө бир аз жумшара түшүп, аттын бир эле буту бата түшсө, ага удаа дагы башка буттары батып кетип, анын кайра чыгып кетүүсү кыйын болот тура. Тиги койчулар менин “улугумду” анча жактыра беришпейт өңдөнөт, ошондон улам, бизди атайылап ушундай кызыкка батыргысы келип, жолубузду кечендеткен өңдөнөт...

Түш оогондо ашуудан ашып, дагы жарым сааттай убакыт өткөн соң аскалуу урчуктун колтугундагы бир жашыл жайыкка койлорду жайып, кожоюнумду күтүп калдым. Төмөн жакка көз чаптырсам, берки койчулардын короолору өрөөндөгү суунун боюна жетүүгө аз калганын көрдүм. Менин койлорум жайылган жер көбүргөн аралашкан оттуу жер экен, айлана буруксуп, көбүргөн жыттанып эле жатып калды. Төмөн жакка көз чаптырсам токулуп жаткан кездеменин жарыш кетчү жибиндей созулган ондогон майда жолдор улам ылдыйлап, тээ тумшукка барганда көрүңбөй калды. Сыягы ал тумшуктан ары аны айлана барып, өрөөнгө түшүп кетет окшойт. Чоң жолдуу дептердин сызыгындай болуп тик бет менен кыялай кеткен ал жолдор мен койчулардан уккан Кара – кыя болсо керек. Айланама кайра-кайра көз жиберип жатканда кожоюнум да атын жетелеп, жогору жактан түшүп келди. Жетелеген аты бошошуп башын жерге салып, өзү салбырап калганына караганда, аябай кыйналган көрүнөт. Калмырза айткан баягы “кызыкты көрөсүң” деген сөз эсиме түшүп, күлүп койдум. Мен андан эч нерсе сурабадым, ал бир далайга чейин эч

нерсе дебестен, атынын ээр-токумун, өзүнүн үстү-башын ондоп-түзөп алды да, “Тезирээк койлорду жолго чыгарып айда” деди. Анын шаштырганынча бар эле, себеби, тигил Талдыктын үстүндө пайда болгон кара булутту шамал бери айдаса жаан болору белгилүү экен. Жамгыр кичине эле дыбыраса, Кара – Кыянын жолу кыяматтын көпүрөсүнө айланарын менин баш чабаным билет окшойт. Андай учурда айрыкча бодо мал, бөтөнчө жылкы үчүн коркунучтуу болорун мен да уккамын. Ошол кыядан тайыган ат тайгаланган боюнча коктуга түшөт коктуга барып токтойт деп сөз кылышчу. Эгер азыр же бир аздан соң күн жаап жиберсе, дагы бир “Кызыкты” көрмөк экенмин. Кудай жалгап, ал кара булутту шамал ары карай айдап кетти.

Үч-төрт сааттай убакыт өткөн соң, кечээ айтылган “Эртең Арчатынын оозуна барып түнөйбүз” деген жерге жетип келип, биз Мамасали түрктүн короосуна жакын жайгаштык.

“Арчаты” деген арчалуу чат, арчасы көп капчыгайдын ичи дегенди билдирет экен. Карагай, арча, түрдүү бадалдар жана алардын арасындагы түркүн өсүмдүктөргө толгон табияттын байлыгын Кудай таала сүйүктүү пенделери үчүн жер жүзүндөгү ушунчалык таза, ушунчалык түркүн байлыктар менен кооздоп жасаганын ушул жерден да көрүп, жаратканга кулдук уруп, жалынбай коё албайсың.

Эртеси сапарыбызды улантаарда баш чабандарыбыз «Силер койлорду жайганча, акырындык менен ашууга чыга бергиле, биз артыңардан жете келебиз» дешип, Ак – Босогодогу дүкөнгө кетишти. Көрүнүп турган ашуунун ары жагы Алай жайлоосу экендигин берки койчулардан кечээ укканмын.

Баш чабандардын биз үчүн кандай базарлык алып келерин күтүп, биз, койчулар өр таянып өз короолорубузду ашууга жакындатып барып калганда алар артыбыздан

жете келишти. Мамасали-түрк акеден башкасы “кырк жылкы айдашып” кызуу.

Мен айдаган короо жайылып баратып асты ашууга чыгып калганда атына кайра-кайра камчы басып Сансыз аке алдыга өттү. Мен тезирээк эле ашуунун кырына чыгып, көптөн бери эңсеп жүргөн Алай жайлоосун көрсөм деп көксөп келаткам. Күн түш болуп-болбой ашууга ашууга чыга бергенимде мен көксөгөн кең жайлоо көрүнбөй эле, алды жакта бирин-бири улаган адырлар, алардын ары жагынан ак кар жамынган бийик тоолордун чокулары көрүндү. Эки бел ашкандан кийин Алай жайлоосу жайылып көрүнө баштаганда, өз короосунан кандайдыр бир жүйөлүү себеп менен артта калып калган Мамасали акенин койчуларынын бири Калмурза келип, мага катарлаша басты. Андан мен бет маңдай жакта көрүнгөндөрдү сурап жаттым. Ал чын дили менен:

– Тиги тамдар турган жерди Сары – Таш деп коёт. Ал жерде чек арачылардын штабы бар. Тээтиги күн батыш тараптагы көп боз үйлөр тарап Сары – Могол деп аталат. Андан төмөн жакта Алай жайлоосунун чегинде турганына карабай, Тажикстанга караштуу болуп калган Дароот – Коргон менен Жерге – Тал. Ал аймактагыларды Кара – Тегиндик кыргыздар деп коюшат. Ал эми мына бет маңдайыбыздагы күн жүрүш тараптагы тоолор – Памир – Алай тоолору. Анын эң бийик чокулары Ленин жана Сталин пиги деп аталат деп, сүйлөп да, колу менен көрсөтүп да жатты. Акырында: «Биз тээтигил Ленин пиги деп аталган тоонун этек жагындагы Гүдүр деген аймакка барабыз – деп, сөзүн аяктады. Ошол учурда менин эсиме мектепте география сабагынан окуган Кыргызстандын аймагында бийиктиги жети жарым миң метрден ашкан дүйнөдөгү эң бийик чокулар бар деп агайларымдын айтканы эсиме келди. Ал чокуларды өз көзүм менен көрүп турганыма бирде сүйүнсөм, көз жеткис жерге чейин созулуп жаткан кең

Алай жайлоосун көргөнүмө андан бетер сүйүнүп, териме батпай толкунданып, көңүлүм көтөрүлүп бараттым. Анан мен:

– Гүдүр дегениңе түшүнбөй калдым – деп, сурап калдым эле, ал мага карап, бирде алаканын жая калып. кайра сөөмөйү менен алысты көрсөтүп,

– Мынабу түптүз болгон кең мейкиндиктеги майда-майда дөңсөөлөрү бар жерди «Гүдүр» деп коёт – деп түшүндүрдү. Ал Алай жайлоосуна мурдагы жылдары да келгендиктен, көптү көргөн, көптү билген киши болуп, берилген суроолорумдун бирин дагы жоопсуз калтырган жок.

Тоолорго ала көлөкө түшкөндө Анжыян оболусунун малчыларына бөлүп берилген аймактагы жанагы «гүдүр» деп аталган жайытка жетип, аерде тигилип турган чатырда биздин кожоюндун аялы жаш баласы менен жана иниси Качы болуп өз тиричилигин баштап калган экен, ага эми мен да келип кошулдум. Бирок түнөгүбүз ар башка болуп калды. Сансыз аялы, кичине бөбөгү болуп бир чатырда. Экинчи бир чакан чатырда үй орозгерлигине тиешелүү буюмдар, кокус күн жааса суу болуп калбасын деген казан аяктар, жыгач отундар, ээр токумдар шыкалып коюлган. Анын ооз жагындагы бош орун Сансыздын жылкычы иниси Качыга тиешелүү. Кечке жуук Сансыз менин колума солдаттын бир эски боз шинелин карматып,

– Баарыбыз чатырга кирип жатсак короодогу койлорду ким карайт, ансыз деле чатырга батышпайбыз. Мына бул шинел ары жылуу, ары жумшак. Сен ушунун бир жеңин кийип, экинчи жеңин чечип баш жагыңа жазданып жатсаң жайлуу болот, ошентип сенин кой четинде түнөгөнүң оң – деди.

Ооба, «ошентип» эки-үч күн түнөгөн соң көнүп калдым. Кечки тамактануудан кийин, колума баягы шинел менен бир арканды алам да, акырын басып барып койлордун ичинен жашыраагын кармап, аркандын бир учун анын

мойнуна, экинчи учун өзүмдүн бутума байлап коюп жатам. Мойнунда жиби бар кой башка койлордун арасына кирип тынчып калат. Мен жанагы шинелдин бир жеңин кийип, экинчи жеңин кийбестен башыма жаздап, өңүрлөрү менен ичимди, тизелеримди кымтылап, башымдагы малакайымды оңдоп-оңдоп коюп, койлордун четинен жай алам. Кой байлаган жиптин бир учун бутума байлаганымдын себеби, эгерде түн ичинде койлор кандайдыр бир себептен улам короодон жылып кеткенин уктап жатып сезбей калсам, тиги кой жалгыз калбай, койлорду ээрчип булкунганда мен ойгоном. Ошондуктан уктаар алдында бутума бир кой байлануу болсо камырабай тынч уктайм. Мындай айла-амалыма төрт-беш күндө эле көнүп калдым.

Чындыгында, Алай жайлоосу малчылар үчүн жыргал экен. Ар бир короо бири-бирине жакын болгонуна карабай, жайытыбыз бири-бирибизден кайчы багытталып, аралыгыбыз оолак. «Койлор бөлүнүп кетет, башка короого кошулуп кетет» деген тынчсыздануу жок. Кой артында жүргөндөр башка-башка багыттагы жайытта жүргөнүбүзгө карабай, койлор тойгон соң, аларды жуушатып коюп, ортолуктагы дөңсөөлөрдүн бирине келип аңгемелешип, отуруп калган учурларыбыз көп эле болот. Ошентсек да, мен көбүнчө жалгыз жүрүүнү каалайм. Алай жайлоосу – туура жагы 25-30 чакырымдай келип, узундугу чыгыштан батышка карай көз жеткис аралыкта созулуп жаткан жап-жашыл өрөөн. Башка жерлердегидей тирешкен карагай-арчалары жок болгону менен, текши көйкөлүп өскөн чөбү карап эле тура бергиңди келтирет. Бул жердин бетегеси, түп жагында бир тутамдай топтолуп, бою төрт-беш элидей гана өскөн майда тулаңдуу майсасы (аны бул жактагылар «гөдөө» деп атап коюшат экен) алардын ичинен 25-30 сантиметрдей бийиктикте өсүп чыккан сабагы баш алып (чач чыгарып) термелип турган бетегенин калыңдыгын айтпа. Кичине шамал жүрсө, анын эпкиненин термелген чачтуу

бетегелердин көрүнүшү кадимки эле көлдүн бетиндеги майда толкунга окшоп, көз жоосун алат. Бир азга карап турсаң, өзүңдү көл үстүндөгү кайыкта термелип отургандай сезесиң. Мындай ыракаттка мен өзүмдү күн сайын эмес, саат сайын бөлөнөм...

Баарынан да, мен эч кимге айтпаган, эч кимге билдирбеген, бирок мени ыракатка бөлөгөн бир сезимге мен ичимден кудундап, бул жайлоодо жүргөнүмө өзүмчө эле жаратканга ыраазы болом. Ал тууралуу айтып сөз кылуу же жазуу абдан орунсуз. Бирок ал чындык тууралуу, менчилеп, энесинен эрте ажырап, арсар турмушка кабылып, жадырап-жайнап, күлүп жашап жүрөр учурунда, кара курсагы үчүн бирөөнүн колунда жалданып иштеген балдар да болорун (ылайым эле андайлар менден башка болбосун деп) ойлоп, сөз кыла албай жаткан чындыкты кыскача болсо да, айта кетүүгө өзүмдү өзүм мажбурлап турам...

...Асман ачык, аба салкын. Аба табы жылуу болгон күндөрдүн биринде, жайып жүргөн койлорум нык тойгондуктан ар-ар жерге топтолуп жата башташты. Жаткандарын айдап тургузуп, Ленин пиги тараптан түшүп, өрөөнгө келгенде жайылып ага баштаган суунун боюна айдап барып суугардым да, кайрадан майда дөңсөөлөрдүн арасындагы кокту сыяктуу келген бир жайга имерип койдум. Кой болсо да, курсагы дың тоюп, суусуну канып калган соң, бир жырғап жатып эс алгысы келет өңдөнөт, жаныбарлар. Айдабай коёрум менен, токтогон жерде жуушап жатып калышат. Алардан четирээк жактагы бир дөңсөөдө комдолуп жаткан төөдөй болгон эки-үч таш жаткан таштар бар, мен ошолордун биринин үстүнө чыгып айлананы карасам, жакын жерде эч ким көрүнбөйт. Ошондон соң, түнү менен ар жеримди кыбыратып, тынчымды алып чыкчу нерселердин сазайын берүү үчүн, ушул жерде алардын түбүнө жетким келди... Үстүмдө пакталуу купайке-шым, анын ичинен бамазия деген түктүү кездемеден тигилген көйнөк, жалаң

этке кийилген шымым да пакталуу, бутумда керзовой өтүк, башымда малакай. Алардын баарын чечип, энеден жаңыдан туулгандай жып-жылаңач болдум. Тумагымды, купайкемди, өтүгүмдү бир таштын үстүнө коюп, андан соң пакталуу шымымды аңтара салдым, анын ичинен кийүүчү эч нерсем жок болчу. Шымымды тескери аңтарып алып, ар тарабынан ташка кату-катуу чапкылап, өзүмдөн обочороок жерге күнгө жайып койдум. Түнү бою менин тынчымды алчу «бөкөндөр» (тагыраак айтканда – биттер) жан бергени жан берип, жаны бышыгы тирүүлөй боюнча ташка чабылып, калгандары жерге кулап түшүп жаткандай болду. Ушундай иш-аракетим үчүн өзүмө өзүм ыраазы болуп, ал аракетимдин кийинки бөлүгүнө өттүм. Жумшак келген бамазия материалынан жасалган майда түктүү көйнөгүмү ташка чапкылагандан анчейин натыйжа анчалык болбогондуктан, анын ар бир тигишинин бүктөмүн колум менен жазып карап, тоюп томолок болуп, курсактары канга толуп, ордунан чыккысы келбеген «немелерди» ошол ордунда эле эки бармагымдын тырмагынын ортосуна салып, сыгып, өлтүрүп жаттым. Түгөнгүрлөрдү түгөттүм го деп туруп калсам, дагы бир жерден табылат. Уругуң үзүлгүр, кантип мынчалык көбөйгөнү мени таң калтырат. Тырмактарыма жабышкан биттин канын (балким өзүмдүкүдүр) аарчый коёюн десем, катып кеткен экен тазаланбайт. тырмактардын мындай жийиркеничтүү көрүнүшүн менден башка эч бир жан көрбөсө керек (ылайым эле көрбөсүн), бирок кудай өзү кечирсин, ошону көрүп туруп, ошолордун сазайын бергениме бир жагынан табам кана түшкөнүн жашыра албайм. Менде «Эми бул паразиттерден кутулдум го» деген ишеним пайда болуп, колумду жууп алууга сууну көздөй жөнөдүм. Бара жатып баштагыдан көңүлүм сергип, менин мындай абалда жүргөнүмө эмне себеп болгон деген суроону өзүмө өзүм берип, ага өзүм жооп издей баштадым... Анын себеби балким мен курсагым үчүн гана

жашап, бирөөгө жалданып иштеп жүргөнүмдөн болсо керек... Деги эде, бир аалым айткандай: «Жаныбарлардын бир түрү тамактануу үчүн жашап жүрсө, экинчи бир түрү жашоо үчүн тамактанаып жүрөт» деген сөз эсиме түштү... Байкасам, мен азыркы күндө тамактануу үчүн гана жашап жүргөнсүйм... Балким, менин энеден эрте ажырап калгандыгымдыр, жо-жоок, чоң атамдын көзү болгондо эч убакта мындай абалда калбасам керек эле... А балким... балким, азыр мен өз атамдын колунда жашабай жүргөндүгүм себептир... Ушундай ойлордун торуна чырмалып бара жатып, жакын эле турган суу боюна жеткенче, башыма ушундай ойлордун бири келип, кайра бири учуп кетип жатты...

Ойго батып баратып суунун жээгиндеги үйдөй болгон чоң таштын түбүнө келгенимди сезбей калыпмын. Ал ташты элдин баары «Жарыл таш» деп атап коюшчу. Бул чоң таштын түп жагы туташ болгону менен, өйдө жагы бирөөлөр атайылап ортосунан жарып, экиге бөлүп тилип койгонсуп турат. Эки жагынын тең ортолугунда өспүрүм баланын боюндай оюгу бар. Мазар деп да атыгып калган бул «Жарыл ташка» кээ бирөөлөр келип, тилегин айтып, сыйынып да кетишет деген сөздөрдү угуп калчумун. Мазар атыккан бул таш жөнүндө ар кимден сураштырып да жүрчүмүн. Ал мындайча болгон имиш...

...Өткөн замандардын биринде жашы отуздардан өтүп калган жубайлар Үмүт аттуу секелек кызы үчөө жакыр турмушуна карабай, жупуну оокатын тың жүргүзүп, кайгы-капасыз өмүр сүрүп турушат. Секелек кыз төрт-беш жашка келгенде апасы төрөттүн оордугунан каза болуп калат. Арадан көп өтпөй атасы башка бирөөгө баш кошот. Убакыт закымдап өтө берет. Көчөт кыз секелек кызга айланат, анан барып кол арага жарап калат. Бирок тигил «апа» Үмүттүн кылган ишинен, хүрүм-турумунан, бой түзүлүшүнөн тынбай эле кемчилик таап, кагып-силкип, жекире берчү болот. Кыз акыры анын казабына чыдабай, бир

жакка жоголуп кеткиси келет. Бир күнү катуу ыза тартып, түн жамынып үйүнөн чыгып кетет. Эптеп ал жерден алыс кетип калууну самап баратып, экинчи күндүн кечинде алдан-күчтөн тайыганда, тоо боорунан шаркырап агып түшүп жаткан суунун боюндагы үйдөй болгон ушул чоң таштын жанына келип, анын түбүнө түнөп калат. Түн ортолоп калганча уйкусу келбей, асмандагы жылдыздардын жарык чачыраткан чоңураагын терип санап, «ушулардын ичинде менин жылдызым кайсынысы болду экен?» деп ойго батып жатса, тиги чоң таштын артынан сыбызгыдай болуп акырын созолонгон үн угулат. Ал добуштан адегенде коркуп кетсе да, кайра ага кулагын төшөп калат. Бирде созулуп, бирде үзүлүп, кайра уланып, чыгып жаткан бул добуш кайдан угулуп жаткандыгын байкоо үчүн тура калат. Үмүт караңгылыктан чочулабастан, чоң ташты эки-үч айланып чыгат. Айлана тым-тырс – тынч, эч кайдан, эч нерсе байкалбайт, үн да угулбай калат. Кайра келип таштын түбүнө жата койсо, баягы муңдуу үн, бирөөгө жалынгандай, бир нерсени өтүнүп суранып өтүнгөндөй добушта кайрадан угулар-угулбас болуп сызылып чыгып, ал үн Үмүткө баласынан айрылган эненин муңканган үнүндөй сезилет. Ошол замат Үмүттүн эсине апасы түшөт. Апасынын арбагы так ушул чоң таштын ичинде жүргөнсүйт. Түн койнундагы ушул ээн жерде, ушул үйдөй болгон чоң таштын түбүндө өзү апасына жакын келип, бирок ага колу жетпей жаткандай сезиле баштайт. Апасынын доошуна окшогон үн угулар-угулбас болуп кулагына улам жаңыра берет. Ошондо Үмүт да муңдуу обонго салып, тиги чоң ташка жөлөнгөн калыбында, обонун созуп, ага минтип жалына баштайт:

Касиеттүү сырдуу таш,
Жаныңда турам жалдырап.
Сыр каткан сенин ичиңден,
Апамын үнү жаңырат.

Так биле албай аны мен,
Күйүп турам жалындап.

Койнуңду аччы сырдуу таш,
Апамын жүзүн көрөйүн.
Жытына тоюп апамын,
Дидарынан өбөйүн.
Эмчегинен бир жыттап,
Ушул жерде өлөйүн.

Апамдан калып ажырап,
Азапта жашап келемин.
Жарылып аччы койнуңу,
Мен апамды көрөйүн.
Эгерде апам жок болсо,

Мен койнуңда жатып өлөйүн – деп,
муңканып ырдап турганда, тигил үйдөй болгон чоң таш
шарт этип, ортосунан тең жарылып кетет. Үмүт жарылган
таштын аралыгын карап, апасын таппайт. Ошондо жарыл-
ган таштын ортосуна тура калып:

«Эми ташым, жабылгын,
Мен апамды көрбөдүм.
Көңүлүм дайым тынч болсун,
Жемесин укпай өгөйдүн,
Санаа тартып саргайбай,
Койнуңда жатып өлөйүн – дегенде,

жарылган таш Үмүттү ортолугуна кысып, таш кайра
шарт жабылат. Үмүттүн таш ичинде калганын бирөө бай-
кап калган экен, ал чапкан бойдон кыздын атасына жетип,
көргөн окуясын айтып берет. Кызы тууралуу кабарды ук-
кан атасы Үмүттүн ынак бир курбусун алып, экөө баягы
ташка келет. Адегенде атасы ташка жөлөнүп туруп жалы-
нат:

Жарыл ташым, жарылчы,
Мен кызымды көрөйүн,
Дидарына мен тоюп,
Маңдайынан өбөйүн – деп,
буркурап ыйлайт. Ошондо, таш ичинен Үмүттүн муңа-
йым сызылган үнү:

Жарылба ташым жарылба,
Мен атамды көрбөйүн,
Каарына калбайын,
Үйүндөгү өгөйдүн.
Колуна анын баргыча,
Ичинде жатып өлөйүн – деген жооп угулат.

Кызы менен атасынын ушундай өтүнүчтөрү бир нече
ирет кайталанып, таш ачылбай коюптур. Андан кийин
Үмүт менен жаны бирге болуп, бирге чоңойгон курбусу:

Жарыл ташым, жарылчы,
Мен курбумду көрөйүн.
Дидарына мен тоюп,
Чекесинен өбөйүн – деп үн салат.

Таш ичинен:

Жарылба ташым, жарылба,
Мен эч кимди көрбөймүн,
Андан көрө мен сенин ,
Ичинде жатып өлөйүн – деген үн чыгат.

Көптөгөн аракеттен эч натыйжа болбогон соң, келген-
дер кайра кетишет.

Көптөн бери перзент көрбөй, ар кайсы мазарларга сы-
йынып жүргөн бир аялга бул окуя тууралуу кабар угулуп,
ал да келиптир. Ал муңканган үнү менен:

Жары-ыл ташым жарылгын,
Мен бу кызды көрөйүн.
Зармын перзент жытына,
Маңдайынан өбөйүн.

Көрсөтпөсөң анда мен ,
Түбүңдө жатып өлөйүн – деп,
зар какшап, муңканган үнү басылбай көпкө ыйлап сура-
нат. Ошол учурда таш ичинен:

Жары-ыл ташым жарылгын,
Зарлап жүргөн апанын,
Мен перзенти болоюн,
Мээримине бөлөнүп,
Дидарына тоёюн –

деген үн чыгып, таш шарт экиге жарылып, ичинен
Үмүт чыгат. Тигил муңдуу аял менен Үмүт эне-баладай бо-
луп кучакташып, көрүшүп, өбүшүп, бирин бири жыттап,
ээрчишкен боюнча тоо таянып, күн чыгышка карай жол
тартып кетишкен имиш. Жарылган таш ошондон бери жары-
лган бойдон калып, аны эл ошондон бери «Жарыл таш»
деп аталып калган имиш...

...Мен колумдун тырмактарында катып калган канды
жууп келейин деп баратып, ушул «Жарыл таштын» жаны-
на келгенимде, жогоруда айтылган элдик уламыш эсиме
түшүп кеткенин өзүм да байкабай калыптырмын.

Ал уламышта айтылган окуя турмушта чып-чын болуп
өткөндөй кабылдадым. Перзентке зар болгон эне үнүнө,
Энесинен ажырап калган бала үнүнө, жансыз болсо да бү-
түн турган ТАШ шарт этип жарылып кеткенине мен азыр
деле чын дилимден ишенип турдум. Анан мен да анын
жанына барып, ушул жарылып турган «Жарыл ташты»
карап туруп, «Ушинтип бирөөгө жалданып кой менен кой
болуп жүргөндөн көрө, мен да «Жарыл таштан» сурансам,
ал мени да койнуна катып, жашырып алар бекен» деген ой
дилиме келди...

Ал оюмдан кайра өзүм чочуп кеттим! Мен эмнеге таш-
тын ичине кирип кетишим керек? Мен тигил чоң таштын
ичинде калсам, менин чоң атама, апама арнап ким куран

окуйт! Жок, Жарыл – Таштан суранып, анын койнуна кирип, түбөлүккө анын ичинде калууну суранбайм! Мен окууга барам. «Окуп келип Пайзилда агайдай же Бейше Тагаев агайдай мугалим болуп, балдарды окутушум керек!» деген тилегим эсиме түшүп, жүрөгүм дүкүлдөп кетти да, бир аздан соң өзүмө келдим.

Жарыл – Таштын жанында агып жаткан сууга барып, биттин каны катып калган колумдун тырмактарын тазалап жуудум да, жуушатып койгон койлорумду ордунан козгоп, жайылта баштадым. Кийимдерим аздыр-көптүр жанагы «мителерден» арылгансып, көңүлүм ачылып, кең Алайдын көрүнүшүнө суктана карап, койлорду жаңы жайытка карай багыттап коюп, өзүмчө эле бир ыракатка батып, кийине баштадым.

Жайылып бараткан койлорго көз салып турдум да, бетегелүү көк майданга чөк түшүп отура калып, чоң атам үйрөткөн «Азирети Ясин» деген курандын жети мубийнин (бөлүгүн) түгөл окуп, чоң атам Молдо Жусунун, чоң энем Мантыйдын жана өз апам Топчубай кызы Апизанын арбактарына арнап, бата кылдым...

Койчулук турмушум зуулдап өтүп жатты...

Күндөр саналбай өтүп, мен кечинде бир жеңин чечпей, экинчи жеңин чечип, башыма жазданып жатчу солдаттын эски шинели, мага мамыктай сезилип, кийген бойдон чечпей жаткан пакталуу купайке-шымым, бутума байлап коючу аркандын учу мага эч кандай ыңгайсыздык келтирбей, өзүмө мамыктай сезилип, түнү жылдыз санап, күнү көйкөлгөн көк чөптүн шамалга теңселген кооздугу менен алек болуп, Алайдагы койчулук күндөрүм мен үчүн жакшы өтүп жатты. Кечирген күндөрүм жашоо үчүн тамактанып, же тамактануу үчүн жашап жүрөмбү, айтор, андай татаал суроого жооп деле издебей калгансыдым.

Күндө кайтарган койлорум тойгон соң, аларды суугарып чыгам да, ойдуңураак келген жерлердин бирине жуу-

шатып коюп, Жарыл –Таштын жанына барам. Анын майда кум баскан түбүнө отура калып чоң атам, чоң энемдин жана апамын арбагына арнап куран окуу мага адат болуп калды. Ушулардын арбагы колдосо, мен эртедир-кечтир жогорку окуу жайлардын бирине өтүп, бир адистикке ээ болуп келермин деген ишенич менин көкүрөгүмдөн чыкпай, мени жакшылыкка чакырып тургансып жүрүп алды.

Жаштын тилегин кудай берет деп Көр Каарынын айткандары да эртеден кечке эсимден чыкпай жүрөт...

БАССАМ-ТУРСАМ ОКУСАМ ДЕП ОЙЛОНОМ...

*Канткенде табам амалын,
Көкүрөктө жаранын.
Алыста окуу артык деп,
Угамын катуу кабарын...
(Мукай Элебаев)*

Колума таяк кармабай, кой артынан жүрбөй калганы-ма бир топ күн өтсө деле, башым өйдө көтөрүлбөй, мен да башка балдардай шаарга барып, окуп калар бекенмин деп, бассам-турсам ойго батып жүрөм. Мына, азыр да айылдын ортосундагы дөңдө отуруп алып, эки көзүм айланада болгону менен, эси-дартым окууда... Анда-мында гана айланамдагы жаратылыштын көрүнүшүнө көзүм түшүп алаксып кетем да, кайрадан эле санаам сапырылып, “мен да окууга барар бекенмин” деген ойго чөмүлөм. Кээде гана ушул чектен көзүмө көрүнүп турган жаратылыштын көрүнүшүнө алаксып түшөм...

Өзбекстанда жүрүп иштеп келбегенимде биздин жердин мынчалык кооз экендигин балким сезбейт белем, ким билет.

Өз айылыма келгениме жыйырма күндөй болуп баратат. Баягы мен койчу болуп жүргөн кезде көргөн жаратылыштын кооздугу бир эле кыргыз жерине тиешелүү көрүнүштөрдөн экендигин сураган кишилерге айтып бергенден тажабайм. Ошону менен катар биз жашаган аймак да өзүнчө бир керемет. Тигине, оң тарабымда Ак – Башат, Кең – Коо, Кароол – Дөбө, Кара – Колот деген жайыттар жана

эгин талаалар. Аларды атайылап кооз көрсөтүү үчүн бирин бирине жалгап же бирин биринен бөлүп, усталар тарабынан атайылап тизип коюлгандай курбу-курбу таштар жаратылыш тарабынан тартылган көркөм картина сыяктанат. Сол жагымды карасам Торгой деген бийиктиктен чыгыш тарапка ороло созулуп кеткен Токбай – Ата, Ажыке, Буйга, деген жайлоолору аларды аралап, сызылып агып өтүп жаткан Кара – Кулжа жана Тар суусу. Ал эки дарыянын ортолугундагы адырлар жана өрөөндөр алаканга салгандай даана көрүнүп турганына баам салсаңыз, чоң бир галерея музейдеги белгилүү сүрөтчүлөрдүн пейзаждык эмгегин көрүп тургандай сезесиз өзүңүздү.

Жаратылыштын ушундай кооздугун мен фергана өрөөнүндө жүрүп келбесем, балким, байкамак деле эмесмин. Жашоодогу ак менен көктү, жаман менен жакшыны, ачуу менен таттууну, деги-деги, баарын турмуш өзү көрсөтүп, өзү таанытат тура. Мына, мен аз убакыт болсо да башка жактарда жүрүп келгендигимден, эми туулуп-өскөн жериме, айылымдын асыл адамдарына суктанып, ошондой адамдар арасында, бир кесипке ээ болуп, эмгек кылууну самайм. Андай максатка жетүү үчүн окуу керек деп, бассам-турсам ойлоном.

Мага бардык кесиптердин ичинен мугалим болуу ардактуу сезилет. Болгондо да, мугалимдердин ичинен Пайзилда агайым менен аркадан келген Отунчу Дыйканбаев жана Бейше Тагаев агайларым дайыма эсиме түшөт. Мен да ошолордой болуп, мектеп окуучуларына сабак берсем деп самайм. Бирок андай максатка жетүү үчүн жогорку окуу жайлардан окуп келүү керек экендиги да белгилүү. Кийинки күндөрү бассам-турсам “канткенде жогору жакка барып, окуп келер экенмин?” деген ой башымдан кетпей койду.

Окууга баруунун өйдө-төмөн түйшүгү белгилүү болсо да, кайда баруу, кандай документтерди даярдоо, танда-

ган кесипке байланыштуу кирүү экзамендерин тапшыруу деген сыяктуу түйшүктөрү бар экени ага даярдык көрө баштаганда билинет тура. Жол кире жана тамак-аш маселелерине кетүүчү чыгымдарга бирөөлөр күн мурунтан даярданып алышкан. Айрымдар үчүн бул маселенин чечилиши жеңил болсо, бирөөлөргө оор болору да чындык. Бул маселе, мен үчүн айрыкча татаал болуп турган кез эле.

Кээ бирөөлөр мен тууралуу “Ал Өзбекстанга барып иштеп, каржы таап, келди” деген ойдо болушса керек. Таштыбы, акча тапмак түгүл, ачка калбаганыма каниет кылып, баш чабан аттуу бир кишинин көзүн жалтаңдап карап, кара курсагым үчүн гана иштеп жүрүп келгенимди бир өзүмдөн башкалар кайдан билсин...

“Бирөөлөр курсагын тойгузуу үчүн жашап жүрсө, бирөөлөр жашоо үчүн курсагын тойдуруп жүрөт” деген сөздү кайсы бир китептен окуганым эсиме тез-тез түшөт. Азыр ал китептин аталышы да, андай сөздү айткан кишинин аты-жөнү да эсимде жок, бирок мен ошол акылман киши айткан кептин кайсы бөлүгүнө киреримди билбей... күн өткөрүп жүрүп, кайра келдим го айылыма.

Келери келдим, бирок бассам-турсам “Мен да окуур бекенмин, башка балдарга окшоп окусам экен” деген ойго батып жүрсөм да, кечээ жакында эле койчулук менен кош айтышкан күнүм көз алдыма тартыла калат. Мына, ал күндөр кайрадан дагы эсиме түштү...

Кайтарган койлорумду чак түштө короого айдап келип, кожоюндук кылган баш чабанды чатырда көлөкөлөп жаткан жеринен чакырып чыктым. Аны менен бирге койлорду санап, түгөлдөп, жалпы саны туура чыгып жатканын андан эки кайталап сурап, анын оозунан “Туура” деген сөздү уктым. Кожоюндун – баш чабанымдын “Туура” деген сөзүн уккан соң, мен ага карап: “Мына, короодогу койлоруңуз түгөл экен. Мен эми мындан ары сизге койчу боло албайм, айылга кетем!” деп, колумдагы четин таягымды ал тарап-

ка ыргытып жибергенимде, таягым диңкилдеп барып, бир учу жерге такала түштү да, экинчи учу анын өтүгүнүн кончун сыйпап өттү. Дайыма анын көзүн карап, ага сөз кайрыбай байкуш болуп жүргөн менин бул кылыгым ага катуу тийди көрүнөт, ачууланып, “Бул эмне деген жоругуң?” деп кыйкырып жиберди. Мен анын сөзүнө көңүл бурбай, кечээ күнү малчыларга туз жана аштоо алып келип, кайра жөнөп жаткан колхоздун машинасынын бортуна ошол замат секирип чыккан бойдон жөнөп кеттим. Машина ылдамдаганда артыма карасам, “кайран” кожоюн – баш чабан менин кетип баратканыма ишенбей турса керек, машина тараптан көзүн албай, мен тарапты караган бойдон карал турат.

Арадан эки сааттай өткөндө биз отурган машине колхоздун кеңсесине жетип келди. Мен ферма башчыга жолугуп:

– Сатыбалды аке, мен туугандарымды эки жылдан бери көрө элекмин. Ал жакка барып келүүгө жол кире алуу үчүн баш - чупан Сансыз аке сизге жиберди – деп, калп айтып жибердим. Ал киши камкор, мээримдүү жакшы адам эле, мени ээрчитип барып, колхоздун эсепчисине айтып, ал киши жазып берген кагазды кармап алып, кассага барды да, ошол жерден менин колума төрт жүз сом акчаны карматты.

Мен Асаке базарына кирип, башыма ала топу, китель деп аталган күрөң түстүү, көкүрөгүндө эки чөнтөгү бар чий баркыт көйнөк, боз трайкеден тигилген шым жана тумшук жагына дермонтин капталган брезент туфли сатып алдым да, баягы мага тааныш сарайга барып, кийим которуп чыктым. Буга чейин кийип жүргөн тумагымды, пакталуу купайке-шымымды, өтүгүмдү бирине бирин ороп таңып, көтөрүп алдым. Автовокзалга келгенимде дубал боорундагы бир чоң күзгүдөн өзүмдү карасам, кадимки эле бир кишидей болуп калганымды көрүп, кубанычка

бөлөнө түштүм. Уучумда жүргөн пулуман эки жүз сомдой калган экен, аларды китель сыяктанган чий баркыт көйнөгүмдүн көкүрөгүндөгү эки чөнтөккө бөлүп салып, Өзгөн тарапка кетчү автобуска отуруп жолго чыктым.

Койчулук менен кош айтышып, айылга келе берген ошол күн оюма түшкөндө, дагы эле ал абалдан чыга электей тартынчыктап, эки жагымды каранып жиберем.

Чоң атамдын көзү барында бөлүнүп чыгып, өздөрүнчө жашап жүргөн Амира деген абам мага дайыма аскар тоодой тирек болуп көрүнчү. Ал он жылдан ашык бригадир болуп иштесе да, өкмөттүн иши деп жүрүп, акырында эшигинде чычкак улагы жок жарды боюнча катардагы колхозчу болуп калган эле. Ал бригадирлик кызматынан бошогон соң деле, согуштан жарадар болуп келген колуна карабай, зайыбы экөө тең чиедей болгон жаш балдарынын бирин көтөрүп, бирин жетелеп, колхоздун түрдүү ишин аткарып жүрүшкөн. Чоң атамдын көзү өткөн жылдан соң, мен онунчу классты бүткөн элем, агамдын жогоркудай абалын көрүп жана өзүмдүн арабөк турмушумдан улам, өзбек жеринде иштеп жүргөн бирөөнү аргасыздан ээрчип кеткен элем мен...

Мына эми мен ал жактан кайрылып келип, ошол абамдын үйүнө кирдим. Шаарда окуп жүрүшкөн мен теңдүү балдардын бир тобу жайкы каникулга келишиптир. Алардын кийингени, баскан-турганы, адамдарга жасаган мамилеси өзгөчө бир жакшы болуп калганын көрүп, көзүм күйүп, суктана карайм. Мен да ушуларга окшоп, шаарга барып окусам деген тилегимди бир күнү Амира абам менен анын зайыбы Бөкү апчем экөөнө (агамын келинчегин “апче” дегенимдин себеби, ал мен эки жашта экенимде чоң атама келин болуп келип, ошол убактан тарта бир туугандай болуп жашап калгандыктан, мен аны эжемдей көрүп, “апече” деп калыптырмын) билдирдим. Алар менин оюма

кошулар-кошулбасын дароо билдиришпей, экөө бирин бири карап, ойлонуп отуруп калышты...

...Арадан үч-төрт күн өткөндө агам мени жанына чакырып,

– Окууга барсам деп тилек кылып калыпсың. Болгондо да алыска, тээ Фрунзе шаарына барып окууну эңсеп жүрүпсүң. Андай максатыңа биз да тилектешпиз, бирок... балам... – деп, үзүл-кесил сүйлөп, бир азга үн катпай туруп калды. Анын мага карата “балам” деп сөз салганын биринчи уккан мен да анын оозун карап, кептин уланышын күтүп калганымда, ал сөзүн мурда токтоткон жеринен кайра улады:

– Бирок... деп, такалып туруп калганымдын себеби бар. Аны сен айттырбай эле түшүнсөң керек, бирок ошондой болсо да, жайынча айтып берейин. Алыстагы борбор шаарга жетүү үчүн күндөп-түндөп жол жүрөсүң, ага жол кире деген зарыл. Угушума караганда, барар жериңе жетип, окууга өтүү үчүн жарым айдан кем эмес убакыт өтөт. Ошол күндөрдө жашоо үчүн жатар жайга жана күн сайын тамактанып турганга жете турган каржы керек. Мен сенин окусам деген тилегиңди кубаттайм, бирок сенин ушунчалык керектөөңө жете турган каржыны мен таап бере албайм – деп, дагы үндөбөй калды. Ошол учурда биринчиден, абамдын мага колдоо көрсөтө албастыгына көзүм жетип, экинчиден, кантип эле тап-такыр жардам бере албасын? деген ой башыма келе калып, капаланып туруп, аны карай койсом, ал сөзүн кайра улады:

– Бар болгону, тигил байланып турган койдон башка сага берер жардамым жок. Элибизде “Жоктун жону катуу” деген сөз бар, аны да көңүлүңө алып кой – деп, мени сумсая карады. Абамдын аргасыз абалын сезе коюп, ага боорум ооруду, боорум эле оорубастан, эмнегедир аны аяп, абамы мындай абалга кептеп жатканыма өзүм капалана түштүм. Бирок байланып турган куйруктуу көк кашка койдун көргөн соң, бир аз болсо да, капалыгым жазылып, көңүлүм

ордуна келип, капчыгым калыңдай түшкөнсүдү. Ойдун күлүктүгүн карачы, “абамдын эшигинде эч бир малы жок эле, сыягы муну да бирөөдөн карыздап алып келсе керек” деген ой көкүрөгүмдөн сызып өттү.

Капчыгым калыңдай түшкөнсүдү дегенимдин да жөнү бар эмеспи. Баягы көкүрөк чөнтөгүмө салган акчамдын бир сомун да корото электигим эсимде..

Ишемби күнү абамдын баягы мага көрсөткөн куйругу чоң көк кашка коюн башкаларга кошулуп айдап, мен да базарга жөнөдүм. Базарга салып, кармап турган коюм тез эле сатылып кетти. Бирөөлөр “Арзан кетиптир да” деп айтып жатышты, а мен болсом коюмдун тез эле сатылып кеткенине сүйүнүп турдум. Базарга келгендер керектүү нерселерин, балдарына майда-чүйдө алып жатышты. Мен элүү сомго бир кара чемоданды сатып алдым да башка эч нерсеге көңүл бурбай, бирге барган кишилер менен кайра жолго чыктым. Үйгө келгенде чемодандын капкагын ачып, ичине жакшылап көз жүгүртүп, кайрадан жаба койгонумда апчем жанымда турган экен, ал мага карап:

– Ээ ботом, мунуңдун ичинде мобу кичинекейлерге базарлыгың жокпу? – дегенде, чын эле базарга барып, кой сатып, анан эч болбосо, бөбөктөргө үч-төрт момпосуй ала келүү оюма келбегенине аябай уялып кеттим. Менин ыңгайсыз абалымды сезе койгон апчем мени кайрадан жубатып:

– Тамашалап жатам, мейли эми, мейли – деп күлө карап, буга эмне саласың? – деди, жылмайып. Бул суроого да жооп таба албай калдым, анткени элчилеп чемоданга салынуучу камдап койгон кийим менде жок болчу. Апчем:

– Чоң чемодан алганың ырас болуптур – деп, күлүп койду.

Фрунзеге жөнөчү балдар бүрсүгүнү жолго чыгарын эрте менен уктук. Апчем ошол учурдан баштап камыр көптүрдү да, түштөн кийин кечке чейин жупка жайып, аны

бышыруу менен алек болду. Эртеси апежем мен сатып келген чемодандын түбүнө газета төшөп, кургап калган жупкаларды улам кабаттап, аны кош алакандап ныктап басып салып жатты. Чемодан үймө болуп толгон соң, апчем жанында турган калай тарелканы алып, мага карады да,

– Мынабу жупкадан бул табакка жарымдай салып, анын үстүнө мына бул шишедеги сары майдан эки-үч тамчылатып, үстүнө кайнак суу куйганда эң сонун тамак даяр болот – деп, мага көрсөтүп жатып, – ме, эми муну жеп көрчү – деди да, ал тарелканы менин алдыма жылдырып, колума кашык берди. Анын абдан сонун тамак экенине ынанып, апчеме аябай ыраазы болуп турдум. Сары май куюлган бөтөлкөнүн оозун кагаз менен бекем тыгындап, аны тарелкага катар коюп, үстүнө үйүлө салынган жупкаларды тартып койду да, күч менен басып жатып, чемодандын илмегин араң жаптык. Эртеси башка балдарга кошулуп мен да жолго чыктым. Окууга деп бара жаткан балдардын колунда ар кыл көлөмдөгү жеңил келген чемодандар, бир эле меники баарыныкынан көлөмдүү, башкалардыкынан салмактуу...

Жалпак – Таш айылдык кеңешинин ар башка айылдарынан ондон ашык бала Фрунзеге поезд менен эки суткада жеттик. Ошол эле күнү ар ким каалаган факультеттерине документтерин тапшырды. Мен документимди “Укук таануу” (юридика) адистигине өткөрдүм.

Тарых, география, математика, филология факультеттерине тапшыргандар августтун үчүнө чейин эле алгачкы экзамендеринен өтпөй “кулап” калышты. Мен үчүнчү август күнү кыргыз тилинен сочинение жаздым эле, анын жыйынтыгын эртеси илинген жеринен менин фамилиямдын тушунан “Жакшы (төрт)” деген бааны көрүп, кубанганымды айтпа. Кыргыз тили жана адабиятынан оозеки сынак 9-августка коюлган экен, бардык көңүлүмдү ошого буруп, даярдана баштадым. Даярдыгыманбы же кудай жолумду ачтыбы, андан кийинки 14-числого коюлган та-

рыхтан да “Беш (эң жакшы)” деген бааларды алып, кубанычым койнума батпай жүрдүм. Менин сынактардан өтүп жаткандыгымды көргөндөр жана уккандар айылга жетип, сөз кылышкан экен, бир заматта эле Молдо Жусу абанын кара баласы пуркурор окуусуна өтүптүр. Эми ал окуусун бүтсө Пилшиндин (Фильшин деген райондук прокурор бар экен) ордуна келет экен” деген сөз бүт Жалпак – Таш чөлкөмүнө тарап кетиптир.

18-август күнү орус тилинен жат жазуу болмок. Орус тили боюнча билимим абдан начар экендигин өзүм билем, бирок аны билгенде эмне кылам. Ал убакта бирөөгө бирөө күйөрман болуп, кандайдыр бир жол менен жардамкылуу жок болчу. Коркуп жаткан сезимимди бирөөгө айтсам, алар: “О кокуй, азыр ал адистикке келгендердин көбү сынактан өтпөй калып, кабыл алуунун планы толбой жатат. Үч экзаменден жакшы өтүпсүң, эми бирөө калганда жыгып коймок беле, жөн эле өтөсүң” деп айтып жатышты. Андай сөздү угуп, “Кудай буюрса ал сынактан да өтүп, окуп калат экенмин” деп, менде ишенич пайда болуп, жакшылыктан үмүтүм жанып калды. Ошентип, мен күткөн күн – орус тилинен диктант (жат жазуучу) күн да келди. Диктант жаздырган мугалим жат жазуунун текстин жай, ар бир сөздү же сөз айкашын үч ирет кайталап окуп берип жатып жаздырды. Диктантты жазып чыкканымда өз ичимден “жаман боло койбос” деп ойлодум. Жыйынтыгы эртең болорун айткан соң, жатаканага келип, баягы апчем чемоданыма салып берген жупканын акыркысын жедим да, көп ойлонбой эле, жаштар көп болуучу “Ала – Тоо” кино - театрынын жанына барып келүүгө чыгып кеттим.

Жат жазуунун жыйынтыгы эртеси түшкө жакын илинди. Негизги тизмеде фамилиям жок. Тизмеге кайрадан көз жүгүрттүм. Ал тизменин аяк жагынан эки-үч саптай актай жер калтырылып, андан кийин:

“Следующие абитуриенты получили неудовлетворительные оценки:

1. Кодиров Х.

2. Эгембердиев Р.”

деген жазууну көргөнүмдө эмне болгонумду билбей, ошол жайдан жылбай көпкө чейин туруп калыптырмын...

Эмне кыларымы билбей жатаканага басып келдим. Мага убакыт өтпөй жаткансып сезилди эле, эртеси жатакананын коменданты келип: “Орунду бошоткула, бөлмөлөрдү окууга жаңы өткөндөргө даярдайбыз” дегенде, биринчиден, окууга өтпөй, акыркы сынактан – орус тили боюнча жат жазуудан кулап калгандыгымды эстеп, ичим куйкаланып күйүп кеткендей абалда туруп калдым. Экинчиден, сынактан “кулаган” күндөн бери эки күн өтүп кеткенин да эми сезип отурам...

Мына эми, университеттин студенттери үчүн курулган бардык шарты бар жатаканадан чыгып кетүүм керек. Чыкканда кайда барам? Эмне кыларымды, кайда барарымды билбей отуруп калганымда, окууга жөнөөр алдында Куршаптагы райондук бейтапкананын жанында жолуккан адам эсиме түштү.

Ал киши эки теректин ортосуна жармаштыра кагылган тактай отургучта көлөкөлөп отурган экен, арыктагы суудан алаканыма сузуп алып ичип жаткан мени көрө коюп:

– Ай бала, арыктагы суудан ичпе, ал булганыч, ооруп каласың! – деп, үнүн катуу чыгарып, мага караганда, мен:

– Булганыч эмес, туп-тунук болуп эле агып жатпайбы – деп, актанып калдым. Ал киши мени жанына чакырып алып,

– Тунук агып жатканы менен, бул адамдар жашаган канча жерди аралап агып келет. Бирөө болбосо бирөө булгайт, бутун жууп же булганыч сууну төгүп жиберishi мүмкүн. Бул жер айыл эмес, көп кишилер жашаган чоң кыштак тура. Ошондуктан бул арыктагы сууну сузуп алып эле

иче берүүгө болбойт. Ошондой эле суусап баратсаң тетиги крандан ич – деди. Анын айткандарын туура эле кабылдадым, бирок “крандан” дегенине түшүнбөй, “кран” деген эмнеси деп ойлонуп туруп калдым.

Ал эми тигил агай “крандан ич” дегенин кайдан, кантип иче турган суу экенине түшүнбөй туруп калганымда, элейип турган мени чакырып алып, жанына отургузду. Анын мага берген суроолоруна чочуркабай эле жооп бере баштадым:

– Кайдан келдиң?

– Жалпак – Таштан.

– Ал жер кай тарапта?

– Тээтигил жакта, деп колум менен тоо тарапты көрсөттүм.

– Алыспы, жакынбы, ал жакка автобус каттайбы?

– Жоок, ал жакка кээде гана машина барат, бул жактан 30 чакырым дешет го, биз жөө эле каттайбыз. Жооп берип жатканымда, бет аарчысын ала коюп, бир көзүнүн чечек-ийн чыгарып алаканына сала койду да, тазалап сүрүп калганда, жүрөгүм шуу дей түшүп, анын бир эки суроосуна жооп бербей такалып калдым. Бир көзүнүн орду чүңүрөйүп бош турганын көрүп, чочулап турганымда, ал тигил колундагы тоголокту тазалап, анысын бир колунун сөөмөйү жана ортону менен көзүнүн чарасын ача коюп, жырттайып турган көзүнө сала койду эле, кадимкидей эле эки көзү тең соо болуп, мени карап калды. Анан кийин мага мурдагыдай суроо бере бербей өзү тууралуу учкай айтып берди:

– Сен менин көзүмө таң калдың бейм. 1942-жылдан баштап эки жарым жыл фронтто жүрдүм. Фронттогу салгылашуулардын биринде снаряддын жарылуусунан улам бети-башыман оор жаракат алып, бир көзүм такыр керектен чыккан. Мындан беш жыл мурда медиктер айнектен жасалма көз салып беришкен. Мына эми ал көрбөсө

да көзү бардай болуп, жүзүм көркүнө чыгып калды – деп, мени жылмая караган болчу. Мен а кишинин өзү жөнүндө баянын уккан соң, бети-башында тыртыктары көп, коңкогой мурундуу, тартайган денеси узун боюна жарашпай, бир эби-сыны жоктой көрүнүп турган өңү серт киши, эми менин көзүмө жылуу учурап, анын сөздөрүн ынтаа коюп угуп турдум. Ара-чоло мен да өзүм тууралуу кыскача сөз кыстара коюп, эми Фрунзе шаарына окууга барууга даярданып жатканымды айттым. Ал киши менин сөзүмдү уккан соң, өз жакынынын тилегин угуп жаткандай кубана түштү да, мындай деди:

– Эң туура кыласың, окуу керек. Терең билими бар адам гана өлкөбүздүн өнүгүүсү үчүн салым кошуп, өз максатына жете алат. Мына, мен иш сапар менен бул жакка келгениме бир жума болду. Келген максатым – Куршап району боюнча эмгек күчүн иликтеп, айыл чарбасы боюнча болобу, өндүрүш жагынан болобу, айтор, бир орточо ишкана ачууга мүмкүнчүлүк болор бекен, эгер андай мүмкүнчүлүк бар болсо, ошонун болжолдуу планын түзүп кетүү үчүн материал жыйнап кетейин деп келген элем. Бирок, тилекке каршы, бул багытта иликтөө ишин жүргүзүү үчүн мага жардам бере турган эч ким табылбады, атүгүл, эч ким кеңеш да бере албады. Муну кандай түшүнсө болот? Мунун өзү, биринчиден өндүрүш ишинин баалуулугун түшүнбөгөндүк, экинчиден, экономикалык билимдин жоктугу – деп, андай бөксөлүктү толтуруучу кадрлар жакында эле чыга коёруна көзү жетпегенин айтып, катуу өкүндү. Чынын айтсам, бул айтылгандардын көбүнө акылым деле жеткен жок, бирок “Окуу керек. Билим алуу керек” деген сөздөрү мага абдан жакты. Мен өзүм “окууга барам” деп даярданып жатканымды эстеп, азыр эле бул агай тараптан айтылгандар ишке аша баштагансып, көңүлүм көтөрүлө түштү. Агай сол колуна тагынган саатын карап койду да,

чөнтөгүндөгү бир чакан блокноттон бир барагын айрып алып, аны мага сунду.

– Ме, Фрунзеге окууга барып калсаң, мына мында жазылган дарек боюнча мага жолук. Эгер макул тапсаң, университетте жаңыдан “Экономика факультети” ачылып жатат, ошого тапшырганың дурус болор эле. Эгер кыйынчылык болсо мага кабарлаш” – деп, ордуна туруп кетти. Мен ал агайга ыракмат айтканга жарабай кала бердим да, жанагы кагазды ачып окуй баштадым.

Барактын эң үстүндөгү сапта: “Академия наук Киргизской ССР” деген жазуу чоң ариптер менен жазылып, асты сызылып коюлган. Ал сызыктын асты жагында: “Вице президент АН Киргизской ССР” деген жазуу тигиге караганда кичинерээк тамгалар менен кооздолуп жазылган. Анан барактын ортосу актай. Ошол беттин аяк жагында: “Вице президент АН Кирг. ССР, доктор экономических наук, профессор Дж. Алышбаев” деп жазылып, анан, “телефоны” деп кош чекит коюлган да, беш сандуу цифрадан турган, жазууларга менин акылым да жеткен эмес, түшүнгөн да эмесмин.

Коменданттын эскерүүсүнөн кийин эмне кыларымды, кайда барарымды билбей турганда ошол агай берген кагаз эсиме түшүп, аны чөнтөгүмөн алып окуп, “Кыйынчылык болсо мага кабарлаш” деген сөздөрүнөн башкасын түшүнбөй кармап, ойлонуп туруп калдым.

Анда жазылган “Академия наук”, “Вице президент”, “Доктор экономических наук” деген сөздөр мага таптакыр түшүнүксүз. Ал кагазды карап, эмне кыларымды билбей тунжурап турсам, лейлектен келип, окууга тапшырып жүргөн Абдукерим деген жигит шашып кирип келди. Ал мени көрүп эле,

– Окууга өттүңбү? Эмне мынчалык ойлонуп калдың? – деп сурады. Мен орус тили боюнча диктанттан кулап калганымды, эми эмне кыларымды билбей отурганымды ай-

тып, мына бул кишини кантип табам деп, ага колумдагы кагазды сундум. Ал кагаздагыны тез эле окуп чыгып,

– Ой-ээй, сен ушундай киши менен тааныш болуп туруп, эмне кыларыңды билбей отурганың кандай? Тезинен а кишиге жет, акыбалыңды түшүндүр, анын жардамы менен окууга өтүп кетишиң мүмкүн – деп, мени карап калганда, мен чын эле өзүмдү окууга өтүп кетчүдөй сезе түштүм. Анан ал мени Ала – Тоо кино-театрынын жанына чейин ээрчитип барды да, анын күн батыш тарабындагы узун созулуп, эки кабат имаратты көрсөтүп,

– Кыргыз ССРинин Илимдер академиясы, деген ушул. Анын эң чоң жетекчиси академиянын президенти деп аталат. Ал эми андан кийинки чоңун вице президент деп коёт. Бүгүн күнгө жекшенби болгондуктан алар иштебейт. Сен эртең эртелеп кел да, тигил ортолуктагы чоң эшикте отурган дежурдан суранып ичине кир – деди. Мен эртең Абдукеримдин мени менен кошулуп келүүсүн сурансам, ал бүгүнкү кечке поездге билет алып койгон экен, кечинде жолго чыгарын айтты. Жатаканага келсем төшөнчүлөрдү жыйнап кетиптир, бардык керебеттер жайдак калып, сеткалары зымырайып тартылып турат. Ичи бошоп калган баягы чоң чемоданым гана менин келишимди күткөнсүп карап туруптур.

Ошол түндү көбүнчө ары-бери басып жүрүп, анда-мында гана керебеттердин жалаң сеткаларынын үстүнө кынтая коюп жатып, таң атырдым.

Академиянын имаратына жетип барып, чоң каалгадан кире бергенимде, кооз тосмонун ичинен бир улгайып калган киши мени токтотуп, кайда барарымды сурады. Мен мурдатан даярдап кармап алган баягы кагазды көрсөтсөм, ал окуп көрдү да, ордунан тура калып,

– Азыр эле кирип кетти. Мына бу оң жактагы коридор менен батышты көздөй түз барып, ал түгөнгөндө экинчи кабатка көтөрүл. Ал жерден дагы оң жагыңа бурулган ко-

ридордун эң аягында ошол кишинин кабинети – деди. Мен бул дежурдун адамгерчилик менен сылык мамиле кылганына сүйүнүп, эми эле эки үч кадам шилтегенимде, а киши:

– Аай бала, бут кийимиң чаң экен, тигил сүргүчкө такай коюп чаңын сүртүп алчы – дегенде, аягымды карай салсам, кийип жүргөн калың ботинкамдын үстү боп-боз. Сүргүч кайда турганына көзүм жетпей эки жакты каранып туруп калсам, тиги сылык киши тура калып, ал сүргүчтү, аны кантип пайдаланууну түшүндүрүп, бир кнопканы баса коюп жатып көрсөттү. Уялганыма карабай бут кийимимдин чаңын тазалап алдым да, жанагы айтылган багыт менен жүрүп отуруп, баягы агай отурган жайды таптым. Агай менин ал-жайымды түшүнгөн соң, эки жерге телефон чалды. Акырында мени аянычтуу карап:

– Эми баары кеч болуп калыптыр. Быйылча шаарда калып бир жерде иштеп тур. Орустар менен аралашып, орусча сүйлөгөндү, жазганды да анча-мынча билип каласың. Менин көрсөтөр жардамым сага заводдордун биринен иш таап берейин. Иштесең бышасың, аздыр-көптүр каражат да таап аласың. Анан каалаган окууңа тапшыр, аманчылык болсо мен да жардам берем. Эртеге кел, мен сага ылайыктуу жерден бир иш караштырып турайын – деп, ордуна тура калып, мени каалгага чейин келип, узатып калды.

Сыртка чыгып, Ала – Тоо кино-театрынын айланасында толуп жүргөн жаштарды көрүп туруп, эмнеден экенин билбейм, “Кулатовдун чайканасы” деген ашкананын бурчуна келип ыйлап туруп калыптырмын. Анан кайра жанагы агайдын сөздөрүнө эш байлап, бир азга ары-бери басып жүрдүм. Эл аралап бара жатсам “окууга” деп чогуу келип, бирок “жыгылып” калган эки бала жолугуп калды. Алар Токмок шаарында бир окуу жай кирүү экзамендерин алып жатыптыр. Анда окуп калсаң, маданияттуу, билимдүү болуп чыгат экенсиң Окугандарга стипендия, жатакана берет экен. Биз ошого бара жатабыз, кааласаң сен да жүр деп

мени үндөп калышты. Мен өз ичимден “Барса барып, экзамен тапшырып көрөйүн. Өтпөй калсам кайра тигил Алышбаев агайыма келем да” деп ойлодум да, алар менен бирге Токмок шаарындагы али биз тараптан эч ким билбеген Республикалык маданий агартуу окуу жайына өтөбүз деген аруу тилек менен топтолушуп жөнөп кеттик...

Бул окуу жайына кечигип баргандардын баарыбыз окууга өттүк. Муну бүткөндөр республикабыздын маданий турмушуна абдан керектүү жана кызыктуу кесиптерге ээ болот экен.

Бул окуу жайга өтүп, окуу кызуу жүрүп жатты. Анча-мынча билим алганым менен, мен өз ордумду таппай, дагы эле изденип жүргөндөй, жогорку ркуу жайынан окусам деп ойлоно берчү болдум...

Бир эле жылдын ичинде биздин арабыздан чыккан комузчулар, баян жана аккордиондо ойногондор, драм кружогуна катышып, спектаклдерде роль аткаргандар суурулуп чыга башташты. Көркөм чыгармачылык боюнча Республикалык кароолордо биздин студенттер баш байгеге жана биринчи, экинчи орундарга ээ болуп жатышты. Андай кароолорго катышып, сынактардан жеңүүчү болгон жоро-жолдошторум менен сыймыктанып жүрдүм, бирок мен окууну бүткөн чакта деле, клуб башчысы, оркестр дирижёру, драмалык чыгармаларды коюучу режиссёр же ар кандай ролдорду аткаруучу артист боло албастыгыма көзүм жетчү. Ушундай жөндөмдүүлүк менде жок экенин сезип, бош убактым боло калса эле Кыргыз мамлекеттик университетине окууга өтүү үчүн өз алдымча даярданып жүрдүм...

Убакыт зуулдап өтүп, Токмок шаарындагы бул окуу жайды да аяктадым. Жаман болгон жок, көп нерселерди түшүнүп, көп нерселерге көзүм жете баштады. Алган дипломдун негизинде Куршап селосундагы Айыл чарбасын механизациялоочу техникалык окуу жайына барып, “Көр-

көм жетекчи” деген кызматта иштеп калдым. Миңге жакын окуучулары бар бул техникалык окуу жайында ишим кызыктуу өтүп жатты.

Ага карабай, жогорку окуу жайынан окуу үчүн июль айынын аягында кайрадан Фрунзеге аттандым. 21-август күнү Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетине өткөндөр тууралуу тизменин ичинен менин фамилиямды Абдирашит аттуу тууганым биринчи болуп көргөн экен, ал мага сүйүнчүлөп келди. Ошондогу сүйүнгөнүмдү айтпа!

Бир да лекциядан калбай, ар бир сабакка жакшы даярданып келүү үчүн китепканаларга күндө барам. Ар бир практикалык сабакта чыгып сүйлөөгө далалаттанам. Ошол жылы окууга өткөн шыктуу жаштар көп экенине, ошону менен бирге мен алардын арасында жүргөнүмө өзүмчө эле кубанычта болуп жүрдүм. Мага курсташ болуп калган К.Калдыбаев, О.Сооронов, А.Токтогулов, Ж.Алымов, Т.Жакыпов, Ж.Кырбашев, А.Сулайманова, Ү.Айыпов дагы бир канча студенттер ыр, аңгеме жазышып, бош боло калса эле, өздөрүнүн ырларын окуп, же бирөөлөрдүн аңгемелерин талкуулап калышчу.

Мен алар менен аралашып, эки жарым ай окуганда армияда кызмат өтөөгө чакырылып калдым. Жогорку окуу жайына барып окусам экен деген тилегим эми гана ишке аша баштаганда, бул кабар күн ачык туруп, капыстан келип түшкөн чагылгандай сезилди мага. Ичим от менен жалын... Анан калса, ал кезде армияда кызмат өтөөнүн мөөнөтү үч жыл эле... Айла жок, декабрь айынын он сегизинде Владивосток шаарынын жанындагы Пограничное деген жерде аскердик турмуш башталды...

Бассам-турсам окусам деп ойлоно берчү элем го...

Мына эми...

Ойлон, ойлоно бер эми!..

ОКУУНУН КЫЗЫГЫ

Жана

ТУРМУШТУН ТҮЙШҮГҮ

1

Армиялык кызмат бүтүп, үч жылдан кийин студенттик турмуш башталды. Мурда: “Ай – иий, бул күндөр эми качан бүтөт” деп сарсанаага салган үч жылдык убакыт бир күнчөлүк билинбей калды. Буга чейинки “Жогорку окуу жайдан окуур бекемин” деп, бассам-турсам ойлонуп жүргөн мүдөөм ишке ашып, Республикабыздагы бирден-бир университеттин филология факультетинин биринчи курсунун студенттеринин катарына кошулганымда, аскердеги үч жылым эле эмес, ага чейинки өмүрүмдөгү убакыт деле канчага созулганы билинбей калды.

Окуубуз экинчи сменада саат 13.30да башталат экен, мен адатта мурда келип, расписаниеден биринчи сабак кайсы аудиторияда өтөрүн билип алып, кирүүгө коңгуроонун болушун күтүп турчу болдум. Эки көзүм жаңыдан окууга өткөн балдар менен кыздарда. Алардын дээрлик баары орто мектепти быйыл бүтүргөндөр. Биринчи курстагы кыздардын дээрлик баары көпөлөктөй болгон жаш кыздар. Мен терезеге жөлөнүп турган бойдон аларга суктанып карай берем. Алардын да кээ бири “бул киши бул жерде күндө эле эмнеге турат болду экен?” дегенсип, мага таң кала карап, сабак болуучу класстын бет маңдайына келишип, топтолуп туруп калышат. Менин күндө эле жалгыз турганымды сөз кылышабы, айтор, мен жөнүндө сүйлө-

шүп калгандарын байкайм. Ошондой учурларда мен төртүнчү курстун студенттерин көрүп калсам, дароо алар тарапка басып кетем. Алардын дээрлик баары мени жакшы таанышат, анткени, мен мындан үч жыл мурда алар менен бирге окуп жүрүп, анан армияга кетпедим беле. Коңгуроо болору менен кайра жүгүрүп келип, биринчи курстагылардын артынан аудиторияга кирем. Отургандардын баары эле мени карай беришкенин, адегенде жактырбай жүрдүм эле, кийинчерээк көңүл деле бурбай калганмын.

Бир жолку чоң танапис учурунда мен тигил мурдагы курсташтарым менен болуп, анан сабак башталар алдында келсем, бирөө эшикти ичинен бекем тартып туруп алыптыр. булкуп ачып жиберсем, эң алдыдагы мен отурган партанын жанында турган кыз, менин дептеримди колуна кармап, отурган студенттерге: “Аай жолдоштор! Мына бул жерде биз билгибиз келип жүргөн киши сабакта өтүлгөндөрдү кыргызча жазып атыптыр, кыргыз окшойт!” деп, аудиторияны башына көтөрүп ийчүдөй болуп бакырып жатыптыр. Мени көрө калып, дептеримди ордуна коё салды. Аңгыча “Кыргыз тилинин тарыхы” боюнча лекция өтүп жаткан профессор Юнусалиев агайыбыз да кирип келди эле, ар ким өз-өз ордуна жайгашып калды.

Сабак бүткөн соң, баягы менин дептеримди студенттерге тааныштырып жаткан кыз, жаныма басып келип:

– “Кечирип койгула, биз силерди Африкадан келген студент окшойт” деп, так биле албай жүрдүк эле, жазгандарыңарга караганда кыргыз эле турбайсыңарбы, анан калса, бизге кошулбай эле четтеп жүргөнүңөргө карап, бизде ар түрдүү ойлор болду эле. Дагы бир жолу суранам, кечирип койгула – деди. Буга чейин булар менен сүйлөшүүнүн оңтоюн таппай жүргөн элем, мен дароо бул кызга тийише кеп учугун уладым:

– Ыя-ыя карындаш, мынабу отурган көпчүлүктүн мени билип алганы жакшы, бирок сен кечиримди көпчүлүктөн

сурап жаткандай “силер, кечирип койгула” деп жатасың, чындыгында, кечиримди бир менден сурап жатасыңбы же бир топ кишилерденби деп, мага тил кире түштү. Бирок менин сөзүмдүн маанисине ал кыз анча деле түшүнө бербегендей болду. Анткени ал кыз жашаган жердегилер бейтааныш кишиге же улууларга кайрылганда көптүк маани берүүчү “лар” мүчөсүн жалгап сүйлөйт тура. Бир азга сүйлөшүп турган соң, ал кыздардын тобун карай басып кетти. Ошол күндөн баштап, мен алардан 9-10 жашка улуу экендигимди унутуп, аралаша баштадым.

Биринчи курстагы сабактар мен үчүн жеңил болуп жатты. Анткени, элүүнчү жылдардын башында мектепте бирге окуган, кийинки учурда университеттин акыркы курсунда окуп жүргөн Кочкорбаев Турдубай деген ынак жолдошум мен армияда жүргөндө “Тил илимине киришүү”, “Введение в литературоведение”, “Лексикология”, “КПССтин тарыхы” деген китептерди бош убактыларыңда окуй жүр деп салып жиберген экен, мен ал китептерди бир эмес, бир нече жолу карап чыккан элем. Мага азыркы учурда ошолордун көмөгү чоң болуп жатты.

Мурда мынчалык болбосо да ушул кездегилер чоң маани беришет экен, туулган күндөрдү, майрамдарды ыр-күлкү менен коштоп, топ-тобубуз менен театрларга барып, студенттик күндөр кызыктуу өтүп жатты.

Студенттик күндөр жалаң эле окуу менен чектелбеси белгилүүдө. Коомдук иштерге катышуу, айыл чарба иштерине баруу сыяктуу иштер өзүнчө кызыктарга мол экен. Студенттер дээрлик жума сайын кош-коштон кол кармашып, шатыра –шатман шаң менен бирде киного барышса, бирде драма театрларынан спектакль көрөбүз. Ошол жылдарда көргөн “Атанын тагдыры”, “Король Лир”, “Карагул ботом”, “Азоого чалма”, “Ай тутулган түндө”, “Абийир кечирбейт”, “Төрт адам” деген спектаклдер жаштар үчүн университеттин филология факультетинде окутулуп

жаткан сабактардан кем эмес таасир берип, ички дүйнө-бүздү байытып жатты. Опера-балет театрынан “Чолпон” балетин көргөндөн кийин, ал театрдагы спектаклдерге да кире башташты. “Чолпон” балети болот деген күндөрү барганыбызда, кассанын терезеси жабылып, анын айнегинин бетине “Бүгүнкү оюнга билет калган жок” деген жазуу жармаштырылып турганын көргөндө, ичибиз күйүп келген күндөр да болгон.

Студенттик күндөр ушундай жактары менен кызыктуу болот тура. Сабак учурунда кээ бирөөбүз лекторлордун айтып жаткандарын жазып алууга жетишпей калганыбыз эле болбосо, кыйналган учурубиз деле жок. Ошол кезде сабакка кечигип келүү же себепсиз келбей калуу деген нерсе өтө сейрек болчу.

Тилге тиешелүү сабактардан лекция окуган Давлетов жана Карасаев, кыргыз адабиятынан Субанбеков, Б. Маленов, КПССтин тарыхынан Найманбаев менен А. Идинов, философиядан Сулайманов деген агайлардын окуткан сабактары кызыктуу болгондугунан эч бирибиз сабакты калтырчу эмеспиз.

Биринчи курста окуган күндөр, анын ичинен, биздин биринчи семестрдеги студенттик турмуш ушундай ийгиликтер жана көңүлдүү күндөр менен коштолуп, убакыт зымырап өтүп, экинчи жарым жылдыкта да сабакка катышуу жана жетишүү жакшы уланып жатты. Ырас, айрым студенттер семинардык сабактарга жакшы даярданып келип, сүйлөп бергени менен, ал ошол теманын негизги маанисине жеткиликтүү түшүнө бербей, окуп келген чыгармалардын аттарын же каармандардын оң же терс кейипкер экендигин санап берип, чектелгендер да жок эмес эле. Ошентип, курстун ичинен окулуп жаткан предметтерди терең жана тайыз өздөштүргөндөр өз ара иргеле баштаганы байкалды.

Кийинки окуу жылында биздин студенттик турмуш көп жагынан өзгөрүүгө учураганы көрүнүп турду. Айрыкча, экинчи курсту аяктап бара жатканыбызда баягы төрт-бештен болуп топтошуп баскандар, эми эки-экиден бөлүнүп, кыз жандаган жигиттер же жигити бар кыздарыбыз көбөйө баштады. Менин эки көзүм ошолордо. Ырас, кыз жандабаган балдар да бар, алар али жап-жаш эле. А мен болсо, онунчу классты бүткөнүмө быйыл он жылдан өтүп кеткендигин эстеп коём...

Кийинки кезде дайыма ажырашпай көчөгө чыкчу үч кызга менин көзүм көбүрөөк түшчү болду, аларга көзүм эле түшпөй, көңүлүм да бурулганын мен эч кимге айтпас-тан ичим тап болуп жүрдүм.

Апрель айынын башында Фрунзе шаарында “Ала – Тоо жазы” деген фестивал өтүп, ага Россиядан жана Өзбекстандан келген артисттер он күн бою концерт коюшуп, алардын концерттерине шаардын жашоочулары күн сайын агылып, кээ бир күндөрү аларга кирүүгө белет табылбай калган учурлар болуп жатты. Мага Ташкенден келген “Ялла” деген эстрадалык топтун концерти абдан жагып, бир жолу көргөнүмө карабай, дагы бир жолу көргүм келип, анан дагы баягы дайыма бирге жүрүүчү үч кызды ошол концертке чакырууну ойлоп, күн мурунтан төрт белет алып койдум. Бирок бул оюмду аларга айтуудан тартынып жүрүп арадан эки күн өткөрүп жиберипмин. Анан эле сабактан кийин көрүнбөй калган тигил үчөө жатаканага кеч кайтышып, кире бериште отурган дежурга “Ялланын” концертине белет калбай калганын айтышып, өкүнүп жатышты. Алардын сөзүн мен угуп калып, аларга:

– Ал концертке бүгүн болбосо эртең барсаңар деле болот да, ага эмнеге мынчалык күйүгөсүңөр – дедим. Алар:

– Ошого эртеңки күнгө да белет калбаптыр, бүрсүгүнү Токмок шаарына кетишет экен – деп, жарыша сүйлөштү. Мен каадалуу киши болуп,

– Ага өкүнбөгүлө, эртеңкиге мен белет таап берейин, үчөөңөр элеби, же жигиттериңер дагы барбы? – деп тамашалап койдум. Алар да мага тамаша айткысы келди окшойт, үчөө колтукташа коюшуп,

– Үчөөбүздүн тең жигитибиз сиз болосуз. Кааласаңыз үчөөбүзгө тең, каалабасаңыз үчөөбүздүн бирибизге сиз жигит болосуз – деп, биринин сөзүн бири улап, мени тамашага чалышты. Анан үчөө тең:

– Чын элеби? Тамашалабай айтыңызчы, чын эле табасызбы? – деп, мени карап калышты. Мен:

– Чып-чын, эртең сабактан келериңер менен даярдана бергиле – дедим.

Чын эле эртеси Ташкенден келген “Ялла” деп аталган эстрадалык тобунун концертине бардык. Мени ортого отургузушту. Оң жагымда Алайлык кыз, аны биз “Шуулдак кыз” деп койчубуз. Сол жагымда Аксылык кыз, ал дайыма “Мен Жунай Мавляновдун окуучусумун” деп мактанып калчу. Концерт абдан кызыктуу өттү, көрүүчүлөрдүн баары көңүлдүү тарады. Сыртка чыгарыбыз менен концерттин ар бир номерлерин сөз кылып, талкуулап бараттык. Бир кезде “Шуулдак кыз” ар түрдүү шакаба сөздөрдү айтып баратып, Аксылык кызга карап:

– Ай, экөөбүздүн уятыбыз жок экен, тиги байкуш концерт бүткүчө четте отуруп үшүп калыптыр. Келчи эми, ал эч болбосо жатаканага жеткенче жигитке жанашып, колтукташып басып, ысып алсын. Көргөндөр “Ии баягы үчөөнүн бири жигит жандап калыптыр” деп айтышсын – деди да, аны колунан бери тартып мени менен колтукташтырып койду. Мен да “Шуулдак кыздын” тилин алып аны колтуктадым. Бирок, чынын айтканда, өзүмдү ыңгайсыз сезип бара жаттым. Жашырганда не, бир чети жаш кыз менен колтукташканыма көңүлүм көтөрүлсө, экинчи жактан, мурда олуттуу мамиледе болуп жүргөн кыздар менен

тартынбай тамаша сүйлөшүп жатканыма маал-маал оңтойсуздана түшүп бара жаттым.

Жатаканага келип калганыбызды да сезбей калыптырбыз, кээде саат жылбай калгансып созулуп жатчу эле, эми болсо, шаар ортолугунан тез эле жатаканага жетип келгенибизди карачы.

Ошол убакыттан тарта менин студенттик өмүрүмдө кескин бир өзгөрүү пайда болду. Ал экөөбүздүн берки эки кыздан бөлүнүп басып кетчү учурубуз арбып, сыртта канча убакыт жүрсөк да сөзүбүз бүтпөй калчу болуп кетти. Студенттик күндү ар тараптан жакшы өткөрүүгө – окууга, атүгүл, көңүл ачууга, баарына убакыт табылат тура.

Ошентип апрель, май айлары тез эле өтүп, экинчи курстун экинчи семестрин да аяктадык. Каникулга тарап, айлыбызга кетер алдында, көптөн бери менин ичимде сакталып жүргөн сөздү тигил кызга айтууга бел байладым. Эртең айылдарыбызга жөнөй турган болуп турганда, бүгүндөн калтырбай айтуу зарылдыгы турду. Кыйналып жатып ал оюмду, ага билдирдим. Ал көпкө чейин үндөбөй турду да, анан:

– Мен бул сунушуңузга азыр жооп бере албаймын. Андай максатыңыз болсо, адегенде сиздин ата-энеңиз менин ата-энем барып, сиздин сунушту айтышсын, эгер ага менин ата-энем макул болушса, анда... – деп, дагы бир топко үндөбөй туруп, – мен аларды нааразы кылгым келбейт – деп унчукпай калды. “Унчукпай коюу – макулдуктун белгиси” деген элдин сөзү эсиме түшүп, ал менин сунушума каршы болбой тургандыгын сездим. Экөөбүз бир далайга үн чыгарып сүйлөшпөгөнүбүз менен, ичибизде бири бирибизди туура түшүнүүчүлүк сезимдер өкүм сүрүп, колтукташып басып жүрдүк...

Каникулга тарап, айылга келгениме бир жумадай убакыт өттү. Эси-дартым эле, канткенде тигинин ата-энесине барып сүйлөшүп келүү керектигин кимге айтарымды

билбей, башым маң. Анын башкы себеби – өзүмдүн энемдин жоктугу. Өз атама барып айтуудан айбыгам, анткени, мен алардан башка өсүп калганмын. Ишенгеним эле кичинемде бирге өскөн абам жана мен “апче” деп атачу анын зайыбы. Акыры ошолорго сөз кылууну чечтим. Бир күнү кеч бешим болуп калганда курулушта иштеп жүргөн абам ишинен эрте келип калды да, мага карап,

– Акыркы күндөрү такыр эле сенин кабагың ачылбайт, эмне, бир жериң ооруп жүрөбү? – деп сурап калды. Мен:

– Жоок, деним соо эле, бирок бир сөзүм бар эле ошону сиздерге айта албай кыйналып жүрөм – дедим. Анда абам мага карай жаркырай карап,

– Айт, айта кой, айтылар сөз болсо, аны эмнеге айтпай жүрөсүң – деди. Мен шыр эле сөз баштай албай, бир аз түйшөлө түштүм да, анан:

– Бирге окуган бир кыз менен сүйлөшүп жүрдүм эле – деп, андан ары айтарга сөз таппай калдым. Абам оюмду түшүнө койду бейм,

– Айт, айта бер – деп, жылмая карады. Менин сүрдөгөнүм таркай түшүп, айтар оюмду ачыкка чыгардым:

– Ошол кызга үйлөнүү тууралуу сунушумду айтсам, ал “Бул маселе эгер сиз жактан туугандарыңыз барып, менин ата-энем менен сүйлөшүп, алар, бир пикирге келишсе, анда мен макулмун” деди. Ошон үчүн анын ата-энесине биз тараптан бирөөлөр барып, сүйлөшүп келүү зарыл – дедим. Абам менин сөзүмдү угары менен эле:

– Бул тууралуу атаңа айттыңбы? – деп, мага тике карап калды. Абамдын бул айтканына мен ызалана түштүм, анткени, мен өз атамдан бөлөк өсүп, эрезеге жеткенче көбүнчө ушул абам менен жашап келген болсом, мындай оюмду ал атама эмнеге айтмак элем...

Ичим уйгу-туйгу боло түштү. Ошоентип, мен капа болуп калганымда, абам:

– Кандай болгондо да ал сенин атаң, мага бир тууган ага болот. Бар, ошол кишиге айт, калганын кийин сүйлөшөбүз – деп мурчуйду. Абамдын бул айткандары мага адилетсиз сезилип, мен эмне кыларымды билбей, капаланып, ары-бери басып турдум да, анан бир аздан кийин чоң атам барында күн сайын беш убак намазын окуп жүрүүчү мечит тарапка карай бастым. Капталдай кеткен жол менен ойго батып баратсам, абам артымдан:

– Ай, уктуңбу?! Өйдө бас, мен айтканды аткар – деп үн салды. Мен абамдын сөзүнөн улам ызалана түшкөн экенин, анын тилин албастан, түз эле мечиттин жанына барып, бир аз турдум да, бир саамдан соң Ыдырыс абаныкына көздөй жол уладым. Анын да негизи бар эле. Биринчиден, чоң атам бул абабыз менен абдан ынак болчу, экинчиден, анын байбичеси Шарапат апа дайыма мага мээримин төгүп, жакшы мамиле жасап жүргөндүктөн, мен аны апамдай көрүп калганмын... Ошолордун үйүн көздөй илкип басып, Ыдырыс абама ички сырымды айтууга келдим. Мен алардын короосуна жеткенimde, ал киши эшигинде турган сокунун үстүндө отурган экен, үнүмдү бийик чыгарып, салам айттым. Ал абам астейдил көңүлү менен:

– Во алейкума ассалом – деп, алик алып учурашкан соң, ал менин каникулга качан келгенимди, кандай окуп жатканымды, шаар кандай экендигин сураштырды. Мен берилген суроолорго “жакшы, жакшы” деген жоопторду берип жаттым. Анан эле менин тынчымды алып турган суроону, өзүмүн абама кандай айтсам, бул абама да нак ошондой кылып айттым. Менин сөзүм бүткөндө, ал:

– Жакшы, жакшы. Мунуң дурус экен. Бул тууралуу атаңа айттыңбы? – деп, ал абам берки абам экөө сүйлөшүп алгандай сөз айтты. Мен бул оюмду өз атама айтпаганымдын себебин түшүндүрдүм эле, ал:

– Ошондой болсо да ал сенин атаң, ошого айтышың керек.

Ыдырыс абамын бул сөзүнөн кийин ойлонуп калдым, бирок ал өз атам болгону менен, мындай маселени а кишиге айтуу оюма келген эмес.

Ал жактан да капаланып келдим. Келе жатып эсиме чоң атам эсиме түштү. Өз апам же чоң атам тирүү болгондо ушундай абалда калбасам керек эле... деп, жерге башымды салып, ойго чумуп, кайра келдим.

Келерим менен абам үйдөн чыга калып,

– Бардыңбы? – деген кыска суроону берди мага. Мен кайда барганымды сурап жатканын туюп,

– Жок, анда барганым жок – дегенимде, ачуулана түшүп, турмуш тууралуу, туугандар арасындагы мамиле тууралуу, улуулар менен кичүүлөр арасында сакталуучу адеп тууралуу дагы бир топ акыл-нассат сөздөрдү кулагыма куйду. Ошол учурда жогору жактагы тектирде жайгашкан менин өз атамын короосунун берки четинен Ыдырыс абамдын карааны көрүнүп калды. Анын үйүнүн бери жагындагы жол Ашир абанын огородунун чети менен түз эле бери жактагы үйлөргө чыга калчу. Ал абам биз тарапка карап,

– Ээй Амира, бери келгиле, экөөң тең бери келгиле – деп, үн салды.

Биз экөөбүз ээрчишип, анын жанына бардык. Ошол учурда менин атам да үйүнөн чыгып калды. Алар учурашып, сурашкан соң, Ыдырыс абам менин атама карап сөз баштады:

– Мына бул бала бир жагынан сүрдөп, бир жагынан уялып жаткан окшойт, сага сырын айта албай жатыптыр. Сөзүнө караганда бирге окуган кыздардын бири менен каалашып калыптыр, бирок аны менен баш кошууга жол ачуу үчүн, кыздын ата-энесинин макулдугу керек экен. Эгерде ата-энеси каршы болбосо, ал кыз бизге бүлө болчудай – деди. Ыдырыс абамын сөзү талкууга алынбай эле менин атам:

– Жакшы, жакшы. мунусу абдан жакшы. Карт бойдок болуп жүргөнүн көрүп, мен да тынчсызданып жүргөн элем. Силер туура көрсөңөр, бир аз даярдык көрүп алып, чогуу барып келели– деди.

Ал кыздын айылы райондун борборунун ары жагында жакын эле экендигин, кыздын ата-энесинин аты-жөнүн айтып бердим.

Эки күн өтөрү менен эле алар айтылган дарекке жөнөп кетишти. Ал жакка баргандар жана кыздын атасы да согуштун ардагерлери экен, баары фронтто болушуп, жарадар болгондон кийин тылга кайтышкандар экен. Алар ортодогу маселе боюнча ымалага келишип, “кыз менен бала көңүл табышкан болсо, биздин каршылыгыбыз жок” дешип, жүздөрүнө бата тартышып, ортого коюлган маселе оңунан чечилиптир...

Иш оңунан чечилсе, ар кандай жумуш тез эле аткарылат тура. Ошол жылдын ноябрь айынын жетисинде Бегайым экөөбүз баш коштук.

...Студенттик күндөрдү дагы эле кызыктуу уланта бербиз деп турмуш кура баштадык.

Бирок үйлөнгөндөн кийин студенттик турмуштун кызыгынан да турмуш түйшүгү өзүнчө нук менен биринин үстүнө бири үйүлүп чыга берет тура...

2

Ошентип окуунун кызыгы аяктап, турмуштун түйшүгү башталды... Сабактан кийин гана эмес, кээде сабакка барбай да калып, экөөбүз ээрчишип квартира издейбиз. Буга чейин шаардын көчөлөрүнөн көп эле кыргыздарды көрчүбүз, ал эми “Квартира берилеби?” деген суроо менен көп эле эшиктерди каккылап жүргөнүбүздө, ал үйлөрдүн ээлеринин дээрлик баарынын ээси орус улутундагылар. Биздин сурообузду уккан соң, бизди кашыбыздан буту-

буздун учуна чейин карап чыгат да, “Жок, бизде квартира бар, бирок “националдарга бербейбиз” деп, эшигин тарс жаап койсо, келинчегим экөөбүз “Бул эмнеси?” деп түшүнбөй калабыз да, жолубузду андан ары улантып, дагы бир үйдүн каалгасын кагабыз. Андан чыккан аялдан да “жок” деген жооп алабыз. Ошентип эки-үч күн өттү. Бир күнү бирөөлөрдөн “Аркы көчөнүн аяк жагында чоң үйү жана времянкасы бар эки аял жашайт, ошолорго барып көргүлө, балким кабыл алып калар” деп айтканын угар замат, так ошолор бизди кабыл ала койчудай шашып жетип бардык. Эшигин эки-үч жолу тыкылдаткандан бир топ убакыт өткөндөн кийин, бир жеңил халатчан орус аял чыкты. Келген максатыбызды айтсак, ал: “Силерге конок көп келет, келүүчүлөрдүн көптүгүнөн итибиздин нерви козголуп, өзүбүздүн да тынчыбыз кетет, болбойт!” деп эшигин тарс жаап кирип кетти.

Ишемби, жекшемби күндөрү эртеден кечке квартира издейбиз. Акыры бир күнү Карпинская деген көчөдөн бир уйгур кишинин короосунан квартира тапкан болдук. Эшиктери бөлөк-бөлөк курулган чакан-чакан эки бөлмө экен, анын бирине кожоюн өзү көмүр жана отун сактайт экен, экинчисин бизге берди. Бизге берилген бөлмө кичине болсо да, анын ичине келинчегимин төркүнү берген шырдакты жая салып, болгон көрпө-төшөгүбүздү төр жагына жыйып, жаркыратып койдук. Чакан меши бар экен, ага казан асып, чай кайнатуу үчүн отун керек тура, жаңы эле көчүп келген бизде ал кайдан болсун. Убактылуу тамак даярдоо үчүн эртеси эртелеп чыгып, шаарды кыдырып жүрүп, хозмагдардын биринен “примус” дегенди сатып келдим. Бирок ал керосинсиз жөн эле керексиз бир буюм тура. Керектүүсүн эртең бүтүрөбүз деп, ал күнү экөөбүз муздак сууга нан чылап жедик да, бүгүнкү күндөн эртеңки күн жакшы болоруна ишенип, “өлөң төшөгүбүздөн” жылуу-жумшак орун алдык. Эртеси эртелеп туруп, керосин алып келүүгө

жолго чыктым. Аны кайдан сатып алууну билбей жүрүп, акырында шаардын четиндеги бир автобазадан суранып жүрүп, араң дегенде жарым литрлик эки бөтөлкөгө керосин сатып алып, түш ченде квартирабызга келдим. Келинчегим жол карап, мен керосин таап келсем, примусту күйгүзүп, чай кайнатып ичебиз деп жол карап отуруптур. Алып келген керосинден примуска куйдук, бирок аны кантип жандырууну жакшы билбегендиктен дагы бир топко убараландык. Акыры анын бызылдаган жалынын чыгарып, чайнектеги суубуз кайнап, экөөбүздүн тең колубуз керосин жыттанган бойдон тасмал жайып отурдук. Мына, жакында эле сабактан чыккан соң, бак аралай колтукташып басып, кааласак кино-театрларга барып, күлкү менен шаңга бөлөнүп өтүүчү студенттик мезгилдеги – окуунун кызыгына караганда, чыныгы турмуштун түйшүгү олуттуу экендиги байкала баштады.

Биз сабакка барганда курсташтарыбыз ал-абалыбызды, адресибизди сураштырып, жазып алышат. Анан эле алар бирин-сериндеп биздин жашаган жайыбыздан кабар ала башташты. Ошондо баягыда биз квартира издеп жүргөнүбүздө бир орус аял: “Силерге конок көп келет, итибиздин нервин коротуп, биздин тынчыбызды аласыңар” деп айтканында чындык бар экени эсиме түштү. Анткени, биздин көңүлүбүздү алууга жана жашообузга кызыккан курсташтарыбыз ушул биз жашаган жайдан кабар алып коюу үчүн экиден-үчтөн болуп, күн аралай келип турушту. Биз алардын келгенине кубанып, чакан бөлмөгө дасторкон жая салып, чай үстүндө кеңири баарлашып күн өткөргөн учурлар тез-тез болуп жатты.

Көп өтпөстөн, күн сууктап, кыш келе жатканы байкалды. Анүчүн ушул кичинекей бөлмөнү жана өз турмушубузду кышка даярдоо зарылчылыгы келип чыкты. Анткени, ал биз жашаган бөлмө чакан болсо да, кышында ичин жылуулоо үчүн печкага от жагуу керек экен. Тактап айтканда,

ошол бөлмөнүн үчтөн бир бөлүгүн ээлеп турган печкага от жагылбаса ичи кайдан жылымак, анан калса, дайыма эле сасытып примус күйгүзүп отурбай, маал-маалы менен ошол печкага чай кайнатып, тамак жасап туруу да керек тура...

Жекшемби күнү эртелеп “Топбаза” деп аталган көмүр сатуучу жайга бардым. Шумдугуң кургур, аерде эки жумадан бери көмүр ала албай, кезекте тургандар бар экен. Өз кезегин жоготуп жибербес үчүн бирин бири кайтарган, көмүр алуучулар тизме боюнча өтүп жатабы же жокпу деп текшергендер, “кокуй тигил кезекте жок болчу, аны ким коё берди” деп чыр салгандар бири бирине жаман-жакшы айтышып, бакыргандар, чуу салгандар тим эле кайнайт. Аларды көрүп туруп, айлам кетти, көмүр алууга көзүм жетпей, “деги эмне болсо, ошол болсун” деп кезекке жазылып коюп, андан чыгып ошол көмүр алынса ага тамызгы – турурук кылуу үчүн кургак жыгач отун керектигин ойлоп, аны издеп, ар кимден, сураштырып, дагы шаар кыдыра баштадым. Сабак болгон күндөрү саат экилерден кийин ушул аталган түйшүктөн арылуунун айласын издеп жүрүп, кеч кирет. Акыры аба ырайы бузулуп калган күнү, бир тааныштын аркасы менен, ага болгон тыйын-тыпырыбызды берип, араң дегенде бир жарым тонна көмүр түшүрттүк. Анысы да майда күкүм экен, аны жандыруу да ар күн сайын азап тарттырып, көп убакытты алат. Кээ бир күндөрү от жакшы күйбөй, бөлмөбүз муздак боюнча калып, сабактарга даярдык көрбөй калган учурлар болот. Кышкы суук – адамды байкатпай туруп кыйнаган балакет тура. Бирок биз ал кыйынчылыкка жаштык дем менен туруштук берип жаттык окшойт.

Көз ачып жумганча арадан бир ай өтүп кетиптир. Сабакка убактысында жетели деп, бир күнү келинчегим экөөбүз эртелеп чыгып бара жатсак, короонун ээси үн

катты. Токтой калып, ал кишиге салам айтсам, ал киши саламга келбей эле:

– Квартирага келгениңерге канча күн болду!? – деп өкүм сүйлөдү. Биз экөөбүз тең биерге келгенибизге канча күн өткөнүн санабаптырбыз. дароо жооп бере албай, такалып туруп калганыбызда, ал киши,

– Келгениңерге бүгүн бир ай үч күн болду. Айына квартира акысына 30 сомдон төлөп турууну келишкенбиз. Бүгүндөн калтырбай өткөн айга жана алдыда келе жаткан ай үчүн бириктирип, 60 сом бергиле – деген талапты койду. Мен токтой калып:

– Аксакал, квартира акысын албетте төлөйбүз, бирок сиз шаштырбай дагы эки-үч күн коё туруңуз – дедим. Ал киши менин өтүнүчүмдү укпай,

– Жок, бүгүндөн калтырбай төлөгүлө, төлөбөсөңөр квартираны бошотуп койгула – деп, үйүнө кирип кетти. Квартирада жашап жаткан соң, анын акысын төлөрүбүз арийне дечи, бирок, акыркы күндөрү жаңы тиричилик үчүн анча-мынча керектүүлөрдү сатып алып жүрүп, баарынан да көмүр алуу үчүн колубузда болгон тыйын-тыпырыбызды коротуп алган экенбиз, эми үй ээсинин талабы боюнча тигинче акчаны төлөй койгонго каржыбыз калбай калыптыр. Сабакка жеткенче келинчегим экөөбүз ар түрдүү ойлорду ортого салып, талкуулап бара жаттык. Мен айылга кабар берип, акча сурайын десем, туугандарымдын колу жука, алар өп-чап болуп күн өткөрүп жүргөнү мага белгилүү. Анан калса, мен кимге айтам, “Атаңа барсаң энең жат, агаңа барсаң жеңең жат” деп элде айтылган накыл сөз нак менин турмушума тиешелүү. Ал эми келинчегимдин ата-энесине кайрылуу да орунсуз, себеби алар он балалуу, эң чоңу – студент. Анын удаасы – менин келинчегим. Алардан кичүү сегиз баланын бешөө мектепте окушат, калган үчөөнүн бири – беш, экинчиси – үч жашта. Акыркысынын тушоосу кесүүсү жакында болгон. Кайнатам – согуштун

инвалиди, кайненем гана ара-чолодо талаага чыгып, тамекиде иштегени болбосо, алардын да кирешеси чектелүү. Булардын мындай абалын көрүп туруп, алардан кантип уялбай жардам сурайбыз...

Сабактан келгенден кийин үйдүн ээсине жолугуп, 12-числодо стипендия аларыбызды айтып, квартира акысын дагы эки күндөн кийин берүүгө көндүрдүм. Ооба, ошондой болду, келинчегим 35 сом, мен отличник болгондугумдан улам стипендиям алардан 25 пайызга өйдө, тагыраак айтканда, 42 сом. Ошентип, эки күндөн кийин экөөбүзгө тийген 72 сомдун 60 сомун квартирабыздын кожоюнун колуна карматтык.

...Студенттик күндөрдө курган үй-бүлөлүк турмушубуз уланып жатты. Ары-бери урунуп жүрүп, ар кимден карыздар да болуп кеттик. Анан бир күнү экөөбүз кеңешип отуруп, мен кечинде иштөөчү иш таап, иштемек болдум. Иш тез эле табылды. Фучик көчөсүнүн Шлагбаум деген жеринен бир аз төмөн жакта булгары завод бар экен, ошого кирип “Мездрилшик” деген ишке орноштум. Мездрилшиктер Малдын терилерин булгары кылып даярдоо үчүн, адегенде алардын бир партиясын (чоң тобун) бир даңкайган барабанга салып, ага кислота аралашкан суу куюп бир сааттай айлантат экен. Андан чыккан терилердин айрым бучкактарындагы жүндөр толук жыдып түшпөй калган жерлерин ошол мездрилшиктер колуна кармаган бычак менен тазалайт. Жумуш кечки саат алтыдан он бирге чейин беш саат, анын ичинен да ар бир сексен минутта он минутадан дем алуу. Ошол учурда жарым литрден кефир да берилет, себеби кислота аралашкан суу төгүлгөн цехтин ичи жаман жыттанып турат, ошону үчүн кефир же сүт ичирип, таза абага чыгарып, кайра иш ордуна киргизип турат. Андагы кыйынчылыкка карабай иштей бердим, алган маянам турмуштук тиричилигибизге жетээр-жетпес болуп жарап калды. Бирок абдан кыйналып кеттим. Кээ

бир күндөрү кечинде коомдук транспорт жүрбөй калып, караңгыда бир сааттай жөө жүрөм. Жөө баскандан эмес, сууктан жана караңгыда “жүргөн” кишилерден корком. Келинчегим да мага жалооруй карап, “иштебей эле койчу, стипендия менен эптеп жашап туралы” дечү болду. Бул кеңешүүдөн соң, башка бир жеңилірээк иш табууну көздөп, ал жумуштан чыгып кеттим. Ал окуу жылы аягына чыкты. Оор болсо да иштей коюп, кичине тыйын-тыпыр таба койгон жаным, бош убактымда дагы бир жерден жумуш таап, иштегим келип, дагы иш караштыра баштадым.

Өткөн жылы ноябрь айында үйлөнүп, келинчегим экөөбүз квартира аты бар бир кичинекей бөлмө таап жашай баштадык эле, эми быйылкы жылдын ноябрь айынын он алтысында уулдуу болдук. Биз менен жарыш курста география факультетинде окуп жүрүшкөн тууганчылыгы да жакын айылдашыбыз Абдирашит (мен аны ага дечүмүн), жана анын келинчеги Мария да бизден он күн мурда уулдуу болушкан экен. Студенттик күндөрдүн кызыгы наристенин жүрөктү кубанткан кызыгы менен айкалышып жүрүп жаткан учурда, турмушубуз түмөн түркүн түйшүктөр менен коштоло баштады... Андай түйшүктөрдүн алгачкысы жана эң олуттуусу – келинчектерибиздин окуусу эле.

Эки үй-бүлөнүн эркеги катары Абдирашит экөөбүз тең: “Эми жаш балалуу келинчектерибиз окууларын кантип улантат? Быйылча окуусун токтото туруп, сырттан окууга которуп жиберсекпи”... деп бир чечимге келе албай башыбыз маң.

Биз бир чечимге келе албай жүрсөк, наристелерибиздин апалары бизге сунуш киргизип калышты. Ал экөө биринин сөзүн бири толуктап мындай пикирлерин айтышып, сөздү Мария баштады:

– Окуубузду үзгүлтүккө учуратпай уланта берели. Анүчүн Бегайым эртелеп, саат сегизге чейин баласын көтөрүп алып биздикине келсин. Ага чейин мен баланы тойгузуп,

өзүм кийинип, сабакка кетүүгө даяр болуп турам. Ал келер менен мен сабакка кетем, окуу имараты бизден эки эле квартал аралыкта го, аерге 5-6 мүнөттө жетип барам. Ал эки баланы карап калат, ыйлаганын сооротот. Ал эми булардын сабагы биздин сабак бүткөндөн кийин 2-сменада башталат эмеспи, мен келерим менен ал сабагына жетип барат. Балдарды сооротуу мага жүктөлөт. Ушунетип быйылкы окуу жылын аяктасак, эмки жылы балдар торолуп калат – деди. Мындай сунуш баарыбызга жакты. Эрте мененки 1-сменага ал Абдирашит менен Мария ээрчишип сабагына кетишет. Түштөн кийинки сменада аларга балабызды каратып коюп, сабакка биз кетебиз. Күндөрдүн биринде биздин балабыз ыйлап такыр басылбай койгон экен, акыры Мария эмчегин салып, араң сооротконун айтты. Аны угуп отуруп, Бегайым да мындан эки-үч күн мурда алардын баласы сооронбой ыйлай бергенде, эмчегин берип сооротконун айтты. Ошол убактан баштап, биздин балдар эки эненин сүтүн эмишип, биз төртүнчү курсту аяктаганда, балдарыбыз болпоюп, торолуп калды.

Каникулга тарарыбыз менен иш издештирип жүрүп, бир күнү Кыргыз ССРинин радио уктуруу жана теле берүү комитетинин музыкалык редакциясына редактор болуп орноштум. Аталган редакцияда сегиз кызматкер, анын жарымы кыргызча берүүлөрдү даярдаса, калганы орус тилиндеги берүүлөргө жооп беришет. Ар бир эки айда иш сапарга чыгып, өнөр жайы менен айыл чарбасындагы алдыңкы эмгекчилерге жолугуп, сапардан кайтып келгенибизде аларга арнап атайын концерттерди даярдап, эфирге чыгарабыз. Мен мурда Республикалык маданий агартуу окуу жайынан алган билимимдин негизинде бул редакциянын ишин тез эле өздөштүрүп кеттим. Университеттеги окуумун акыркы курсу көбүнчө практика жана дипломдук иш жазуу болгондуктан, окуум да жүрүп жатты, ишти да үзгүлтүккө учуратканым жок.

Дипломдук ишимди жактап келген күнүмдүн эртеси редакциянын атайын тапшырмасы менен түштүктөгү райондорго он күндүк иш сапарга жөнөп калдым. Мурда Токмок, Кара – Балта, Прежевалский, Балыкчы шаарларына барып, негизинен алдыңкы жумушчуларга, мыкты иштеп жаткан ишканалардын жетекчилерине жолугуп, келгенинде аларга арнап атайын концерттик бир нече программа түзүп, аны эфирден кетирчүмүн.

Кезектеги иш сапарым (командировкам) түштүктөгү райондорго барып, пахта талаасында иштеп жаткан дыйкандарга, мамлекеттик планды ашыра аткарып жаткан саанчыларга жана ошол убакта койлордун жүнүн кыркуу кызуу жүргүзүлүп жаткан “кыркым” өнөктүгүнүн алдыңкыларына жолугуп келген соң, алардын албан эмгегин даңктоо менен бирге, ошолорго арнап, эфирден бир нече концерт берүү керек эле.

Он күндүк иш сапарым ийгиликтүү аяктап келгенинде “Айыл чарба кызматкерлери үчүн” күндүзү саат 13.00дөн 13.45ке чейинки убакта бир жума ичинде төрт жолу концерт берилди. Анан музыкалык редакциянын жетекчиси Таштанкул Бөрүбаевдин демилгеси менен “Бейпил түн” деп аталган отуз мүнөттүк концерт радио уктуруулардын программасына жаңыдан кирген болчу. Ошонун биринчи санын эфирге даярдоо мага жүктөлгөн. Концерт ысыктын күнүндө талаада тер чачып иштеп жүргөн пахтакерлерге арналып, жума күнү кечинде саат 22. 30да эфирден кетти.

Ошого байланыштуу дүйшөмбү күнү өтүүчү “Пятиминутка” деп аталган кырк-элүү мүнөткө созулуучу жыйында менин атыма мактоо сөздөр айтылганда, кубанганымды айтпа...

Мактоо сөзгө шерденип, дилгирленип иштеп жүрдүм. Анан эле бир күнү Мамлекеттик комитеттин төрагасынын орун басарынын катчысы келип:

– Сизди Председателдин орун басары чакырып жатат – деди. Аны угуп чочулай түштүм да,

– Эмне маселе боюнча экен, айтыңызчы даярдана барайын – дедим. Ал:

– Мен кайдан билмек элем, сыягы силер тараптан бир каталык кеткен окшойт, кабагына кар жаап, кагаздарын ары-бери аңтарып, ачууланып жатат – деди. Секретаршанын мындай сөзүн уккан соң, андан бетер кооптонуп, ал кызды ээрчип жөнөдүм. Барарыбыз менен кыз өз ордуна отурду. анын оң жагындагы эшиктин боорунда “Кыргыз ССРинин теле көрсөтүү жана радио уктуруу боюнча мамлекеттик комитеттин председатели А.Т. Токомбаев” деп жазылып турат. Ал эми сол жактагы эшиктин бетинде ошол эле аталыш жазылган, бирок ал жазуунун аягында “заместитель К.Б. Байганчук” деген гана айырма бар. Мен ошол кабинетке кирүүм керек экен. Мындай фамилия орустарда болчу эле деп, андан бетер чочулай баштадым, анткени орус тилин начар билчүмүн, ал кишиге өз оюмду орусча жакшы түшүндүрө албай кыйналарымды сезип турдум. Эшикти тыкылдатып ачып, кабинеттин төрүндө отурган алкагы чоң көз айнекчен, толук кара тору кишиге карап, “Можно” деп кирүүгө уруксат сурадым. Ал киши мени жаман көзү менен карап алды да:

– Кириңиз, кириңиз – деп, кыргызча жооп кылды. Менин суроо анын минтип кыргызча жооп бергенинен улам, мен уялып, кирерге жер таппай, денемден тер чыгып кетти. Чочулоо сезимиме уялуу сезими кошулуп, аягым араң шилтенип барып, ал киши көрсөткөн орундуктан орун алдым. Мен жайланышып отураарым менен, “Мына буларды оку, анан сүйлөшөбүз!” – деп, жекире сүйлөп, үйүлүп турган каттарды мен тарапка жакындатып сүрүп коюп, өзү бир нерселерди окуп жатты. Мен конверттерди бирден ачып окуй баштадым.

Биринчи эле колума тийген катты окуганымда, анда мындай жазылыптыр: “Урматтуу радионун чоңдору! Силердин бизге, биз эле эмес, бүткүл Кыргызстандагы айыл чарба кызматкерлерге арнап, атайын концерт берип жатканыңар үчүн ыраакмат. Бирок ал концерттин аягында “Урматтуу айыл чарба кызматкерлери, түнүңөр бейкут болсун” дегениңер эмнеңер?... Же биз кечке талаада күндүн ысыгында кетмен чаап жүрүп, кечинде эс алалы деп турсак, силер бизди түнү бою ойдолоп, ооруп, кыйналып чыксын деген ниетте, бизге түн бейпил болбой, бейкут болуп жатсын дегениңерби? Силердин мындай тилегиңер ылайым эле таш капсын, өзүңөргө көрүнсүн. Өзүңөрдүн түнүңөр бейкут болуп, уктай албай чыккыла” деген сөздөрдүн асты сызылып жазылыптыр.

Ал каттар ар түрдүүчө жазылып, ар кайсы райондон келгени менен, баарынын мазмуну дээрлик бирдей. Баарында эле: “Эмне үчүн биздин тынчтыгыбызды бузгуңар келет”, “Эмнеге бизге жамандык каалайсыңар?”, “Кечке талаада иштеп жүрүп келип, эс аларыбызда түнүбүздүн бейкут болушун каалайсыңарбы?”, “Концертиңер “Бейпил түн” деп аталганына карабай, биздин түнүбүздүн бейкут болушун каалаганыңар кандайча?” деген нааразычылык сөздөр. Каттардын кээ биринде абдан орой, сөгүнгөн сөздөр да бар экен. Үч-төртөөнү окугандан соң, тигил агай мага кабагын салып:

– Бул концертти сен даярдап берипсиң. Эмне, жакшы концерттен кийин жакшы сөз таба албай калдыңбы!? – деп ачууланды. Мен:

– Агай, бул концертти менин даярдаганым ырас, бирок аны “Түнүңөр бейпил болсун” деп эле бүтүргөм, ишенбе-сеңиз, берүүгө даярдап берген жазуунун экинчи нускасы менде калган, ошону алып келип сизге көрсөтөйүн – деп, чыйпылыктап жибердим. Анын макулдугу менен кабинеттен ылдам чыгып, ошол күнү мен даярдап берген концерт-

тик программанын көчүрмөсүн алып келдим. Анда: концерт бүткөндө анын жабылышы тууралуу: “Ардактуу айыл чарба кызматкерлеринин алдыңкылары, ушуну менен сиздерге арналган “Бейпил түн” аттуу концерт аяктады. Түнүңүздөр бейпил болсун.” деп жазылып, аягында менин колум коюлуп турганын көрсөттүм. Председателдин орун басарынын аты-жөнүн (имя-отчествосун) билбейт элем, а кишиге “агай” деп эле кайрылып жаттым.

– Агай – дедим, ордуман тура калып, – мына, мен концерттин жабылышын “Түнүңөр бейпил болсун” деп эле бергем – деп, андагы жазууну сөөмөйүм менен басып көрсөтүп жаттым. – Сыягы, “Түнүңөр бейкут болсун” деп, концертти алып барган диктор айтып жиберген го – деп, актанып жаттым. Ошол замат ошол күнкү диктор чакырылды. Ал келип,

– Мен мага берилген кагазда эмне жазылса ошону ошондой боюнча окуйм, өзүмчө башкача окууга акым жок, мен ошол эрежени дайыма сактап жүрөм, ишенбесеңер ошондогу мен окуган текстти архивден алдырып, текшерип көргүлө – деди. Эфирден кеткен программанын тексттери кеминде кырк күн радионун архивинде сакталып турчу. Агай ачууланган боюнча архив кызматкерине телефон чалып, ушул ай ичинде эфирден кеткен “Бейпил түн” деп аталган берүүлөрдүн тексттерин алдырды. Чын эле өткөн жумада эфирден кеткен “Бейпил түн” берүүсүнүн аягындагы “Түнүңөр бейпил болсун” деген жазуунун ортосундагы “бейпил” деген сөз туурасынан сызылып, анын үстүнө кол менен “бейкут” деген сөз кара сыя менен жазылып турат. Аны көрө койгон диктор:

– Мына, мен тексттеги өчүрүлгөн сөздү эмес, даана жазылып турган сөздү окуганмын – деди. Күнөөсүз күнөөлүү болуп турган мен да:

– Мен эч качан тексти оңдоолор менен эфирге сунуш кылбайм. Эгер анча-мынча машинистка ката басып койсо,

андайды сөзсүз оңдоп туруп кайра бастырам. Ошондон кийин гана даярдалган материалды студияга тапшырам. А мына бул оңдоодогу почерк меники эмес, караңызчы, сыясы да башка, почерки да башка – дедим. Маселени тактоо иши түшкө чейин уланды.

Акырында эфирден кетируүүчү материалдарды убакты-сааты, атүгүл, минутасына чейин көзөмөл жүргүзүп туруучу “выпускающий” кызматындагы Токон Майрыков аттуу кызматкер тарабынан оңдолгону ырасталды. Анын пикиринде да чындыктын үлүшү бар экен, бирок анын редактор берген текстти өз алдынча оңдоого акысы жок болчу. Ал кишинин антип оңдоп коюшунда да чындыктын үпүшү бар экен. Себеби, түндүк диалектисинде “Бейпил” жана “бейкут” деген сөздөр синоним, тактап айтканда, маанилеш сөз катары колдонулат. Ал эми кыргыз тилинин түштүк-чыгыш жана түштүк-батыш диалектилеринде “бейкут” деген сөз терс мааниде – кыйналуу, ден соолугу бузулуу, оорудан улам чыдамы кетип турган абалды туюндуруу үчүн айтылат. Ал тарапта жана жалпы эле кыргыз тилинде “Бейпил” деген сөз оң мааниде – тынч, капарсыз, адамдын тынчын бузбаган мамыр-жумур деген мааниде колдонулат. Аны оңдобой эле койсо болмок. Анан калса, ошол концерттин аталышы да “бейпил түн” деген ат менен эфирге чыгып жатпайбы.

Сөз ошону менен тынчып калбай, жакында эле мен жөнүндө жакшы сөз болуп турган эле, эми мага карата дурус да, “буруш” да айтылган кептер “көбүрүп” жүрүп жатты.

Мен ошол күндөн тартып, мааниси бүдөмүк же түшүнүксүз сөздөрдү жыйнап, аларды терең түшүнүү үчүн университеттеги агайларыма бара коюп жүрдүм.

Бир күнү кыргыз тили кафедрасына баш баксам, андамында бир келчү Юдахин агай отуруптур. Салам айтып кирип барарым менен эле ал агайга суроо узаттым:

– Агай сиз түзгөн “Кыргызча - орусча сөздүктө **“бейкут”** деген сөз “спокойно, безмятежный, спокойный”; **“бейпил”** сөзү “благодетствие, спокойствие, покой” деп которулуп жүрөт. Ал эми “Русско-киргизский словарь” деген сөздүктө **“Безмятежно – нареч.** беймарал, тынч, бейпил”); **“Спокойно”** дегени: тынч, бейкут, беймарал, мамырап; бейкапар, жай деп берилген. Сизден сурайын дегеним, “бейпил жана бейкут” деген сөздөрдүн мааниси бирдейби же алар бири бирине антонимби? – дедим. Константин Кузьмич мага бир аз карап турду да,

– Мен кыргызча сөздөрдү орусчага котордум. Бул сөздөр ошол сөздүктө кандай берилсе, мен ошондой ойдомун. Агай дагы бир аз ойлоно калып, сөзүн кайра улады,

– Мен көптөгөн түйшүк менен, көп жылдар эмгектенип жүрүп, ушул сөздүктү жаратканмын. Аны түзүүдө мага кыргыз тилчилери абдан көп жардам беришкен. Анын бири – Кусейин агайың. Кыргызда “Бөдөнөнү сойсо да кассап сойсун” деген сөз бар эмеспи, анын сыңары бул сөздөрдүн маанисин дагы тереңдетип билгиң келсе, ошол агайың менен талкуула, ал киши мага берген жардамын сенден да аябайт – деди. Менин берген суроома аерде отургандар да аралашып, дагы түрдүү пикирлер айтылды.

Андагы аңгемелешүүдө доцент Жээнбай Мукамбаев агай да катышып отурган. Бир күнү мен факультетке келип калсам, Мукамбаев агай мени жанына чакырып алды да:

– Сен тил маселесине кызыгып жүрөт окшойсуң, ошол багыттагы илимий ишке аралашпайсыңбы? – деди. Мен толук түшүнө бербей:

– Каптип? – деп, агайга суроолуу карадым.

– Азыр кыргыз тили боюнча аспирантурага кабыл алуу жүрүп жатат, каалоочулар сынак тапшырат, ийгиликтүү өткөндөр кабыл алынат да илимий иштерге тартылат – деди.

Мен ишимди иштегенче жүрүп, аспирантурага керектүү документтерди да даярдап, университеттин аспирантура бөлүмүнө өткөрүп койдум. Анан июль айынын ортосунда белгиленген сынактарды ийгиликтүү тапшырып, университеттин кыргыз тил илими кафедрасынын аспиранты болуп калдым.

“Бейкут” жана “бейпил” деген сөздөрдүн маанилерин так билүүгө изденип жүрүп, анын натыйжасында, тил илими боюнча иштерге аралашып, ошол убактан бери “Кыргыз тилиндеги фразеологизмдер” же “Кыргыз тилиндеги өзгөчө туюнтмалар” деген теманын үстүндө илимий изилдөө иштерин жүргүзүп келе жатам...

Р. С. Менин жогоруда аталган тема боюнча иштеген элүү жылдык илимий-педагогикалык эмгегимдин жыйынтыгына мен окуткан студенттер, филологдор, журналисттер, педагогдор жана жалпы эле кыргыз тилчилери баа беришер...

БИТ ИЗДЕГЕНДЕ...

Бул окуя мындан кырк жылдай илгери өткөндүгүнө карабай, эми сөз кылып отурам. Анткени, элибиздин турмушу улам жакшырып бара жатканын эстеп, акыркы кездердеги жетишкендиктерге шүгүрчүлүк келтирип жүрөлү деген оюмду замандаштарыма айткым келди...

Биздин кичинекей кызыбыз так секирип, ары-бери жүгүрүп ойноп, ашканада апасынын этегине оролушуп, анан менин жазуу үстөлүмө келип, жазып жаткан аялуу кагаздарымды ала коюп, жаны тынбай, өзүнчө эле бир нерселер менен алек болуп жүргөн кези. Беш күндөн кийин экиге толорун утурлап, 8 – март майрамы менен кызыбыздын да туулган күнүн кошо белгилеп коёлу деген ниетте даярданып, кам-чомубузду көрүп жаттык. Анан эле бир күнү анын таңкы торгойдой болгон жагымдуу үнү, ширин сөздөрү угулбай, биз менен тең туруп алчу кызыбыз кичинекей керебетинен чыкпай жатат. Тынчым кетип, керебетине жакын келсем, уктабай эле көзүн ачып жаткан экен, мен:

– Тур кызым, эмне эмдигиче турбайсың? Тамак иче турган убакыт болуп калбадыбы – дедим.

– Туйбай жатып туйайынчы ата – деди. Байкасам маанайы пас, эрте менен таңкы торгойдой сайрап турчу кызым кем сөз боло түшүптүр. Апасы экөөбүз аны күн шашке болгондо тургуздук. Көңүлүнө тамак барбаганынан улам, кыстап жатып биртике кефир ичирдик. Жакшы болуп калар деп, бөпөлөп карап жүрүп, арадан үч күн өтүп кетти. Улам оорлоп баратканынан чочулап, апасы экөөбүз бейтапканага алып бардык. Врач дыкаттык менен карап болуп,

– Кызыңар «Боткин» болуп калыптыр – деди. Мен чочуп кетип,

– Ал эмнеси? – деп, таңыркай сурадым. Дарыгер:

– Аны элибиз «Сарык» же «сары оору» деп коёт. Тезинен жугуштуу ооруларды дарылоочу ооруканага алып баргыла, кечиктирбегиле – деди. Ошентип, кызымы апасы менен кошо «Инфекционная» деген ооруканага алып барып, «Бокс» деп аталган эки орундук палатасына жайгаштырдык. Анда дагы бир жаш бала апасы менен жатыптыр, сураша келсек, анын атасы мени менен бирге иштеген Асанкан болуп чыкты. Асакем баласынын ооруганы тууралуу иш учурунда сөз кылган эмес.

Асакем да менден өткөн баласаак экен, күн сайын иш башталганга чейин же иштен кийин баштыгыбызды көтөрүп, ошол жерден жолугуп калабыз. Арадан алты, жети күн өткөндө балдардын апалары экөө тең жарыша: «Сары оорунун бирден-бир жакшы дарысы бит болот экен» деген сөз уктук, бит берсе тез, анан дагы экинчи кайталанбай турган болуп жакшы сакаят имиш, бит таап келгиле деп айтып калышты. Асакем дароо эле алардын айтканына кошулду. Мен болсо булардын айткандарына анчалык ишене бербедим. Алар сүйлөшүп турганда мен акырын бөлүнүп басып кеттим да, балдарды дарылап жаткан врач аялга кирдим.

Буга чейин да кызымын абалын сурап кирген болчумун. Бул жолу андан дароо эле балдардын абалын сурабастан, бир азга унчукпай туруп калдым эле,

– Кызыңыз жакшы болуп баратат, бирок дагы бир жумадай дарылайбыз, буюрса жакшы болуп кетет – деп, менден озунуп сүйлөп жиберди. Мен адатта, врачтын айткандарын угарым менен ыракматымды айтканды чыгып кетчү элем, бул жолу жанагы уккан сөздү айтсамбы, айпасамбы деп, оозума сөз кирбей, бир аз туруп калдым. Анан гана:

– Кечиресиз, мен сизден бир нерсе сурайын деп ыңгайсызданып турам – дедим.

– Сураңыз, сурай бериңиз – деп, бажырая караганда, өзүмө келе түшүп,

– Ушу жакта балдары ооруп келип, жакшы болгондордон биздин балдардын апалары бир сөз угушуптур. Алар «сары оорулуларга бит берсе, тез жана экинчи оорубас болуп сакайып кетет экен» деп сөз кылышыптыр. Ушуга ишенсе болобу? – дедим, оңтойсузданып. Дарыгер аял, адегенде, кабагын бүркөп, бир азга үндөбөй туруп калганда, мен ичимден «кайдан да айта койдум эле муну...» деп, түйшөлө түштүм. Анан ал кайра жазылып, мени карап күлүмсүрөп,

– Сиз ошого ишенесизби? – деп, сураганда өзүмө келе түштүм, ал андан ары менин жообумду күтпөй эле, – элде ошондой сөз айтылып жүрөт, бирок биз андай сунушту кабыл албайбыз, жөн гана дарылап айыктырабыз – деп, дагы жылмайып койду. Мен дарыгерге мындай суроону бергениме ыңгайсыздана түштүм да, ыракмат айтып, акырын чыгып кеттим.

Бир күндөн кийин бул маселени Асакем экөөбүз балдардын апалары менен талкуулап, «Элде мындай сөз болсо, ал бекеринен айтылбайт. Биз деле ...берип көрүүгө камдана баштадык. Балдарыбыз дарыланып жакшы болуп чыгуу менен, «экинчи андай оору кайталанбайт экен» дегенге ишенимибиз артып, биз тез арада бит таап келүүгө убадалаштык. Аны кандайча берүүнүн жолун апалары сураштырып, тактап коюшуптур, айранга кошуп ичирип жиберсе билинбейт экен да, ал оорулуу бала тез эле сакайып кетет экен дегенден улам, муну кечиктирбөөгө биз да шашып калдык.

Ошентип, Асакем экөөбүз иштеген жерден жолугушуп, «баягыны таптыңбы» деп сүйлөшсөк, ал дагы, мен дагы үйдө өзүбүздөн табылбаганын, анан башка бирөөлөрдөн

сурагандан уялганыбызды кеп кылдык. Бир күнү кошуналарга ушундай абалды айтып, аны табууну сураштырып турсам, алардан бирөө «Тиги талчокко баргыла. Ошол жерден лөлүлөрдү таап, аларга айтсаңар, дароо таап беришет» дешти. Мындай учурга кабылгандар буга чейин деле көп эле болгондугун угуп, анын шыпаалыгына ишенимибиз арта түштү. Сарык дартына чалдыккан балдарыбызга эл оозунда айтылган «дарыдан» таап келүүгө Асакем экөөбүз эртеси жекшемби күнү эртелеп «Талчокко» жөнөдүк.

Ал кезде «Толчок» деп аталган жөөлөшмө базар Чоң – Чүй каналынын төмөн жагындагы Тоголок Молдо жана Кыргыз көчөлөрүнүн Щербаков көчөсү менен кесилишкен жеринин түндүк жагындагы азыркы көптөгөн курулуш материалдары, мал базар жана ондогон темир материалдар сатылып жаткан жайда болчу. Дем алыш күндөрү шаардын жашоочулары буюм-тайым, же арзан баадагы кийим-кече сатып алуу үчүн ошол жакка сүрүлүп жөнөшчү. Базарга келген адамдардын көптүгүнөн издеген буюмун тапкысы келгендер бир жайдан экинчи жайга жетүү үчүн жөөлөшүп, түртүшүп, кысылышып отуруп араң өтчү. Ошол базардын эл суюгураак четинде дайыма эки-үчтөн топтошуп турган лөлүлөр бирөөнүн келечегин айтып берип жатса, экинчисинин жолунда болгон тосколдугун ачып, дагы бирөөлөрдүн жоготкон баалуу буюмун табуунун жолдорун көрсөтүп, булар да өз «соодаларын» жүргүзүп турушчу. Кудай жалгап, ал күнү Асакем экөөбүздүн да жолубуз болуп, ошол жерде турган лөлүлөрдөн дептердин барагына шөкөттөлүп оролгон эки битти бир тооктун баасына тете акчага сатып алдык. Ал лөлүлөр алган «малыбыздын» сапаты жакшы экендигин кагаздын бүктөмдөрүн жаза коюп, томпоюп кара көгүш тартып жаткан «экөөнү» тең көзүбүзгө көрсөтүп, кайра бүктөп ороп берди. Биз Асакем экөөбүз шашкан бойдон балдарыбыз жаткан ооруканага келдик. Табышкерлигибизге мактангандай бой көтөрүп, оролгон

кагазды балдардын апаларына сундук. Алар да кубанып, ал «дарыны» көрүүгө ашыгышып, кагазды жаза коюп, көңүл коюп карап жатышты. Алар менен дагы бир аял турган болчу, ал:

– Иий ботом, мунуңар өлүк окшойт, өлүп калганы жарабайт дешкен, өлүүсүн бергенде ал сакайтмак түгүл, дагы башка ооруну чакырат деп айтып жүрүшөт. Өлүп калганын эмес, тирүүсүн бергиле, мунуңар болбойт – дегенде, биз төртөөбүз тең бири-бирибизди карап, туруп калдык... Ушунусуна көңүл бурбагандыгыбыз үчүн, Асакем мени карап, мен аны карап, «муну сен эмнеге байкабадың» дегендей, үн-сөзсүз тиктеше түштүк. Өлүк бит оролгон кагазды мен ала коюп, ар жак бурчта турган таштанды салчу челекке ыргытып келдим. Ошентип ал күнү биздин жолубуз болбой, уурулук кылып, колго түшкөн адамдай болуп, башыбызды жерге салып, үйлөрүбүзгө кайттык...

Эртеси мен Асакеме:

– Экинчи лөлүлөргө барбайлы, себеби, алар биринчиден, даярдаган «малын» сатууга алармандарды күтүп жүрүп, убакытты өткөрүп жиберип, өлтүрүп аларын, экинчиден, алар абдан балит келишет эмеспи, анан алардын бити андан бетер балит болсо керек – дегенимде, ал бырс күлүп жиберди. Саягы, анын оюна «кайсы эле бит таза болмок эле» деген ой келди окшойт, ал күлгөн боюнча мени карап калганда, кайрадан сөзүмдү улап, – Өзүбүздүн эле кишилерден таап келели – дедим. Муну балдардын апалары да макул табышты. Биз, аталар да, ушундай чечимге келдик. Өзүбүздөн табылбай, ошол эле күнү кошуналарыбызга, тааныштарыбызга катуу дайындадык. Бирок шаардыктарды эч кимисинен майнап чыкпады...

Эртеси мен Асакеме мындай сунуш кийирдим:

– Менин айылым Ошто. Аерге сааолёт менен тез жеткен менен, андан ары айылга жетүү да азаптын азабы, жол жаман. Сенин айылың мына бул эле Кочкордон өтүп,

Кызартка чыга бериште. Анан калса, өзүңдүн жаңы алган «жигулиң» бар. Ошону менен эле сызып бара койсоң, издегенибиз айылдан табылат, экини эмес дагы запасы менен ала келсең болот го – дедим. Ал макул болуп, эртең өтүүчү сабагын мага дайындап, ошол эле күнү жөнөп, кетип, эртеси түшкө чейин келип калууга мага сөз берди.

Айтканындай эле эртеси чак түштө келип калды. Мен ооруканага жакыныраак жашагандыктан, ал алып келген «малды» биздикине кире коюп, ошо жерден даярдап алалы дедим. Андай «дарынын» сапатын бузбай сактоону билгендер ал жакта да бар окшойт, алардын кеңеши менен тирүү «дарыларды» майканын тигиштерине салып туруп, анан калган кийимдерин үстүнөн кийгизип жөнөтүшүптүр. Биз эми аларды таап, кайрадан даярдап алуу үчүн түз эле майкасына чейин чечиндирип, тирүү боюнча пайдаланылуучу «дарыларды» издей баштадык. Бир топ убакыт карап жатып бирөөнү таптык да, аны керебет жапкычтын бетине коё салып, калгандарын издей баштадык. Бирок Асакемдин санагы боюнча дагы экөө болуш керек экен, бирөө да жок. Алардын кайда жашырынып калганы белгисиз... аларды таба албай көпкө издедик. Асакем бир жагынан мага уят болгонсуп, экинчиден, атайын Кызартагы туугандарына чейин барып, алып келген «малы» табылбай жаткандыгына кайгырып, улам күбүрөйт,

– Атаңгөрү, бирөө эмес, балдарды уйкусунан калтырып жатып, запасы менен болсун деп үчтү таптырып салдырган элем, берки экөө кайда кетип калды экен – деп чыйпылыктап, төмөнкү ич кийимин да карай баштады. Экөөлөп карабаган жерибиз калбады. Жок. Сырткы кийимине чыгып кеттиби деп, күрмөсүн, шымын тинттик, жок. Чоң эле мал жоготуп, аныбыз табылбай жаткансып, ал да, мен да көңүлүбүз чөгө түштү. Такыр таба албаганыбыздан кийин Асакем менин алдымда күнөөлүү болгонсуп,

– Эми Раке, мен кайрадан айылга барайын, ал эми жа-
нагыны сен кызыңа берип тур, мен, мен...– деп эле, чөнтө-
гүнөн «Беломорканалын» ала коюп, чылымын күйгүздү
да, сыртка жөнөдү. Мен анын ыңгайсыз абалын сезип,

– Жоок Асаке, андай болбойт. Атайын алыстагы айы-
лыңа барып куру келсең, тигилер эмне дейт – деп, мен да
чыйпылыктай түшүп, керебет жапкычка коюлган битти
ала коюп, ага берейин деп карай койсом, ал да табылбай
калды. Жарым саатка жетпеген убакыттын ичинде ал да
жок. Ар жагын карайбыз, бер жагын карайбыз, кайда жи-
тип кеткени билинбей, анысы да жок. Керебет жапкычты
козгобой туруп, анын бетин дагы бир сыдыра экөөлөп ка-
рап чыктык, жок. Керебеттин тегерегин эле эмес, анын ас-
тын, үстүн, дубал жактарынан бери дыкаттык менен бүт
карап чыктык, жок... жок...

Балдар үчүн деп башмалдак атып жатып тапкан жан-
дуу «дарыбызды» бирибиз жолдо жоготсок, бирибиз үйдө
жоготуп, айлабыз куруп отуруп калдык. Эми ооруканага
барып балдарыбыздын, алардын апаларынын бетин

кантип карайбыз деп экөөбүз тең бушайманбыз. Мына,
саат төрткө жакындап калган экен, «тихий час – тынч уба-
кыт» да бүтүп баратат.

Асакем экөөбүз базарга барып, айран-сүт, мөмө-же-
миштерден мол алдык да, ооруканага бардык. Аялдары-
быз жол карап, бизди күтүп отурушкан экен, бизди көрөрү
менен экөө тең эшикке чыгышты. Колубуздагыны албай
жатышып эле:

– Беркини алып келдиңерби? – деп, сурашты. Асакем
«Ии- ии» деп башка сөз айтпай ары-бери басып калганда,
мен шыр эле:

– Ал болбойт экен, Аны колдонгондор дагы башка оору
таап жатыптыр – деп, апырта сүйлөдүм. Кудай жалгап,
алар бул сөздү макул көргөндөй,

– Андай болсо, жөн эле койгула. Балдар деле жакшы болуп калышты – деп, тигил экөө да «кудайга шүгүр, балдар жакшы» – дешип, жарыша сүйлөп калышты. Бул сөздөрдөн кийин Асакемин жарпы жазылып,

– Балдарды далиске алып чыккылачы, жыттап - жыттап алалы – деди. Менин аялым анын сөзүнө улай, күлкү аралаштыра:

– А биздичи, балдарды карап жаткан бизди деле жыттап койсоңор боло – деп тамашалады эле, Асакеме ал тамаша жага түштү белем,

– Силерди үйгө барганыңарда – деп, кыт-кыт күлгөн тейинде, салаасында кыпчылып турган тамекисин черткелеп, анын бир жагын шилемейлеп коюп кайрадан соруп калды. Баятан бери «эми кантебиз?» деген ойго чулганып келген экөөбүз гана эмес, баарыбыздын көңүлүбүз ачылып, балдарыбызды көтөрүп турганча, бири-бирибизге тамаша сөз айтып сүйлөшүп, бир азга турдук да анан таркап кеттик.

Арадан дагы беш-алты күн өттү. Асакем экөөбүз бит издеп убара тартканыбызга кейибей, анын табылбай калганына сүйүндүк. Баарынан да, балдарыбыздын жакшы болуп сакайып чыкканына сүйүнүп, кубанычка кучагыбыз толуп, жашообуз көңүлдүү уланып жатты.

Р. S. Менин оюма баягы жылы Алай жайлоосунда киймдеримди бүт чечип алып, аларды ташка чапкылаганым эсиме түштү... он беш- жыйырма жыл ичинде эле турмуштун ушунчалык жакшырганын карагылачы...

ТАҢ КАЛТЫРГАН ӨКҮРҮК

Куршап кыштагындагы Молдо Ыдырыс көчөсүнүн аягыраак жагындагы үйдүн жанында эл толо. Алардын бир тобу короонун тушуна көчө бойлото коюлган тактайларда тизилип отурушат. Тике тургандары да көп. Короонун ичинен ызы-чуу добуштар угулууда. Көчөнүн аркы башындагы Жалпак – Таш айылы тараптан келе жаткан бир атчан, атынын тизгинин тарта калып, жанынан жөө өтүп бара жаткан бир келинге кайрылып:

– Тиги жердеги кишилер эмнеликтен мынчалык топтолуп турушат? – деп сурап калды. Ал келин ошол замат эле жанында атынын оозун тартып токтой калган кишиге:

– Билсеңиз керек, мындан бир топ жыл мурда каза болгон Молдо акебиздин байбичеси дүйнө салыптыр, – деп, жооп берди. Ат үстүндөгү киши тизгинди ээр кашына иле салып, алаканын жайып, “Иманы саламат болсун, кудай рахматы кылсын” деп жүзүнө бата тартты да,

– Ал байбиче бизге тууганчылыгы жакын эже болчу, кадыры бүт Жалпак – Ташка бийик адам эмес беле, мен да анын тажыясына бара кетейин – деп минген атына теми-нип, ошол жакка бет алып, ылдамдата бастырды.

Бул жердеги элдин салты боюнча, улгайган кишилер сөөк жаткан үйгө “Боорум оой, жигарим оой” деп, үн салып келет. Бул киши да ошентип үйдүн тушуна келгенде, элпек балдардын бири жүгүрүп чыгып, анын атын алды. Короонун дарбазасы чоң ачылып, ортого тигилген боз үйдүн оозунун эки жагында туугандары тизилип ыйлап турушкан экен, ал боз үйдүн оозуна жакын барып, отура калды да, бир нерселерди күбүрөп жүзүнө бата тартты. Өйдө ту-

руп, каза болгон байбиченин жакын туугандарына барып, көңүл айтып жатты.

Ичкеридеги кыздардын үндөрү бир аз басаңдай түшкөндө, сырт жактан *“Апам о-оой апам, эсил кайран апа-кээм, мен апамдан айрылдым!”* деп, муңканган үн улам бийиктеп чыгып келе жатканда, ал жерде тургандардын көңүлү ошого бурулду. “Апалап” өксөп, ый аралаш бийик чыккан бул доош кимдики экенин көрбөй турушса да, үй ичиндеги кыз-кыркындар чуулдап, ыйлай башташты. Аңгыча, кайгысын катуу үн менен коштоп, өкүрүп келген адам «Апалап» үн салган боюнча боз үйгө кирип, жабылып турган маркумдун бетин ачып, кайра жаап, аны карап туруп: “Эсил кайран апаам - оой, эми кайдан көрө - мүү - үн” деп сыздап ыйлап турганда, көзүнөн аккан жашы мончоктоп төгүлүп турду. Көзү жумулуп жаткан апанын кыздары – Тиллакан, Сазида, Аписалар тиги киши Раимжан аба экенин тааный коюшуп, жабылып тура калышты да, аны мойнунан кучактап, ыйлашканда, алардын чуулдаган үндөрү үйдү үч көтөрүп кеткендей болуп, бир топ убакытка созулду.

Жанагы жер-сууну бузуп, “Апалап” бакырып келген кишинин үнү басылса да, кыздардын апасы тууралуу жоктоо кошоктору уланып турду...

Эки жакты карасаң, боз үйдүн сыртында топ-топ болуп отурган аялдар: “апам эле апам” деп, боздоп өкүрүп келген карыя кишиге таң калышып, бул көрүнүшкө түшүнбөй турганын бири-бирине айтып, күбүр-шыбыр кеп жүрүп жатты. Өзгөчө, “Ботом, мен таң калып эле калдым.... бул кишинин апалап өкүргөнү эмнеси?”. “Мунун апасы мындан жетимиш жылдай илгери өткөн дешчү эле го. Анан эмнеге эле, бу киши “апам эле апам” деп боздоп келди”. “Балким, чын эле, баласы болуп жүрбөсүн”. “Ээ койчу, кантип эле сексенге келип калган абышка токсон үч жаштагы аялдын баласы болуп калсын” деп, дагы бирөө мурдун чүйрүп, “Бул обу жоктук” деп, алардын арасынан өзүн билерман эсепте-

гени да болду. Айтор, күбүр-шыбыр болуп жүрүп жаткан кеп бери жакта отурган аялдардын арасында да кызуу талкууланып жатты...

Чындыгында, ак чач абышканын “апакелеп” өкүрүп келгенинде кандай сыр бар экенин аерде таң калып тургандар кайдан билсин...

...Буулуккан өпкөсүн бир аз басып, четке чыга берип туруп калган Раимжан абанын көз алдынан мындан 70 жыл мурда болуп өткөн окуя кино тасмадай сызылып өтө баштады...

...Ал жылдары айрым балдардын аталары согушка кетип, кайрылып келбей калса, кээ бирөөлөрүнүн апасы да оор турмуштун айынан ооруга чалдыгып, каза болуп, жаш балдардын балалык учуру көңүлсүз өтүп, жетимчилик күндөр алардын көкүрөгүн өйүп жаткан...

Мына ошондой атасы фронтко кетип, апасы каза болуп калган балдардын бири – ушул азыр “апалап” өкүрүп келген мен болчумун. Эки жашка чыкканымда апамдын көзү өтүп, андан жыл айланбай атам фронтко кетип, чоң атам менен чоң энемдин колунда калган экенмин. Арадан бир нече жыл өткөндө чоң энем да дүйнө салыптыр. Чоң атам бир топ жыл бой жашаса да мени бооруна кысып, түнү койнуна алып жатып, күндүз жанынан алыс чыгарбай, бир жакка барса ээрчитип ала жүрөт. Мен башка агаларды туурап, чоң атамы “аба” деп атачумун.

Абамын жанынан чыкпай ээрчип жүргөн күндөрдүн биринде, чоң атама теңтуш аксакалдар кеңешип олтурушуп, күйөөсү согушка кетип дайынсыз болуп, үч баласы менен жесир калган бир аялга баш кошууга макулдатышат. Ал эки уул бир кызын ээрчитип, “тага журтум ушулар” болот деп, Алайку тараптан Ак – Терек айылына келип туруп калган экен. Алар адегенде, ар кимдикинде баш калкалап, күн өткөрүп жүрүшкөндө, бир күнү айыл аксакалдары демилге көтөрүшүп, ашар жолу менен 40 күнгө жетпеген

убакта аларга бир бөлмөлүү өжүрө салып беришет. Ошол узун - туурасы төрт-беш кадам келген бир бөлмөдө дагы биркайын сиңдиси кошулуп, беш жан жашап турушкан. Тагдырдын буйругу экен, күндөрдүн биринде тиги төртөөнө баш-көз болуп турган аял менин чоң атаиа баш кошуп, мага “чоң эне” болуп калган.

Чоң атам аны менен бир топ жыл өмүр сүргөн соң, акка моюн сунуп, чыныгы дүйнөгө узап кете берди. Анын көзү өткөн соң, эң оор кайгы, арылбаган арман менин башыма түшкөндүгүн билгендер да, билбегендер да болду. Ишенири жок мен үчүн убакыт өтпөй, апта айга айланып, ай жылга созулгандай сезилип жатты. Баарынан да бирде курсагым тойсо, бирде ач болуп, же бүтүн кийим кийбей, көңүлүм кирдеп, мындан ары эмне кыларымды билбей, көкүрөгүмү санаа өйкөп жүргөн учурлар тез-тез кайталана берди. Ошондой күндөр ошол жылкы саратандын мээ кайнаткан ысыгы менен коштолуп, бир нече күнгө созулуп туруп алган эле. Күндүн узактыгы бир азап, адам чыдагыс ысыктыгы бир азап, баарынан да ысыкта суусап, курсак ачып жүрүү андан өткөн азап тура...

Бир күнү Күн так төбөгө келип, ысык аябай күчүнө кирип турганда курсагым ачып, бир нерсе шам-шум этип алууну көксөп, теңтуш өскөн балдардын бири Мамасалинин үйүнө жөнөдүм. Буюрбаганын кара, анда барсам эч ким жок. Үйдүн каалгасынын туткасына таяк туурасынан кыстарылып турганын көрүп артыма кайттым. Ошол тектирде алардын үйүнө катарлаш турган тамга мындан бир топ жыл мурда чоң атам улуу уулун келинчеги менен бөлүп чыгарган болчу. Ал менин атам экендигин мурда анда-санда кулагым чалып калганы менен, чындап көңүл бурбаган экенмин. Ошол үйгө өткөн жылы чоң атам мени ээрчитип келип, ал уулуна: “Мына балам, мен карыдым, өзгөчө быйыл көп ооруп жүрөм, кокус көзүм өтүп кетсе, мына бул бала (мени көрсөтүп) арсар турмушта калбасын. Бул се-

нин тун уулуң, мындан ары аны өзүң тарбиялап ал. Кудай буюрган экен, жарадар болсоң да согуцтан аман-эсен элиңе кайрылып келдиң. Эми...” деп, мукактана түшүп, андан ары сөзүн улабай мени кал дегендей белги берип, үйдөн чыга бергенде, мен чоң атамдын этегин бекем кармап, аны ээрчип, кайра чыгып кеткен элем...

Азыр менин оюма ошол учур түштү. Бирок эмнегедир ал үйдүн жанына токтогум келбей, ошол тектирден таш ыргытса жеткидей төмөн жакта жайгашкан чоң атамдын үйүнө – өзүм туулуп өскөн үйгө карай ылдамдап кадам таштадым.

Келсем үйдө эч ким жок. Кийинки кезде өгөйлүгү билине баштаган “чоң энем” кызын ээрчитип бир жакка чыгып кетсе керек. Сырткы бөлмөдөн ички бөлмөгө кирдим. Адатта, супуранын бүктөмүнө кыстарып, кимдендир жашырып коюлуучу нан да жок. Ички бөлмөдөгү үстүнө жүк жыйылып туруучу шкаф сындуу, бирок капталына сүрүлүп ачылуучу жабан деп аталган жыгач сандык кол менен оң-солго жылдырылып ачылчу. Анын оң жак четки көзүндөгү эшиги кулпуланып калган. Эгер ага кулпу салынбаса, жабандын бир көзүн кол менен оң тарапка сүргөндө, ачылмак. Аерде сакталуучу нандан алып жешке болор эле, тилекке каршы, анын оозгу бөлүгү кулпуда. Анын жылчыгынан чыгып турган нандын жытынан жыттап-жыттап алдым да сырткы бөлмөгө чыктым. Сырткы бөлмөнү “тышкы үй” деп койчубуз. Сырткы үйдүн кире беришиндеги эшиктин оң жагында очок, анын сол жагындагы текчеде эки жыгач кесе жана бир калай тарелка, алар менен катарлаш бош турган жыгач табактын ичинде жыгач кашыктар менен жыгачтан жасалган чөмүч. Бурч тараптагы тулганын үстүндө капкагы жабык, ичи бош казан турат. Бет маңдай тарапта менин боюмдан бир аз бийигирээк текчеде жыгачтан жасалган кырма челек. Ал жакка карай барып, челекти түртүп көрсөм, салмактуу. Ичинде бир нерсе

бар экенине ишенип, ага жетүүгө аракет жасай баштадым. Бурчтагы тулга үстүндө турган казанды жерге алып коюп, тулганы текченин түбүнө жылдырып, анын үстүнө чыгып бойлогондо, идиштин жээги ээк алдыма туш келе түштү. Ичинде жарымынан өйдө кымыран-максым бар экен. Көтөрүп ичкенге оордук кылчудай. Ордунан жылдырбай туруп, өзүмө карай кыйшайтып алып жутууну эп көрдүм. Орточо көлөмдөгү кастрюл сыяктуу жыгач челектин эки капталынан бек кармап, өзүм тарапка бир аз эңкейтип жута баштадым. Баятан бери курсагы ачып, ысыкта чаңкап жүргөн жаным, максымдан үч-төрт ирмеп жутканда эле көзүм ачылып, көңүлүм сергий түштү. Укмуштай бир канааттануу менен максымды жыргап жутуп жатканда: “Оо өлүгүңдү көрөйүн!..” деген ачуу айкырык менен кошо көйнөгүмдүн желке тарабынан бирөө булкуп тартты. Тулганын бир четине чыгып турган элем, артка тартканда салмагы тулганын бир жагына оой түшүп, темир тулганын экинчи жагы көтөрүлүп келип, тиземе чабылып тийди. Оорусу катуу болгондуктан “аай” деп бакырып, көчүгүм менен жерге отуруп калдым. Эки жагынан кыса кармалып турган кырма челек да текчеден мени менен кошо кулаган экен, андагы кымыран-максым суусундугу үстүмө жабыла төгүлдү. “Чоң эне” менин ээнбаштыгыма кыжырдандыбы же максымдын бүт төгүлүп калганына ызаландыбы, айтор, бутун кармап отуруп калган мени муштуму менен башыма, бетиме койгулап кирди. Мен жаным ачыганына чыдабай, ордуман тура калып, качып эшикке чыга бергенде, “чоң энем” көйнөгүмөн бурдай кармаганда, дагы бир булкунуп, анын колунан бошонуп чыга качтым. Ошол учурда бет маңдайдагы бийиктикте жайгашкан тектирдеги үйдүн короосуна чыгып турган кишинин караанын көзүм чалып, ал өзүмдөн бөлөк өскөн атам экенин таанып, аны бел байлап, ыйлаган боюмча ага арыз-муңумду айтууга ошону көздөй жүгүрдүм. Аңгыча эле арт жактан: “Оо

алдагы айбанды тартипке чакырып койчу, мен аны “кой-ай” деп койсом, мага кол кайрып жүрөт! Деги бул ушинте берсе, аягы эмне болот?!” – деген тиги “чоң эненин” айкырыгы угулду. Ошого карабастан, “болуп өткөн чындыкты айтсам, мага боор тартат го” деген ой менен, былтыр чоң атам тааныштырган өз атама ыйлап жетип бардым. Ал эч нерсени сурап-нетпей туруп, чоң алаканы менен жаагыма чаап жиберди. Ортодогу чырдын себебин укпай туруп, “атамын бул кылганы мени андан бетер ызага ууктурду. Менин муң-зарымды уга турган бирөө жолумдан чыга тургансып, тигил экөөнөн качып, ыйлаган боюнча мечит тарапка карай жүгүрдүм.

Мечиттин күн жүрүш тарабына тизилип коюлган таш секичелерде мурдагы жылдарда чоң атам менен чогуу отурчу аксакалдардан бирөө да жок. Саягы, бүгүнкү ысыктан корунушуп аксакалдардын баары намаздарын сыртка чыкпай үйүндө көлөкөдө окуп жатышкан окшойт. Мечиттин жанындагы отургучтардын бош турганын көргөндө, дайыма ушул жерде отуруучу чоң атам эсиме түшүп, ызам, ыйым дагы күчөдү. Чоң атамды эстегенде, ого бетер көкүрөгүмө муң толуп, мурдагыдан да катуу өрөпкүп кеттим. Чоң атам мени муштайыман бери “канаттууга кактырбай, тумшуктууга чокутпай”, бир жакка барса ээрчитип алып жүрбөдү беле. Ушул мечитке да далай ирет ээрчитип келип, колтугуна кысып отуруп алып, улуу кишилердин сөздөрүн тыңшатып коюучу... Мына эми, алардын бири жок. Алар отурчу таштан жасалган секичелер күндүн ысыгынан темирдей кызып, “бизге келип, чапанынын этегин төшөп, кеп салып отурчу адамдар качан келээр экен?” дегенсип, томсоруп турушат...

Бир заматта ошол учурлар көз алдыма тартыла түштү да, бирок ал жер ээн болуп тургандыктан, ошолорду элестеткен бойдон ыйлаганым басылбай, мечиттен бир аз ары жактагы аралыктагы көрүстөнгө бет алдым. Аерге жетип-

жетпей апам коюлган жер эсима түштү. Анын бейитин кайсы бир жылдары чоң атам ээрчитип келип, колундагы таягын бир дөмпөйгөн жерге таяп туруп: “Сенин апаң ушу ченге коюлган эле, мына бул тегизделип бара жаткан дөбө-чөлөрдүн бири апаң Апизанын бейити болсо керек. Ошол жылы кар калың түшүп, айылдан төрт- беш кишинин сөөгү ушул жерге катарлаша коюлган. Бизде сөөктү урууга, тукумга бөлбөй, өткөн мезгилине карай катар коё беришет. Ошондуктан, убакыт өткөндө алардын бейитин бири биринен ажыратып так көрсөтүү кыйын болуп калат. Анан калса, ошол арадан көп убакыт өтө электе, “пашис” деген балээ чыгып, бүткүл эл-жерибиз согуштун отуна курчалып калгандыктан, көрүстөн быякта калып, эр-азаматтарыбыздын эсенчилигин, элибиздин жеңишке жетишин гана ойлоп калган элек” деп айтып, өзү ошол жерге чөк түшүп, анан Ырысбайды да жанына чөк түшүрүп отургузуп, куран окуп, анын сообун ошол көрүстөндө жаткан жалпы маркумдарга жана менин апам Апизанын атын атап, ошолордун арбагына арнап бата кылган болчубуз. Ошолор эсима түштү да, мени бирөө кармап кала тургансып, ошол жакка карай жүгүрүп жетип, бир дөмпөйгөн жерди кучактай басып жыгылдым. Жер астында эчактан бери жаткан апам менин үнүмдү уга тургансып: “Апаа, апа-аа!” деп, үнүмдүн болушунча удаа-удая бакырып алдым. Бакырган сайын көкүрөгүм муңга толуп, доошум бир укмуштай болуп, кайгылуу чыгып жатты. Ушул көрүстөндө, ушул жер менен жер болуп тегизделип бараткан бейиттердин биринде сөөгү жаткан апам менин үнүмү угуп, көңүлүмдү жубатып, мага апамдын касиети тийчүдөй үмүттө болуп, жер кучактаган бойдон бир топко чейин шолоктоп ыйлаганым басылбады. Өзү көрбөгөн, бирок чоң атамдын айтуусу боюнча мындан көп жылдар мурда көз жумган апам менин үнүмдү уга тургандай сезип, “Апа-аа, апа-аа” деп, дагы бир нече ирет үн салдым. Доошумун болушунча “апалап” бакырган

сайын өпкөм көөп, үнүмдү, зарымды, кайгымды апам угар деген ишеничте зарланып, апам болгон чакырыгымдан улам эриндерим титиреп, көкүрөгүм кысылып, кайталап жаттым... Көкүрөгүмдү топуракка төшөп, жерди кучактап, “апалап” ыйлап турсам кандайдыр бир касиеттүү күч дем берип, жакшы жашоого болгон ниетим, үмүтүм ишке ашчудай сезилип турду... Акырында көз жашым да түгөнгөнсүп, көкүрөгүм күйүп-күйүп, жүрөгүм күлгө айлангансып, ыйым басаңдай баштады. Бирок көкүрөгүмдү жерден албай, көмкөрөйдөн түшүп, үн-сөзсүз дагы бир далайга түтүнүм бургуйлап, жалынсыз күйүп жаткандай болдум. Көз жашымын көп акканынанбы же күндүн ысыгынан улам тердегендиктенби, айтор, көкүрөгүм алдындагы топурактуу жер ылай боло түшүптүр... Бир оокумда:

– Ээ ботом, бул ки-им, Раимжанби? Сага эмне болду? – деген, аялдын үнү угулду. Чынын айтсам, бул үн өз апамдын доошу сыяктуу туюлуп кетти. Апамдыын үнүн мурда укпаган болсом да, баятан бери апам жаткан жерди кучактап алып ыйлап жаткандыгынанбы, айтор, апам мага кайрылып, мени чакырып жаткандай сезим пайда болду. Өйдө туруп жан-жакамды карасам, Ыдырыс акенин байбичеси Шарапат жеңе турат. Ал киши музоосун издеп жүрүп, ушул тегеректен таап, эми үйүнө бара жаткан экен. Жер кучактап ыйлап жаткан мени көрө коюп, жүрөгү бир нерсени сезген бейм, атайы менин жаныма басып келиптир. Көптөн бери ыйлап, өпкөм көөп калгандыктан анын суроолоруна үзүл-кесил жооп берип турдум, бирок “Биерде эмнеге жер кучактап ыйлап жатасың?” деген суроосуна жооп бере албай, кайрадан токтоно албай, өксөп ыйлап жибердим...

Шарапат жеңе менин кебетемден бир сырдуу нерсени байкагандай:

– Тур эми, эр жетип калган балага ый жарашпайт. Мына бул менин музоом жетекке жүрбөй жатат. Айдап, үйгө жеткиришип кой – деп, өтүнүч айтты. Мен ал кишинин сөзүн

эки кылбай, ордуман туруп жөнөдүм. Алардын короосуна келгенде, ал үйдүн босогосуна жакын жерде турган суусу бар чөгүндү кармап келип:

– Ме, бетинди жууп ал да, ичкери кир – деп, өзү ашка-насына кирип кетти. Ал тез эле кайра чыгып, оң жактагы бөлмөнүн бир четине көрпөчө төшөк жая салып, конок күткөнсүп, дасторконго нан, каймак койду. Анан бир кесеге жаңы уюган айран куюп келип, аппак нандан каймакка туурап, аны мыкчып-мыкчып жиберип, аны да менин алдыма койду. Мен мындай сыйды буга чейин көрө элек болгондуктан, эмнегедир алдыга жайылган дасторконго үзүлүп түшпөй, табитим анча ачылбай, айрандан гана экиүч ирмеп жуттум. Көңүлүм ачылбай, алдыда турган тамактарга да анчалык табитим тартпай жатканын тиги киши сезген көрүнөт, же мени түпсүз ойдон, кыжалатчылыктан алып чыгууну көздөдүбү, айтор, ал мага айрым суроолорду берип, кепке тартты. Мен чырдын башынан сөз кылбай, менин абалымды бир ооз сурап койбостон, жаагыма чаап жибергенин, ошондон улам, толуп-ташып турган ызам эки эселенгенин, бөлөк өссөм да ал атамдын мага өгөйдөн бетер жасаган мамилесин айтуудан баштадым.

– Сыртка качып чыкканымда дөңдө турган атакемди көрө коюп, арыз-мунумду айтайын деген ой менен ага карай жүгүрдүм. Ал менин арызымды угуп, абалымды көрүп, арачалап коёор деген ойдо болгон элем. Бирок ал менин датымды укмак түгүл, алдына барарым менен, үн-сөзгө келбей, жаагыма чоң шапалагы менен чаап жиберди. Эч болбосо, эмне болгонумду сурап туруп анан урсачы – деп, дагы бышактап ыйлап жибердим. Көп ыйлагандан көөп калган өпкөм калыбына келе элек бейм, өзүмдү токтото албай, доошум бийик чыкпаса да, каргылданып, бир нерселерди ый аралаштыра балдырап: –Чоң атам өлбөсө кудай мени ушундай күнгө туш кылбайт эле – дегенде, андан

бетер өпкөм көөп, демим кыстыгып, токтоно албай, ыйым кайрадан күчөп, кетти...

Жөн эле кепке тартып сүйлөшүп отурайын деген максатта бере койгон суроосуна Шарапат жеңе бушайман болуп, мени жубата баштады:

– Ээ ботом, ал киши сага болушуп, сени жактаса уят болбойбу. Кандай болгондо да тигил аял сенин көзү өткөн чоң атаңдын байбичеси, ошондой эле, өгөй болсо да, тигил атаңдын атасынын байбичеси. Ал киши сенин чоң атаңдын арбагын сыйлап, анан дагы өз атасынын арбагын сыйлап, ал кишинин көңүлү үчүн сени какыс-кукус кылган тура. Сен ага, капа болбо, атаңдын андай аракетине капаланба. Сенде эч кандай күнөө болбосо да ал атаң сага болушса, таптакыр туура болмок эмес. Сен ага ызаланбай эле кой – деп, дагы бир топ кеп-кеңештерин айтты.

Күндүн катуу ысыганынанбы же көп ыйлагандыктанбы, балким көпкө чейин ачка жүргөндүгүнөн болсо керек, чекем лукулдап, башым ооруп, каймакка мыкчылган нан да тамагыман өтпөй турду. Муну Шарапат жеңе байкап отурганбы, мага жаңы айранды кыстап ичирди да,

– Эми бир аз жатып, эс ал, – деди да, үстүмдөгү дал-далынан айрылып кеткен көйнөгүмү чечтирип алып, аркы бөлмөсүнө кирип кетти. Жаным жер тартып тургандыктан, а киши көрсөткөн жакөндөс төшөк менен жаздыкка баш коюп, ойлонуп жатып, көзүм илинип кетиптир...

Ойгонсом башымын ооруганы басылгансып калыптыр. Башымы сыйпаласам, үч-төрт жери дөмпөйүп калыптыр. Айрыкча, тиземден бир аз өйдө жагы көгүш тартып, кол тийгиздирбей оорутуп турат. Турарым менен, жанагы айрык көйнөгүмү Шарапат жеңе тикме машинасына салып, бүтүнгө окшотуп коюптур. Аны кийдим да, тамак коюлган дасторконго жакын отурдум. Бир саамга болсо да, ушул убакытта бакытка бөлөнө түшкөндөй болдум. Ошол учурдан баштап, ал кишиге болгон урматтоом артып, а кишини

башкаларды туурап “Шарапат жеңе” дебестен, “*Шарапат апа*” деп атай баштагам. “Менин апам тирүү болгондо, ал да ушул Шарапат ападай мээрбан апа болсо керек эле” деп ойлонуп, кыялым ар кайда чабыттап жатты...

Өзүмө келе түшкөн экенмин, Шарапат апамын берген тамагына тоюп, энелик мээримине бөлөнүп, сыртка чыктым. Алардын үйүнүн катарындагы Жусупбек абанын тамынын артына келип, бир топ убакыт терebelге көз чаптырып турдум...

“Мен эми кайда барам... Өзүм туулуп-өсүп, чоңойгон чоң атамдын үйүнө – өзүмдүн үйүмө барсамбы?.. Анда барайын десем, ал үйдө мындан бир нече саат мурун эле чырдашып, мени башка-көзгө койгулап урган өгөй “чоң энем” өзүнүн мурдакы күйөөсүнөн калган кызы менен отургандыр. Мен алардын үстүнө кантип батынып кирип барам” дегендей ойлор учуп өтүп жатты...

Оюм онго, санаам санга бөлүнүп, бир топко чейин тунжурап турдум...

“Мага ата да, эне да болуп, канатына калкалаган абамын – чоң атамдын өткөнүнө он гана ай болгондо ушундай күнгө туш болуп турам, эми мындан аркысы кандай болот”... деген ойлор улам кайталана берди...

Эки жүз кадамдай аралыкта эшиги күн жүрүштү карап турган чоң атамдан калган үйдөн – өзүм туулуп-өскөн үйдөн көзүм өтүп турганда, башыма не деген ойлор келип, түрдүүлөрү учуп өтүп кетип жатты... Бирок негедир ал жакка карай барууга аягым тартпай, кайрадан мечит жанындагы чоң атам отурчу таштарды көздөй бастым...

* * *

Мына андан бери жетимиш жылдай убакыт өтсө да ал күндөр ошол боюнча көз алдыман сызып өтүп жатты... Мен бүгүн мээрим чексиз эне – Шарапат апанын жасаты

салынган табыттын бир жак кармоочун эч кимге бербей көтөрүп бара жаттым...

Р. С. Менин “Апам эле апам” деп, жер-сууну бузуп, бакырып, өксөп ыйлап келгениме таң калышып, андай өкүрүктүн түйүнү эмнеде экендигин бирөөлөрү келеке кылып кеп салып жатса, дагы бирөөлөрү ар нерсеге жорушуп, сексенге жашы чукулдап калган кишинин “Апалап” өкүрүп келгенине таң калышкан сөздөр аялдар арасында дагы эле токтогон жок. Чогулган эл жаназа намазынан соң Шарапат апанын жасаты салынган табытты ээрчип, көрүстөнгө карай чубап бара жатышты...

АКСАКАЛДАРДЫН ТАПШЫРМАСЫ

(Же аксакалдар сөзүнөн улам 40 түтүндүү кутман журт жөнүндө ой толгоо)

Иш боюнча Республикабыздын көп эле жерлерин кыдырдым, бирок эмнегедир, биздин Ак – Терек айылына окшоп тоо коюнундагы бийик бетте жайгашкан айылды бир жерден да учуратпадым. Андай дегеним, мен болгон айылдардын баары эле тегиз жерден же тоо койунундагы түздүктөрдөн, ойдуң жерлерден орун алганын көрүп жүрдүм. Алардын дээрлик баарында кыштак аралап салынган көчөлөр, анын эки жээгинде тизилген үйлөр. Кошуна айылдарды байланыштырган машина жүрүүчү жолдор, айрымдарында райондун борборлоруна же шаарга туташкан асфальт жолдор бар.

Ал эми биздин Ак – Терек айылыбыз аларга дегеле окшобойт. Куршап өрөөнүнөн отуз беш чакырымдай тоо тарапта жайгашкан курбулуу белди аша бергенде ашуунун күн чыгыш тарабынын боорундагы бийик беттен орун алган. Бийик бет деп айтканымдын жөнү бар. Бул айылды күн чыгыш жактагы Торгой деген белестен караганда, андагы тектир тектирлерде жайгашкан үйлөрдүн көрүнүшү кабаттап (этаждап) салынган курулушка окшоп көрүнөт. Жакындап келип карасаңыз улам өйдөлөп кеткен, бири экинчисинен бир-эки аркан бою аралыкта жайгашкан үйлөр.

Айылдын өйдөрөөк четинде Актерек деген, ал эми күн батыш тарабындагы бийиктиктеги дөбөнүн түбүнөн казанда суу кайнап жаткандай оргуп чыгып турган Сөгөт де-

ген булак бар. Ал булактын суусунун тазалыгы ушунчалык экен, кайнатпай туруп эле канча ичсең да эч нерсе болбойсуң. Жайкы ысыкта чөп чабыкта жүргөндөр чаңкаганда тим эле жарма сыяктуу ичип, суусунун кандырышат. Эки булак тең эңкейиштеп кеткен арыктар аркылуу айылды аралап, күн чыгышка карай агат.

Айылда жайгашкан үйлөрдүн биринен экинчисине түз эле тике басып чыга калуу жеңил эмес. Жаштар эле тикелей түз чыгып барышпаса, улгайгандар жана унаа мингендер улам кыялап отуруп, өйдө көтөрүлүп жатып, экинчи үйдүн эшик алдына жетет. Айыл жайгашкан жер тоонун ушундай тик бетине жайгашканына карабастан, ийри-буйру кеткен сокмо жолдору арбын. Айылдын жашоочуларынын тиричилиги негизинен мал багуу жана кайрак жерлерге анча-мынча эгин эгүү менен шугулданат. Бул айылдын жашоочулары согуш мезгилинде кырк түтүн болгон экен, азыр деле кырктын тегерегинде. Мындан да көп болор эле, бирок алардын айрымдары Куршап кыштагына, Ош, Бишкек шаарларына ооп кетишкен тура. Бирок “Өрдөктүн өзү чөлдө болсо да, эки көзү көлдө” дегендей, алар балалыгы өткөн айылга маал-маалы менен каттап турушат, айрыкча, элде болгон жамандык-жакшылыктардагы жыйындардан калышпайт.

Айылдагы мына ошондой жыйындардын биринде алыстан келгендердин жанында отурган аксакалдардын орундуу да, маанилүү да айтылып жаткан сөздөрү баарыбызды, айрыкча, шаардан келгендерди ойго салды. Жашы токсондон ашып калган Маматемин жана Пузулу аттуу аксакал абаларыбыз отургандарга өтүнүч катары да, тапшырма катары да өз ойлорун тынчсыздануу менен сүйлөп жатышты отургандарга.

Эмесе, кеп оролун ошол отурумда айтылган сөздөргө буралы.

Кепти Маматемин аба баштады:

- Тоо койнундагы биздин Ак – Терек айылыбызда согуш жылдары кырк түтүн эл бар эле. Алардын ичинде Жалпак – Таш чөлкөмүнө эле эмес, тыягы Кара – Кулжа, быягы Кара – Сууга чейин белгилүү абаларыбыз өткөн – деп, алты-жетөөсүн санады да, андан кийин алардын ар бирине токтоло баштады.

- Ушул тоо койнундагы биздин айылда Жакып деген атабыз жашап өткөн. Ал өзү бай болуп жашаса да кембагалдарга жардам кылып, саап ичерге уй, мингичине ат берип, жайлоого чыкса бирге ала чыгып, кыштоого түшсө бирге түшүп, айылдаштарын жакын-алыс деп бөлбөстөн бирдей карачу экен. Атүгүл уйгур, өзбек улутундагылар менен жакшы байланышта болуп, алардан дос күтүп, барыш-келиш кылып, катнашып турган. Ошондой учурдан бир мисал айтайын, аны азыркы жаштар гана эмес, силердин ичиңерден деле айрымдар биле бербесе керек...

Мынабу Өзбекстандын Парганасы жана ага чектеш биздин Кадам – Жай аймагыбызда Совет бийлигин орнотууда чоң эмгек сиңирген, кийин Өзбек Республикасынын Минстрлеринин башчылыгына көтөрүлгөн Юлдаш Ахунбабаев деген ушул Жакып атабыздын колунда жүрүп жетилген экен. Ал Өзгөн шаарындагы өзбек байынын колунда жалданып иштеп жүргөндө, Жакып атабыз ошол досунун сунушу менен, Жалпак – Ташка алып келип, малчы кылып алат. Анан ал жигит бир-эки жылда эле байдын башка жигиттеринен кем калбай, ат жалында ойноп, өзүнүн мыкты жактары менен таанылыптыр. Ошондо, Жакып бай ага өзүнчө күлүк мингизип, өзүнүн ишенимдүү кишилеринин арасына кошуп, ар түрдүү аш-тойлорго бирге ала жүргөн экен. Бай анын бой жүргөнүнө намыстанып, коңшу айылдагы Кыдыр дегендин кызын алып берип, өзүнчө түндүк көтөртөт. Аңгыча Октябрь төңкөрүшү болуп, заман өзгөрөт. Юлдаш өз элине кетүүгө байдан уруксат сурайт. Ошондо Жакып бай:

– Жолдошбай, “Элин сагынбас эр болбойт, үйүрүн сагынбас ат болбойт” деген сөз бар элде. Сен да элинди сагынган окшойсуң, анан калса, заман мындай болуп турганда, элиңе барганың дурус, барсаң бар – дейт да, ага баягы келинчегин кошуп, аттап-тондоп, башка жигиттерине коштотуп Ноокатка чейин узатып койгон экен. Тагдырды карагылачы, ал Фергана шаарына баргандан кийин, жаңы өкмөткө кызматы менен таанылып, кызматтан кызматка көтөрүлүп жүрүп, 1932 – 1943-жылдары Өзбек ССРинин Эл комиссарларынын раиси – азыркыча айтканда, Министрлер Советинин төрагалык кызматына жетет. Бир өзбек жигити кыргыздын байларынын биринин эшигинде жалданып иштеп жүрүп, кийин ушунчалык бийик даражадагы инсан болуп жетилишине биздин айылдын элинин тарбиясы таасир этсе керек леп ойлойм. Бул да болсо биздин айылдын жашоочуларынын кең пейлдүүлүгүнүн натыйжасынан өнүп чыккан көрүнүш эмей эмне – деп эки жагына каранып, бул айтылгандарга ким эмне дээр дегенсип сүйлөбөй туруп калды. Ага жашташ Пузулу аба:

– Ошол бай атаң кышта да боз үйдө жашап жүргөндө, аларга келиштирип там үй салып берген усталар тууралуу да айта кетсең – деп, шыкактап койду. Демин ала түшкөн Маматемин аба кайрадан сөзүн улады:

– Ооба, ооба. Андай өнөрү менен таанылган, өз заманында күнүмдүк иш менен чектелбестен, келечек үчүн кам көрүп, жаңы жаратмандыгы менен элге таанылган инсандар да ушул биздин айылдан чыкканын айта жүрөлү. Алсак, Таштанбек деген абабыз өнөр үйрөнүү үчүн ар кай жерлерге барып жүрүп, там салуунун жаңыча ыкмасын өздөштүрөт. Мына ошол ыкма менен Ак – Терек айылына үйлөрдү кура баштаптыр. Мына бул жетимиш жыл бою Жалпак – Таш айылдык кеңешине, кийинчерээк Үлгүлүү жана Сталин атындагы колхозго кеңсе болуп келген имаратты ошол Таштанбек абабыз Жакып бай үчүн куруп берген

экен. Карагылачы, ал имарат 1928-жылы ортолукка өтүп кетип, эми гана, бүгүнкү күндө эгемендикке жеткен учурда гана, Жакып байдын небере-чөбүрөлөрүнүн колуна тийип, анча-мынча оңдоп-түздөлүүдө.

Тигил өйүздө жүздөгөн гектар жерде жайылып жаткан Карынбайдын кийиздери деп аталган жалпак таштарды ошол Таштанбек абабыз курулуш материал катары биринчи жолу колдонгон экен. Ал таштарды пайдаланып өзүнө салган үйү да отузунчу жылдары ортолукка өтүп кетип, жетимиш беш жыл бою беш айылдын ортосундагы доктуркана, кийинчерээк мектеп болуп турбадыбы. Айылдын тигил четинде кечээ жакынга чейин эле заңкайган бир кооз имарат турчу. Аны Алдаш деген абабызга салып берилген дешчү, ал да жаңы заманда ортолукка өткөн экен, ошол имарат да көп жылдар бою айылдык кеңештин байланыш бөлүмү деген мекеме болуп, кийин “Айылдык почта” аталып турган эле. Эгемендикке жеткенден кийин колхоз-совхоздун мүлкү жеке колдорго кандай таркап кетсе, эскиден калган имараттардын изи да байкалбастан жок болуп кепедиби. Андай көрүнүштөр азыркы муунга деле белгилүү го – деп, Маматемин аксакал дагы демин алып, отургандарды тегерете карап калды. Пузулу аба ага карап,

– Оо анын дыйканчылыгы тууралуу да сөз кыла турган жайы бар. Ал жөнүндө мен да кыскача айта кетейин. Бул сөздү биздин атабыз жана агаларыбыз көп айтышчу. Алардын айтуусу боюнча, өткөн кылымдын жыйырманчы жылына чейин биздин айыл буурсун менен жер айдап, сепкен үрөндөрүнөн болор-болбос гана түшүм алчу экен. Таштанбек аба бир кышта эки айдай көрүнбөй калып, жаз болгондо эки унаага темир соколорду артынып келет. Аны адегенде “орус соко” деп аташчу экен, кийин аны баары эле “темир кош” же жөн эле “кош” деп атап калган. Ал абабыз ошол соколорду аттарга чегип, жер айдаганды айылдагыларга үйрөтүп жайылткан. Мурда бир теше жерден араң

алты-жети каптан буудай алынса, кийин ошол абабыз бир теше жерден (гектарынан) жыйырма беш-отуз каптан түшүм алганга жетишиптир. Ал абабыз ошондой жол менен өнүгүү (прогрессивдүү) иштерин жүргүзүп, жаңы уюшулган колхозго чоң салып кошуп жаткан учурда, аны көрө албаган кайдагы бир кара ниет адамдын жашыруун каралоосу менен, байларды тап катары жоюу керек деген саясаттын курмандыгы болуп, сибирге айдалып кеткен дешет.

Ал кишинин колунан курулган имараттар кечээ жакында чейин эле мектеп, кеңсе, доктуркана, кампа, мончо болуп, эл кызматына жарап турбадыбы. Ал тууралуу азыркы муун билбейт – деп, Пузулу аба сөзүн аяктап, үшкүрүп алды.

Маматемин аба дем алып калган экен, ал киши кепти андан ары улады.

– Биздин айылдан чыккан, бизди бул Жалпак – Ташка эле эмес, тиги жагы Жалалабат менен Ошко, мынабу жагы Алайку менен Алайга тааныткан кишилердин бири, саяпкер жана мүнүшкөр Кожомкул аба болгон. Ал киши сууткан күлүктөр Ноокатта, Ошто, Көгартта, Алайда, Кара – Кулжада болгон байгелерде бир нече жолу биринчиликти алган.

Кийинчерээк эле Кожомкул аба мүнүшкөр катары да белгилүү эмес беле. Анын таптаган куштарынын алгырлыгы жөнүндө уламышка айланып кеткен сөздөр айтылып жүрчү. Алсак, “Кожо абанын кушу топ-топ учкан кекиликке же өрдөктөргө салганда бир экөөсүн тээп түшүрүп, анан бирөөнү мыкчып барып отуруп калчу” деген сөз элде көп айтылчу. Бирок анын күлүк таптаган саяпкерлигин уланткан азыр ким бар? Андайлар чыгабы, чыкпайбы, ошолорго окшогон өрнөктүү кишилерди азыркы жаштарга айта жүрүү керек, анткени алардын үлгүлүү иштери тууралуу бүгүнкү күндөгүлөр, айрыкча, жаштар билсе, алар үчүн тарбиялык мааниге ээ болор эле...

Адис усталар, саяпкерлер, кайрымдуу адамдар менен катар ушул биздин айылыбыздан билимдүү абалар да өткөн экен. Аларды совет доорунда «молдолор» деп эле айттырбай жүрүшчү. Чындыгында, алардын ичинде да элдин сабатын ачып, билим берип, адеп-ахлак боюнча таалим-тарбия иштерин жүргүзгөндөр болгон. Алсак, мынабу Пузулунун атасы Мырзанын бир тууганы Жумабай аттуу киши ушу Жалпак – Таш чөлкөмүндө жашагандар үчүн медресе ачып, ондогон жаштарга билим бериптир. Ал балдар арапча окуп-жазууну үйрөнүү менен эле чектелбестен, кийинки учурда элге кызмат кылган, аттуу-баштуу адамдар болуп калыптанган. Жумабай атабыздын заманында Жалпак – Таш эле эмес, тиги бостон, калматай, жору, тасма элдеринде бир дагы мындай билим берип, жаштардын сабатын ачкан медресе – азыркы тил менен айтканда мектеп болгон эмес. Ал эми анын бир тууганы Мырза аба элдин тарыхын сүрүштүрө билген, сүйлөгөн сөзү менен ар кандай адамды муютуп өзүнө тартып алган, чечен киши болуптур. Санжыра айтканда кыргыздын Адигине, Тагай, Моңолдор болуп тараганынан баштап, уруулардын андан берки өнүгүшү, кандай аймактарга тарагандыгы жана алардан кандай белгилүү инсандар чыккандыгын так далилдер менен айтып берчү экен.

Ошол аксакалдардын тарбиясынын таасирдүү уландысы болсо керек, мына азыр биздин кырк түтүн айылыбыздан илимдин беш доктору, онго жакын кандидаттар жана элге таанылган сот, прокурорлор, эл башкарган жетекчилердин чыгып жатышы жөн жеринен эмес го деп ойлонуп калам – дегенде, тиги четте сөз тыңшап, унчукпай отурган бирөө,

– Оо аба, аларга өтөөрдөн мурда дагы өткөндөгүлөрдөн айта түшсөңүз. Кийинкилерди элдин баары эле билет, мурдагылардан айта түшүңүз – деди. Анын айтканын жүйөлүү көргөн Маматемин аба кайрадан сөзүн улады.

– Анда дагы чеберчилиги менен таанылган усталардан сөз кылалы. Жанагы сөз болгондордун арасында Жолдош деген жаш бала болгон экен. Ал жанараакта сөз болгон Таштанбек абабыздан үлгү алып калса керек. Жолдош аба төмөн жактагы Аралдын суусуна алыш байлап, берки беттеги кыяга капталдата арык казып, сууну ошол аркылуу болжогон жерине жеткирип, ошол суунун күчү менен жүрүүчү тегирмен салыптыр. Анын курган тегирмени төртбеш кыштактын калкын ун менен камсыз кылып турган дешет. Ал тегирмен ушул убакка чейин элге кызмат кылып жатканын өзүңөр көрүп калдыңар го. Жолдош абабызды келиндер гана «Тегирменчи аба» дебестен, биз деле деле тегирменчи аба деп калчубуз.

Азыркы жаштар мурдакы замандагы эл турмушунда ун канчалык мааниге ээ экендигин анча биле беришпейт. Анткени, азыр баары эле дүкөндө дап-даяр. Ушуларды айтып жатканда, менин эсиме бир нерсе түшүп кетти, ошону сөзүмө кыстара кетейинчи. Муктар Борбугулов дегендин китебинен окуган элем. Анда: Шаарда жашаган бирөөнүн төртүнчү класста окуган баласы атасынан «Ата нан кайда өсөт?» деп сураптыр. Баласынын бул суроосуна атасы кантип түшүндүрсөм экен деп ойлонуп турганда, анын ойлонуп турганынан пайдаланып, баласы дагы суроо бере коёт. «Ата, сүттү бөтөлкөгө куюп, дүкөнгө койбой, суудай кылып эле түтүктөр менен үйгө киргизип койсо, силер убара болбой, үйдөн кранды ача коюп, ичет элек, ошентпейсиңерби дүкөнгө убара болбостон» деп айтыптыр. Анын сыңары азыркы жаштарга биздин улуу муундардын жашоо турмушу, алардын эмгеги жана алардын биздин айылыбыздын өнүгүүсүнө кошкон салымы тууралуу эске салып айта жүрүү, ушул отургандардын ар бирибиз үчүн парз.

Эсимде, айылда жаңы там салып жаткандар ошол Жолдош абабыз келбей калса, үйүнүн курулушу токтоп калчу. Анткени а киши тамдын жерпайына коюлчу таштарды

кынап коюуда, ичине сынч коюп дубал урууда, үстүн жабууда жана айбандарын ашемдөөдө өзгөчө усул менен иштетчү. Анын чеберчилиги тууралуу бир замандашы шаарга түшкөндө бир жерден жыгач иштетүүчү комбинаттан келген устундарды көрүп калып: «Ой-ээй, мына бул устундун кырларын жана тегиздигин карагылачы, тим эле Жолдош аба байтеше менен чапкандай түз экен» деп таңданыптыр. Ал абабыздын колу менен сынч коюлуп согулган дубалдар катуу жер титирөө учурунда да туруштук берип, бузулбай калганын өз көзүм менен көргөмүн – деди.

Маматемин абанын аңгемеси узакка созулуп кеткендиктенби, же ушул сөз болгон адамдар жашаган айылда кийинки учурда ошол улуу муундун иштери кандай уланып жаткандыгы тууралуу билгиси келдиби, баятан бери үндөбөй отурган бирөө үнүн көтөрүп, аксакалдарга кайрылып калды.

– Аба, биздин айылдан мыкты чыккан мурдагы адамдар жөнүндө ушуну менен экинчи жолу сөз кылганыңызды уктым. Аларды улам кайталай берүүдөн эмне чыгат? Андан көрө алардан кийин кызматы менен таанылгандардан да айта отургула – деди. Анын сөзүн жактырбагандар да, колдогондор да болду бейм, айтор, отургандар арасында күбүр-шыбыр көбөйө түштү. Маматемин аба ага карап,

– Мен муну кызык аңгеме үчүн айтып жатканым жок, ошолор тууралуу мына азыр угуп отурган силер, азыркы жаштарга айтсын деп айтып жатам. Алардын эмгегинен, өнөрүнөн, оош-кыйыш турмушунан сабак алалы, жана жаштарга таалим-тарбия сабак болорун айтып жатам – деп, капалана түштү. Отургандардын ичинен дагы бирөө:

– Ооба, айтканыңыз туура. Бирок баятан бери сиз сөз кылып жаткандарды сиздин жаныңызда отургандар эле угуп, көпчүлүккө жетпей жатпайбы. Ошон үчүн булар тууралуу китеп жазып, жаштар арасына таркатуу керек. Мына арабызда Камалдин отурат. Ал акын катары да, жазуучу

катары да китеп кылып, анысын басмадан чыгарып жүргөндөрдүн бири. Алдияр менен Төөчү тууралуу ырлары гезиттерге жарыяланып, “Таздар элинин баяны” деген санжыра китеби да жарык көрүп элге тарады. Сиздер макул көрсөңүздөр, жанагы айтылган инсандар жөнүндө Камалдин китеп жазсын. Мына ошондо ата-бабаларыбыздын тарыхы жана биздин айылдын белгилүү инсандары тууралуу азыркы жаштар кабардар болуп, тарбия-таалим алат.

Айтылган сөз угуп отургандардын баарына жакты бейм, “Туура, туура. Ошентсин, андай китеп жарык көрүп калса, мен андай китепти айылдагы ар бир балага жеткирем” дегендер да болду. Отурган аксакалдардын арасындагы жашыраак бирөөсү:

– Азыркылар бизге окшоп чогуу отуруп баарлашпайт. Чогулуп калышса эле саясатка кирип кетишет же жалаң эле соода-сатыкка байланыштуу кеп кылышып, байып жаткандар тууралуу айтышат. Акыркы убакта жаштардын көбү өзү менен өзү. Андан көрө, Камалдин ушул аксакалдар тарбынан айтылгандар тууралуу китеп жазсын. Биз аларды ар бир үйдүн ээсинин колуна бирден карматып коёлу. Ал китептен биздин айылдан кандай гана мыкты адамдар жашап өткөндүгүн билишсин, ошол ата-бабаларына татыктуу болуп жашоого өздөрүн даярдасын – деди.

Кепке Бишкектен келген Абдирашит аке да аралашты.

– Ооба, ооба, ошолорду кеңири баяндаган китеп чыкса, абдан жакшы болмок. Алар гана эмес, кечээ жакында эле, жетимиш-сексен жыл мурда өткөн, тагыраак айтканда, Улуу Ата мекендик согуштун учурунда жана андан кийин согуштан бүлүнгөн чарбаны калыбына келтирүү үчүн, бир тыйын эмгек акы албай, эртеден кечке чейин эмгектенген адамдарыбыз тууралуу да кошуп жазыңыз. Алар жөнүндө айылыбыздын жаштарын кабардар кылсаңыз, андай китеп азыркы жаштарды эли-жерин сүйүүгө, өз жеринде эмгектенүүгө, адептүү болууга тарбияламак. Ак – Терек

айылыбыздын уюткусу, көрөңгөсү болгон ошолор тууралуу жазыңыз, китебиңизди жарыкка чыгарууга, биз, Бишкек шаарынан келгендер жардам берели – деди. Отургандардын баары бул айтылган сунушту колдошуп, бир топко гүүлдөп алышты.

Камалдин аба жогорудагы көпчүлүк айткан сөзгө макул экендигин билдирип, ал айтылгандарга өзүнүн дагы кошумчалай турган сөзү бар экендигин ортого салды:

– Ошолор тууралуу кез-кезде жаштарга айтып берип калам. Кийинки кезде алар тууралуу кеңири жазып, жаштарга маалымат жеткирүү жөнүндө да ойлонуп жүрөм.

Мына, ошолор тууралуу ойлоп жүргөндөрүмдөн мисал. 1943-жылдын башталышы болсо керек эле, кайдан-жайдан келгенин деле билбейм, Топчу-максым жана Абар-максым дегендер келип калышты. Арадан үч-төрт ай өткөнгө чейин Жусу аба менен Жолдош абаныкында баш калкалап турушту эле, жаз келген соң, үй-бүлөлөрүн көчүрүп келишти да ээси жок эски тамдарда жашап турушту. Менин байкашымча, алардын бала-чакасы келгенде бир тоголок даны жок же жетелеген малы жок болчу. Алар адегенде, Жоло абанын эски тамын баш-баанек кылып турушту. Анан күн ысыган учурдан баштап, айылдын жогорку четинен бир жерди казышып, ылай чылап, аны тоголоктоп гүбала жасашып, анысы кургары менен чакан эки бөлмөгө ылайыктап дубал тургузушту. Үстүн жабайын десе жыгачы жок. Ошондо Акмат аба, Кожо абалар жана Назбү чоң эне өздөрүнүн тал теректеринен кыйышып, бутактарынан бери дубал турган жерге жеткирип беришкен. Тамдын үстүнө жыгачтар тартылып, бутактар ташталып, чөп менен жабылган соң, айылдын жарымынан көбү катышкан ашар уюштурулуп, топурак менен үстүн жабышып, жашоого ылайыктап бергенде, ал үйгө Топчу максым бала-чакасы менен көчүп кирген эле. Ошол эле жылы айылдагылардын жардамы менен эл катары жер айдап, буудай септи, керек-

түү үрөндү да эл берди. Алардын ошол эле күздөн баштап эл катары жашап калганы азыр менин көз алдымда турат. Албетте, эч кандай каражаты жок бул келгиндердин үй салып, эл катары жашап калуусуна Ак – Терек айылында жашагандардын ынтымагынын натыйжасы, тагыраак айтканда, кайрымдуулугу, боорукердиги, айкөлдүгү гана себеп болгонун баса сөз кылгым келет.

Ал эми берки Абар-максым деген адам аялы, үч уулу менен Жолдош абанын эски дубалын оңдоп-түздөп алып, баш калкалап турган болчу, ал да арадан эки жыл өтпөй ушул биздин айылдагы эл катары жашап кеткенине таң калам.

Арадан беш-алты жыл өткөндө бул эки үй-бүлө тең малдуу, пулдуу болуп ирденишип, үй мүлкүн унааларга жүктөп, уй, торпокторун бири-бирине чиркеп, кой эчкилерин айдап көчүп кетишти. Эстейличи, андай келгиндер адегенде супурасы курук, малы түгүл наны жок, эптеп баш баанек издеп келишип, айылдагылардын жардамы менен казан асып, жан багышып, өлбөстүн күнүн көрүшүп, акырында айылыбызда жашагандардын кайрымдуулугу аркылуу жакшы турмушка жеткендиги жалган беле?

Дагы бир мисал. Муну да биздин муундун өкүлдөрү жакшы билесиздер. Тээтиги, мектеп жайгашкан тектирдин сол капталындагы беттеги чуңкурду “Бул эмне деген чуңкур?” деп жаштар менден сурап калышат. Мен аларга: “Бул үңкүрдө Айсаракун деген келгин жашап турган” десем, “Кантип эле ушул чуңкурда киши жашасын” деп ишенишпейт. Согуш кезинде элдин турмушу начарлап, канчалаган адамдар өлбөстүн күнүн көрүү үчүн тентип жүрүшкөнүн биз өз көзүбүз менен көрдүк го. 1944- жыл болсо керек эле, айыл ичинде өтө жүдөө кийимчен бир киши пайда болду. Ал ошол кездеги Тургунбай акенин короосуна келип, айылдын имамы болуп жүргөн Кара молдону жан тартып келген экен. Ал күнүмдүк турмушун эптеп өткөрүп, жарым

жылдай ар кимдин эшигинде жүрдү. Анан эле, жанагы мен айткан жерди үңүп каза баштады. адегенде ага эч ким деле маани берген жок. Бир күнү эле кеч күздө кар жаап, кыш эрте түшүп калганда, баягы ар кимдин эшигинде жүргөн пенде көрүнбөй калды. Атам Жусупбек мени “Тигил казылып жаткан жерге барып келчи, баягы байкуш суукта ачтан өлүп калбасын, бар болсо үйгө ээрчитип кел, курсагын тойгузуп коёлу” деп жөнөттү. Барсам, казылган үңкүрдүн ооз тарабы эки боо чөп менен тозулган. Үн катсам, бир боо чөптү жылдырып баягы киши баш бакты. Ал жер казып, аны чакан жер төлө кылып кирип алган экен. Ичи жылуу экендигин байкадым. Аны чакырбастан эле кайра атама келип, көргөнүмдү айттым. Атам байбичесине атала жасатып, айран менен көмө катыктап, боолуу чакан калай челекке куйдурду да, ал жакка өзү кетти. Кийин анын жылуу жер төлө үйүн башкалар да көрүүгө кызыгып, ага көрүндүк берип, аны багып тургандары азыр деле эсимде.

Ошол ошондой болуп, жаз келди. Ага да айылдагылар өздөрү эгин айдаган жерлеринин арасындагы кысыр аңыздан соко менен жер айдап, буудай сээп беришкен. Жай бою элдин да, өзүнүн да ишин жасап жүрүп, сепкен буудайынын түшүмү мол болгон экен, данынын ашыкчасын базарга алып барып сатып, өзүнө жаңы кийим кечекылып, кабагы ачылып, айылдагы аксакалдардын катарына кошулуп калган.

Карагылачы, биздин айылдын кишилеринин кайрымдуулугун, боорукерлигин! Анан бул кишинин да билими күчтүү экен, айылдагы жана бул айылга келип калган конктор арасында арапча жазылган китептерди шар окуй ала тургандыгы, шарият мыйзамынын эрежелерин мыкты билгендиги менен өзгөчөлөнүп, эл арасында тез эле кадыр-баркка ээ болуп кетти. Бир күнү айыл аксакалдары чогулган бир жыйында Молдо Жусу аба отургандарга кайрылып:

– Бурадарлар, биздин арабызда эки жылдан бир мусапыр жүрөт. Анын атын деле эч ким сурабаптыр. Баары эле аны “Мусапыр молдо” деп атап алышыптыр. Чынында аны мусапыр деп айтканга менин оозум барбай калды. Аты Айсаракун экенин сурап билдим. Мына эл катары тиричилик кылып, биздин арабызда жүрөт. Билим десе билими терең, жашоо турмушка да түшүнүгү кенен, токтоо, эч бир жанга зыяны жок. Ушундай киши үйсүз, бир жер төлөдө жашаганын сырттан бирөө укса же көрсө биздин абийирибиз эмне болот? Келгиле, жабыла киришип бул кишиге бир чакан там салып берели – деди. Угуп отургандардын баары бул демилгени колдошуп, эртеси эле бул максатты ишке ашырууга айыл аксакалдары жапа тырмак киришкен. Аларды көрүп, жашыраактар да карап турган жок. Ошентип, ал киши согуш бүткөндөн кийин да биздин айылда жети-сегиз жылдай жашап турду. Бой жүргөнү уят деп, үйлөндүрүшкөн. Насип экен, Нышан деген эжебизден бир нече перзенттүү болду. Бирок, бирок, элин сагынбас эр болбойт экен, ал киши да акыры өзү туулуп-өскөн жерине жол тартты. Жөнөп жатканда алардын жасана кийинген уул-кыздары киндик каны тамган жерин кыя албай, улам бирөөбүздүн балдарыбызды кучактап ыйлап жатышып коштошконучу. Ошол узатуу же коштошуу тууралуу, алардын көчүн узатып жаткандарга бир укмуш таасир калтырган. Жүк жүктөлгөн унаалары, бири-бирине чиркелген кара малы, безеленип маараган кой-эчкилери, аларды узатып жаткан чоң-кичинелер, деги-деги өзүнчө бир биздин айылдыктардын ички дүйнөсүн сыртка өзгөчө бир кино тасма сыяктуу жайнатып чыгарып турган көрүнүш болгону эсимден кетпейт. Анын баары биздин айылдын элинин пейилинин кеңдигин, ички дүйнөсүнүн тазалыгын, рухий байлыгынын жогорулугун, кайрымдуулугун, кең пейилдигин күзгүдөй чагылдырып турган көрүнүш эле... Кап, эгер сүрөтчү болуп калганымда ушул көрүнүш тууралуу

бир чоң картина тартып, аны музейлердин бирине коюп коёр элем...

Ушуларды ойлоп отуруп, ошол катаал турмуштун ошондой оор, катаал жылдарында, ушул биздин айылга келгендердин кайра ирденип, өз жерине кеткендери гана эмес, биротоло биздин айылда калып калгандары да көз алдыма тартылат. Алардын ичинен жогоруда сөз болгондордон тышкары Нурмат, Бакир, Акмат жээн, Наримбет, Нармат, Дөөлөт, Жапар, Төрөкул, Мамадали, Назар, Исраил, Пусур Арапбай уста, Тилебалды өтүкчү, баарынан да фантазиялык чыгарманын каарманындай болгон Көр Каары деген адамдар биздин айылга өлбөстүн күнүн көрүү үчүн келишип, кайра өз үй-бүлөсү менен аман-эсен айылдарына кайтып кеткендигин айтсак буга ишенбегендер да болушу мүмкүн... Бирок булардын баары кашкайган чындык эмес беле! Ошону менен катар, биздин айылга келген үй-бүлөлөрдүн айрымдары биздин айылда биротоло жашап калыптыр. Алар менен Ак – Терек айылынын бөксөсү толук болуп турат. Баарыбыз биригип айылыбыздагы кырк үйдөн түтүн бурап көккө көтөрүлүп, ушул куттуу журтта бир туугандай болуп жашап турабыз.

– Ооба бул айткандарыңыз ырас – деп, мен да сөзгө аралашып, – ошолор менен катар Улуу Ата Мекендик согуш учурунда биздин айылдан фронтко кеткендер жана алардын канчасы кайтпай калып, келгендеринин элге көрсөткөн кызматы жөнүндө да китебиңизге кошосузбу? – деп сурап калдым. Камалдин аке:

– Мен алар тууралуу жазууну көптөн бери ойлонуп жүрөм, алардын айрымдары ошол жылдары бизге, ал кездеги жаштарга кошулуп иштеп жүрбөдүбү.

Ушул биздин айылда ошондо эле кырк түтүн эл болгон экен. Ошол кырк түтүндөн кырк алты эр азаматыбыз фронтко кетип, алардын теңинен көбү согуш талаасында душман менен кармашып жатып, эрдик менен курман бо-

луптур. Фронтко аттангандардын ичинде бир үйдөн экиден кетип, экөө тең кайтпай калгандар бар. Алсак, Эсеке абанын Матраим жана Зулпукар, Асан абанын Садык жана Абдыраман, Кожомкул абанын Орозбай жана Асилбек, Козу абанын Сарыбай жана Матай, Калдыбай абанын Коргонбай жана Аттокур деген экиден балдары согуш талаасынан кайтпай калышыптыр. Ал эми ар түрдүү жарааттарды алып, ата журтуна жыйырмасы келгенин тактадым. Келгендер биздин айылдын, айыл гана эмес колхозубуздун ар түрдүү жумуштарында майыптыгына карабастан, өлкөбүздүн согуштан бүлүнгөн чарбасын калыбына келтирүү үчүн жан аябай иштеп жүрүшпөдүбү. Мына силер деле көрүп калдыңар го, Жумабай деген абабыз бир буту менен жүрүп, кырк жылдай колхоздун жумушунда жүрдү. Ыдырыс, Эгемберди, Куму, Амира, Сагынбай, Төлөгөн, Сыдык абаларыбыз бүлүнгөн чарбаны калыбына келтирүү үчүн кара тер төгүп, атүгүл пенсия курагына келсе да, эл үчүн, Мекенибиз үчүн талыкпай эмгектенип жүрдү го. Алардын ичинен Жумагулов Сардал деген абабыз беш жыл бою согуш майданында болуп, келгенден кийин катардагы колхозчу кызматынан районго белгилүү жетекчилик кызматтарга чейин жетип, калк кадырына ээ болбоду беле. Мен китеп жазууга киришип калсам, булар тууралуу кеңири жазам деген оюм бар – деди. Камалдин акенин китеп жазуу мүдөөсүн баятан бери муюп угуп отурган Маматемин аке:

– Жана мен сөзгө кыстарып кеткен биздин орто муундан чыккан билимдүүлөр, ар кыл адистикте иштеп жүргөндөрдү да кошуп жазганды унутпа. Анткени, ушул тоо арасында жашаган кырк түтүн журттун ичинен илимдин беш доктору, он чакты кандидаты, дагы бир топ адистиктин дасыккан ээлеринин чыкканы бекер жеринен эмес. Мына, медицина илиминин доктору, профессор Бекболот Акматов оорулууларга талыкпай операцияларды жасап, анын колунан миңдеген бейтаптардын ден соолугу

оңолуп, шыпаа таап, сакайып кетишти. Тиги фронттон колу жараксыз болуп келген Сагынбай абанын үч небереси илимдин доктору деген даражага жетишти. Алардын улуусу Марат да көптөгөн операцияларды жасап, медициналык билимин өркүндөтүп, Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясынын корреспондент мүчөсү болуп отурат. Ал эми мына бу иниц (мени көрсөтүп) жөн эле профессор эмес, анын кыргыз тили боюнча онунчу, он биринчи класстар үчүн жазган окуу китебин отуз жылга жакын убакыттан бери Республикабыздагы жүз миңдеген окуучулар окуп келе жатат. Айткылачы, мектеп окуучулары жана жогорку окуу жайлары үчүн ушундай окуу китептерди жазган авторлор биздин район гана эмес областа барбы? Мына, биздин ушул чакан айылдын кулундары. Ушун үчүн биздин айылыбызды кырк түтүндүү кутман журт деп айткыбыз келет – деп, мактаныч менен, отургандарды кыдырата карап коюп, Маматемин аба кайрадан сөзүн улантты:

– Ооба аба, согуштун катышуучулары тууралуу кеңири жаз. Алардын эл үчүн иштеген эмгектери, турмуштагы кыйынчылыктан сабырдуулук менен чыкканы, кайрымдуулугу, эл-жери үчүн төккөн каны, эрдиги, дагы ушул сыяктуу алардын үлгүлүү жактары азыркы жаштар үчүн тарбиялык сабак болот. Бул айтылгандарды жазып, китеп кылып чыгарып калсаң, ал жеке эле биздин айылдын эмес, бүткүл өлкөбүздөгү жаштар үчүн таалим-тарбия болот. Анкени, бизден башка айылдардын да ошондой үлгүлүү инсандары бар. Ал жаштар да өз айылынын тарыхын, эл үчүн кызмат кылган азаматтарын, Ата Мекенлик согуш талаасында жана тылда эрдик көрсөткөн улуу муундар тууралуу сурамжылап, аларды билгиси келет. Китепте бир эле айылдын көрүнүктүү инсандары тууралуу жазылганы менен, аны окуган башка жактагы жаштардын баары үчүн тарбиялык мааниге ээ болот. Ошондуктан Камалдин,

ушул биздин айылыбыздан мындан жүз-жүз элүү жыл мурда жашап өткөн улуу инсандарыбыз гана эмес, алардын небере-чөбүрөлөрүнүн эл үчүн жасаган эмгектерин китеп кылып жазууну сага тапшырабыз. Муну жөн эле өтүнүч катары эмес, жөндөмдүү жана калем кармаган таланттуу адамыбыз катары сага тапшырабыз – деди, токсон эки жаштагы аксакал...

Жашы токсондон ашкан аксакалдардын бул тапшырмасын Камалдин аке тарабынан аткарылышына, биз, Бишкектен келген орто муундагы өкүлдөр да көмөктөшө турганыбызды айтып, аксакалдардын батасын алып тарадык...

...Бир жарым жыл өткөндө айылга келдик. Эки кабат болуп курулган мектептин алдына Ак – Терек гана эмес, Түз – Бел, Үч – Капчал, Арал айылынан келген адамдар чогулуп турган экен. Жаңы салынган эки кабат мектептин имаратынын алдында эки бирдей салтанат болуп жатыптыр. Биринчиси, ушул тоо арасына жаңы салынган мектептин имаратынын толук бүткөрүлүшү, экинчиси, Улуу Ата Мекендик согушка катышкандарга арналган эстеликтин ачылышы экен. Мектептин жанына согушка катышкан аскер техникасы бийик атайын бийиктетилип жасалган жайга (постаментке) орнотулуп, анын жанындагы мемориалдык мрамор плитасына бул айылдан согушка катышкандардын тизмеси шурудай тизилип жазылган. Улуу Ата Мекендик согуш учурундагы кандуу кармашта биздин аскерлер колдонгон брондуу транспорт Аким уулу Самат Сагынбаевдин аракетин менен Бишкектен алып келиниптир, ал эми согуштун катышуучуларынын тизмесин мрамор плитага жаздырууну Ош шаарынан келген Баатыр Бурканович Кохомкулов аткарыптыр. Мен салтанаттуу жыйында ошол тизмедегилер тууралуу чакан баяндама жасадым. Ушул иш чараны Жалпак – Таш айыл өкмөтүнүн башчысы Кутман Арзи уулу Эралиев абдан дыкаттык ме-

нен уюштурулганына чогулган эл ыраазы болуп, алкыш айтып жатышты. Бул иш-чарага райондун акими, областтык элге билим берүүнүн өкүлү Пайзилдаев Муктар, анан Республикабыздын премьер министри жана да коңшу айылдагы мектептерден келген мугалимдер, окуучулардын катышканы элди абдан толкундатты. Кубанычтан улам айрым аталар менен апалардын көзүнөн жаш чыгып кетти. Окуучулар менен мугалимдер тарабынан даярдалган концерт мектептин айланасын, Ак – Терек айылынын ичин, чогулгандарды шаңга бөлөп, баарыбыздын маанйыбызды жаркыратып, көңүлүбүздү көтөрүп турду...

...Бирок турмуш жалаң эле кубанычтан турбайт экен...

Мурдагы жылы келгенибизде аксакалдар менен чогуу аңгеме-дүкөн куруп отургандардын ичинен Абазбек аба, Аким аба, Абдыкалык аба, Айдар ага жок, алар акка моюн сунуп, түбөлүк жайга кетишиптир...

Алардын үйлөрүнө Бишкектен бирге келген Абдыманп экөөбүз барып, куран окуп, жакындарына көңүл айттык.

Андан кийин өткөн жылдагы аксакалдардын тапшырмасы берилген Камалдин акенин үйүнө бардым, ал кишинин көзү жакында эле өткөн экен. Куран окуп, бата кылгандан кийин анын китеп текчесине көңүлүм түштү. Аларды ачып көрүп жатып, Жусупбай казы, Жолборс казы, мурда Жалпак – Ташта Жакып абабызга малчы болуп жүрүп, кийин Өзбекстандын Министрлер Советинин төрагасы болгон Жолдош (Юлдашбай) Ахунбабаев тууралуу кол жазмаларга көзүм түштү. Жолборс казыны сүргүндө жүргөн жеринен “өлүп калды” деп, табытка тирүүлөй салып чыгып, алып келгендиктери тууралуу кыска болсо да, кызыктуу маалымат Камалдин акенин өз колу менен жазылганын тааныдым. Сыягы баягы китебин жазууга ылайыктап жүргөн далилдүү кабарлардын топтому окшойт...

Эсил кайран таланттуу акем ай!..

Агамдын кол жазмаларын барактап жатканымда, өткөн жылы келгендеги аксакалдардын Камалдин акеге берген тапшырмасы кулагыма жаңырып тургансыды..

Ооба, аксакалдардын: “Камалдин кырк түтүндүү кутман журтубуздун акыл-парасаты бийик, ар кандай иште адилет, кең пейилдүү, кайрымдуу инсандарын жана согушта эли-жерин коргогон азаматтардын эрдигин китеп кылып жаз! Айылыбыздын жашоочуларынын ошондой жакшы сапаттары азыркы жаштарга үлгү болуп, алар аркылуу тарбия алышсын” деген сөздөрү дилимде кайталанып, айылымдын ардактуу инсандары көзүмө элестеп жатты...

Агабыз чогулткан далилдүү фактылардын бир нечесин колуна кармаган бойдон терезеге жакын барып, ар түрдүү ойго батып туруп калыпмын.

Көз алдымдан Кырк түтүн кутман журтубуз Ак – Терек айылыбыздын ардактуу асыл адамдарынын элеси кино тасмасындай көз алдыман сызып өтүп жатты...

КУДАЙГА ШҮГҮР...

Өзүмдүн өмүр жолумда башымдан көп эле нерселер өткөнсүптүр...

Анын ичинде кыйынчылыктар, басынтуулар, өксүк күндөр, турмуштун ысык-суугу, кайгы кубанычы, кемчилдиктер, ийгиликтер, кубанычтар дагы- дагы ушул сыяктуулар... Алардын ичинен чоң атам акка моюн сунгандан кийин апамдын жоктугу билинип, жалаң гана курсагымдын камын ойлоп, ар кайда жүрүп, ачуу-таттуу сөздөрдү угуп, туулган жеримден алыста болуп да жүрдүм. Ошол кезде көргөн күндөрүм жөнүндө анча-мынча учурларды эскерип, же өз көз карашымы чагылдырып, алар тууралуу кыскача баяндап өткөндөй да болдум...

Алардын баары артта калды, унутулуп да баратат, бирок эне жөнүндө – апам тууралуу дагы эле ойлоно берем...

Эми, байбичем айткандай, **Кудайга шүгүр** деп калдым...

Ошол өткөн күндөрүмдө күндөлүк катары жазылып калган айрым жазмаларымдан кичине-кичине, эске сала кетпесем, чийки нерсе жегендей эле туруп алчу болом...

Анда ошол кезде күндөлүк катары кагазда калган жазуулардан бир-эки шиңгил келтире кетейин...

* * *

... 1956 – жыл, июнь айынын акыры. Куршап районундагы № 3 орто мектептин онунчу классын бүтүүчүлөрүнө жетилүү аттестатын тапшырууга арналган чакан кече болуп өттү. Кечеге бүтүрүүчүлөрдүн ата-энелеринен да ка-

тышты. Отургандарга көз жүгүртсөм классташтарымдын биринин атасы, биринин апасы же жакын туугандары отурушат. Алардын айрымдары куттук сөз айтышты. Өзгөчө апалардын сөздөрү жаш бүтүрүүчүлөргө өзгөчө таасир берип жатты.

Менин жакындарыман эч ким жок...

Ошондо “Менин апам болгондо” деген... ой көңүлүмө кылт этти...

* * *

1962-жыл, май айы. Алгачкы маянам колума тийгенде беш метр атлес жана бир пачке чай жана бир кило нават алып айылга келдим. Белегимди жаңыдан аралаша баштаган атамдын үйүнө келип тапшырдым.

... атлести кармалап көрүп жаткан кишинин оозунан: “Ушул ылбыраган неме эмнеге жарамак эле” деген сөздү кулагым чалганда, бирөө төбөмө бир койгондой селейе түштүм.

Эки күндөн соң, апежем: “Аларга аллас көйнөк алып келипсиң, а жаштайыбыздан жаныбыз бирге болуп өскөн, бизге эмне эч нерсең жок” деген сөздү укканымда, өзүмдүн акмак экенимди сездим. Акмак болбосом, биринчи кезекте ошолорго белек тартуулашым керек эмес беле...

Алардын жүзүн карай албай, кийинки айлыгымды чыдамсыздык менен күтө баштадым...

* * *

1967-жылдын кеч күзү. Үйлөндүм... Турмуштун түйшүгү башталды. Квартира издөө... отун алуу, окууну үзгүлтүккө учуратпоо, дагы, дагы...

Биз үйлөнгөндө кайын журтумдан түз эле өзүбүз окуп жаткан Бишкек шаарына жөнөп кеткен элек.

1968-жылы июнь айында төртүнчү курсту аяктап, июль айында жайкы каникулга тараганда келинчегим экөөбүз түз эле айылдагы атамдын үйүнө келдик. Үйгө киргенче эле бизди көргөндөр чогула түштү. Төмөнкү үйдөн бирөө келип, келинчегимдин оозуна сары май салып, жакшы каалоо айтты. ...Арадан бир күн өткөндө “Менин кызым турмушка чыкканы беш жыл болуп калды, эмдигиче эч нерсе боло элек. Ал эми кээ бирөөлөргө турмушка чыгары менен эле, кудай көчүгүнө бала байлай коёт экен” деген сөз бизге абдан жагымсыз угулду. Анткени, келинчегим ошол кезде кош бойлуу болуп, ичи томпоюп калган болчу...

Албетте, бул да болсо... турмуштагы эненин ордунун далили эмей, анан эмне? ... Өз апам болгондо мындай сөз айтылат беле...

Андан соң, август айынын орто ченинде келинчегимди төркүлөтүп бармак болушту. Ага атамдын бир тууган иниси да зайыбы менен кошулуп барып эки күн конок болуп кайтышты. Ошол кайтар күнү күн ачык, айлана жым-жырт турганына карабай биздин туугандардын арасында бороон-чапкын болуп, биринин сөзү экинчисине жакпаган чуу чыкты. Чуунун тамыры аялдар ортосундагы алыш-бериштен улам пайда болгон нааразычылыктан улам от алыптыр...

Ошол чуудан улам уланган жаман сөздөр келип-келип эле мага жана келинчегиме шыбалып жатты... Менин туугандарым тараптагы чуу улам күч алып жайыла берди. Ошондон улам мага карата айтылган терс пикирлер кайра-кайра кайталана берип, мен туугандар ичинде гана эмес, бүт айылга мококчо көрүнүп жүргөн күндөр өтүп жатты...

Эң өкүнүчтүүсү, жаңыдан гана өз атам менен болгон байланыш кайрадан солгундап кетти...

Кийинки жылы каникул учурунда айылга келгенибизде, түз эле чоң атам жашаган, өзүм жашап эрезеге жеткен үйгө бет алдым. Азыр ал үйдү Амира абам оңдоп-түзөп,

жаңылап куруп жашап турган болчу. Ал үйдүн босогосун аттарым менен, чоң атамын карааны көзүмө элестеп, апам эсиме түшүп, бир саамга элейип туруп калдым...

* * *

1968-жылдын 16-ноябри. Уулдуу болдук! Биринчи перзентибизге апасы экөөбүз абдан кубандык. Жакындарыбызга сүйүнчүлөйлү десек, жакын-арада эч кимибиз жок. Айыл алыс, алар менен телефон аркылуу байланышуу керек. Айылдан алыс экендигибизди ошондо сездим. Эч кимге сүйүнчүлөгөн жокмун. Апасы:

– Бүрсүгүнү төрөт үйүнөн чыгарат. Бөбөгүбүздү орогонго жаңы, жумшак кездеме жана да жумшак одеало алып келип, бизди чыгарып кетесиң – деди. Ох, студенттик турмуш! Стипендия дагы төрт күндөн соң тиет.

...Кантсем да, ошол айтылган күнү баягы айтылгандарды даярдап бардым. Бир тыкылдаган медайым баланы колуна алып чыкты. Көрүндүк сурады... Таксиге чейин жеткирип коёюн деди. Каяктагы такси... 21-ноябрь эле, суукту сезбей аялдамага барып, автобуска түшүп жөнөп кеттик...

* * *

1970 жыл, жаз айлары. Ысык – Көл тарапта катуу жер титирөө болду. Анын капшабы Фрунзеге чейин жетти. Биз квартирага алып турган жаман тамдын (временканын) арткы дубалы көчүп түшүп калды. Короонун ээси өзү турган үйүндө биздин курсташыбыз Жээнкул турчу. Адардын апасы ошол күндөрү алардан кабар алганы келип калды. Баа жеткис АПА экен, бизге бир чатыр таап берди эле, биз аны ошол короого тигип алып, жашап турдук. Өчөшкөндөй ошол күндөрү жамгыр көп жаап, суук болуп туруп алды. Мен окуп да, радиокомитетте иштеп да жүргөн элем, жардам сурап, барбаган жерим калган эмес.

Бир күнү элүүнчү жылдары бизди окуткан Дыйканбаев Отунчу деген агайым жолугуп калды. Ал ак үйдү кайтарган милиционерлердин командири болуп иштейт экен. Анын жардамы менен ЦКдагы Бейшен Тоголокович Мураталиев деген жетекчиге кирип, үй салууга участка алып калдым.

Ошентип, июль айынан там салуу түйшүгү башталды...

* * *

1980-жылы 11-апрелде Москвадан филология илимдеринин доктору, СССР Илимдер Академиясынын корреспондент мүчөсү Алексей Михайлович Щербак деген түрколог окумуштуу биздин кафедрага иш сапары менен келип калды. Кафедра мүчөлөрү кыргыздын салты боюнча сый көрсөтүп жатышты. Бир күнү кечке маал ишимдин орусча жана кыргызча вариантын колтуктап алып “Кыргызстан” деген конок үйүндө турган ал кишиге барып,

– Агай, ушул менин ишим көптөн бери коргоого кабыл алынбай турат. Сиз убактыңыз болсо, ушуну бир карап бере аласызбы? – дедим. Ал агай ишти колуна алып, ар жерин ачып көрдү да,

– Сизге оорчулук келбесе “Орусча-кыргызча” жана “Кыргызча-орусча” сөздүктү таап келиңиз, андан мен убактылуу пайдаланып турайын. Ишиңиздин темасы түркологиядагы жаңы иликтенүүгө алынган маселе экен, мен муну карап чыгууга аракеттенем – деди. Агай сураган сөздүктөрдү таап бердим.

* * *

1980-жылдын 22-апрелинде университет боюнча “Лениндик субботник” жүрүп жаткан учурда Жээмбай агай менин жаныма келип, “Сен кечинде үйгө келчи, бүгүн Алексей Михайловичти конокко чакырып койдум эле, ошол ишке көмөктөшүп кет” деди.

Жээмбай агайдын үйүнө профессор Алексей Михайлович Щербак эле эмес, кафедранын профессорлору, доценттери да келишти. Чай ичилип, “пай”дан да татып отурушкан. Саат тогуз болуп калыптыр, он беш мүнөт дем алалы дешип, танаписке чыгышты. Танапистен кийин коноктор арасында баягы москвадан келген конок – негизги конок жок. Аны менен кошо Дыйканов агайыбыз жок. Бирөө, “мына бул жакты карайынчы” деп, бекем жабылып турган балкондун эшигин ача койсо, бакырып ыйлаган үндөр. Отургандар чочуп кетип, балконго жабыла умтулушту. Балкондо баятан бери күттүргөн экөө, бири-бирин бекем кучактап алып, бакырып ыйлап жатышыптыр. Аларды сооротуп, сый тамак берилип жаткан залга киргизип отургузушту. Карбоз Дыйканович көзүнүн жашын аарчып, ордунан турду да азыркы көрүнүштүн себебин айта баштады.

– 1944-жылдын аягында согуш катуу жүрүп жаткан. Ошондо биздин аскер бөлүк Венгрияны толук бошотуу үчүн кармашып жаткан кез эле. Ошол кармашуунун күндөрүнүн биринде биздин ротанын солдаттары ээлеп жаткан жайды немецтин самолёттору келип бомбалап кирди. Андан кийин эмне болгонун билбейм, эсиме келип көзүмдү ачсам госпиталда жатам. Менин жанымда жаткан бирөөнүн кыйналып онтогонун угуп туруп жандан түңүлөсүң. Көрсө ушул жаткандардын төрт-бешөөбүздү, анын ичинде мени, бомбалаган жердеги топуракка көмүлүп жаткан жерден алып чыгып, ушул госпиталга жеткирилген экенбиз. Көпкө чейин жатып, ден соолугубуз оңоло баштаганда бири-бирибиздин атыбызды, кайдан экенибизди сурашканбыз. Бул Алёшанын эске тутуму жакшы экен “Госпиталда Диканов аттуу кыргызстандык менен жаттым эле, ошону көргүм келет” деп айтып жатпайбы. Ал Диканов эмес, Дыйканов! сен Алёшасыңбы! деп эле кучактай калдым Ал дагы мени тааныды. Фронтто бомбалоо учурунда топуракка кө-

мүлүп калган биз, кайрадан табылып, госпиталда жатып сакайып элибизге кайтып, мына эми Улуу жеңиштин 35 жылдыгын майрамдоонун астында жолугуп жатканыбыз кандай укмуш! – деп толкунданып жатканда, профессор Щербак да тура калып, аны кучактап туруп, “Андан кийин да ошол биз жаткан госпитал бомбалоого кабылып, аерде жаткандардын дагы бир нечебиз мерт кеткен. Ошондо жанаша жаткан бул экөөбүз экинчи жолу өлүмдөн калганбыз” деп кошумчалады.

Ушул күнү Алексей Михайловичтин сүйлөгөн сөзүнөн улам мен үчүн чоң жаңылык ачылды. Анын айткандары дагы эле эсимде:

– Кыргыз тили кафедрасында кыргыз тил илиминин белдүү окумуштуулары эмгектенип жатканыңарды көрүп, мен кубануу менен белгилегим келет. Ошондой эле, катарыңар дагы жаш окумуштуулар менен толуктанарын байкадым. Мен жакында сиздердин кафедранын мүчөсү Эгембердиевдин кандидаттык диссертациясы менен таанышып чыктым. Темасы да актуалдуу экен. Аткарылышы да талапка ылайык жазылыптыр. Бирок ушундай ишти коргоого чыгарбай турганыңарга таң калдым – деди. Анын сөзүн ошол жерде отурган Атайын Советтин төрагасы:

– Буга анын өзү күнөөлүү, керектүү документтерин бүтүрүп келсе, мен эртең эле кабыл аламын – деп, бакылдап жиберди. Ал агайым кичине кызып калган экен, ак көңүлү менен мага карап, – документтериңди тактап келериң менен коргоого кабыл алам – деп, эмеле айткандарын дагы кайталап жиберди.

Ушул айтылган сөздөргө шердене түшкөн экенмин, коноктор тарап, үйгө келерим менен, керектүү кагаздарымды түнү бою бир сыйра карап чыгып, иретке келтире баштадым.

Эртеси саат тогузга жакындап калганда диссертациялык ишимди, керектүү кагаздарды (документтерди) ко-

шуп, төрагага сундум. Ал керектүү документтерди гана эмес, диссертациялык иштин да бир нече барагына көз жүгүрттү. Акырында:

– Университеттин парткому жана ректору тарабынан берилген мүнөздөмөндүн мезгили эски, мындан бир жарым жыл мурдагы тура, ошону жаңыртуу керек – деди. Мен ошол эски мүнөздөмөнү ошол боюнча эле кайра бастырып, парткомго барганымда да, ректорго киргенimde жөн-жайды түшүндүрсөм алар колдорун коюп, кадрлар бөлүмүнө жиберди. Шашкан боюнча ал жакка барсам, ал кызматкер түшкү тыныгууга чыгып бараткан экен, суранып жатып мөөр бастырып, Төрагага жетип келдим. Ал мени карап туруп калды да,

– Болуптур, бүрсүгүнү Кеңештин отуруму болот, коргоого кабыл алуу чечими ошондо чыгат – деп, диссертациялык ишимди алып, жанында турган темир яшикке салып койду.

... Ошентип, 1980-жылы 27- майда Диссертацияларды коргоо боюнча Атайын Кеңеште диссертациялык ишимди ийгиликтүү коргогон күнүм эсимден чыкпай калды...

* * *

... **2020-жылдын 21-январы.** Балдар-кыздарым неберелерим менен чогулуп менин туулган күнүмдү куттукташып келишиптир.

... Байбичем Бегайым мага кайра-кайра белгилеп айткандай **Кудайга шүгүр.** Бала кезимде апамдан айрылып калсам да бейиши болгур чоң атам өз колуна алып, таалим-тарбиясын берип өстүрүптүр. Ырас, чоң атамдын көзү өткөн жылдары көп кыйынчылыктарга кабылып, айылдан алыс кетип, бирөөлөрдүн колунда тамагым үчүн гана жашап, бир топ азаптар башымдан өткөн...

Окусам деген ой менен жүрүп, акыры ал максатыма жетип, үйлөнүп, бала-чакалуу болуп, эл арасына кошулуп, иштеп жүрөм. Жаратканга ыраазы болуп, ушул турмушума шүгүрчүлүк келтирем. Эмгек жолумда ийгиликтер менен катар кемчиликтер да болгондур, айтор канткенде да мен колумдан келишинче мага тапшырылган милдетти так жана таза аткарууга аракеттенип жүрдүм.

Өмүрүмдүн негизги бөлүгүн ээлеген илимий-педагогикалык ишмердигим тууралуу өзүм эч нерсе айта албайм, ал тууралуу менин чөйрөмдөгүлөр сөз кылышар...

Ырас, кээде өзүм жасаган иштеримдин эске түшкөндөрүн тизмелеп калган учурларым да болот. Ошентсем да, мен тууралуу башка инсандардын айткандарын, басма беттерине жазгандарын угуп же окуп калганымда, “Ии, аз болсо да, эмгегим бар экен” деп канаатанып калам...

МЕН ТУУРАЛУУ

Пендемин да, мен тууралуу басма беттеринде жарык көргөн маалыматтарды тизмелеп коюптурмун.

Менин илимий-педагогикалык ишмердигим жөнүндө гезиттерде жана китептерде 25тен ашык макала бар экен. Алсак, К. Тапкееванын “Агай” деген темадагы очерки “Акыйкат” аттуу Жалал-Абад областтык газетасында (2000-ж. 7-декабрь) М. Тыналиевдин Республикабыздын “Эркин Тоо” газетасындагы “Идеалым Жээнбай агай эле – дейт” деген темадагы (20- октябрь 2000-ж.) макалалары мен жөнүндө жазылганын көрдүм.

С. Раев жазган “Залкарлардын акыркы өкүлү” деген темадагы аналитикалык мүнөздө жазган макаласы да окурмандардын көңүлүн өзүнө бурбай койбойт деп ойлоймун (“Жаңы Ордо” газетасы, 06. 02. 2015).

М.Сабыровдун “Эгембердиевдин сөз сандыгы” (“Азия news”, 21.12. 2017), О. Соороновдун “Жан китеп” (“Ачык сөз” газетасы 31.08. 2017) деген макалаларында менин отуз жыл бою иликтеп жүрүп, басмадан чыгарган “Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин төркүнү” аттуу китебиме баа берилген экен. Бул китеп көптөгөн окурмандардын өтүнүчү менен Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы Мамлекеттик тил комиссиясы экинчи жолу басмадан чыгарыптыр.

Мен тууралуу жазган авторлордун баарына терең ыраазычылык билдирем.

Ошол жарык көргөн материалдардын үч-төртөө менен окурмандарды тааныштыра кетүүнү ылайык көрүп, аларга кийинки беттерден орун берели...

*Б. Усубалиев – ф. и. д.,
профессор, жазуучу.*

ӨЗУБҮЗДҮН КАФЕДРАНЫ ЭСТЕЙЛИЧИ,

же агайым

РАЙЫМЖАН ЭГЕМБЕРДИЕВГЕ

САЛАМ КАТ

Негедир Монголияны эстедим. Сизди эстесем эле, Монголия оюма түшө берет. Тээ СССРдин учурунда ал Монголияда аскердик милдетин өтөп калат. Бир күнү капысынан дүкөнгө кирип калса, дүкөнчү кыз жылмайып бирдеме деп булдуруктайт дейт. Ал эч нерсе түшүнбөй ийнин куушураат. Дүкөнчү кыз анын эмне дегенин орусчага которуп берет. Көрсө бул дүкөнгө монголдор кирүүгө болбойт экен, ал СССР үчүн ачылган дүкөн экен. Ошондо ал күлөт да, чыгып кетет. Ошентип, СССРдин бакыйган бир азаматын монгол кызы өзүнүн бир тууганы – монгол деп – деп ойлогон тура. Мына ушул окуя эсиме түшөт. Анан көптөн бери көрбөгөндүктөн бүдөмүк тарта баштаган элесиңиз дал ушул Монголия элеси аркылуу бажырайып чыга келет. Бирок мен анын ички келбетин айтып берсемби дейм, анткени сырткы келбети канчалык бүдөмүктөнүп турганы менен ички келбети дал өзүнүн кашка тишиндей кашкайып маңдайында турганы турган. Анан: “Ички келбетиңизди унутуп калууга жол бербей келаткам. Сизге ырахмат. Ылайым теңирим ички келбеттен ажыратпасын!” – деп өзүмчө шыбырап коём. Баса, “ал”, “сиз” деп алмак-салмак тергеп жаткан адамым – өмүрүн илим менен окутуучулукка сайып

коюп, жан үрөп мээнеттенип келаткан окумуштуу-педагог Райымжан Эгембердиев. Анда өзүбүздүн ырды ырдайлычы дегендей, баягы өзүбүздүн кафедрабызды бир жолу чогуу эстеп коёлучу, агай.

1970-жылдардын аягы, 80-жылдардын башы. Республикабыздагы жападан жалгыз университетибиздин (азыркы КУУнун) кыргыз тил илими кафедрасы. Эми ойлосо, бир керемет кафедра экен да. Ар бир окутуучунун, өзгөчө аксакалдардын өзүнчө бир кыялы болор эле. Кафедранын жыйыны кызып калган маалда маркум Абдыкул агай (профессор А. Жапаров) тамекини түтөтүп кирчү. Ага бир гана Бейшегүл эже (профессор Б. Уметалиева) сөз айта алар эле. “Ай Абдыкул, ушу сага кафедрада тамеки чекпе деп канча какшап жүрөм, ыя?!” дечү эже шыдыр эле ачуулана. “Койдум, койдум, эжеке” – дечү, агай көктөн издегени жерден табылганы сүйүнүп. Анда силер чогулушуңарды уланта бергиле, мен тамеки...” Калганын өзүңөр билесиңер да дегендей, агай сөзүн бүтүрбөй, шашпай каалгып эшикке жөнөчү. Ал эшикти жаап-жаба электе чөнтөгүндөгү “Беломорканалын” бекем мыкчып, маркум Асанкан агай (доц. Сапарбаев) ордунан турчу да, кафедра башчысы Токтосун агайга (проф. Т. Ахматов) карап: “Мен азыр...” дечү сөөмөйү менен эшикти көрсөтүп. Анан ай-буйга келбей шуу коюп жөнөп калар эле. Ушуларды эстеймин, анан биринин пикирине бири оңойлук менен кошула бербегендигине, ар бири өзүнүн пикирин туура көргөнүнө таңдана бергенимди эстейм. Агай-эжелердин бул жоругуна таңданып отурсам:

– Кийин түшүнөрсүң ... – дедиңиз эле сиз бир жолу. Балким, мунун зыянынан пайдасы көптүр...

Чын экен, жаманбы-жакшыбы ар ким өзүн Мен катары сезиши керек экен...

* * *

... Баса, кафедрага ындыныңыз өчүп келген баягы күн эсиңиздеби? “Эмне болду, агай” – десем, машинкага басылган макаланы алдыма жая салып, ушул макала бүгүн газетага жарыяланганын, бирок бир окумуштуунун фамилиясы түшүп калганын, азыр ошол окумуштуунун үйүнөн келаткандыгыңызды айтып кейидиңиз. Көрсө анын үйүнө атайы барып, сиздин фамилияңыз бар болчу, ишенбесеңиз мынакей дегендей, машинкага басылган макаланы көрсөткөн экенсиз, ал киши сырдуу гана:

– Менин үйүмдө катыным деле бар – деп коюптур.

– Эми эмне... Сиз кандидаттыгыңызды жактаганда, ал киши каршы чыгабы? – дедим, мен элейип.

– Кеп анда деле эмес, – дедиңиз сиз. – Бул маселеге биринчилерден болуп ал киши тиш салган эле, демек, анын фамилиясы сөзсүз айтылышы керек болчу. А – ай...

Ошондо сиздин ички келбетиңиз биринчи жолу бажырайып көз алдыма тартыла түшкөн эле.

* * *

... Минтип көп какшап калар элеңиз:

– Бейшебай, күйпөлөктөп эле көрүнгөнгө күйүп-быша бербеш керек экен. Мунун баары өзүңө зыян экен. Карачы мени, минтип давление болуп калдым...

Бирок мен сиздин күйпөлөктөбөй жүргөнүңүздү бир да жолу көрбөдүм. Азыр деле адатыңызча күйпөлөктөп жүрсөңүз керек. Ким билет, балким, дал ошол күйпөлөктүк сизди ошол өзүңүз таап алган давлениеден сактап жүргөн чыгар, дагы да сактай берер...

Ушинтип ойлойм да, кайрадан сиздин бажырайган ички келбетиңизди көрөм.

* * *

... Экөөбүз экзамен алып жатканбыз. Кара тору бир кыз жооп бергени кашыбызга келип отуруп калды. Сиз аны бир карап алдыңыз да, чочугандай ордуңздан шып туруп, эшикти көздөй жөнөдүңүз. мен таңданып кала бердим. Кыз тың экен, “жакшы” деген баа алды да, чыгып кетти. Сиз кирдиңиз да, “жакшыны” көрүп, ыраазы болгондой башыңызды ийкегилеп койдуңуз. Мунун сырын мен кийин билдим. Асанкан агай айтып берди.

– Бир тууган балдызым экзамен тапшырып жатат, Асаке, – дептирсиз ага – экзаменди өзүм алгандан да, Бейшебайга ачык айткандан да тартындым...

Ушуну эстегенде да ички келбетиңиз көз алдыма тартыла калат.

* * *

Анда мелдешип алгансып, филфактын сырттан окуу бөлүмүндө филармониянын артисттери менен телерадио редакторлору көп окуур эле. Бир күнү Эл артисти Замирбек Үсөнбаевден экзамен алып калдык. Ал мектепти орусча бүткөнүн айтып, жооп берип кирди.

– Замирбек, – дедиңиз сиз, ал жооп берип бүткөндөн кийин. – Чынымды айтайын, мен сага “үч” койгонго дитим барбай турат. Жакшылап даярданып келип, кайра тапшырасыңбы?

Ал үндөгөн жок, макул дегендей ордунан акырын туруп, эшикке чыгып кетти.

Азыр Замирбек ушуну эстээр бекен? Ким билет, филфакта уккан көп-көп лекциялардын ичинен, балким, Замирбектин эсинде сиздин ушул бир гана сөзүңүз калгандыр...

... Жакында БГУдан Сүйүмкан эжеге (илим доктору, кафедра башчысы С. Өмүралиева) жолугуп калды. Ал учурашпай туруп эле сүйүнчүлөп жиберди:

– Бейшебай, билесиңби, биздин аппак курсташыбыз жакында мышка толот экен!..

Аппагыңыз ким да, мышыңыз эмне дегендей таңдана тиктеп калдым.

– Койчу, айланайын, унутуп калдыңбы? Райымжан агайыңды айтам, алтымышка чыгат экен.

– Кандайча алтымыш?! Элүүгө десеңиз...

Селт эттим, убакыттын ушунчалык учкулдугу дал кылып койду. Анын баягы кафедрабызда айтып берген баягы сөзү кайрадан кулагыма жаңырды. «Ээ Бейшеке, бу баштан эмнелер гана өтпөдү. Бир жарым жашымда апамдан ажырап, атам согушка кетип, чоң атамдын колунда өстүм. Онунчуну бүткөндөн кийин төрт жыл колхозчу, койчу болуп иштедим. Кой артынан баратып эмнелерди гана ойлободум... Анан Токмоктогу маданий агартуу окуу жайына өтүп, окуу менен бирге райондук «Чүй прадасы» гезитинде кабарчы болуп иштедим. Андан чоң университет...» Айтор, эне мээримине кандай канбай калсаңыз, балалык менен жаштыктын балынан деле анча татый албаптырсыз. Бирок түйшүк дегениң уубу же балбы? Аны бал кылып коюш да, уу кылып коюш жа адамдын өзүнөн тура. Ал эми балга айландырганга жарагандар кандай гана бактылуулар. Ошондой адамдардын бири сизсиз...

Сүйүмкан эженин сүйүнчүсүнөн көп өтпөй эле «Эркин тоо» гезитинен маегиңизди окуп калдым. КМУда жыйырма жыл иштеп, колуңузда таалим-тарбия алгандардын алды илим доктору, арты кандидат болуп, ооматыңыз келип турган учурда жылуу ордуңузду таштап, көнүп калган жаныңыз дагы бир түйшүккө өз каалооңуз менен ка-

былган экенсиз. 1993-жылдан бери жаңы ачылган Жалал – Абад коммерциялык институтка которулуу жолу менен келип, адегенде кафедра башчысы, азыр жалпы теориялык жана гуманитардык билим берүү факультетинин деканы болуп иштнп жатыпсыз. Маегиңиз мени өзгөчө кубандырды жана ошол эле маалда жүрөгүмү тыз эттирди. Кубандырганы – ыйманыңызга камчы чаппаптырсыз, мен маегиңизден Монголиядагы баягы эле сырткы кебетеңизди, ошондой эле кийинчерээк мени көп ойго түрткөн, азыр калем алууга мажбурлап отурган баягы ички кебетеңизди көрдүм. Күйпөлөктөп жүрүп таап алган давлениесин дагы эле күйпөлөктүгү менен жеңип жаткан экен деп ойлодум. Анан жаңы ачылган институтту телчиктирем деп жүгүрүп жүрүп, илимден алыстай түшкөнүңүздү да жашырбапсыз. Мага бул оор үшкүрүктөй угулду, жүрөгүм тызылдап, бир селт этип алдым. Өзүңүз баш отуңузду сайып иликтеп келаткан, көптөн бери багы ачылбай келаткан кыргыз фразеологизмдери ого бетер жетисирей түшкөнсүдү.

Арийне, жаңыны телчиктирүү кыйын, бул убакытты да, кудурет-күчтү да алары чын. Мен буга ишенем. Институт азыр телчигип, көптүн көңүлүн буруп жаткандыр. Мен буга да ишенем. Бирок мунун баары сизди илимден алыстатып койгонго мен ишенбей турам. Бала кезде апам уй байлаганы эле эшикке чыгып, кайра кирери менен бир нерсе алып келдиңби деп үмүттөнүп, баарыбыз жабыла анын колун карар элек. Эми ойлосо, эне дегендин өзү эле үмүт тура. Илимпоз да энеге окшош, ал жер каратпай, жол каратат. Мага сиз эртеңби, бүрсүгүнүбү, айтор, бир күнү өзүңүздү түйшүккө малып келаткан фразеологизмдер жөнүндөгү салмактуу да, мазмундуу да монографияңызды же дорторлук диссертацияңызды көкүрөккө бекем кысып алып: «Мына, Бейшеке!» – деп, кирип келчүдөй туюла бересиз...

* * *

Эмне экенин билбейм, кыргыздардын канына кандай? – деген сөзгө караганда канча? деген сөз көбүрөөк сиңип калгандай. Той кандай өттү дебейт кыргыз, канча жылкы сойду дейт. Кандай эмгек жазды дебейт, канча эмгек жазды дейт. Мына сиз отузга чукул илимий эмгек жазыпсыз. Бул балким, көптүр, балким, аздыр. А мен үчүн бул көп да, аз да. Анткени сан жагынан аз, сапат жагынан көп. Билген кишиге сиздин кандидаттык диссертацияңыз эле «Манас» эпосына кеткен жаңы жол болчу. Жаңы жол демекчи, муну салганга жеткен бар, жетпеген бар... бирок, ошентсе да, сиздин колуңузду караганыбыз караган.

* * *

Ооба, мен сиздин ички келбетиңизди айтып берейин дегем. Колдон келишинче айттым. Дагы далайды айтмакмын, бирок гезиттин чама-чаркы (көлөмү дегеним) чектелүү. Анда баягы кафедрабызды кайрадан чогуу эстейличи. Кыргыз тил илими кафедрасы. Өзүнчө бир кылкылдаган кол эле. Бирок азыр анда үстөлүбүз турат, өзүбүз жокпуз. Чачырап кетиптирбиз. Бул пендечиликте болуп келген жана боло берчү иш экен. Үстөлүбүз турат, бирок анда башкалар отурат. Демек, орун бош калбайт экен да, муун үзүлбөйт экен да. Буга тобо кылалы да, кайрадан кафедрабызды эстейли. Кыргыз тил илими кафедрасы. Анда биздин ордубуз бар. Бирок кыргыз тил илиминде ордубуз барбы?..

Сиздин ички келбетиңиз мени ушул соболду коюуга мажбурлап отурат. Мен сизге дал ушул үчүн ыраазымын, агай!

2000 – ж.

“Кыргыз филологиясы жана кыргыз филологдору” деген китепте. Avrasya basmasi. Бишкек – 2007, 354 – 357-беттер.

Отуз жыл мурда окуткан
студенттериңизден кат.

“МЫШЫК АГАЙ”, КАЙДАСЫЗ?!

Бизге бир убакта жанын үрөп, билим, тарбия берген агайыбыз тууралуу издөө салып, редакцияга жөнөтүлүүчү макалабызды “Мышык агай” деп атаганыбызды кайсы редакциянын жамааты болбосун жактырбастыгын, андай темадагы макалага гезит бетинен орун берилишине шекшинип турсак да, макаланы ушундай атоону туура көрүп туруп алдык.

Буга кечээ жакында Өзгөн райондук элге билим берүү бөлүмүндөгү жыйындан кийин кыргыз тили жана адабияты боюнча мугалимдердин бир тобу өзүбүзчө отургандагы аңгеме-кеңешибиз себеп болду. Ал мугалимдердин көпчүлүгү биз сөз кылалы деп турган “Мышык агайдан” билим алган экенбиз. Ошол күнү курган аңгемебиздеги студенттик күндөрдү эскерүүбүздүн көбү, ошол агай тууралуу болуп кетти.

Анда сөзүбүздү ошол агайды “мышык” деп атап калуубуздан баштайлы...

Мындан отуз жыл ашык илгери биз КМУнун 1-курсuna кабыл алынып, арадан беш эле күндөй убакыт өткөндө “Жаңы – Жер” деген совхозго айыл чарба жумушуна барып калдык. Аерде биздин жатаканабызды, тамак-ашыбызды уюштуруу үчүн бир өңү серт агай күйүп-бышып жүрдү. Экинчи, үчүнчү курстун студенттери “агайлашып” ал кишинин тегерегинде оролушуп жүрүшкөнүн биз анча жактыра бербедик. Жата турган ордубузду ырастап, кечки тамактануу бүткөн соң, баягы агай үнүн бийик чыгарып,

Биринчи курстун студенттери! Азыр сыртка чыгып, чогуу тургула.

Жакшылап таанышып алалы – деп, буйрук бере сүйлөдү. Аталган курстун студенттери тез эле сыртка чыгып, кире беришке жакын жерге чогулуп туруп калдык. Ал жерде электр жарыгы да жок экен, “Бул агай караңгыда биз менен кантип жакшылап таанышат болду экен?” деп биз күбүр-шыбыр боло түштүк. Агай тез эле чыгып келип, биздин артыбызда турган башка курстун студенттерин караанынан эле тааный коюп,

Аай, жогорку курстун студенттери, мен биринчи курстун студенттери менен сүйлөшкөнү турам, силер жатаканага кире бергиле – деп, өтүндү. Алар:

Агай, биз деле сиздин сөзүңүздү уккубуз келип турат – дешип, моюн толгошконуна биз ичибизден нааразы болдук. Анан агай аларга көңүл деле бурбай, бизге карады да:

Силер телевизордон жыл сайын жаңы жылдын алдында берилип жүргөн

“С лёгким паром или ирония судьбы” деген кинону көрүп жүрөсүңөрбү? – деп, бизге суроо салды. Чынында, биз “эми агай караңгыда биздин курстун тизмесин кантип окуп, кантип жакшылап таанышат?” деп турсак, ал антпестен, жогорудагы кино тууралуу сурай баштады. Арабызда ал фильмди көргөн үч-төртөөбүз бар экен, алар суроонун төркүнүнөн шек санашып, акырын гана “Ооба, ооба” дешип, бошоң жооп айтышты. Биздин арабызда ал фильмди көргөндөр аз экенине карабастан, агай дагы сөзүн улантты:

Ошондогу үч достун ичинен Ипполит аттуусу кимге болсо деле: “Биз жыл сайын жаңы жылдын алдында мончого барабыз” дей берет го. Ошол Ипполит улам кайталап айткандай, мен дагы биринчи курстун студенттери менен жаңы таанышуумду жыл сайын жаңы окуу жылынын башында “Мышык тууралуу жомокту” айтып берүүдөн баш-

тайм – деди. Биз баарыбыз тынч алып, кулак төшөп калдык. Бир аз тынымдан кийин, агай:

Силер мектепте “Зоология” сабагынан “Мышык тукумундагы жаныбарлар” же орусча “Кошачьи семья” теманы өткөндө, алардын катарына Арстан, Жолборс, Илбирс, Мадыл, Шер сыяктуу жаныбарлар кирерин окугансыңар. Аларды эмне үчүн мышыктын тукумдары деп айтылганын кыргыз эл жомокторунун биринде абдан түшүнүктүү берилген – деп, биз жакка көңүл буруп, бир азга тыным жасады да, сөзүн кайра улады,

Ал жомок элибизде мындайча айтылат: Илгери-и, илгери бир заманда ар түрдүү азап тарткан мышык “Мага мени ар түрдүү кысымдан, басынтуудан, кордоодон коргой турган алдуу-күчтүү бир перзент берчи?” деп, зар какшап, кудайга арызданат. Жараткан анын муң-зарын кабыл алып, ага перзент берет. Ошол тилеп алган перзенти Арстан болгон экен. Мышык аны ак сүтүнө тойгозуп, билим берип, ар дайым акыл-насаат айтып чоңойтот. Бирок Арстан жетилип күчкө толгон соң, “Мен баарынан күчтүүмүн мага эч ким теңеле албайт, керек болсо, мен токойдун падышасы болуп, андагы айбандардын баарына бийлик жүргүзөм” деп, мышыктын айткандарына жинденип, аны качыра бергенде, мышык бир карагайга чыга качып, андан араң кутулат...

Мышык ал перзентин ак сүтүнө коюп, андан жүз буруп кеткен экен.

Байкуш мышык арстандан алыс кетип, бир кең өзөндөгү камыш арасында өмүр кечирип жүрүп, жаратканга дагы кайрылат: “Оо жароокер жараткан, өзүң берген алгачкы перзентим, чоңоюп күчкө толуп, мени карамак түгүл, кайра качыра салганда карагайга чыга качып, араң кутулдум. Эми дагы боорукер пейилиңден кайтпай, башка перзент берчи? Аны менен токойго барбай эле ушул калың камыштын ичинде тирилик кылып, каалаган учурумда кең талаага чыгып, зарыл болгондо эл ичине барып, алар

менен катнаш түзөйүн. Ал перзентимдин күчүнө ишенип, коркпой-үркпөй жашайын” деп кудайга зар какшап жалынат. Кудай-таала анын бул өтүнүчүн да кабыл алып, берген перзенти Жолборс болгон экен. Мышык бул перзентин “темгил тактары эле болбосо, өзүмө окшош экен, ушунум өзүмө күйүмдүү болот” теп кубанып жүрүп чоңойтот. Күчкө толуп, эр жеткен соң мунусу да энесинин тилин албай, элдин талаага жайылып келген малдарын жара тартып, ээлене баштайт. Силердин насибиңер үчүн кудайым талаа жаныбарларын жараткан. Нысап менен ошолордон азыктансаң деле жетишет” деп акыл айтып жатканда, аны карылуу колу менен капталга урган экен, мышык бир топ жерге ыргып барып түшүп эстен танат. Эсине келип көзүн ачса бул перзенти да токойду көздөй кеткенин анын изинен байкайт.

Мышык байкуш ак сүтүн берип, акылын айтып, билимин берген бул балдары энесине күйүмсүз болуп, күчүнө, азуулуу тишине, даяр олжого көөп, жүрүшкөнүнө кыжаалат болот, кайгырат. Көпкө кайгырып, ыйлап жүргөндүктөн, дайым аккан көз жашы эки көзүнүн астын чукурайтып оюп жиберет. Анан дагы бир күнү ыйлап отуруп, боорукер кудайга дагы бир жолу кайрылып көрөйүн деп: “Оо кудай! Арылбаган азабымды угуп, күнөөмдү кечирип, дагы бир перзент берчи? Ал тигилердей чоң болбосун. Өзүмө окшош болсун, бирок алдуу-күчтүү, менден да кыйын секирген, канчалык бийиктен куласа да төрт аягынан түшкөн, айдың талаа менен токойго барбаган, аскалуу тоонун коюнундагы таштуу жерди мекендегенди сүйгөн перзент берчи?” деп жаратканга жалынат. Мышыктын бул өтүнүчүн да жараткан кабыл алып, бул жолу Илбирсти тууган экен. Энеси тилек кылгандай эле бул перзенти секиргенде жаанын жебесиндей сызып барып, аркан бою аралыкка түшөт. Алыска көп чыкпай, көп учурда таш арасында кыймылсыз жатат Баласынын бул жоругуна мышык ичинен кубанып , кудайга ыраазы болуп жүрөт...

Анан эле бир күнү бул баласынын кылыгына таң калып, катуу кайгырат. Илбирс баласы билинбей бөгүп жатып, жакындан өткөн аркар, кийик, эликтерге бир секирүү менен жетип, аны моюндан алып, канын соруп алат да, аны таштай экинчи, үчүнчүсүнө бой урат. Мышык анын жанына барып: “Балам, бул кайберендерде албетте сенин насибиң бар. Бирок нысап кылуу керек, Бирөөнү алган соң, анан экинчи, үчүнчү, төртүнчүсүн тиштеп таштай берген болбойт. Нысап кылбай жүткүнө берсең, биринчиден кайберен саны азаят, экинчиден жаратылыш булганат. Анын акыры бир эле сен үчүн эмес, баарыбызга кырсык алып келерин эсиңе түй” дейт. Энесинин бул айтканына ачууланып Илбирс аны мойнунан тиштеп, тоодон ылдый ыргытат. Абдан алыс аралыкка ыргыган мышык бул жолу адаттагыдай төрт аягы менен түшө албай калып, жерге катуу тийет да, эстен танып калат. Арадан убакыт аз өттүбү, көп өттүбү, мышык көзүн ачса тоо этегинде жатыптыр.

Ошондон кийин ак сүтүн берип, акылын айтып, эрезеге жеткирген балдары эр жеткенден кийин энесинин тилин албай койгон балдарына нааразы болуп, эл ичине келип, “Кой мындан ары мышык эле тууп, мышык эле болуп, элден бөлүнбөй жашап жүрөйүн” деп, акыл-эси бар адамдар менен жашап калган экен – деп, агай жомогун айтып бүткөндө, баарыбыз тунжурап, бир азга үндөбөй туруп калдык. Анан агай үнүн мурдагыдан бийигирээк чыгарып:

– Бул жомок – байкаганга турмуш чындыгын каймана чагылдырган жомок.

Эгерде аны бүгүнкү турмушка байланыштырсак, жомоктогу мышык – бүгүнкү мугалим. Ал эми арстан, жолборс, илбирстер эмгекчи элдин эсебинен байып, көп нерселерге жетип алган, калкына кам көрбөй, кара жанын ойлогон айрым чиновниктер, байлар, депутаттар, акимдер, губернаторлор, министрлер, вицеелер – деп, агай акыркы сөздөрүн кыжырдана айтып, бир азга сүйлөбөй туруп кал-

ды. Сыягы бизден эмне ой чыгат экен деди көрүнөт. Анан кайрадан:

Ырас, мугалимдер билим берип, тарбиялап, өстүргөндөрдүн баары эле арстан, жолборс, илбирстин кейпин кийип калбайт. Алардын ичинен мугалимдин, ата-эненин тарбиясын кабыл кылбагандары, элдин каада-салтын чанып, байлык менен бийликтин гана артынан түшүп, нысабын тыйбагандары гана ошол жаныбарлардын кейпин кийип калышат – деп, агай дагы бир аз тунжурай түштү да, сөзүн кайра улады.

Силер окууну бүтүп барып, мугалим болуп иштегениңерде өзүңөрдү мышык болуп калат экенбиз деп чочулабагыла! Мугалимдерден жакшы билим, тарбия алгандар бүгүн республикабыздын баардык жагында эл үчүн эмгектенип жатышат. Бүгүнкү элге таанылгандардын баары – мугалимден тарбия алгандар. Алар менен ар бир мугалим сыймыктанууга акылуу! Мугалим – мөмөлүү дарак” – деп, агай жомогун аяктаган эле...

Биз көпкө чейин уктабастан, агай айткан жомокту талдап жаттык...

Ошондо ушул жомокту айтып берип, биз менен “жакшылап” таанышкан агай арадан отуз жылдан ашык убакыт өтсө да, эмдигиче эсибизден чыкпайт. Ал агай – Раимжан Эгембердиев аттуу, окутуучулук ишинде ичкен ашын жерге коё салып, студенттерге билим берүү үчүн күйүп-жанып жүргөн агай эле. Мына, биз да мектепте иштегенибизге отуз жылдан ашып калды. “Окуткан балдарыбыз арстан, жолборс, илбирс кейиптенбей, бизди “мышык” абалында калтырбай, жакшы болушса экен?” деп үмүттөнүп жүрөбүз...

Районго, ошол күнү районго келип калып аңгеме-дүкөн куруп отурганыбызда, өзүбүз жөнүндө аз айтып, көбүнчө ошол жомокчу агайыбыз жөнүндө көп сүйлөдүк. Ал агай авторлош болуп жазган X жана X1 класстын кыр-

гыз тили боюнча жазган окуу китебин жыйырма жылдан бери окутуп келе жатканыбызды да сөз кылдык. Ал окуу китептеги фразеологизмди окуучуларга окутуу да өзүнчө кызыктуу экендигин белгилеп өттүк. Кээде, “фразеологизмдер боюнча көнүгүү иштетип коюп, башка зарыл жумштарыбызды бүткөрүп ала койгонубузду да айтып” сыр төгүштүк. Биз студент кезибизде балалык кылып, ал агайды “Мышык агай” деп атап жүргөнүбүздү айтып уялдык, өзүбүздү эмдигиче агайдын астында күнөөлүү сезип, көкүрөгүбүздө жашап жүргөн агайыбыздан чын дилибизден кечирим сурап, борбордон чыгуучу газеталардын бирине кат жолдоону чечтик.

Кымбаттуу редакция! Биздин ушул катыбызга гезит бетинен орун берип, мүмкүн болсо, фразеолог-окумуштуу, кырк жылдан бери илимий-педагогикалык иш менен алектенип жүргөн Раимжан Эгембердиев агай азыр кайда экендиги, талыкпаган эмгегинин үзүрүн көргөн-көрбөгөнү, кандай илимий иштерди жараткандыгы, тиешелүү жактардан анын бааланып-бааланбаганы тууралуу бизге, андан билим алып отуз жылдан бери мугалимдик кесипте иштеп жүрүшкөн жүздөгөн бүтүрүүчүлөрүнө бир кабар жарыялап коюнуздарды суранабыз.

Саламыбыз менен, Өзгөн районундагы кыргыз тил, адабият мугалимдери:

Асанбаева Алина – “Кызыл – Тоо” орто мектеби,
Бакирова Салтанат – Коңкошов атындагы орто мектеп.
Каримова Бүзайим – Кадыров атындагы орто мектеби.
Мойдунов Муктар – Үч – Капчал орто мектеби.
Султанова Уултай – “Шагым” орто мектеби.

“Кыргыз туусу” газетасы, 2011-жыл 22-апрель

*Кален Сыдыкова,
КР маданиятына эмгек
сиңирген ишмер, жазуучу.*

РАИМЖАН АГАЙ

Арадан суудай агып далай жылдар өтүптүр. “Билимди билгенден, бийикти көргөндөн сура” демекчи, жаш өткөн сайын сөз өнөрүндө жакшы билим, таалим-тарбия берген асыл агайлар, эжейлер эске түшөт. Мен үчүн андай асыл агайдын бири – кыргыз тилиндеги өзгөчө туюнтмаларды үйрөткөн окумуштуу Раимжан Эгембердиев. Студенттик кезде а кишиден билим алганыма сыймыктанам. Агай чыныгы педагог, устат катары далай мыкты журналисттерди, жазуучуларды саяпкер сыяктуу таптап чыгарды. Ыраазыбыз. Эсимден кетпейт, 1978-жылы студент болдум. Ага чейин эки жолу конкурстан кулап, жумушчу болуп иштегем.

Ректордун буйругу чыгаары менен эле бизди Панфилов районундагы Чалдоварга айыл чарба жумушуна алып барышты. Колхоздун клубуна астына саман төшөп “ушерге бир ай конуп-түнөп, мамлекетке жардам бересиңер” деди. Биз баарына кайылбыз, эптеп эле билим алсак болду. Ошондо Раимжан агай менен алгач тааныштык. Сыртынан калбаат, бир мүнөздүү, көп сүйлөбөгөн, эч адамга жамандыгы жок, ойчул адам катары эсимде калыптыр. Студенттерди кагып-силкпей, сабагын кызыктуу, чыгармачылык менен мазмундуу өткөргөндүктөн баарыбыз сыйлачубуз. Жеке көз карашымда студенттерди экзаменден кулатпай жөлөп-таяган, “айылдан келген балдар стипендия албай кыйналып калбасын” деп чын ниетинен жан тарткан эки

агай бар эле. Бири Раимжан Эгембердиев, экинчиси маркум Абдували Камиров. А киши дагы кыздай созулуп, студенттерди канатына корголотуп турчу.

Булар балдарга терең билим берүүгө чын ыкласынан умтулган мээнеткеч, дили таза, жан дүйнөсү айкөл, адептүү, үлгүлүү, жөнөкөй, оор басырыктуу мүнөзү бар устат мугалимдер экен. Биз дагы бул агайларды өз агабыздай көрөр элек. “Акылдууга айткан сөз – колго конгон кушка тең, акылсызга айткан сөз – учуп кеткен желге тең” деп илгеркилер бекер айтпаса керек. Алардын асыл эмгеги текке кетпейтир. Кийин иликтеп көрсөм Раимжан агай Өзгөндүн (Куршап) Жалпак Таш чөлкөмүндөгү Ак Терек кыштагында өз апасынан, эрте айрылып, жетимдиктин көр азабын тартып эрезеге жетиптир. Апасы бир жашында каза болуп, атасы фронтко кеткен соң, чоңата, чоң энесинин колунда калат. Андан да көп өтпөй чоң энеси да дүйнө салат.

7-классты, Түз-Бел кыштагынан, 10-классты Кара-Тарык кыштагынан 1956-жылы аяктайт. 1957-жылы Өзбекстандын Анжиян областында бирөөгө койчу болсо, кийинки жылы Ферганадагы Куба районунда уй кайтарып, бадачы болуп, далай кордукту башынан өткөрүптүр. Кайра-кайра окууга тапшырып өтө албай ыза болуп, ортодон 1959- жылы Токмоктогу маданий агартуу окуу жайына кирип окуйт. 1962- жылы Кыргыз Мамлекеттик Университетинин филология факультетине окууга өтөт. Бирок ошол эле жылы Советтик Армиянын катарына чакырылып, аскердик кызматын, адегенде ыраакы чыгышта, андан соң сибирде болуп, акырында Монголияда өтөйт. Окуп жүрүп үйлөнүп, кечкисин шаардагы булгары заводунда тери ашатуу цехинде, кийин кыргыз радиосунун музыкалык редакциясында редакторлук кызматта иштептир.

Кыскасы, агай турмушка эрте бышып, жетимчиликтин азап-тозогун баштан өткөргөндүктөн, айылдан кел-

ген энөө, бирок дымагы чоң, окууга ынтызар студенттерге мээрим төгүп “мен көргөн азапты булар көрбөй окуп алышса экен” деген тилек менен камкордук көрчү тура.

Ошол учурда баа үчүн окуп аткансыганыбыз менен, максаты чоң биздин топ К. Сартбаев, К. Дыйканов, Б. Үмөталиева, Т. Ахматов. А. Иманов, Т. Мамбетсариев, С.Давлетов, Ү. Асаналиев, Мукай Сасыкулов, Жээнбай Мукамбаев, Шаршенбек Үмөталиев, Раимжан Эгембердиев, Сансызбай Иманалиев, Абдували Камиллов, Лайли Үкүбаева деген агай-эжелерди чын ыкласыбыз-менен урматтап, сыйлап, жазганып, ийменип турчубуз. Мыкты педагогдор мамлекеттин баа жеткис асыл байлыгы, түркүгү деп эсептейм. Ар бир адам өз үй-бүлөсүн, мамлекетин, анын туусун сүйүп, урматташ керек экен. Өзүнүн элдүүлүгүн, бийик каада-салтын, көөнөрбөс нарк-насилин, эне тилин сактап калганга умтулбаган журттун тагдыры кандай болот? Өзүнчө мамлекет куруп, желбиретип туу көтөрүп жатканда өзүбүздү өзүбүз сыйлабасак, кастарлабасак бизди ким сыйлап, ким кастарлайт?

“Бийиктик эрктүүгө багынат, билим зээндүүгө багынат” деген эл сөзү калетсиз. Ошондогу көп студенттер “жакшы адам ачык сүйлөйт, сөз тамырын казып сүйлөйт” дегендей сөз мээнетти менен эмгектенип жүрүшүп, эл кадырлаган инсандар болушту. Анан калса булар дайым ой эчпеп, акыл эмгеги менен күн көргөндөр. Жазам деп дуба кылып жайган ак барактын алдында сага ата-энең да, мафияң да жардам бере албайт. Акылыңды коротуп, көрөңгөңдү көбүртүп мээнеттенткен кара жумуш экен, чиркин. Талант деген кымбат нерсе. Ал мээнеттенген кишиге гана мээнийт, ийийт. Бир тобу Конфуций айтмакчы: “жакшы жетекчи – мамлекеттин байлыгы” дегендей жетекчи да болуп жүрүшөт. Биздин муунду мен ташты жарып чыккан гүлгө салыштырам.

Табият ыроологон таланты, талыбаган мээнет аракетин, эмгеги менен элге алынышты. “Билим оошот, ырыс жугушат” деген чын. Мен журналисттерди: “Акылы талыгандар” – деп эркелетем. Мээ чарчатып эл үчүн акыл калчоо кызылдай мээнет эмеспи. Өзгөнүн тагдырын ойлоп өзөлөнө берүү, түйшөлүү, мээнеттенип жүрүү адамдын мезгилинен эрте нервин, ден соолугун, өмүрүн алат. Ансыз деле пенденин башында чиеленишкен жеке тагдыры, бүлөлүк түйшүгү, оомалуу-төкмөлүү кыжаалат жеке көйгөйлөрү арбын. Ойлоп көрсөм жазуучулар, журналисттер мамлекеттин жана адамзаттын рухий алтын фондусу экен. Жазуучу, журналисттерде тубаса акылгөйчүлүк, даанышмандык канында болушу керек. Акыл азабынан өткөн азап барбы?

Миң катмар кытмыр, кыйды турмушту аңтарып-теңтерип, күнү-түнү көзү кызарганча, акылын талытып, азаптана иштей берүү эмне деген түйшүк? Улуттук университеттен карандай мээнет менен кыргыз журналистикасынын сапаттык деңгээлин аныктаган, рухун көтөрүп аналитикалык масштабдуулукка жеткирген, элди көнүмүш көз караштан бошоткон, эркин ой жүгүртүү принциптерин тобокелдик, чечкиндүүлүк менен өнүктүргөн, көз караштары, табити түрдүү журналисттердин мыкты тобу өсүп чыкты. Буга Раимжан агайдын үлүшү зор. Алардын айрымдарын атай кетүү жөндүүдүр: Эсенбай Нурушев, Мундузбек Тентимишов, Таалайбек Темиров, Султан Жумагулов, Кубат Оторбаев, Шайлообек Дүйшеев, Кыялбек Урмамбетов, Алик Акималиев, Фатима Абдалова, Жедигер Саалаев. Тойчубай Субанбеков, Абдиламит Матисаков, Сабыр Маматов, Султан Раев, Абдыкадыр Султанбаев, Бүбүкан Досалиева, Байма Сүтөнова, Бейшенбек Бекешов, Бактыгүл Чотурова. Илимпоздордон: Абдылдажан Акматалиев, Абдыганы Эркебаев, Бейшенбай Усубалиев, Жылдыз Бакашева, Топчугүл Шайдуллаева, Сулайман Рысбаев, Назар Ишекеев,

Абазбек Карымшаков, Жеңишбек Чыманов ж.б. мыктылар агайдын таалимин, билимин алгандар. Булар менен жалпы кыргыз сыймыктанат. “Мугалим – мөмөлүү дарак” деп ушун үчүн айтылат турбайбы. Агай “Манас” эпосундагы фразеологизмдер” деген темада кандидаттык диссертациясын жактаган. 1970–1993 жылдары Улуттук университетте, 1993–2003-жылга чейин Жалал-Абаддагы «Экономика жана ишкердүүлүк», ошол эле учурда Жалал – Абад мамлекеттик университетинде, 2003-жылдан бери К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин түрк филологиясы кафедрасынын башчысы, профессору болуп эмгектенүүдө. Бул анын өз мээнетинен жаралган акыбети. Раимжан Эгембердиев тилчи окумуштуу катары республикабыздын кыргыз тилчилерине, филологдоруна кеңири белгилүү. Анын калеминен тил илиминин фразеология тармагына арналган алтымыштан ашык илимий макалалары республикабыздын ар түрдүү басылмаларында жарыяланган.

Жалпы билим берүүчү орто мектептердин мугалимдерине арналган “Мектеп программасына кыргыз тили боюнча жаңы киргизилген темаларга материалдар” (1991), “Фразеологияны XI-класста окутуу” (1992), “Кыргыз тилиндеги фразеологизмдер” (2007), “Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин семантикасы жана лексикографияланышы” (2009), фразеологияны ЖОЖдордо окутуу сыяктуу окуу-методикалык жана окуу куралдарынын автору. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин X–XI-класстары үчүн 1991-жылдан бери алты жолу толукталып, кайра басылган окуу китептеринин жана Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясынын Тил жана адабият институту тарабынан чыгарылган “Азыркы кыргыз адабий тили” аттуу фундаменталдуу эмгектин авторлорунун бири.

Раимжан Эгембердиев өзүнүн илимий-педагогикалык ишмердигинде жаштарга билим берүүнү тарбия иштери менен тыгыз байланышта алып жүргүзөт. Ал кайсы предметтен лекция окуп, практикалык сабак өтпөсүн, алардын баарында жаштарды мекенди сүйүүгө, кыргыз элинин мыкты каада-салттарын сактап жана өнүктүрүүгө, адептүү, чынчыл болууга өңдөгөн материалдар менен коштойт. Раимжан агай кырк жылдан бери тил илиминин жаңы тармагы болгон фразеологияны – кыргыз тилиндеги өзгөчө туюнтмаларды изилдеп келе жатат. Ал илимий-иликтөө иштери менен эле чектелбестен, кыргыз тилинин көркөм сөз каражаттарынын ичинен кепти кооз, элестүү, угуучуга же окурманга таамай жеткирүүдө кеңири колдонулган фразеологизмдерди мектеп окуучуларынан тартып, студенттерге, ораторлорго, журналисттерге, дегеле, тил өнөрүнө кызыккандарга жеткирип, алардын сүйлөө чеберчилигин жана тил маданиятын жогорулатууга салым кошууну тилек кылып, ошонун үстүндө тынымсыз иштөөдө.

Кийинки күндөрдө кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин маани-маўызын, табиятын, анын лексикографиялык жактан (сөздүктөрдө) иштелип чыгышын иликтөө алууда. Чынында эле Раимжан Эгембердиевдин жарым кылымдан ашкан эмгек жолунун 40 жылдан ашыгы илимий-педагогикалык, таалим-тарбия майданында өткөндүгү сыймыктандырат. Агайдын мындай жетишкендиктерге жетишине өзүнүн айтуусу боюнча: чоң атасы Молдо Жусунун, мектепте билим берген Датка эжекейинин, жана Бейше Тагаев агайларынын, анан белгилүү окумуштуу Жээнбай Мукамбаевдин таасири, зор экен.

Улуу ойчул Альберт Камю айтыптыр: “Ар бир инсан адегенде ата-энеси жөнүндө, анан мугалимдер жөнүндө кам көрүүсү керек. Ошондо гана прогресс болот” – деп. Бул – чындык сөз. Сыйлаган, урматтаган устаттарым көп. Баарынан мыкты устатым – турмуш өзү болду. 2003-жылы

КТРдын көрсөтүүсүнө талаш маселе боюнча тартылып атсам агайым Райымжан Эгембердиев экинчи курстан жазган эки сочинениемди жыйырма беш жыл сары майдай сактап жүрүп эл көзүнчө тапшырганда толкунданып, кубанып кеттим.

Жоготкон кымбат нерсем табылгандай көзүмө ушунчалык ысык көрүнүп, ага эмне мынча сүйүнгөнүмдү өзүм деле түшүнө албайм. Сыягы, аруу, таза балалыктын бир үзүм ою калган ак баракты сактап жүргөнү катуу таасир этсе керек, чыркырашып сөз менен алка-жакадан алышып атканда, мөлтүр булактай таза балалыктын далил күзгүсүн көтөрө койгонунда сүрдөп, аптыга түшкөнүмдү, андан улам пейилим да жумшарып, маанайым да жазыла түшкөнүн жашыра албайм... Ушу келиши менен агай чыйрыктырган көңүлдөгү оор ойду кууп, жууп салды. Кечиримдүү, ийкемдүү болоюн деп мен дагы андан ары сөздү катуулатпадым. Ошо өзүм дагы унутуп калган эки сочинениенин бирөө: “Кечээ, бүгүн, эртең...” – деп аталып, сөз алгачкы махабат жөнүндө экен. Агай буга: “Чыгармачылык менен жазылган”, – деп кызыл сыя менен жазып “5” коюп, катарын эсептеп грамматикалык жактан “4” коюптур. Экинчи сочинение “Мени толгонткон ойлор” деп аталыптыр. Мында айылымдагы кароосуз калган көрүстөндөрдү мал аралап тепсей турганын сезимтал жазып, айыл кеңештери бейиттердин тегерегин тосмо менен тосуп койсо деген ойлорум, кыргыздын каада-салтындагы айрым өксүктөрүн айтып нарк-насилди туткан кыргызды өткөнүн жана өздөрүн сыйлоого чакырган экенмин. Агай бул сочинениенин бирөөсүн ошол экинчи курста эле студенттерге үлгү этип, аудиторияга окуп бергенин курсташтарым мага айтып келишкен эле. Ошол күнү ооруп окууга баралбай калганым күнү бүгүнкүдөй көз алдымда. Анда мен жакшы баа алыптырмын деп ошого сүйүнүп калган элем. Бизге сочинениелерди көп жаздырып, чыгармачылыктын ба-

шатында сөз, идея тандаганга үйрөтүп, чыйралтып, такшалтып курч, элестүү жазганга ой бышыртып, пикир түзгөнгө аракеттендирип, тагдыр жолуна, чыгармачылыкка даярдаптыр. Сочинениемди Раимжан агай 25 жыл сактап жүргөнүнө абдан таң калдым жана мага ал чоң таасир калтырды. – Ырахмат агай! – дедим. Бар болуңуз! Көрсө, Раимжан агай окуткан студенттеринин иштерине көз кырын салып, жакшылыгына сыймыктанып, шакирттерин сагынып да калаарын туйдум. Ар кимибиз өз оокатыбызды кылып, ар кайда жүрсөк да сыртыбыздан багып, санааркаган агалык адамгерчилигиңизге таазим! Кыргыз тилинен Раимжан агай окуткан фразеология сабагынын өзгөчөлүгү – менин чыгармачылыгыма абдан чоң жардамы тийди. Дилимдеги булактын көзүн ачкандай, алар чыгармачылыгымдын, жан дүйнөмдүн күлазыгына айланды. Ойлоп көрсөм лекция окугандардан макал-лакаптар, накылдар, элестүү, кундуу сөздөрдүн түпкү туюмун, кунарын, күчүн Раимжан агайчылык мага эч ким жеткире түшүндүрбөгөн экен. Мээме кыттай уюптур. Эл назарына илинген бирдемем чыгып калса баалагандар анын курчтугун, таамайлыгын айтып кубаттаган учурларда да агайдын үлүшүн, курчутканын, таалимин ойлодум. Эсейгенден акылга жык толгон, жакшылыкка багыттаган, нускалуу даанышман сөздөрдү маашырканып, демденип, тамшанып окуу, угуу адатым. Сөз өнөрүн алгач туулуп өскөн айылымдан канык өздөштүргөн көрүнөм. Ал макал-лакаптар, элестүү сөздөр менин таянган тоом, концепциям, чыгармачылыгымдын ажарын, кубатын, өзөгүн ачкан, кубаттандырган асыл түркүк болду. Таамай сөздөрдүн, макал-лакаптардын табышмагын, элдүүлүгүн, күчүн күн өткөн сайын терең түшүнүп, улам үңүлүп андан ары изденип, өздөштүрүп колдонууга чеберчилигимди арттырууга аракеттенип келатам

Ар бир жазмакер “тилдин баркына жетпей жатып жазам деген киши сүзгөндү билбей туруп дайрага секирген

акмакка тете” деген Р. Гамзатовдун нускасын унутпаса. Ата Журтту, Мекенди чындап тааныткан, анын ыйыктыгын, кыргыздын кайталангыс, эзелки улуулугун, көөнөрбөстүгүн, баалуулуктарын үйрөткөн, тилинин ыйыктыгын көөнүмө уюткан мугалимдериме таазим. Чыгармачылык шыгымды камкордукка алып, колумдан жетелеген, жолумду ачкан устаттарыма да терең ыраазымын. Кыргыздын даанышман уулу Жусуп Баласагын бабамдын:

Окугандар акылдуу улук болор,
Билимдүүгө түгөнбөс байлык болор...
Акылды карызга да бербейт колго,
Акыл – бул жараткандан тийген олжо.
Адамзат бар акылдан башкаларды,
Үйрөнүп окуу менен билип алды.
Окуу сага билимди берет экен,
Акыл-эсти кошо албайт анткен менен.

А акыл кудай өзү сага берген,
Күч алат, тазаланат окуу менен, – дегени бекеринен эместир.

Жазуучунун, изилдөөчүнүн, чечендин мыкты куралы эле ыйык сөз экен. Чын ниетинден, дилиңден арбалып улутка арнап сөз жазуу – чоң нуска, чоң милдет. Касиеттүү кыргыз сөзүнүн кунарын ачкан, табышмагын жандырган, барк баасын көтөргөн, кунун түшүндүргөн, ыйыктыгына ынаандырган, тилдин тарыхын айтып, сөздүн табиятын, табитин, маңызын, кудуретин туюндурган асыл кишилер менен кумарлана нечен жолу баарлашып, аралашып жүрүп эр ортонуна келдим. Бул – бир бакыт. Куурал азабын көрсөң дагы өз мекениңде эне тилдин ыйык ыргагын эшитилишин угуп, өз элиңде өмүр сүрүү бакыт эмей эмне? Рухий дүйнөнү баалаган кишиден артык шерик жок го. Тилдин ыргагын, ыраатын бузган кунарсыз аракеттер улут тагдырында оголе көп болду. “Өнөр алды кызыл тил” – деп ай-

тылган - деп даанышман кыргыз бекер айтпаса керек. Бул бүт дүйнөгө накыл болчу кундуу сөз.

Адамзаттын залкары Ч. Айтматов: “Элдин өмүрү анын тилинде, элдин тили – бул феномен. Ар бир тил – жалпы адамзат генийинин кенчи” дептир. Эски түрк тилинин өзөгү эле – байыркы кыргыз тили. Нукуралыгы, таасындыгы, ойду туюнта билген тереңдиги, байлыгы боюнча касиеттүү кыргыз тилине эч бир тил тең келбейт. Дүйнөдөгү байыркы, улуу, ыйык тилдин бири – кыргыз тили. Биз аны ыйык тутуп аздектейбиз, кастарлайбыз. Тил – улуттун жаны. Мына ушуну мыкты тилчи, белгилүү окумуштуу, биздин сүйүктүү агайыбыз Раимжан Эгембердиев көкүрөк-көөдөнүбүзгө терең салып, туюмубузга тумар кылып тагып, түбөлүк акыл-эске орнотту. Бул зор эмгек! Бар болуңуз Раимжан агай, эсен болуп элиңизге кызмат кыла бериңиз.

Замандаштар аттуу китептен. “Улуу тоолор” басмасы, Бишкек ш., 2018-ж. 287 – 295-беттер.

Болотбек Таштаналиев

СӨЗДҮН ГҮЛҮНӨ АТАДАЙ КАМКОРДУК КӨРҮП, ЭНЕДЕЙ МЭЭРИМ ТӨККӨН РАИМЖАН АГАЙ

Агайдын жомогу.

Филология илимдеринин доктору, профессор Раимжан Эгембердиев агайдын мышык тууралуу кызыктуу жомогу болор эле. Ал мындай: Илгери, илгери айбанаттардын зордук-зомбулугунан тажаган бир бечара мышык кудайдан “Мага башкалардын кысымынан, кордугунан коргогон перзент берчи” деп суранат. Жараткан анын муң-зарын кабыл алып, арстан перзент берет. Мышыктын сүтүн кана эмген арстан күчкө толуп, “мен айбандардын баарын башкарышым керек” деп, катуу жинденгенде, анын энеси мышык карагайга чыга качып, араң кутулат. ...Кийин жараткан анын өтүнүчүн дагы кабыл алып, жолборсту, андан кийин илбирсти перзент кылып бериптир. Алардан да кордук көргөн мышык: “мындан ары мышык эле тууп, мышык болуп жашап, элден ажырабай жүрөйүн” деген экен.

Далай эле керемет жомокторду укканбыз, окуганбыз, бул жомокту укканда жан дүйнөбүз селт эткени ыраспы?!!!

Кесиптештери эмне дейт?

Адабиятчы Омор Сооронов “адам баласына аталык камкордук, энелик мээрим керек болгондой, тил илиминде “Сөздүк” – сөздөрдү жыйноодо, түшүндүрүүдө, сактоодо зор кызмат өтөөрү белгилүү. Филология илимдеринин доктору, профессор Р. Эгембердиев “Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин төркүнү (этимологиясы”. Б. “Турар”

басмасы, 2016-ж.) деген кыргыз филология илиминде өзүнчө сөз боло турган жаңы “Сөздүк” даярдаптыр. Китепти “Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин этимологиялык сөздүгү” же тарыхы деп атаса деле болмок. Фразеологизм сөздөрдүн ар биринин маанисин (түшүндүрмөсүн) жеткире жазып, анан адабияттардан алган мисалдарын берет. Анан анын пайда болушун ар түрдүү булактар аркылуу туюнтуп отурат. ар бир сөз алаканга салгандай даана көрүнүп, ар сөзгө арналган иликтөө өзүнчө бир бүткөн илимий макаладай, сөзгө баам салбаган адамга ачылыштай көрүнөт экен деп, агайдын окумуштуу катары жөнөкөйлүгүнө, жупунулугуна тан берет. Чындыгында, кыргыз тилиндеги “А” тамгасынан “Э” тамгасына чейинки фразеологизмдерди эл арасынан топтоп, анын ар бирине түшүндүрмө берип отуруу не деген эмгек, не деген күч керек.

Профессор Р. Эгембердиевдин “Сөздүгү” жанга алып жүрүүчү “Жан китеп”. Шаардык кыргыздар эле эмес, айылдыктар деле бул китептеги сөздөрдүн даамын бала-чакасына, небере-чебересине чейин таттырып, өзү да сөз байлыгын арттырууда пайдаланса табылбаган байлык болчудай. Тил илиминин бир бөлүгү болгон фразеологизмдердин төркүнүн иликтеген Р. Эгембердиев “Ийне менен кудук казгандай” фразеологизмдердин жаңы сырларын ачып, ойлорун орундуу айтып, өзүнүн кайталангыс мектебин жараткан десем аша чапкандык болбойт” деген адабиятчы агабыздын сөзү менен макул болбой коюуга болбойт. Себеби, Раимжан агайдын эмгектеринин ар бири кайталангыс.

Студенттери агай тууралуу.

КРнын маданиятына эмгек сиңирген ишмер, жазуучу жана публицист Кален Сыдыкова агай тууралуу: 1978-жылы студент элем. Раимжан агай менен айыл чарба жумушунан тааныштык. Сыртынан калбаат, бир мүнөздүү, көп сүйлөбөгөн, эч адамга жамандыгы жок, ойчул адам катары эсимде калыптыр. Студенттерди кагып-силкпей,

сабагын кызыктуу, чыгармачылык менен мазмундуу өткөндүктөн баарыбыз сыйлачубуз. Студенттерди экзаменден кулатпай, жөлөп-таяп, айылдан келген балдар стипендия албай кыйналып калбасын деп аяп, чын ниетинен жан тарткан агайлардын бири Раимжан агай эле деп эскерсе, Өзгөн районунун мектептеринин мугалимдери: “Эгембердиев агай арадан отуз жыл өтсө да эсибизден кетпейт. Ал ичкен ашын жерге коё салып, студенттерге билим берүү үчүн күйүп-жанып жүргөн агай эле. Мектепте кыргыз тилиндеги фразеологизмдерди өтүп жатып, сөзсүз ал агайды эстейбиз. Азыр ойлосо, ал тубаса тилчи экен. Биз агайдан билим алып калганыбызга сыймыктанабыз” дешет.

Жазуучу Мамат Сабыров аларга Раимжан агай кыргыз тилинен лекция окуп калганын айтып, сочинениени көп жаздырганын эскерет. “Улам бирибизди доскага чыгарып алып, сөздөрдүн маанисин чечмелеткенди жакшы көрчү. Көрсө, буга чейин биздей студенттердин далайын окуткан кыраакы мугалим болочок журналисттер жалаң сөз менен иштээрин жакшы билгендиктен, тил байлыгыбызды артырууга, ар бир сөзгө маани берүүгө үйрөткүсү келчү экен” дейт.

Фразеологизм деген эмне?

Фразеологизм грек тилинен которгондо – айтылыш, сөз, түшүнүк дегенди билдирет. Фразеологиялык сөз айкаштар – тилдеги туруктуу сөз айкаштары өзүнүн лексикалык маанисинен алыстап, алардын баары биригип келип, бир бүтүндүккө айланган образдуу (элестүү) туюнтма. Фразеологиялык сөз айкашынын курамындагы сөздөр өздөрүнүн баштапкы түздөн түз, негизги маанисинен ажырап, бир бүтүнгө биригип, ойду курч, элестүү берет. Алар бир тилден экинчи тилге сөзмө сөз которулбайт, түз которсо мааниси бузулат.

Сөздүккө, сөздүк энциклопедияга тете эмгектер.

Кыргыз тили фразеологизмдерге бай: “Ажалды оозуна тиштөө”, “Баланын үйү, Бапанын алачыгы”, “Кудайы Те-

ңирин тааныбай калыптыр”, “арпаңды чийки ордук беле”, “башка чукак”, “баш тоголотуу”, “жең ичинен сүйлөшүү”, “жыландын куйругун басып алуу”, “бармак басты, көз кысты”, “колтук ачпоо”, “ала жипти аттабоо...

Орто мектептеги окуу китептеринде мектеп окуучусу эле эмес, кээде алардын ата-энелери да чечмелей албаган фразеологизмдер бар. Болуптур, “бармак басты, көз кысты” фразеологиялык сөз айкашы көп колдонулгандыктан, анын мааниси түшүнүктүү дейли, айталы “арпаңды чийки ордум беле?” дегенди кантип чечмелейт элеңиз?”. “Колтук ачпоо” дегендичи? “Колтугуна суу бүркүү” деген фразеологизм бар, муну кантип түшүндүрөт элек? “Жаасы катуу”, “айы оңунан туулуу” деген сөз айкаштары бар. Бир караганда түшүнүктүү эле туюлат. Чечмелей келгенде ой чаташат.

Бүт өмүрүн кыргыз тилиндеги фразеологизмдерди иликтөөгө арнаган Раимжан Эгембердиев агай ондон ашык окуу курал, окуу китеп, усулдук колдонмолорунда, 70тен ашык илимий макалаларында эне тилибиздеги фразеологизмдердин ар биринин маанисин, түшүндүрмөсүн чечмелеп, аны адабий китептерде колдонулган мисалдар менен бекемдеген. Агайдын илимий эмгектери менен тааныш адамдар кыргыз тилиндеги фразеологизмдерди чечмелөөдө же балдарына болобу, башкаларга болобу түшүндүрүп берүүдө эч жаңылышпайт. Эң башкысы, сөз байлыгы артат, жугумдуу сүйлөп, чечендик өнөрү өсөт. Демек, агай жөнөкөй жашап, жупуну жүрүп эле, кыргыз эли барда, кыргыз тили жашап турганда, ар бир кыргыздын үстөл китебине айлана турган залкар эмгекти жараткан десек, анын эмгегине берилген калыс баабыз болмок. Бул жагынан алганда, агайдын эмгектери К. Юдахиндин “Кыргызча-орусча сөздүгү” же “Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү” менен салыштырсак болот.

Кыргыз тилин окуткан мугалимдер сабактын максатына жетүү үчүн колдонгон, үстөл китебине айланган

керектүү адабияттардын бири – профессор Р. Эгембердиевдин Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин төркүнү (этимологиясы). Бул эмгек биздин университеттердин окутуучулары үчүн гана эмес, дегеле кыргыз тилин окуткан бардык мугалимдер тарабынан колдонулуучу илимий да, окуу-методикалык да, окуу куралы десек да жаңылышпайбыз дешет Ош шаарындагы М. Адышев атындагы технологиялык университеттин окутуучулары, филология илимдеринин доктору М. А Атакулова, педагогикалык илимдеринин кандидаты Н.Р. Суранова.

Илимге карай кеткен жол.

Эгембердиев Раимжан агай 1940-жылы Ош облусунун Өзгөн районундагы Жалпак Таш айыл аймагындагы Ак – Терек айылында туулган. Бир жаштан өткөндө апасы, андан көп өтпөй чоң апасы каза болуп, атасы фронтко кеткенде чоң атасы Молдо Жусунун колунда калат. Жусу молдо болгондуктан, небереси латын тамгасында, жаңыдан кирген кирил тамгасын да бат өздөштүрүп, алты жашынан айылдагы мектептен билим ала баштайт. 1955-жылы чоң атасы каза болуп, окуусун таштайт. “Атама барсам энем жат, агама барсам жеңем жат” дегендей, чоң атасынын тирүүсүндө фронттон келген өз атасына да барбай калган экен. Ошентип арсар турмуш кечирип жүргөн Раимжанга окуу жылынын жарымы, тагыраак айтканда, үчүнчү чейректе мектептен Бейше Тагаев деген агайы келип, аны окууга тартат. Анын натыйжасында 1956- жылы июнь айында орто мектепти бүтүрүп, колуна жетилүү аттестат алган.

Бирок дароо эле чоң окууга кетпей алгач Өзбекстандын Анжыян облусундагы Шахрихан районунда бирөөнүн колунда кара мал бакса, кийинки жылы Фергана жактагы Яңги – Кишлак айылында бада багат. Андан кийин Кимсан деген айылдашына жалданып, койчу болот.

1959-жылы гана Фрунзе шаарына келип, Кыргыз мамлекеттик университетине тапшырып, эң акыркы экзамен

орус тили боюнча диктанттан жаман баа алып, окууга өтпөй калат да Токмок шаарындагы Республикалык маданий агартуу окуу жайына кирет. Окууну бүтүп, Куршап кыштагындагы айыл чарбасын механизациялоо окуу жайында көркөм жетекчи болуп иштейт.

1962-жылы Фрунзеге кайтып келип, КМУга өтүп, окуп жатканда армияга чакырылып, анда үч жыл кызмат өтөп келип кайрадан окуусун улантып, 1970 – жылы университетти аяктап, кыргыз тили жана адабияты боюнча окутуучу деген адистикке ээ болот.

1980-жылы “Манас эпосундагы фразеологизмдер” деген кандидаттык диссертациясын, 2012-жылы “Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин семантикасы жана леккографияланышы” деген темада докторлук диссертация коргогон. 2014-жылы Кыргыз Республикасынын Жогорку Аттестациялык Комиссиясы тарабынан “Тил илими боюнча профессор” деген наам берилген.

1974– 1993-жылдары Кыргыз мамлекеттик университетинде, 1993 – 2003-жылдары Жалал – Абад шаарындагы Эл аралык экономикалык жана ишкердик жана ошол эле шаардагы Жалал – Абад мамлекеттик университетинде иштеп, кыргыз тили боюнча жүздөгөн студенттерге билим берген. Учурда Бишкек шаарындагы К. Карасаев атындагы мамлекеттик университетинде “Кыргыз жана түрк тил тилдери” кафедрасында профессордук кызматта лекция окуп жана практикалык сабактарды өтүп, жаштарга билим жана тарбия-таалим берип, окумуштуулук ишин улантууда.

“Кыргыз Туусу” газетасы,
2020-жылдын 14-февралы, № 11 (24408), 12-бет.

*К. Чекиров «ВВС»нин
кабарчысы*

КОЙЧУ БОЛУП ЭМГЕК ЖОЛУН БАШТАГАН

– Агай биз студент кезде мугалимдерден сабактан тышкары бир нерсе суроодон тартынып турчу элек. Мына эми, биз окууну бүткөндөн бери отуз жылдай убакыт өтүптүр. Ошондо бизге билим берген агай-эжейлерибиз ар дайым эсибизде. Ошолордун бири – сиз. Сизди академиялык чөйрө педагог катары гана эмес, белгилүү окумуштуу катары да тааныйт. Алгачкы эмгек жолуңуз кантип башталды эле?

– Эмгек жолум адегенде бадачы, андан кийин койчу болуудан башталган. Мен жумуштарды өз алдымча эмес, Өзбекстандын Шааркан, Кува, Асаке деген райондорунда, бирөөлөрдүн колунда, жалданып жүрүп аткарганмын.

Мен эки жашка жетээрде апамдын көзү өтүптүр. Атам фронтко кетип, кийин келгенде өз алдынча үй-бүлө күтүп, мени чоң атам менен чоң энем багып, чоңойтуп өстүрүшкөн экен. Андан соң чоң энем, кийинчерээк чоң атамдын көзү өткөн, өз атамдан бөлөк өскөн мен, аларга барбастан, бирөөлөрдү ээрчип, өзбек жерине кеткен экенмин, анан ошол жакта жаш балага ким ишенип жумуш бермек эле, ошондуктан жалданып, бирөөнүн көзүн карап, жалданып иштеп жүрүүгө аргасыз болгонмун.

Эки жыл иштеп, бир да кой жоготпой, бир да козуну чыгымга учураткан эмесмин. Ошентип жүргөнүмдө жаңы төлдөгөн койлорду короого калтырып, төлдөй элек койлорду талаага багып, кечинде келсем, короодогу козулар

дан бирөө жок. Аны улук чабаным “Сен субай койлорго кошуп, айдап кетип, сатып келдиң” деп, мени ак жерден ууру кылды. Мен актыгымды айтып, бирок аны далилдеп бере албай, өтө катуу ызага баттым. Ошондо мага “тил бүтүп” баш чабаным менен жаман-жакшы айтышып, койчулукту таштагам.

– *Ошол койчулуктан башталып, борбор шаардагы чоң университетте бакыйган профессор болгонго чейинки эмгек жолуңуздун түйшүгү аз болбосо керек?*

– Айылга келип, Амиражан деген абамдын жардамы менен ушул шаарга окууга келгенмин. Анда кирүү сынагы абдан катуу, бирок адилет болчу, мен алгачкы үч сабактан “төрт”, “беш” деген баалар менен өтүп, акыркы сынактан, тактап айтканда, орус тили боюнча жат жазуудан “эки” деген баа алып, “кулап” калганмын. Мындай сынакка мен үч жыл удаа катышып, үч жолу тең кулаганмын.

Төртүнчү жолу орус тилинен жат жазуу сынагы жок журналмстика бөлүмүнө өттүм эле, бирок аскер жашына жеткениме беш жыл өткөн экен, аз жерден армиядан качып жүргөн киши катары жазага тартылбай, аскер кызматына кеттим. Аскер кызматында үч жыл болгондон кийин келип, окуумду кыргыз тили жана адабият бөлүмүнөн уланттым. Шартка байланыштуу окуп да, ылайыктуу жумуш табылса, иштеп да жүрүп, 1970-жылы окууну артыкчылык диплом алуу менен аяктадым. Анан аспирантурага кабыл алынып, аны аяктагандан кийин Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетинде окутуучу болуп иштей баштаганмын. Ошондо башталган илимий-педагогикалык ишмердигиме быйыл 49 жыл өтүптүр.

– *Ырасын айтканда, агай, сиз кыргыз тилиндеги өзгөчө туюнтмаларды, башкача айтканда, фразеологизмдерди изилдөөчү окумуштуу катары да таанылып жүрөсүз. Тил илиминин ушул тармагына кандайча кызыгып калдыңыз?*

– 1946-жылы белгилүү орус тилчиси, академик В.В. Ви-

ноградовдун демилгеси боюнча фразеология – тил илиминин бир тармагы деп таанылып, бул багытта көптөгөн жаңы изилдөө иштери жүргүзүлүп келе жатат. Түркологдордун ичинен башкырт тилчиси, профессор З.Г. Ураксин, казак тилчиси, профессор С.К. Кенесбаев, өзбек тилчиси, профессор Ш.У. Рахматуллаев, кыргыз тилчиси Ж. Шүкүровдор тил илиминин бул тармагы боюнча иштерди улантышкан.

Мага 1971-жылы доцент Ж. Мукамбаевдин жетекчилиги менен “Манас” эпосундагы фразеологизмдер” деген тема сунушталып, 1980- жылы филология илимдеринин кандидаты деген илимий даражага ээ болдум.

Фразеология маселеси – тил илиминин жаңы тармагы. анын жаңылыгынанбы, кызыктуулугунанбы, айтор, ушул теманын тегерегинде жарым кылымдан бери иликтөө ишин жүргүзүп келе жатам. Бул маселе боюнча менин алгачкы “Кыргыз тилин окутуудагы программага жаңыдан киргизилүүчү темаларга материалдар” деген аталыштагы мектеп мугалимдери үчүн нускама иретинде чакан эмгегим басмадан чыккан.

– Ойду өзгөчө туюндуруучу тилдик көркөм каражаттарды мектеп окуучуларына тереңдетип окутуу алгач ирет окуу китебине сиздин демилгеңиз менен киргизилгенин кесиптештериңиз белгилеп жүрөт.

– 1992-жылы “ХI класста фразеологизмдерди окутуу эмгегим жарык көрдү. Ага удаа окутуу кыргыз тилинде жүргөн мектептердин Х –ХI класстарынын кыргыз тили боюнча окуу китебин жаңылап басып чыгаруу ишине тартылып, анда фразеологизмдерди – тилдеги өзгөчө туюнтмаларды терең окутуу жагы колго алынып, аталган класстарда фразеологизмдерди – тилдеги өзгөчө туюнтмаларды камтыган Кыргыз тили окуу китебине авторлош болуп калдым. Ал окуу китеп ошондон бери алты жолу кайра басылып чыгып, бүгүнкү күндө да колдонулууда.

Сөз болуп жаткан тема боюнча жетимиштен ашык илимий макалаларым жарык көргөн соң, иликтөө иштерим майдаланып баратканын байкап, “Кыргыз тилиндеги фразеологизмдер” деген монографиямы басмадан чыгардым. Ага удаа студенттер жана кыргыз тили боюнча мугалимдер үчүн “Фразеологияны ЖОЖдордо окутуу”, “Фразеологизмдердин тематикалык кыскача сөздүгү” деген эмгектерим жарык көрдү. Кийинки кезде фразеологизмдердин маанисин, алардын тилде көркөм каражат катары стилдик максатта колдонулушу, айтайын деген ойду элестүү, образдуу сапатка ээ кылып, өзгөчө туюндуруу, аларды оозеки кепте, көркөм чыгармаларда орундуу пайдалануу сыяктуу жактарын коомчулукка жеткирүү иштери актуалдуулукка ээ болуп, аны окуучуларга, студенттерге, журналисттерге, жазуучуларга, ораторлорго, ошондой эле, жалпы эле тил өнөрүнө кызыккандарга кеңири маалымат берүүнү мезгил өктөмдүк менен талап кылууда. Замандын мындай талабына ылайык кийинки учурда “Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин маани-маңызы”, “Фразеологизмдердин лексикографияланышы” деген аталыштагы эмгектерим жарык көрдү.

Азыркы кезде фразеологизмдердин – тилдеги өзгөчө туюнтмалардын кандай жолдор менен пайда болгонун, алар кантип айтылуучу ойду өзгөчө чагылдырып калганын изилдеп жүрөм. Анын натыйжасында “Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин төркүнү (Этимологиясы)” деген ат менен жарык көрдү. Бул эмгекке кызыккандар аны табууга кызыгып, кайра-кайра суранып, өтүнүчтөрү бирине удаа бири басма беттерине жарыяланып жатып, акырында окурмандардын суроосун канааттандыруу максатында аны КР Президентинин алдындагы Мамлекеттик тил боюнча комиссиясы кайрадан басмадан чыгарып, республикабыздын мектептерине таратып, жакшы иш кылды.

– Фразеологизмдер темасында диссертация коргоп, филология илимдеринин доктору деген илимий даражага ээ болдуңуз. Көп жылдык илимий-педагогикалык ишмерди-гиңиз үчүн, аспиранттардын илимий ишине жетекчилик кылганыңыз үчүн профессор наамын алдыңыз. Эмгек жолу-ңуз алтымыш жылдан ашыптыр, анын ичинен жарым кы-лымга жакыны билим берүү тармагында өтүптүр. Ушун-дай узак, түйшүктүү эмгегеңиздин үзүрүн кандай көрүп жа-тасыз?

– Менин сыймыгым да сыйлыгым да силерсиңер – деп жүрөм, ар дайыма. Айрыкча, өткөн кылымдын жетими-шинчи-сексенинчи жылдардагы биз сабак берген студент-тер арасынан бүгүнкү күндө элге таанылгандарды көргөн-дө кубанып кетем. Алардын арасынан чыккан академик болгондор Эл жазуучусу жана Эл акыны деген наамга жет-кендер, профессорлор алдыман чыкканда “Агай саламат-сызбы?” деп таазим кылып учурашканда, транспортто ба-ратканда орун бошотуп бере коюшканда төбөм көккө жете түшөт. Мына ушулар сыяктууларга сыймыктанбаганда, анан эмнеге сыймыктанмак элем.

*“Кут билим” газетасы.
13.03. 2020,*

Китебимдин барактарын жаап жатып, элибиздин таланттуу Улуу акыны Алыкул Осмоновдун бир ыры эсиме түштү...

Аны чогуу окуп коёлу...

ТИРҮҮЛҮК

Кеткен кетти, өткөн өттү, бирдеймин,
Кечтим дайра агымынан миңдейин,
Кемибеген кенч экен го тирүүлүк,
Кенч дебесем анан аны не дейин?!
Кайдан чыгып качан келдим бул жерге?
Жел миндимби, суу миндимби, билбеймин...

Калган калды, бирин көзгө илбеймин,
Бастым ашуу, тайгак жолдун миңдейин.
Шаан-шөкөт той экен го тирүүлүк,
Той дебесем анан аны не дейин?!
Жашоо чиркин, бир тамшаным нерсе экен,
Кант жедимби, бал жедимби билбеймин ...

(Алыкул Осмонов. 17. XII. 1945).

МАЗМУНУ

АПА, АПА – АА!	4
МЕНИН АПАМ ЭМНЕ БОЛУП ӨЛГӨН?.....	18
КӨР КААРЫ	30
ТҮШ ЖОРУТУУ	48
БОТОКАН АПА. УУЛУҢ КЕЛАТАТ!	59
ЖҮРГҮЛӨ, ОРУС КӨРӨБҮЗ	71
СЕН КАНТИП ТИРИЛИП КЕЛДИҢ!?	76
ИШЕНБЕЙМ, ТҮК ИШЕНГИМ КЕЛБЕЙТ!	96
Э-ЭЙ БАЛДАР! РАИСТИН БАЛАСЫНЫН БУТ КИЙИМИН КАРАГЫЛАЧЫ!.....	114
БИРИНЧИ ЖОЛУ ОКУУГА БАРГАНЫМДА	127
ЖҮРӨК СЫЗДАТКАН ОБОН	142
Э-ЭЙ, КАШКА КОЗУ КАНА!?!.....	150
АЛАЙГА САПАР	168
БАССАМ-ТУРСАМ ОКУСАМ ДЕП ОЙЛОНОМ.....	196
ОКУУНУН КЫЗЫГЫ ЖАНА.....	213
ТУРМУШТУН ТҮЙШҮГҮ.....	213
БИТ ИЗДЕГЕНДЕ.....	238
ТАҢ КАЛТЫРГАН ӨКҮРҮК	246
АКСАКАЛДАРДЫН ТАПШЫРМАСЫ.....	259
КУДАЙГА ШҮГҮР.....	279
МЕН ТУУРАЛУУ	288
ӨЗҮБҮЗДҮН КАФЕДРАНЫ ЭСТЕЙЛИЧИ, ЖЕ АГАЙЫМ РАЙЫМЖАН ЭГЕМБЕРДИЕВГЕ САЛАМ КАТ	289
“МЫШЫК АГАЙ”, КАЙДАСЫЗ?!.....	296
РАИМЖАН АГАЙ	303
СӨЗДҮН ГҮЛҮНӨ АТАДАЙ КАМКОРДУК КӨРҮП, ЭНЕДЕЙ МЭЭРИМ ТӨККӨН РАИМЖАН АГАЙ.....	313
КОЙЧУ БОЛУП ЭМГЕК ЖОЛУН БАШТАГАН	319

Раимжан Эгембердиев

АПА, АПА – АА!

Редактору *Б. Ш. Усубалиев*
Корректору *К. Төрөкулов*
Калыпка салган *М. Кадыров*

Форматы 60x84¹/₁₆. Офсеттик басуу.
Офсеттик кагаз. Көлөмү 20,5 б.т.
Нускасы 500 даана. Заказ № 010.

«Полиграфбумресурсы» жоопкерчилиги
чектелген коомунун басмаканасында басылды
720011, Бишкек ш., Сүйүмбаев көчөсү, 144-23
Тел.: 43-20-75, 43-19-51

